МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ГУСАК АНДРІЙ ПЕТРОВИЧ

УДК 343.851.5

ДИСЕРТАЦІЯ

КРИМІНОЛОГІЧНІ ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧІ ЗАСАДИ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ В УКРАЇНІ

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право
081 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук (доктора наук)

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ **А.П. Гусак**

Київ – 2025

АНОТАЦІЯ

Гусак А. П. Кримінологічні та кримінально-виконавчі засади пробації щодо неповнолітніх в Україні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2025.

У дослідженні реалізовано доктринальний підхід до формування кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства, відомчої (міжвідомчої) регламентації та відповідної правозастосовної практики.

Розроблено концептуальні засади пробації щодо неповнолітніх як ефективного і важливого інструменту гарантування безпеки суспільства, ключового та стратегічного напряму удосконалення правосуддя, а також складової системи ювенальної юстиції, яка наділена правовими, організаційними, інформаційно-аналітичними, прогностичними та іншими функціями, спрямованими на процес соціальної реабілітації та ресоціалізації неповнолітніх з урахуванням їх вікових та психологічних особливостей, рівня розвитку та соціально-психологічного стану, запровадження апробованих позитивних пробаційних програм на противагу покаранню пов’язаному з обмеженням волі.

Окреслені доктринальні підходи до поняття інституту пробації як, по-перше, складової ювенальної юстиції, що реалізує державну політику у сфері пробації; по-друге, систему вповноважених державних органів наділених відповідними правами та обов’язками щодо захисту неповнолітніх й виконання комплексу функцій, передбачених кримінально-виконавчим законом; по-третє, суб’єкта запобігання кримінальним правопорушенням.

Визначено параметри імплементації кращих світових пробаційних моделей щодо неповнолітніх й зарубіжного досвіду правового регулювання та

здійснення пробації щодо неповнолітніх, зокрема визнано перспективним для впровадження у національну пенітенціарну практику таких інструментів: моніторинг ефективності пробаційної системи (Великобританія, Японія); координація виконання кримінальних покарань та примусових робіт (Естонія, Латвія); взаємодія персоналу органів пробації з виховними установами (Данія, Фінляндія); примирення у системі «жертва-злочинець»; кадрове забезпечення – підготовка, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу для реалізації пробаційних програм (Німеччина, США); формування та реалізація комплексних цільових програм, спрямованих на зниження рівня злочинності неповнолітніх та створення безпечного середовища (Австрія, Велика Британія, Італія, Норвегія, Португалія, Франція, ФРН, Швеція, Швейцарія, Японія).

Надано кримінологічну характеристику особи неповнолітнього злочинця, з виокремленням вікових та психологічних особливостей, які впливають на обрання та застосування пробації під час кримінального провадження, а також у механізмі запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень.

Проведений розподіл кримінальних процесуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми на: загальні (застосовується до неповнолітніх підозрюваних (підсудних)) та індивідуальні (особистий вплив на особу підозрювану (підсудну), що обмежує (або повністю виключає) її можливість вчинення протиправних дій); фізично-примусові (домашній арешт, тримання під вартою, тимчасове затримання, поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку, тимчасовий арешт, екстрадиційний арешт, а також направлення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу) та психолого-примусові (ґрунтуються на особистому зобов’язані підозрюваного (обвинуваченого)) або діях третіх осіб).

Визначені складові досудової доповіді про обвинуваченого неповнолітнього: загальна інформація про обвинуваченого; соціально-психологічна характеристика обвинуваченого; інформація про ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння; оцінка ризику вчинення

повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі на певний строк та рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

Обґрунтовані підходи до впровадження системи електронного обміну документами між судами та органами пробації, яка дозволить негайно розпочати підготовку досудової доповіді до вчасного розгляду кримінального провадження у судовому засіданні.

Запропоновані стратегічні пріоритети удосконалення законодавчої та відомчої (міжвідомчої) регламентації інституту пробації щодо неповнолітніх в України з унормуванням (закріпленням, коригуванням): прав та обов'язків неповнолітніх, які перебувають на випробувальному терміні; переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації, і не пов'язані з позбавленням волі; критеріїв оцінювання ефективності пробаційного нагляду, реалізації програм нагляду та реабілітації; форм взаємодії органів пробації з правоохоронними органами, судами, соціальними службами, громадськістю; процедури пробаційного контролю щодо забезпечення моніторингових функцій органів пробації; гарантій захисту прав неповнолітніх, які перебувають під пробацією; відповідальності неповнолітніх та передбачення санкцій за порушення умов пробації.

Сформульоване концептуальне бачення інституційного забезпечення пробації в України шляхом упорядкування центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації – Державної кримінально-виконавчої служби України з метою усунення відомчої колізії й розширення взаємодії судів та інших органів державної влади у сфері психосоціальної корекції.

Систематизовано суб'єктів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими на: пенітенціарні (Державна кримінально-виконавча служба України та її територіальні органи управління; персонал виховних колоній; батьківський комітет при колонії); цільові (заклади освіти; педагогічна та

піклувальна ради; спостережна комісія; органи місцевої влади; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; служба у справах дітей; поліція; суд; прокуратура); предикатні – підприємства, установи, громадські та релігійні організації, волонтери.

Науково доведено доцільність запровадження у практику органів пробації проактивних методик роботи з неповнолітніми з урахуванням розробленого проєкту пробаційної програми «Формування правової культури та свідомості», що ґрунтується на освітніх та психологічних підходах зміни переконань і поведінки й спрямований на реабілітацію, соціальну адаптацію неповнолітніх шляхом підвищення правової свідомості та розвитку правової культури, а також внесення змін та доповнень до низки пробаційних програм («Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»).

Сформульоване наукове бачення порядку виконання покарання у виді пробаційного нагляду щодо неповнолітніх, що включає: оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення у віці 14–17 років (захисні фактори, криміногенна потреба, фактори ризику); проведення моніторингу щодо стану застосування покарання у виді пробаційного нагляду; виконання неповнолітніми засудженими покладених на них обов'язків. Визначено правове регулювання та основні компоненти впливу на неповнолітніх у виховних установах: каральний (вплив змісту покарання згідно Правил внутрішнього розпорядку, застосування зазначених у КВК України засобів виправлення); виховний (вплив на розвиток, корекція поведінки засудженого); психологічний (надання психологічної допомоги).

Здійснено унормування реалізації кримінально-виконавчої моделі пробації щодо неповнолітніх у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням з урахуванням Закону України «Про пробацію» й Стратегії реформування пенітенціарної системи, операційного плану її реалізації, що

включає: забезпечення справедливого правосуддя через вибір покарання та вжиття заходів виправлення; розширення альтернативних форм покарання; посилення економічної доцільності утримання неповнолітніх у виховних установах; запобігання рецидиву протиправних дій; затвердження пробаційних програм; індивідуалізація виконання пробації з врахуванням вікових і психологічних особливостей неповнолітнього; утворення вертикалі прес-офіцерів у регіональних підрозділах пробації та розвиток співпраці; розроблення підзаконних нормативно-правових актів для забезпечення ефективності та системності проведення пробаційних заходів; запровадження електронного моніторингу пробації неповнолітніх шляхом розроблення проєкту Порядку застосування електронних засобів контролю під час перебування на пробації й мобільного застосунку як засобу електронного контролю; введення спеціалізованого курсу професійної підготовки персоналу виховних колоній з розподілом на основні блоки: науково-теоретичні знання; практичні навички виконання професійних обов’язків; психофізіологічні якості та психологічні якості.

Ключові слова: неповнолітній, пробація, кримінальне правопорушення, запобігання кримінальним правопорушенням, кримінальне провадження, досудова доповідь, досудова пробація, пенітенціарна політика, формування, реалізація, соціально-виховна робота, пробаційна програма, виховна установа, наглядова пробація.

ANNOTATION

Husak A. P. Criminological and Penal-Execution Foundations of Probation for Juveniles in Ukraine. – Qualification Scientific Work in Manuscript Form.

Dissertation for the Degree of Doctor of Law in the Specialization 12.00.08 – Criminal Law and Criminology; Penal Law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2025.

The study implements a doctrinal approach to the formation of criminological and penal-execution foundations of probation for juveniles, with the development of proposals and recommendations aimed at improving legislation, departmental (interdepartmental) regulation, and corresponding law enforcement practices.

Conceptual foundations of probation for juveniles have been developed as an effective and important tool for ensuring public safety, a key and strategic direction for improving justice, as well as a component of the juvenile justice system. This system is endowed with legal, organizational, informational-analytical, prognostic, and other functions aimed at the process of social rehabilitation and resocialization of juveniles, taking into account their age and psychological characteristics, level of development, and socio-psychological state. It also involves the implementation of tested positive probation programs as an alternative to punishment involving restriction of liberty.

Doctrinal approaches to the concept of the probation institution are outlined, firstly, as a component of juvenile justice that implements state policy in the field of probation; secondly, as a system of authorized state bodies endowed with corresponding rights and obligations to protect juveniles and perform the functions provided by the penal-execution law; and thirdly, as an entity responsible for preventing criminal offenses.

The parameters for implementing the best global probation models for juveniles and the international experience of legal regulation and probation for juveniles have been defined. In particular, the following tools were recognized as promising for implementation in national penitentiary practice: monitoring the

effectiveness of the probation system (United Kingdom, Japan); coordination of the execution of criminal penalties and compulsory labor (Estonia, Latvia); cooperation between probation staff and educational institutions (Denmark, Finland); reconciliation in the «victim-offender» system; staffing – training, retraining, and professional development of staff for the implementation of probation programs (Germany, USA); development and implementation of comprehensive targeted programs aimed at reducing juvenile delinquency and creating a safe environment (Austria, United Kingdom, Italy, Norway, Portugal, France, Germany, Sweden, Switzerland, Japan).

A criminological characterization of the juvenile offender was provided, highlighting the age and psychological features that influence the selection and application of probation during criminal proceedings, as well as in the mechanism for preventing the commission of repeat criminal offenses.

A distribution of criminal procedural measures to prevent crimes committed by juveniles was made, dividing them into: general (applied to juvenile suspects (defendants)) and individual (personal influence on the suspect (defendant), which limits (or fully excludes) their ability to commit illegal actions); physically-coercive (house arrest, detention, temporary detention, placement in a psychiatric institution under conditions that exclude dangerous behavior, temporary arrest, extradition arrest, as well as sending the juvenile suspect or accused to a specialized closed-type juvenile facility); and psychological-coercive (based on the personal obligation of the suspect (accused)) or actions of third parties.

The components of the pre-trial report on the juvenile defendant have been identified: general information about the defendant; socio-psychological characteristics of the defendant; information about the victim's attitude toward the offender and the committed act; risk assessment of repeat criminal offenses; a conclusion about the possibility of rehabilitation without restriction or deprivation of liberty for a certain period, along with recommendations for measures aimed at minimizing the risk of repeat criminal offenses committed by the juvenile.

Justified approaches to the implementation of an electronic document exchange system between courts and probation bodies have been proposed. This would allow the immediate preparation of the pre-trial report for timely consideration in a court session.

Strategic priorities for improving the legislative and departmental (interdepartmental) regulation of the probation institution for juveniles in Ukraine have been suggested, focusing on the standardization (fixing, adjusting) of: the rights and duties of juveniles under probation; the list of educational measures that can be applied within juvenile probation and are not related to imprisonment; criteria for evaluating the effectiveness of probation supervision, implementation of supervision and rehabilitation programs; forms of interaction between probation bodies and law enforcement agencies, courts, social services, and the public; probation control procedures for ensuring monitoring functions of probation bodies; guarantees for the protection of the rights of juveniles under probation; the responsibility of juveniles and sanctions for violating probation conditions.

A conceptual vision for the institutional support of probation in Ukraine has been formulated through the organization of the central executive authority responsible for implementing state policy in the field of probation – the State Penitentiary Service of Ukraine. This aims to eliminate departmental conflicts and expand interaction between the courts and other government bodies in the area of psychosocial correction.

Subjects of social and educational work with minors convicted are systematized into: penitentiary (State Penitentiary Service of Ukraine and its territorial management bodies; staff of educational colonies; parental committees within the colony); targeted (educational institutions; pedagogical and guardianship councils; supervisory commission; local authorities; social service centers for families, children and youth; children's service; police; court; prosecutor's office); predicative – enterprises, institutions, public and religious organizations, volunteers.

The scientific justification for introducing proactive methodologies in the probation authorities' practice for working with juveniles has been proven,

particularly with the development of the probation program project «Forming Legal Culture and Awareness». This program is based on educational and psychological approaches to changing beliefs and behavior and is aimed at the rehabilitation and social adaptation of juveniles by enhancing legal consciousness and developing legal culture. Additionally, changes and additions have been proposed for several probation programs, including «Changing Pro-criminal Thinking», «Overcoming Aggressive Behavior», «Prevention of Psychoactive Substance Use», and «Developing Life Skills».

A scientific vision for the execution of punishment in the form of probation supervision for juveniles has been formulated, including: risk assessment for the commission of repeat criminal offenses by individuals who committed crimes between the ages of 14–17 (protective factors, criminogenic needs, risk factors); monitoring the status of the punishment application in the form of probation supervision; ensuring that juveniles sentenced to probation fulfill their assigned obligations. The legal regulation and core components of the impact on juveniles in educational institutions are determined: punitive (the impact of the content of the punishment according to the Rules of Internal Procedure, the application of the means of correction specified in the Criminal Executive Code of Ukraine); educational (impact on development, correction of the behavior of the convict); psychological (provision of psychological assistance).

The implementation of the criminal enforcement probation model for juveniles in the mechanism for preventing criminal offenses has been regulated, taking into account the Law of Ukraine «On Probation» and the Strategy for Reforming the Penitentiary System, along with its operational implementation plan, which includes: ensuring fair justice through the selection of punishment and the implementation of correctional measures; expanding alternative forms of punishment; strengthening the economic feasibility of keeping juveniles in correctional institutions; preventing recidivism of illegal actions; approving probation programs; individualizing the execution of probation, considering the juvenile's age and psychological characteristics; creating a vertical structure of press officers in regional probation

units and developing cooperation; developing subordinate legal acts to ensure the effectiveness and systematization of probation measures; introducing electronic monitoring of juvenile probation through the development of a procedure for using electronic control tools during probation and a mobile app as a means of electronic control; introducing a specialized professional training course for correctional colony staff, divided into key blocks: scientific-theoretical knowledge; practical skills for performing professional duties; psychophysiological and psychological qualities.

Keywords: juvenile, probation, criminal offense, prevention of criminal offenses, criminal proceedings, pre-trial report, pre-trial probation, penitentiary policy, formation, implementation, socio-educational work, probation program, correctional institution, supervision probation.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Монографія

1. Гусак А. П. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі: кримінологічний аспект: монографія. Луцьк: Вежа-Друк. 2013. 202 с. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=3uUhU5kAAAAJ&citation_for_view=3uUhU5kAAAAJ:_Qo2XoVZTnwC

2. Гусак А. П. Пробація щодо неповнолітніх в Україні: монографія. Київ: 7БЦ, 2024. 388 с.

Рецензія: Коваленко В. В. Концептуалізація пробації щодо неповнолітніх в умовах реформування пенітенціарної системи України : рец. на кн.: Гусак А. П. «Пробація щодо неповнолітніх в Україні». *Філософські та методологічні проблеми права*. 2025. № 1 (29). С. 142–145. URL: https://philosophy.naiau.kiev.ua/–index.php/philosophy/main

Публікації у виданнях, які включено до наукометричних баз Scopus і Web of Science:

1. Husak A., Apostolyuk O., Shmatkovska T., Chykalo I. Assessment of the rural population economic activity in the system of united territorial communities development: a case study of Volyn region, Ukraine. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development.* 2020. Vol. 20. Issue 3. P. 99–108. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_3/Art10.pdf.

2. Fidria Y., Zaradiuk Z., Husak A., Kondratishyna V., Chuprynskyi B. System of principles of the criminal-executive policy of Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research.* 2021. № 1. Vol. 11. Special Issue XVIII. P. 16–20. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110118/papers/A_03.pdf.

3. Kyrylenko K., Davydova Z., Derkach L., Zinchuk R., Synelnykova I., Husak A. Postmodern Education as a Factor of Innovative Distance Learning in Quarantine. *Postmodern Openings.* 2022. № 1. Vol. 13. P. 481–497. URL: https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/3859.

4. Kuzmichova-Kyslenko Ye., Palamarcuk G., Husak A., Hadzhiieva A., Toporkova M. The Impact of International Human Rights Standards on Ensuring Fair Criminal Proceedings. *Revista Jurídica Portucalense.* 2024. № 36. P. 275–294. URL: https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/36787.

5. Husak A. Khmelevska N., Zinevych O., Ovcharenko O. Restoration of juvenile justice in the post-war period in Ukraine. *Sapienza: International Journal of Interdisciplinary Studies*. 2025. № 6 (1). URL: https://journals.sapienzaeditorial.com/–index.php/SIJIS/article/view/883.

Публікації у фахових періодичних виданнях України (категорія «Б»):

1. Гусак А. П. Мета, принципи та завдання ювенальної юстиції. *Історико-правовий часопис.* 2013. № 2. С. 113–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2013_2_26.

2. Gusak A. The Current Status of Violent Criminality of Minors in Ukraine. *Історико-правовий часопис.* 2013. № 1. С. 148–152. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1914/1/1%20gusak.pdf.

3. Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2014. Вип. 25. С. 192–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_25_49.

4. Гусак А. П. Commitment of a Crime by a Group of Persons by Prior Collusion. *Історико-правовий часопис.* 2016. Т. 7. № 1. С. 188–192. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10809/1/%D0%B3%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BA.pdf.

5. Гусак А. П. Спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис.* 2016. Т. 8. № 2. С. 132–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_28.

6. Гусак А. П. Ювенальна юстиція як необхідний захід захисту основних прав неповнолітніх. *Історико-правовий часопис.* 2018. *Т. 12. № 2.* С. 127–131. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16048/1/27.pdf.

7. Гусак А. П. Неповнолітні засуджені як об'єкти соціально-виховної роботи за умов ізоляції. *Історико-правовий часопис.* 2021. Т. 16. № 1. С. 88-93. URL: https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/65.

8. Гусак А. П. Особливості складання досудової доповіді у кримінальному провадженні. *Київський часопис права.* 2021. № 4. С. 252–257. URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/111.

9. Гусак А. П. Ресоціалізаційна спрямованість пробації. Проблеми та судження. *Юридичний вісник.* 2022. № 6. С. 119-126. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2022/15.pdf.

10. Гусак А. П. Основні криміналістично значущі властивості особи неповнолітнього, що вивчаються при підготовці досудової доповіді. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 75–79. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/14.pdf.

11. Гусак А. П. Нормативно-правове регулювання запобіжної діяльності щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис.* 2022. Вип. 1 (18). С. 70–78. https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/105.

12. Гусак А. П. Сучасна практика та стан запобігання злочинам неповнолітніх засобами пробації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2023. № 62. С. 78–82. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc62/16.pdf.

13. Гусак А. П. Превентивні заходи пробації щодо неповнолітніх правопорушників. *Вісник Національного технічного ун-ту «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2023. Вип. 2(58). С. 104–109. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22701/1/Visnyk%20KPI_2_58.pdf.

14. Гусак А. П. Правові норми профілактики злочинності неповнолітніх правопорушників. *Право та державне управління*. 2023. №1. С. 144–150. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/21.pdf.

15. Гусак А. П. Особливості здійснення пробаційних програм щодо неповнолітніх правопорушників під час наглядової пробації. *Київський юридичний журнал.* 2023. № 3. С. 55–61. URL: https://doi.org/10.32782/klj-2023-3.06.

16. Гусак А. П. Особливості використання ювенальної пробації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 445–448. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/104.pdf.

17. Гусак А. П. Зарубіжний досвід пробації та протидії злочинності засобами пробації. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2023. Вип. 2 (49). С. 93–99. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v2_2023/18.pdf.

18. Гусак А. П. Вдосконалення превентивних заходів пробації неповнолітніх правопорушників. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2023. Вип. 15 (27). Т. 1. С. 250–256. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%93%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BA.pdf.

Публікації у періодичних виданнях іноземних держав:

1. Husak A. International Legal Standards Of Juvenile LAW. *Review of Comparative Law*. 2015. № 2. Vol. 21. P. 49–58. URL: https://www.kul.pl/review-of-comparative-law-vol-21-no-2-2015,art_66591.html.

2. Husak A. Sluzba Probacyjna w Ukrainie: Cele, Rodzaje i Zadania, Realizacja Glownych Przepisow Prawa j Probacji. *Area Nauki. Lublin. Fundacja «Osrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich».* 2019. № 1 (5). P. 55–65.

3. Гусак А. Дослідження проблем пробації неповнолітніх правопорушників. *Area nauki. Lublin.* 2022. P. 24–33. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25623.

4. Гусак А. П. Ефективність та перспективи впровадження превентивних заходів в систему пробації для неповнолітніх злочинців: аналіз теоретичних підходів. *Area Nauki. Lublin. Fundacja «Osrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich».* 2023. №2 (11) P. 63–74. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25624.

Тези виступів на науково-практичних конференціях:

1. Гусак А. П. Дитина та його правовий статус в контексті ювенального права. *Актуальні питання реформування правової системи України:* XII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 12 берез. 2015 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 185–186.

2. Гусак А. П. Законодавче врегулювання проблем ресоціалізації в ювенальній юстиції. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір:* міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 195–196.

3. Гусак А. Кримінально-процесуальний статус неповнолітнього обвинуваченого. *Питання реформування правової системи:* XIV міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 16-17 черв. 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 208–210.

4. Гусак А. П., Ілинич Ю. О. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень:* матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 14−15 трав. 2019 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 641–643.

5. Гусак А. П. Виникнення уявлень про превентивні цілі покарання. *XVI Актуальні питання реформування правової системи: міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк,* 14-15 черв. 2019 р.). Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. С. 236–238.

6. Гусак А. П. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими: психологічний аспект. *International scientific and practical conference*

(Wloclawek, Republic of Poland, 26–27 February, 2021). Wloclawek, 2021. С. 124–127.

7. Гусак А. П. Методи соціально-виховної роботи у виховних колоніях з неповнолітніми засудженими. *Problems of practical application of innovations, methodology and experience:* The XXI International Science Conference (Lisbon, Portugal, 15-16 april, 2021). Lisbon, 2021. С. 64–68.

8. Гусак А. П., Марчук В. Б. Характеристика персоналу установ як суб'єкта соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 10 груд. 2021 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2021. С. 71-74.

9. Гусак А. П., Стаднюк С. Х. Особливості застосування пробації до неповнолітніх. Актуальні питання реформування правової системи. *Актуальні питання реформування правової системи:* матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 04-05 черв. 2021 р.). Луцьк: «Завжди Поруч», 2021. С. 98–100.

10. Гусак А. П. Запобігання злочинності органам пробації. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини:* матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 9 груд. 2022 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2022. С. 24–26.

11. Гусак А. П. Специфіка реалізації завдань, що покладені на уповноважені органи з питань пробації. *Science, practice and theory:* IV International Scientific and Practical Conference (Токіо, Японія, 1-4 лют. 2022 р.). Токіо, 2022. С. 165–167.

12. Гусак А. П. Значення криміналістичних обліків в превентивній діяльності підрозділів національної поліції України. *Актуальні питання превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України*: III Всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 28 квіт. 2023 р.). Кропивницький, 2023. С. 152–155.

13. Гусак А. П. Судово-експертна діяльність в епоху війни: тенденції та стратегії розвитку. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама :* міжнар. наук.-практ. конф.

(Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2024. С. 516-520.

Праці, які додатково відображають результати дослідження:

1. Гусак А. П. Варіативність поняття «ресоціалізація». *Resocjalizacja młodocianych przestępców na Ukrainie i w Polsce*: monografia. Lublin : POLIHYMNIA Spółka z o.o., 2019. 275 s. P. 6–20. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19366/1/Resoc.pdf.

2. Гусак А. П., Гусак П. М. Правова регламентація процесу ресоціалізації в Україні. *Resocjalizacja młodocianych przestępców na Ukrainie i w Polsce*: monografia. Lublin : POLIHYMNIA Spółka z o.o., 2019. 275 s. P. 111–145. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19366/1/Resoc.pdf.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ 21
ВСТУП 22
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ 35
1.1. Стан наукового розроблення проблем пробації щодо неповнолітніх 35
1.2. Концептуальні підходи до інституту пробації щодо неповнолітніх в національній правовій доктрині 52
1.3. Міжнародна практика та зарубіжний досвід правового регулювання та здійснення пробації щодо неповнолітніх 76
Висновки до розділу 1 109
РОЗДІЛ 2. КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ 112
2.1. Місце інституту пробації у системі заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми 112
2.2. Значення вікових та психологічних особливостей неповнолітніх для обрання та застосування заходів запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень 137
2.3. Пробація щодо неповнолітніх у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням та напрями її вдосконалення 160
Висновки до розділу 2 215
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ 220
3.1. Кримінальні процесуальні засади запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми 220
3.2. Підготовка досудової доповіді щодо неповнолітніх обвинувачених 255
3.3. Особливості досудової пробації щодо неповнолітніх 261
Висновки до розділу 3 295

РОЗДІЛ 4. ПРОБАЦІЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІМИ ПОВТОРНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ 300
4.1. Кримінально-виконавча характеристика пробації та особливості проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних установах 300
4.2. Виконання пробаційних програм під час наглядової пробації 351
4.3. Ресоціалізаційна спрямованість пенітенціарної пробації 369
4.4. Шляхи удосконалення постпенітенціарної пробації щодо неповнолітніх 388
Висновки до розділу 4 426
ВИСНОВКИ 431
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 439
ДОДАТКИ 490

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ДДУПВП – Державний департамент України з питань виконання покарань;

ДІЗО – Дисциплінарний ізолятор;

ДКВС – Державна кримінально-виконавча служба;

ЗМІ – засоби масової інформації;

КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України;

КК України – Кримінальний кодекс України;

КМУ – Кабінет Міністрів України;

КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України;

МВС – Міністерство внутрішніх справ;

ООН – Організація Об’єднаних Націй;

ППВСУ – постанова Пленуму Верховного Суду України;

СІЗО – слідчий ізолятор;

США – Сполучені Штати Америки;

УВП – установа виконання покарань.

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із викликів сучасного глобалізованого світу визнається зростання агресії та жорстокості серед дітей, що створює серйозну соціальну й правову проблему, негативно впливає на безпечне середовище у громадах, визначає якісні параметри злочинності неповнолітніх. Зокрема, у 2024 р. до відповідальності в Україні притягнуто 1604 неповнолітніх (+ 47,1 % порівняно з 2022 р.), які вчинили кримінальні правопорушення (424 – проступки, 1180 – злочини), зокрема крадіжки (61,2 %), грабежі (11,1 %), хуліганство (12 %), незаконне заволодіння транспортним засобом (9,4 %), у тому числі у стані алкогольного/наркотичного сп’яніння. В умовах воєнного стану все частіше наголошується на необхідності посилення системи заходів запобігання протиправним діянням та контролю за неповнолітніми на основі превентивних механізмів, спрямованих на соціальну реабілітацію та підтримку молоді, у тому числі інституту пробації.

Під впливом суспільних трансформацій та законодавчих нововведень пробація неповнолітніх вважається стратегічно важливим засобом реалізації державної пенітенціарної політики. Йдеться про запровадження сучасних засад функціонування пробаційних служб, нові стандарти роботи з неповнолітніми, які вчинили кримінальні правопорушення, а також більш ефективної взаємодії з органами правопорядку, інституціями кримінальної юстиції та громадянського суспільства. Оптимізація превентивних заходів в контексті пробації відносно неповнолітніх передбачає врахування індивідуальних характеристик кожної особи, яка перебуває під пробаційним наглядом, моніторинг поведінки засуджених з метою запобігання рецидиву. Удосконалення системи пробації в Україні має спиратися на апробовані національною практикою та зарубіжним досвідом інноваційні технології виправлення та реабілітації неповнолітніх.

Теоретичні пошуки у галузі кримінології, кримінально-виконавчого права та ювенального правосуддя зумовлюють звернення до наукових доробків М. С. Андріяшевської, А. М. Бабенка, І. О. Бандурки, В. С. Батиргареєвої,

А. Б. Благи, В. В. Василевича, В. В. Вітвіцької, Б. М. Головкіна, В. В. Голіни, С. Ф. Денисова, З. А. Загиней-Заболотенко, Р. С. Кваші, Т. В. Корнякової, В. В. Кузнєцова, Н. В. Кулакової, О. Г. Кулика, В. О. Меркулової, С. А. Мозоля, Є. С. Назимка, А. М. Орлеана, Є. О. Письменського, Ю. А. Пономаренко, Т. І. Пономарьової, А. С. Сизоненка, Д. М. Тичини, Н. С. Юзікової, В. І. Шакуна, С. С. Яценка та ін.

У різні часи окремі аспекти пробаційної діяльності цільовим порядком розглядали Є. Ю. Бараш, О. В. Беца, І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, Т. А. Денисова, О. М. Джужа, Г. В. Житник, А. В. Кирилюк, В. А. Кирилюк, О. О. Книженко, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, М. О. Колесник, В. Я. Конопельський, Н. М. Крестовська, І. М. Микитась, І. М. Михайлова, Л. І. Олефір, Д. О. Пилипенко, М. С. Пузирьов, А. Ф. Степанюк, В. М. Трубников, С. І. Халимон, О. О. Шкута, С. Я. Фаренюк, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та ін.

Одержані зазначеними авторами висновки мають важливе значення для наукового забезпечення створення в Україні пробаційної платформи як альтернативи покаранню у вигляді позбавлення або обмеження волі із забезпеченням визнаних міжнародним правом гарантій прав і свобод людини. Проте в умовах реформування пенітенціарної системи, розвиток інституту пробації щодо неповнолітніх потребує концептуального переосмислення за пріоритетами: розроблення концепції виправлення засуджених, запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень; забезпечення суду інформацією щодо особи неповнолітнього; визначення напрямів взаємодії виховних установ й органів пробації під час підготовки неповнолітнього до звільнення, а також створення умов для проведення соціально-виховної роботи з ними; виконання пробаційних програм під час наглядової пробації, ресоціалізаційна спрямованість пенітенціарної пробації. Зазначене підтверджує актуальність обраної теми, визначає її науково-теоретичну та практичну значущість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента України від 24 березня 2021 р. № 119/2021); Стратегії реформування пенітенціарної системи на період до 2026 р. (розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2022 р. № 1153-р); Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 р. № 273/2023), а також позицій Кіотської декларації щодо розширення можливостей попередження злочинів, кримінального правосуддя та верховенства права (Чотирнадцятий Конгрес ООН із запобігання злочинності та кримінального судочинства, Кіото, Японія, 2021 р.). Робота відповідає Тематиці наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства внутрішніх справ України на 2020–2024 роки (наказ МВС України від 11 червня 2020 р. № 454) й Основним напрямам наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2021–2024 роки (рішення Вченої ради від 21 грудня 2020 р., протокол № 23).

Тему дисертації затверджено рішенням Вченої ради Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки 30 листопада 2021 року (протокол № 22) з уточненням Вченою радою Національної академії внутрішніх справ 24 грудня 2024 року (протокол № 25).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертації є теоретико-правове узагальнення та розв'язання комплексної наукової і прикладної проблеми формування кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення законодавства, відомчої (міжвідомчої) регламентації та відповідної правозастосовної практики.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *завдання:*

– з’ясувати сучасний стан наукового розроблення проблем пробації щодо неповнолітніх;

– систематизувати наукові підходи до інституту пробації щодо неповнолітніх у національній правовій доктрині;

– узагальнити міжнародну практику й зарубіжний досвід правового регулювання та здійснення пробації щодо неповнолітніх;

– визначити місце інституту пробації у системі заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми;

– встановити вікові та психологічні особливості неповнолітніх для обрання та застосування заходів запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень;

– розкрити специфіку пробації щодо неповнолітніх у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням;

– охарактеризувати правові засоби запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, під час кримінального провадження;

– внести пропозиції щодо підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх обвинувачених;

– виокремити особливості досудової пробації щодо неповнолітніх;

– надати кримінально-виконавчу характеристику пробації й окреслити перспективи соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних установах;

– сформулювати концептуальне бачення виконання пробаційних програм під час наглядової пробації;

– розкрити специфіку ресоціалізаційної спрямованості пенітенціарної пробації;

– запропонувати шляхи вдосконалення постпенітенціарної пробації щодо неповнолітніх.

Об'єкт дослідження – пробація як система наглядових і соціально-виховних заходів, спрямованих на реалізацію органами кримінальної юстиції та іншими уповноваженими суб'єктами пенітенціарної політики щодо неповнолітніх.

Предмет дослідження – кримінологічні та кримінально-виконавчі засади пробації щодо неповнолітніх в Україні.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети та вирішення обумовлених нею задач використовувались такі методи:

загальнонаукові: *діалектичний* – для розроблення кримінологічних та кримінально-виконавчих пробаційних механізмів, у тому числі й з урахуванням умов воєнного стану, шляхів формування та реалізації ювенальної пробації (розділи 1–4); *структурний* та *функціональний* – дозволили розглянути пробацію щодо неповнолітніх як комплекс правових, організаційних і практичних заходів, спрямованих на реалізацію державної політики у сфері пробації (розділ 1), застосування під час кримінального провадження (розділ 3) й у механізмі пенітенціарного й постпенітенціарного впливу (розділ 4);

спеціальні: *історико-правовий* – для генезису ключових етапів становлення й розвитку наукових досліджень, законодавства та пробаційної практики (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1, 2.3, 3.1, 4.1); *компаративістський* – для узагальнення міжнародно-правових стандартів, оцінки можливостей імплементації зарубіжного досвіду у національну правозастосовну практику органів кримінальної юстиції (підрозділ 1.3, розділи 3, 4); *логіко-юридичний* – у процесі внесення пропозицій щодо підготовки досудової доповіді щодо неповнолітніх обвинувачених (підрозділ 3.2), виконання пробаційних програм під час наглядової пробації (підрозділ 4.2); формулюванні загальних оцінок і висновків до розділів, а також пропозицій щодо вдосконалення законодавства та правозастосовної практики (розділи 1–4); *системний* – сприяв систематизації, узагальненню, аналізу та розробленню проєкту пробаційної програми (підрозділи 3.2, 3.3, 4.2–4.4); *моделювання* – дозволив окреслити перспективи обрання та застосування заходів запобігання вчиненню

неповнолітніми кримінальних правопорушень; соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних установах; розкрити специфіку ресоціалізаційної роботи пенітенціарної пробації (підрозділи 2.2, 4.1, 4.3); *формально-юридичний* – під час опрацювання матеріалів органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів, які здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень, пробаційних та судових органів, виховних установ (підрозділи 2.2, 2.3, 3.1–3.3), з подальшим розробленням механізму запобігання вчиненню неповнолітніми повторних кримінальних правопорушень (розділ 4); *статистично-математичний* – з метою порівняння результатів опитувань персоналу органів пробації, поліцейських ювенальної превенції, неповнолітніх суб'єктів пробації (розділи 2–4); аналізу отриманих емпіричних даних і статистичної звітності уповноважених інституцій (підрозділи 2.1–2.4, 4.1–4.4).

Емпіричну базу дослідження становлять зведені дані вивчення 335 справ неповнолітньої особи органу пробації упродовж 2018–2024 рр. (з усіх регіонів України); 300 досудових доповідей щодо неповнолітніх-обвинувачених; 450 вироків, винесених судами України щодо кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми за ст. 115, 185–187, 189, 289, 296 Кримінального кодексу України, з усіх регіонів України; 25 матеріалів комплексних перевірок Управління нагляду за додержанням законів у місцях несвободи та органах пробації Департаменту протидії порушенням прав людини у правоохоронній та пенітенціарній сферах Офісу Генерального прокурора; результати опитувань 984 респондентів (470 працівників органів пробації, 85 прокурорів, 124 поліцейські – співробітники підрозділів ювенальної превенції головних управлінь Національної поліції України в областях; 305 засуджених неповнолітніх, які перебували на обліку в органах пробації); аналітичні звіти та узагальнення Міністерства юстиції України (Державна кримінально-виконавча служба України, Департамент з питань виконання кримінальних покарань, Державна установа «Центр пробації»), Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, в якому реалізовано доктринальний підхід до формування кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх в Україні з визначенням шляхів розв'язання низки фундаментальних і праксеологічних проблем виправлення неповнолітніх та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень, забезпечення суду інформацією, що характеризує неповнолітніх-обвинувачених. Найсуттєвішими з них вважаються наступні положення:

вперше:

– розроблено концептуальні засади пробації щодо неповнолітніх як ефективного і важливого інструменту гарантування безпеки суспільства; ключового та стратегічного напряму удосконалення правосуддя; складової системи ювенальної юстиції; комплексу правових, організаційних, інформаційно-аналітичних, прогностичних та інших засобів, спрямованих на соціальну реабілітацію та ресоціалізацію неповнолітніх з урахуванням їх вікових та психологічних особливостей, рівня розвитку та соціально-психологічного стану; процесу реалізації апробованих пробаційних програм на противагу покаранню, пов'язаному з обмеженням волі;

– визначено параметри імплементації кращих світових пробаційних моделей щодо неповнолітніх й зарубіжного досвіду правового регулювання та здійснення пробації щодо неповнолітніх, зокрема визнано перспективним для впровадження у національну пенітенціарну практику таких інструментів: моніторинг ефективності пробаційної системи (Великобританія, Японія); координація виконання кримінальних покарань та примусових робіт (Естонія, Латвія); взаємодія персоналу органів пробації з виховними установами (Данія, Фінляндія); примирення у системі «жертва-злочинець», кадрове забезпечення – підготовка, перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу для реалізації пробаційних програм (Німеччина, США); формування та реалізація комплексних цільових програм, спрямованих на зниження рівня злочинності

неповнолітніх та створення безпечного середовища (Австрія, Велика Британія, Італія, Норвегія, Португалія, Франція, ФРН, Швеція, Швейцарія, Японія);

– запропоновані стратегічні пріоритети удосконалення законодавчої та відомчої (міжвідомчої) регламентації інституту пробації щодо неповнолітніх в України з унормуванням (закріпленням, коригуванням): прав та обов'язків неповнолітніх, які перебувають на випробувальному терміні; переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації, і не пов'язані з позбавленням волі; критеріїв оцінювання ефективності пробаційного нагляду, реалізації програм нагляду та реабілітації; форм взаємодії органів пробації з правоохоронними органами, судами, соціальними службами, громадськістю; процедури пробаційного контролю щодо забезпечення моніторингових функцій органів пробації; гарантій захисту прав неповнолітніх, які перебувають під пробацією; відповідальності неповнолітніх та передбачення санкцій за порушення умов пробації;

– науково доведено доцільність запровадження у практику органів пробації проактивних методик роботи з неповнолітніми з урахуванням розробленого проєкту пробаційної програми «Формування правової культури та свідомості», що ґрунтується на освітніх та психологічних підходах зміни переконань і поведінки й спрямований на реабілітацію, соціальну адаптацію неповнолітніх шляхом підвищення правової свідомості та розвитку правової культури, а також внесення змін та доповнень до низки пробаційних програм («Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»);

– сформульоване наукове бачення порядку виконання покарання у виді пробаційного нагляду щодо неповнолітніх, що включає: оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення особами, які вчинили кримінальні правопорушення у віці 14–17 років (захисні фактори, криміногенна потреба, фактори ризику); проведення моніторингу щодо стану застосування

покарання у виді пробаційного нагляду; виконання неповнолітніми засудженими покладених на них обов'язків;

удосконалено:

– доктринальні підходи до поняття інституту пробації як, по-перше, складової ювенальної юстиції, що реалізує державну політику у сфері пробації; по-друге, систему вповноважених державних органів наділених відповідними правами та обов'язками щодо захисту неповнолітніх й виконання комплексу функцій, передбачених кримінально-виконавчим законом; по-третє, засобу запобігання кримінальним правопорушенням;

– кримінологічну характеристику особи неповнолітнього злочинця, з виокремленням вікових та психологічних особливостей, які впливають на обрання та застосування пробації під час кримінального провадження, а також у механізмі запобігання вчиненню повторних кримінальних правопорушень;

– розподіл кримінальних процесуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми на: загальні (застосовується до неповнолітніх підозрюваних (підсудних)) та індивідуальні (особистий вплив на особу підозрювану (підсудну), що обмежує (або повністю виключає) її можливість вчинення протиправних дій); фізично-примусові (домашній арешт, тримання під вартою, тимчасове затримання, поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку, тимчасовий арешт, екстрадиційний арешт, а також направлення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу) та психолого-примусові (ґрунтуються на особистому зобов'язані підозрюваного (обвинуваченого)) або діях третіх осіб);

– систематизацію суб'єктів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими: пенітенціарні (Державна кримінально-виконавча служба України та її територіальні органи управління; персонал виховних колоній; батьківський комітет при колонії); профільні (заклади освіти; педагогічна та піклувальна ради; спостережна комісія; органи місцевої влади; центри соціальних служб для

сім'ї, дітей та молоді; служба у справах дітей; поліція; суд; прокуратура); інші – підприємства, установи, громадські та релігійні організації, волонтери;

– унормування електронного моніторингу пробації неповнолітніх шляхом розроблення проєкту Порядку застосування електронних засобів контролю під час перебування на пробації й мобільного застосунку як засобу електронного контролю;

дістало подальший розвиток:

– наукове обґрунтування інституційного забезпечення пробації в Україні шляхом упорядкування центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері пробації – Державної кримінально-виконавчої служби України з метою усунення відомчої колізії й розширення взаємодії судів та інших органів державної влади у сфері психосоціальної корекції;

– унормування реалізації кримінально-виконавчої моделі пробації щодо неповнолітніх у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням з урахуванням Закону України «Про пробацію» й Стратегії реформування пенітенціарної системи, операційного плану її реалізації, що включає: забезпечення справедливого правосуддя через вибір покарання та вжиття заходів виправлення; розширення альтернативних форм покарання; посилення економічної доцільності утримання неповнолітніх у виховних установах; запобігання рецидиву протиправних дій; затвердження пробаційних програм; індивідуалізація виконання пробації з врахуванням вікових і психологічних особливостей неповнолітнього; утворення вертикалі прес-офіцерів у регіональних підрозділах пробації та розвиток їх співпраці; розроблення підзаконних нормативно-правових актів для забезпечення ефективності та системності проведення пробаційних заходів;

– складові досудової доповіді про обвинуваченого неповнолітнього: загальна інформація про обвинуваченого; соціально-психологічна характеристика обвинуваченого; інформація про ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння; оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без

обмеження або позбавлення волі на певний строк та рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень;

– підходи до впровадження системи електронного обміну документами між судами та органами пробації, яка дозволить негайно розпочати підготовку досудової доповіді до вчасного розгляду кримінального провадження у судовому засіданні;

– обґрунтування введення спеціалізованого курсу професійної підготовки персоналу виховних колоній з розподілом на основні блоки: теоретичні знання; практичні навички виконання професійних обов'язків; формування особистих психологічних якостей;

– правове регулювання та основні компоненти впливу на неповнолітніх у виховних установах: каральний (вплив змісту покарання згідно Правил внутрішнього розпорядку, застосування зазначених у КВК України засобів виправлення); виховний (вплив на розвиток, корекція поведінки засудженого); психологічний (надання психологічної допомоги).

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що обґрунтовані в дисертації положення впроваджені й можуть бути використані в:

науково-дослідній роботі – для подальших наукових досліджень проблем пробації та запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми (акт Національної академії внутрішніх справ від 24 грудня 2024 р.);

законотворчій діяльності – шляхом внесення низки проєктів змін та доповнень до Закону України «Про пробацію» на основі розробленого автором проєкту пробаційної програми «Формування правової культури та свідомості» (акт Комітету Верховної Ради України з питань правової політики від 10 березня 2025 р. № 250310-1);

діяльності органів кримінальної юстиції – для розроблення та удосконалення відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів, підготовки

методичних рекомендацій з питань пробації неповнолітніх (акт Державної установи «Центр пробації» у Волинській області від 11 березня 2025 р.);

освітньому процесі – для підготовки підручників, лекцій, навчальних і практичних посібників, методичних рекомендацій, тестових завдань і дидактичних матеріалів з курсів кримінології та кримінально-виконавчого права, а також у рамках розробленого спеціального курсу «Пробація неповнолітніх» при проведенні різних видів занять (тренінгів) з відповідних дисциплін у процесі підготовки бакалаврів та магістрів за спеціальністю 081 «Право» та в системі підвищення кваліфікації персоналу Державної кримінально-виконавчої служби України, Державної установи «Центр пробації» і Національної поліції України (акт Національної академії внутрішніх справ від 24 грудня 2024 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана автором самостійно. Усі сформульовані положення та висновки є результатом особистих досліджень автора. Власні теоретичні розробки здобувача після захисту кандидатської дисертації (2010 р.) та в опублікованих у співавторстві основних наукових працях становлять понад 70 %. Наукові доробки співавторів за темою дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднені автором у виступах на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях, круглих столах, зокрема: «Актуальні питання реформування правової системи України» (м. Луцьк, 12 березня 2015 р.); «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір» (м. Київ, 9 квітня 2016 р.); «Питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 16-17 червня 2017 р.); «Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень» (м. Луцьк, 14-15 травня 2019 р.); «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк 14-15 червня 2019 р.); «Problems of practical application of innovations, methodology and experience» (Португалія, м. Лісабон, 15-16 квітня 2021 р.); «International scientific and practical conference» (Польща, м. Вроцлав, 26–27 лютого 2021 р.);

«Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (м. Луцьк, 10 грудня 2021 р.); «Актуальні питання реформування правової системи» (м. Луцьк, 4-5 червня 2021 р.); «Проблеми забезпечення прав і свобод людини» (м. Луцьк, 9 грудня 2022 р.); «Science, practice and theory» (Японія, м. Токіо, 1-4 лютого 2022 р.); «Актуальні питання превентивної діяльності підрозділів національної поліції України» (м. Кропивницький, 28 квітня 2023 р.); «Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі» (м. Вінниця, 19 квітня 2024 р).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, що містять 13 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (450 найменувань на 51 сторінці) та трьох додатків на 10 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 499 сторінок, з них основний текст дисертації – 418 сторінок.

РОЗДІЛ 1.
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

1.1. Стан наукового розроблення проблем пробації щодо неповнолітніх

Створення сучасної та інтегрованої структури державного управління, яка відповідає вимогам сучасності, передбачає організацію та функціонування на основі демократичних принципів. Цей процес неможливий без ефективної співпраці та взаємодії всередині системи державного управління країни. Додатково, важливим аспектом є впровадження наукових підходів у процес управління, сприяючи оптимізації прийняття рішень та вдосконаленню ефективності управлінської діяльності. Забезпечення підтримки та довіри населення також стає ключовим фактором у успішному розвитку системи державного управління [144, с. 187]. Це стосується і служб пробації, які у процесі своєї функціонування взаємодіють з іншими учасниками, переважно через різноманітні правові відносини, укладені для досягнення мети кримінального покарання та реалізації завдань, що стоять перед кримінальним законодавством [169, с. 65].

Взаємодія служби пробації, яка раніше була відома як кримінально-виконавча інспекція, з органами Національної поліції, місцевими органами самоврядування та громадськими організаціями для здійснення нагляду за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, була ініційована Указом Президента України «Про утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань» від 22 квітня 1998 р. № 344/98. Додатково, наказом Державного департаменту України з питань виконання покарань № 212 від 21 листопада 2001 року було передбачено створення на базі інспекції виправних робіт кримінально-виконавчої інспекції

та її органів. Зазначимо, що до цього часу інспекція успішно функціонувала в системі внутрішніх справ, проте проблеми, пов'язані з контролем за поведінкою осіб, які отримали умовний вирок чи відстрочку виконання вироку, вирішувалися залежно від конкретної ситуації на той період.

Набуття громадськими організаціями активної участі у загальних питаннях пробації, а також науковими дослідженнями взаємодії з правоохоронними органами та іншими учасниками стали недостатньо висвітленою областю вивчення нашої проблематики. Наукова спільнота виявляла обмежений інтерес до аналізу цих взаємодій, а їх дослідження обмежувалися лише фіксацією фактів, не розглядаючи їх системно та науково [51].

Дослідження інституту пробації та виконання нагляду за поведінкою осіб певної категорії засуджених здійснювались вченими, такими як І. Г. Богатирьов, О. І. Богатирьова, І. І. Журова, О. М. Звенигородський, А. В. Іванов, А. О. Клевцов, О. О. Книженко, В. А. Ломако, Є. С. Назимко, Є. О. Письменський. Деякі з цих досліджень включають аналіз пробації як системи кримінального права, передбаченої розділом XII Загальної частини КК України.

Проведений аналіз робіт, присвячених взаємодії органів пробації з різними організаціями для запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх в Україні, визначив основні напрями дослідження цієї проблеми. Зокрема:

Деякі аспекти діяльності органів пробації вивчалися в наукових працях вітчизняних та зарубіжних кримінологів, таких як Є. Ю. Бараш, О. В. Бец, І. Г. Богатирьова, О. І. Богатирьова, Н. В. Буруковська, В. В. Голіна, О. М. Джужа, А. О. Джужа, В. М. Дрьомін, А. В. Кирилюк, В. А. Кирилюк, О. О. Книженко, О. Г. Колба, М. О. Колесник, Н. М. Крестовська, О. М. Литвинов, І. М. Микитась, І. М. Михайлова, М. С. Пузирьов, С. Я. Фаренюк, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець та інші.

Деякі аспекти запобігання злочинності неповнолітніх досліджувалися на дисертаційному рівні, зокрема:

– в аспекті педагогічних наук – П. В. Вівчар «Особливості морального виховання засуджених неповнолітніх у виховно-трудових колоніях» (1999 р.) [54], В. В. Коваль «Соціалізація неповнолітніх у пенітенціарних установах» (2010 р.) [140], І. І. Парфанович «Організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми» (2002 р.) [252];

– в аспекті психологічних наук – Н. В. Гресо «Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями» (2008 р.) [74], О. М. Павлик «Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників» (2005 р.) [248];

– в аспекті юридичних наук – Ю. А. Абросімова «Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні» (2009 р.) [1], І. В. Баклан «Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми» (2007 р.) [13], Р. І. Благутоя «Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх» (2006 р.) [30] та інші.

Цей аналіз відображає широкий спектр досліджень, що охоплюють різні аспекти взаємодії органів пробації та запобігання рецидиву злочинів неповнолітніх в Україні.

Також в українській науковій літературі згадуються докторські дисертації, в яких були розглянуті окремі аспекти функціонування органів пробації. Зокрема, В. С. Батиргареєва зосередила увагу на кримінологічних засадах запобігання рецидивній злочинності в Україні у своїй роботі «Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні» (2010 р.). О. І. Богатирьова дослідила аспекти гуманізації державної політики у сфері виконання кримінальних покарань у своїй дисертації «Пробація в Україні: гуманізація державної політики у сфері виконання кримінальних покарань» (2014 р.). Також О. О. Шкута у своєму дослідженні «Теоретико-прикладні засади функціонування кримінально-виконавчої системи України» (2018 р.) звернув увагу на теоретичні та практичні аспекти функціонування кримінально-виконавчої системи.

У своєму дослідженні Т. Л. Кальченко відзначила, що у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх значуще місце займають правоохоронні органи. Вони не лише здійснюють спеціальні профілактичні заходи, але й співпрацюють з іншими спеціалізованими установами, створюючи сприятливі умови для ефективної профілактичної діяльності. Важливо відзначити, що саме у сфері боротьби зі злочинністю можна ретельно розглянути загальносоціальні та спеціально-кримінологічні функції суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх [127, с. 14].

Однією із ключових праць у боротьбі зі злочинністю є книга О. М. Джужи «Профілактика злочинів». У цьому виданні підкреслюється обширний характер сфери запобігання злочинності. Нині це вже не виключно сфера функціонування правоохоронних органів. У цей процес повинні бути включені всі державні, громадські структури і громадяни країни [316].

Слід наголосити на тому, що у вітчизняному кримінальному праві концептуальним підходом до визначення рецидиву злочину є підхід В. С. Батиргареєвої. Дослідниця провела аналіз оцінки соціальної шкоди рецидиву та вивчила структуру сучасного рецидиву в «побуті». У своїй роботі, присвяченій кримінологічній профілактиці рецидивів, В. С. Батиргареєва вказує, що, по-перше, структура сучасної рецидивної злочинності суттєво змінилася, а по-друге, ця структура схожа на структуру всієї злочинності за основними кримінологічними критеріями значущих груп злочинів. Крім того, відзначено погіршення якісних та кількісних характеристик рецидивної злочинності серед жінок та підлітків [18].

Крім того, В. С. Батиргареєва висловлює занепокоєння рядом питань, включаючи, але не обмежуючись створенням ефективної системи запобігання аналогічним злочинам, визначенням місця та ролі загальних та специфічних кримінологічних заходів у структурі національної політики боротьби з рецидивом злочинів, можливостями соціальної адаптації осіб, звільнених з місць позбавлення волі, та іншими питаннями.

Думка вченої, яка вражає нас, полягає в тому, що оптимальною стратегією для протидії рецидиву є уникнення первинних правопорушень і, в крайньому випадку, активна підтримка соціальної адаптації після першого засудження. Це особливо важливо, оскільки друге засудження, зокрема тюремне ув'язнення, може розглядатися як кримінальне «життя» рецидивіста, яке може вирішити його долю на критичний момент вчинення злочину. Оскільки можна припустити, що людина не повернеться до законослухняного способу життя після повторного засудження, суспільство повинно акцентувати на запобіганні первинним порушенням та надавати активну допомогу у соціальній адаптації, оскільки більшість рецидивістів виявляються безнадійними, а їх кримінальна активність припиняється тільки з їх смертю. Незважаючи на це, суспільства, які прагнуть допомагати колишнім правопорушникам, повинні вкладати ресурси в допомогу та не виключати можливість успішного повернення навіть для обмеженої кількості рецидивістів [18].

Повністю підтримуючи думку В. С. Батиргареєвої, слід визнати, що для запобігання рецидиву серед підлітків державі необхідно максимально мобілізувати ресурси та забезпечити успішне відновлення неповнолітніх рецидивістів на шлях законослухняності. Це особливо стосується тих, кого можна найефективніше виправити, реінтегрувати та адаптувати до суспільства. Органи пробації повинні взяти активну участь у таких ініціативах.

У свою чергу, Ю. А. Абросімова зауважує, що високий рівень злочинності серед неповнолітніх свідчить про неефективність профілактичних заходів. Вона відзначає, що сучасній Україні необхідна нова система раннього попередження злочинності, побудована на нових принципах та з відповідною законодавчою базою, і обов'язковою участю громадськості. Крім того, авторка підкреслює, що в даному контексті профілактика злочинності з боку спеціальних органів та установ набула нового змісту, прийняла нові форми і методи, що потребують глибокого наукового аналізу [1, с. 8].

Сьогодні Україна, так само як і інші країни, активно розглядає можливості вдосконалення системи впливу на повторні злочини неповнолітніх, проте виключно шляхом використання методів, що є ефективними та одночасно гуманними. Значний рівень рецидиву серед неповнолітніх до запровадження пробації в Україні вказує на те, що, по-перше, застосування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі не здатне виключити розповсюдження негативних явищ у суспільстві. По-друге, це свідчить про необхідність наукового вивчення поглядів на це питання та впровадження передового досвіду в практику.

Одночасно експерти закликають до позитивних змін у стратегії боротьби зі злочинністю серед неповнолітніх, зокрема, щодо впровадження та поширення передового досвіду в Україні відповідно до всесвітньо визнаних міжнародних стандартів та актуальних світових тенденцій у сфері ювенальної юстиції, відновного правосуддя, пробації та ювенальної юстиції [6, с. 224-229].

Звернімо увагу на те, що І. М. Михайлов у своєму науковому дослідженні визначає термін «пробація» (походить від лат. probatio) як «юридичний термін, що застосовується в міжнародному праві для найменування та опису діяльності служби, яка історично створена для організації роботи з особами, які вчинили кримінальні правопорушення, але не перебувають у в’язниці, їх не позбавили волі, або вони вже визначені як засуджені, але не утримуються під вартою» [216, с. 95].

Д. В. Ягунов аналізує поняття «пробація» у різних аспектах: як концепцію соціальної роботи з правопорушниками та іншими соціально незахищеними групами населення; як ієрархічні організаційні структури; як державну владу; як умовне невинесення покарання або умовне зняття пробації; як конкретний процес реалізації альтернативного покарання; як стан злочинця протягом певного періоду, коли засуджений перебуває в стані «пробації», тобто перебуває під наглядом пробації; як зв’язок між кримінальним провадженням, виконанням вироку та соціальною роботою [430].

У цьому випадку, на наш погляд, достатньо повним є опис поняття в Законі України «Про пробацію», де це розглядається як система наглядових та соціально-виховних заходів, які застосовуються згідно з рішенням суду та відповідно до закону до осіб, що перебувають під певними видами кримінальних покарань, не пов'язаних із позбавленням волі. Крім того, вона спрямована на забезпечення суду інформацією, яка відображає характеристику обвинуваченого [305].

Деякі дослідники, ретельно вивчивши практику пробації в інших країнах, прийшли до висновку, що пробація не тільки служить як механізм виконання покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, але також виступає як засіб запобігання рецидивам та перевиховання правопорушників.

Одночасно В. П. Лютий вказав, що пробація, як альтернатива позбавленню волі, була вперше введена у Великобританії на початку XX ст. Зараз різноманітні форми пробації широко використовуються в Західній Європі. Згідно з автором, пробація передбачає не лише ведення нагляду за правопорушниками та контроль за виконанням ними умов звільнення, але й надання всебічної допомоги правопорушникам з метою подолання чинників, які підштовхували їх до злочинів [196, с. 32].

Ми абсолютно підтримуємо висловлення вченого, яке стверджує, що клієнти, які перебувають під наглядом системи пробації, можуть бути супроводжувані співробітниками пробації та волонтерами з числа осіб, що працюють у сфері правопорушень. Одночасно ми розглядаємо можливість здійснення такого нагляду через взаємодію між органами пробації та волонтерами, які можуть представляти державні чи громадські організації.

Зокрема, висловлення В. М. Дрьоміна вказує на те, що служби пробації можуть співпрацювати з іншими відомствами для перевиховання осіб, які порушують закон, та зменшення ризику завдання шкоди. Ці відомства включають поліцію, соціальні служби, органи охорони здоров'я та спеціалізовані установи, які займаються проблемами, пов'язаними з вживанням наркотиків та алкоголю. Автор наголошує на тому, що для виконання цього

завдання та підвищення ефективності та продуктивності спільної роботи важливі тісні зв’язки з іншими органами [91, с. 12].

Зауважимо, що до 2017 року в Україні кримінально-виконавча інспекція, яка була створена недавно, виконувала обмежені завдання, схожі на ті, які виконує агентство пробації. Проте, слід зазначити, що головним чином кримінально-виконавча інспекція контролювала поведінку осіб, які були звільнені з відбування покарань під умовно-досудового випробування.

Водночас, в діяльності цієї організації відсутні такі важливі аспекти, як ефективне перевиховання правопорушників та запобігання їхнім повторним злочинам, такі як нагляд і соціально-виховна робота.

Цією самою точкою зору поділяється вітчизняний вчений О. О. Северин, який вніс значний вклад у розв’язання проблеми запобігання злочинності серед неповнолітніх. У своїй дисертації «Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового впливу, не пов’язаних з позбавленням волі», він акцентує увагу на тому, що основною відмінністю служби пробації від існуючих інспекцій пенітенціарної системи є спрямоване соціальне виховання правопорушників та проведення психологічної роботи, з включенням державних та громадських організацій [342, с. 17].

Необхідно відзначити, що в області кримінологічних досліджень вже сформульовані погляди щодо проблем ресоціалізації неповнолітніх, які перебувають у місцях позбавлення волі, і визначені можливі шляхи подолання цих труднощів. Наприклад, у своєму науковому дослідженні «Ресоціалізація неповнолітніх у місцях позбавлення волі» М. Н. Садовніков вказує на існуючу роз’єднаність окремих суб’єктів у системі пробації, недостатню підготовку персоналу та відсутність системної роботи, що робить її функціонування малоефективним. Різноманітні установи, навчальні заклади, реабілітаційні центри, центри психологічної допомоги, установи соціального обслуговування та громадськість потребують перегляду свого методу організації діяльності. У той же час автор підкреслює, що досягнення цілей кримінального покарання за

законодавством про неповнолітніх неможливе без паралельного та цілеспрямованого соціально-виховного та психо-виховного впливу.

При аналізі існуючих наукових досліджень можна виділити кілька груп вчених, які зосереджували свою увагу на вивченні проблем взаємодії між органами та установами Державної кримінально-виконавчої служби України та державними та публічними інституціями у сфері виконання кримінальних покарань. Загалом, теоретичні аспекти взаємодії установ та Державної пенітенціарної служби України з державними та недержавними установами для вирішення питань тюремної політики були розглянуті в роботах деяких вчених, таких як С. В. Зливко [118], Д. Г. Мулявка [222], А. Х. Степанюк [373], М. М. Яцишин [443].

Тюремну взаємодію між установами розглянула інша наукова група, а саме Р. В. Алієв [5], Є. Ю. Бараш [17], А. О. Галай [58], О. В. Гулак [79], С. К. Гречанюк [75; 76; 77; 78], О. О. Гоманюк [69], О. Г. Колб [146], Є. Ю. Соболь [354].

У наукових працях учених Р. М. Гури [82], О. О. Книженко [137], І. М. Микитася [213; 214], О. В. Ткачова [381], В. Д. Шкадюка [415], Д. В. Ягунова [423], І. С. Яковця [432] висвітлюються деякі аспекти взаємодії тюремної інспекції. Однією з робіт, яка вивчає взаємодію між кримінально-виконавчою інспекцією та поліцією, місцевою владою та громадянським суспільством, є твір О. І. Богатирьової [37; 39], І. Г. Богатирьова [32; 36; 35], С. К. Гречанюка [75], О. М. Звенигородського [112], А. Г. Нещадима [234] та С. І. Халимона [400; 399; 401].

Зауважимо, що питання взаємодії органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби України із державними та громадськими органами у сфері виконання кримінальних покарань було розглянуто М. М. Яцишином як об’єкт дослідження у галузі спеціальності 12.00.01. Інша група вчених, які також займалися цим питанням у межах спеціальності 12.00.07, включає в себе таких науковців, як Р. В. Алієв, Є. Ю. Бараш, А. О. Галай, С. К. Гречанюк, О. В. Гулак, С. В. Зливко, Д. Г. Мулявка,

Є. Ю. Соболь, О. І. Богатирьова, І. Г. Богатирьов, О. О. Гоманюк, Р. М. Гура, О. М. Звенигородський, О. О. Книженко, О. Г. Колб, І. М. Микитась, А. Г. Нещадим, А. Х. Степанюк, О. В. Ткачова, С. І. Халимон, В. Д. Шкадюк, Д. В. Ягунов, І. С. Яковець.

С. В. Зливко займався дослідженням правових та організаційних основ української ДКВС, спираючись на філософське визначення «взаємодія», що відображає процес взаємодії різних об'єктів між собою, їх взаємних умов та змін стану. Він орієнтувався на єдність ДКВС України та недержавних структур, розглядаючи їх як «цілісну систему, що в процесі функціонування змінюється у порівнянні з первинним станом. Така система існує, коли взаємодіє [118, с. 104-105].

А. Х. Степанюк розглядає взаємодію через призму правовідносин, учасниками яких є установи, що виконують функції покарання. Він вважає, що кримінально-виконавча діяльність спрямована на досягнення конкретних результатів у формі кримінально-виконавчих правовідносин. Реальний зміст відносин між суб'єктами кримінального та адміністративного права може бути визначений лише через їх взаємодію, де їхні права та обов'язки реалізуються в процесі взаємодії.

М. М. Яцишин проводить аналіз юридичних аспектів взаємодії між установами виконання покарань і державними та недержавними організаціями з метою вирішення питань, пов'язаних з тюремною політикою. Її дослідження базується на теорії держави і права, а також на аналізі конституційного та інших галузей права. Вона визначає важливий взаємозв'язок між установами виконання покарань і Державною кримінально-виконавчою службою (ДКВС). Ця взаємодія необхідна для ефективного функціонування цих інституцій, забезпечуючи досягнення загальних цілей покарання та конкретних мет пенітенціарної системи, таких як виправлення та ресоціалізація правопорушників, а також запобігання злочинності. Ця взаємодія повинна відбуватися відповідно до чинного законодавства та вимог галузевих та міжгалузевих нормативних актів, регулюючих правовідносини між установами,

державними та громадськими організаціями, і вважається важливою складовою Національної пенітенціарної політики [443, с. 277].

У 2009 році Р. В. Алієв успішно захистив докторську дисертацію, присвячену темі «Адміністративна діяльність кримінально-виконавчої інспекції стосовно осіб, звільнених від відбування покарання з умовно-випробувальним строком». Автор висловив думку, що вплив на поведінку осіб, звільнених від відбування покарання з умовно-випробувальним строком, має бути заснованим на ефективній взаємодії між правоохоронними органами та громадськими організаціями. Організована співпраця між установами виконання покарань та громадськими організаціями значно сприяє створенню ефективної системи запобігання правопорушенням серед осіб, які не перебувають у місцях позбавлення волі. Об'єднання різних підрозділів слідчо-ізоляторів є важливим прикладом організації взаємодії між правоохоронними структурами та соціальними групами для навчання та впливу на працівників системи пробації, які порушують адміністративні правила під час випробувального терміну [5, с. 13-14].

Зокрема, у трудах Є. Ю. Бараша визначено взаємодію у сфері кримінально-правової діяльності як взаємовідносини між учасниками спільної діяльності. Цей стан передбачає взаємодію суб'єктів у сфері відповідних правовідносин з метою ефективного виконання загальних завдань та спеціальних доручень, спрямованих на забезпечення виконання кримінальних покарань [17, с. 14]. Учений представив більше 20 прикладів організацій, які займаються перевихованням та корекцією правопорушників, та вважає, що позитивна взаємодія Державного департаменту України з питань виконання покарань (далі – ДДУПВП) з громадськими та державними структурами є ключовим елементом для успішного проведення реформ у цій сфері [17, с. 13]. Однак, незважаючи на наявність багатьох суб'єктів кримінально-адміністративної діяльності, Є. Ю. Бараш в своїй роботі не враховує поліцію, не досліджує ознаки, принципи, поняття та форми їх взаємодії, приділяючи більше уваги аспектам правового регулювання. Як підкреслює А. О. Галай, однією з

ключових складових ефективної системи управління персоналом у пенітенціарній сфері є продуктивна співпраця між різними категоріями працівників в організації та їх взаємодія з урядом та громадськими організаціями [58, с. 11].

О. О. Гоманюк розглядає проблему спільної діяльності між пенітенціарними та іншими установами з метою запобігання ухиленню правопорушників від відбування покарання. Він пропонує визначити взаємодію між цими установами, що закріплено законом, та вирішити їхні конкретні завдання для досягнення цілей та завдань кримінально-правової діяльності. Це може бути досягнуто шляхом створення умов для виправлення та ресоціалізації правопорушників, запобігання новим кримінальним правопорушенням, а також захисту інтересів особи, суспільства та держави [69, с. 45].

За висловами О. Г. Колба, взаємодія системи виконання покарань з іншими учасниками профілактики правопорушень – це спільна діяльність правоохоронних органів, а також державних і громадських структур у вирішенні проблем. Ефективна координація забезпечує організацію цієї взаємодії [146, с. 17]. Підхід Е. Ю. Соболя до розгляду взаємодії правоохоронних і пенітенціарних органів у надзвичайних ситуаціях визначається як взаємодія рівноправних компонентів правоохоронної та пенітенціарної систем, що спільно функціонують у єдиній системі. Дії цих елементів згідно з його поглядами спрямовані на координацію та співробітництво на місцях, іноді ґрунтуючись на взаємодопомозі, з метою досягнення ефективного та обґрунтованого вирішення проблем [354, с. 10].

О. О. Книженко вказує на необхідність співпраці між контролюючим органом, відповідальним за осіб на пробації, пенітенціарною системою, правоохоронними структурами, органами державного управління та місцевого самоврядування, а також з громадськими організаціями, релігійними та благодійними установами [137, с. 83]. Дослідники акцентують увагу на проблемі невизначеності чинного законодавства, яке стосується визначення повноважень органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

громадських формувань, релігійних та благодійних організацій у взаємодії з правоохоронними органами щодо моніторингу звільнених осіб [137, с. 85]. Це питання залишається актуальним і тепер.

І. М. Микитась враховує різні аспекти прямого взаємодії між інспекцією тюрми та дільничним інспектором поліції. Вона стверджує, що розвиток позитивного ставлення до співпраці з правоохоронними органами повинен включати ретельну роз'яснювальну роботу та безпосереднє спілкування правоохоронців із представниками правоохоронних органів. При цьому важливо забезпечити ефективність цього процесу за допомогою проведення різноманітних форм роботи з правопорушниками [214, с. 43]. Однією з можливостей підвищення ефективності співпраці є повторний аналіз взаємодії між підрозділами кримінально-виконавчої інспекції та правоохоронними органами, а також перегляд організації ув'язнення в певних регіонах України [214, с. 45].

О. В. Ткачова відзначила, що органи внутрішніх справ є необхідними учасниками у виконанні виправних та громадських робіт, забезпечуючи своєчасне виконання своїх обов'язків протягом усього періоду виконання цих покарань [381, с. 149].

Посібник для працівників кримінально-виконавчої інспекції В. Д. Шкадюка, випущений у 2006 році, суттєво розкриває зміст відомчої Інструкції № 270/1560 від 19.12.2003 року, яка стосується організації виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, та надання контролю за поведінкою випущених осіб, які звільнені від відбування покарань, зокрема вагітних жінок і матерів дітей віком до трьох років [415].

Розглядаючи аспекти співпраці між пенітенціарними інспекторами та наглядовими комітетами, І. С. Яковець висловлював думку, що наглядові комітети також мають брати участь у підтримці пенітенціарних установ у процесах виправлення та ресоціалізації правопорушників. Він наголошував на необхідності створення сприятливих умов для утримання злочинців та водночас вказував, що ініціатива у цьому питанні повинна виходити із

виконавчої влади в першу чергу [434, с. 152]. Взагалі, наглядові комісії виявляють найбільшу активність при співпраці з пенітенціарними установами та інспекціями, особливо щодо підготовки матеріалів для умовно-дострокового звільнення осіб, які виконують покарання у формі трудового перевиховання.

І. Г. Богатирьов розкриває сутність взаємодій між учасниками кримінально-правових відносин, розгортаючи характер кримінально-правових перевірок, правоохоронних органів, промислових колективів, громадських організацій та інших соціальних інститутів під час проведення профілактичних та виховних заходів. У цьому контексті взаємодія розглядається як узгоджена за цілями, місцем та часом, взаємообмежливою діяльністю учасників кримінально-адміністративних правовідносин, метою якої є здійснення кримінально-адміністративної експертизи покарань, не пов’язаних із позбавленням волі [32, с. 19].

О. І. Богатирьова стверджує, що поліпшення взаємодії між ув’язненими є однією з галузей удосконалення виконання покарань. За думкою цієї ученої, взаємодія наглядача з іншими учасниками пенітенціарних відносин, які не перебувають у місцях позбавлення волі, є спільною ініціативою, що базується на чинних законодавчих актах та узгоджена за метою, відзначається взаємною відповідальністю обох сторін. Такі мети націлені на об’єднання зусиль для ефективного та всебічного використання ресурсів, методів та засобів для корекції та ресоціалізації осіб, які перебувають на контролі, запобігання злочинам відсуджених, виявлення таких осіб та результативне виконання покарань, не пов’язаних із позбавленням волі [37, с. 70]. Автор підкреслює, що взаємодія між правоохоронними органами та державними і громадськими організаціями включає не лише спільну діяльність цих суб’єктів, але розглядається в більш широкому контексті, враховуючи особисті контакти. Особи, які перебувають на обліку в інспекціях пенітенціарної системи для профілактичної та виховної роботи, підлягають особистому впливу. Правопорушникам, які відбувають покарання, забезпечується не лише правова підтримка, але й соціальна та психологічна допомога [39, с. 12]. Автор

пропонує утворення нових громадських структур для моніторингу поведінки осіб, які порушують закон та знаходяться під контролем пенітенціарних інспекцій. Серед цих структур відзначаються волонтери, соціальні служби, психіатричні та юридичні клініки, центри допомоги правопорушникам. Головна мета цих організацій полягає в наданні допомоги ув'язненим на добровільній основі, а також забезпеченні ефективного контролю та нагляду за особами, які порушили закон [39, с. 12]. Проте це дослідження фокусується на особах, які були позбавлені права займати певні посади або здійснювати конкретну діяльність, виконуючи громадські або виправні роботи.

У своїй монографії С. К. Гречанюк розглядає взаємодію як невід'ємну складову адміністративної діяльності з виконання кримінальних покарань. Він визначає цю взаємодію як організацію спільної діяльності органів та установ ДКВС України відповідно до чинного законодавства, коли вони взаємодіють з національними та неурядовими організаціями. Державний орган призначений для досягнення цілей і завдань взаємодіючих суб'єктів з єдиним пріоритетом для реалізації єдиної національної політики у сфері виконання кримінальних покарань [75, с. 76]. У даній монографії автор досліджує та конкретизує терміни та основні аспекти взаємодії органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби (ДКВС) в Україні з урядовими органами та громадськими організаціями у контексті виконання кримінальних покарань.

Звенигородський О. розглядає взаємодію тюремних інспекцій із іншими суб'єктами, які здійснюють контроль та нагляд за особами, звільненими від відбування покарання під випробуванням. Автор визначає цю взаємодію як взаємопов'язані, просторово та часово скоординовані заходи, спрямовані на перевірку виконання умов випробувального терміну, виконання судових обов'язків, контроль за дотриманням пробаційних умов, а також вплив на поведінку осіб під час випробування. Автор вказує на використання різних заходів, таких як каральні, виховні та ресоціалізаційні, з метою корегування та запобігання вчиненню злочинів протягом періоду випробування. Вчений аналізує сучасний стан та форму взаємодії інспекцій з правоохоронними

органами, громадськими організаціями загалом [112, с. 23-33] та здійснення громадського контролю за поведінкою осіб, які перебувають на пробації, для виправлення та ресоціалізації [113, с. 401-402].

А. Г. Нещадим та О. І. Богатирьова досліджують взаємодію між пенітенціарною інспекцією та правоохоронними органами з особами, які відбувають покарання, що не передбачають позбавлення волі. Вони розглядають цю взаємодію як єдиний та взаємоузгоджений процес між пенітенціарною інспекцією та представниками поліції, служби у справах дітей, розшукових служб органів внутрішніх справ, а також слідчими та слідчим органом. У даному дослідженні детально розглядається взаємодія інспекторів з районною інспекційною службою, а також вносяться рекомендації щодо консолідації певних функцій правоохоронних органів. Зокрема, висувається ідея об'єднання завдань, таких як проведення особистої профілактичної роботи, ведення розшуку злочинців, що ухиляються від відповідальності, а також контроль за явкою на перевірку чи участь у судових процесах [234, с. 264].

І. Г. Богатирьов та С. І. Халимон розглядають взаємодію кримінально-виконавчої інспекції з іншими учасниками у контексті запобігання злочинам серед осіб, які перебувають під її наглядом. Цей процес, організований відповідно до чинного законодавства, відомчих та міжвідомчих нормативних актів, передбачає взаємодію у формі спільних або узгоджених заходів. Його мета – досягнення цілей покарання та завдань Кримінально-виконавчого кодексу України, зокрема виправлення та ресоціалізація засуджених та запобігання вчиненню нових злочинів з їхнього боку [36, с. 105]. Дослідники висунули значний перелік тем, пов'язаних із запобіганням порушенням правопорядку, які стосуються взаємодії пенітенціарних інспекторів під час виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, а також контролю за особами, які перебувають на випробувальному терміні. Особлива увага приділяється співпраці з правоохоронними органами, вивченню проблемних аспектів, таких як недоліки в роботі обласних інспекторів поліції, приєднання до єдиної автоматизованої бази МВС України для отримання своєчасного

доступу до інформації щодо кримінального та адміністративного переслідування правопорушників, а також взаємодії з органами місцевого самоврядування у справах виконання громадських робіт.

Халимон С. акцентує увагу на проблемах організації та впровадження розшуку осіб, які ухиляються від відбування кримінального покарання. З метою чіткого регулювання цієї справи він пропонує внести зміни до статей 31 (частина 1), 41 (частина 5) та 164 (частина 1) Кримінально-виконавчого кодексу України щодо подання кримінально-виконавчою інспекцією пропозицій про оголошення осіб у розшук перед їх направленням до суду. Також висувається ідея вирішення питань щодо змін у наказі МВС України від 05.01.2005 № 3 в результаті взаємодії з МВС [399, с. 173-174].

На думку С. І. Халімона, ефективна протидія злочинам серед осіб, які перебувають на обліку в пенітенціарних установах, стає можливою лише за умови наявності двох ключових аспектів – громадської підтримки та активної взаємодії з громадськістю. Автор висловлює переконання у необхідності створення Інституту безкоштовних помічників (державних інспекторів), з правовою основою, що ґрунтується на Положенні про громадських інспекторів інспекції в'язниці. Проєкт даного Положення розробляється науковцями [401, с. 472].

Основуючись на вищезазначеному, приходимо до висновку, що необхідно акцентувати увагу на наступних аспектах.

1. Вчені визначили широкий спектр суб'єктів, які взаємодіють з службами пробації, таких як органи місцевого самоврядування, наглядові ради обласних адміністрацій, підприємства, колективи і господарства, де правопорушники відбувають покарання, суди, прокуратура, правоохоронні органи, ЗМІ, центри зайнятості та громадські організації. Однак, дослідження не зосереджуються на аналізі конкретних форм взаємодії між цими учасниками.

2. Велика частина наукових досліджень стосується різних категорій правопорушників, які перебувають на обліку у пробаційних установах, таких як

ті, що були засуджені до позбавлення певних посад або діяльності, громадських робіт, трудового перевиховання та умовного покарання.

3. Більшість досліджень не ставлять за мету вирішення практичних завдань чи виявлення прогалин у законодавстві. Вони спрямовані, насамперед, на вивчення взаємодії пробації з іншими органами та установами, а не на практичне вирішення питань законодавства.

Отже, аналіз наукових джерел вказує на те, що вивчення заходів щодо відбору неповнолітніх злочинців для пробації є поверхневим та недостатньо докладно розглянутим. Це дослідження не вирішує багато проблем, і його ефективність вимагає перегляду у контексті чинного законодавства та практичних результатів. Це ще раз підкреслює важливість переоцінки підходів до використання пробації для неповнолітніх злочинців.

1.2. Концептуальні підходи до інституту пробації щодо неповнолітніх в національній правовій доктрині

У ході засідання Верховної Ради України 5 лютого 2015 року був прийнятий Закон «Про пробацію», який визначив готовність країни до впровадження нових стандартів національної юрисдикції у справах санкцій та інших заходів управління в державі.

Пробація, чий опис міститься в Рекомендаціях Ради Європи CM/Rec (2010) [330] і в Правилах Ради Європи про пробацію [273], є важливим органом для систематичного застосування державних санкцій та заходів. Ці рекомендації були враховані при формулюванні Закону України «Про пробацію», що визначає сутність та структуру національної системи пробації в Україні.

Відповідно до цього закону, пробація є системою наглядових та соціально-виховних заходів, які застосовуються на рішення суду та відповідно до закону до осіб, що виконують певні види кримінальних покарань, не

пов’язаних із позбавленням волі. Основною метою цієї системи є забезпечення суду необхідною інформацією, яка характеризує обвинуваченого [305].

Отже, Національна модель пробації визначає три основних види пробації: досудову, наглядову та пенітенціарну, і подальший розгляд кожного з них буде надано у нижче зазначеному аналізі. Основною метою пробації є забезпечення безпеки суспільства через реабілітацію осіб, які пройшли вирок, запобігання повторним правопорушенням з їхнього боку та подання суду інформації, що характеризує обвинувачених, з метою ухвалення судових рішень стосовно їх відповідальності [305].

Основні принципи системи пробації включають в себе ідеї справедливості, законності, обов’язковості виконання покарань, захисту прав та свобод особи і громадянина, поваги до гідності людини, рівності перед законом, індивідуального підходу, збереження конфіденційності, об’єктивності та ефективної співпраці з державними та місцевими органами, громадськими організаціями та громадянами [305].

Основою для застосування системи пробації є судове рішення, в якому передбачено використання санкцій, що не передбачають позбавлення волі, або умовного звільнення від відбування покарання на певний термін. Функції пробації включають у себе підготовку досудової доповіді для обвинуваченого, а також допомогу особі, яка порушила закон, у підготовці до повернення до суспільства після тимчасового ув’язнення та переселення її до виправної установи для відбуття покарання.

Крім того, існують конкретні обов’язки, які в даний момент покладаються на систему пробації, хоча вони не визначені як такі, що безпосередньо належать до пробації, згідно із Законом України ««Про пробацію». Серед цих завдань входять виконання кримінальних покарань у формі штрафів і здійснення адміністративних стягнень у вигляді громадських, виправних та суспільно корисних робіт.

Для забезпечення виконання завдань Державної кримінально-виконавчої служби України з питань пробації, а також для безпосереднього керівництва та

координації діяльності уповноважених органів у цьому напрямі, Міністерство юстиції заснувало Державну установу «Центр пробації». Цей центр є неприбутковою юридичною особою, яка діє як розпорядник бюджетних коштів нижчого рівня, має власну печатку з Державним Гербом України та назвою центру. Крім того, Центр пробації має власний баланс та рахунки в органах Державної казначейської служби України.

Управління та координація функціонування Центру пробації покладені на заступника Міністра юстиції України, відповідно до чіткого розподілу обов'язків. Структура Центру включає в себе окремі уповноважені органи з питань пробації у формі структурних підрозділів (філій).

Кількість працівників у Центрі пробації визначається та контролюється центральним органом, а їхні обов'язки виконуються відповідно до його керівництва. Управління Центром пробації охоплює 152 штатні одиниці, які працюють на умовах трудових договорів. Зазначено, що до складу Центру також увійшли особи начальницького рівня, які перейшли з Державної кримінально-виконавчої служби України.

Таким чином, станом на лютий 2022 року центральний апарат Центру пробації складається з 152 штатних одиниць. У регіонах діють 24 філії Центру пробації, загальний управлінський штат яких становить 180 одиниць, і вони нараховують 574 уповноважених органів з питань пробації, кількість персоналу яких складає 3 108 одиниць [438].

Отже, у національному законодавстві передбачено три типи пробації, а саме:

1) досудова пробація – це надання суду стандартизованої інформації, яка характеризує обвинуваченого, з метою прийняття судовим органом рішення щодо його відповідальності (тобто, досудова доповідь);

2) наглядова пробація – це виконання заходів нагляду та соціально-виховних заходів стосовно осіб, які отримали покарання у вигляді обмеження права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю. Це може включати громадські роботи, виправні роботи, або заміну обмеження волі або

позбавлення волі на певний термін громадськими або виправними роботами. Також воно може застосовуватися до осіб, які звільнені від відбування покарання з умовою випробування (реалізація програм пробації), вагітних жінок і жінок з дітьми віком до трьох років, а також направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання виправними центрами;

3) пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі чи позбавлення волі на певний термін, до їхнього визволення. Метою цієї пробації є забезпечення трудового та побутового влаштування цих осіб після визволення, з урахуванням вибору ними місця проживання [89].

Ми вважаємо, що кожен вид пробації відіграє свою унікальну роль і виконує необхідні функції у протидії рецидиву злочинності серед неповнолітніх. Застосування повного спектру заходів, які працівники пробації вживають для реабілітації молодих правопорушників, залежить від конкретного виду пробації та впровадження ефективних стратегій.

Давайте звернемо увагу на характер і зміст кожного виду пробації, а також використання різноманітних інструментів та залучення ресурсів для виконання завдань, передбачених законодавством.

Досудова пробація включає надання суду досудової доповіді, яка містить аналіз особливостей особи неповнолітнього, щоб суд міг прийняти рішення щодо його відповідальності. Дослідження Д. В. Ягунова вказує на те, що «сутність досудової пробації полягає в роботі офіцера пробації в судах, пов’язаній із вивченням особи злочинця, який стає об’єктом кримінальної відповідальності, та поданням відповідних рекомендацій суддям щодо міри покарання чи досудового розслідування» [425, с. 61].

Обговорюючи досудову пробацію в пробаційній спільноті, багато експертів використовують вислів британського дослідника Д. Вітфілда, який вбачав у досудовій доповіді своєрідне «вікно» у роботі пробаційного відділу [55, с. 59-60].

О. І. Богатирьова визнає, що одним із методів подолання рецидиву та підвищення ефективності призначення та виконання покарань є звертання уваги на інформацію та рекомендації, що передаються працівниками пробації та судовою владою. Це може сприяти спрощенню прийняття обґрунтованих та справедливих рішень [40].

В. Аніщук вказав, що введення системи пробації в Україні суттєво змінило спосіб взаємодії з правопорушниками на етапі їх притягнення до відповідальності. Зокрема, досудова пробація базується на оцінці ризику вчинення повторного правопорушення [10, с. 224].

Отже, згідно із нормами Закону України «Про пробацію», орган пробації подає суду досудову доповідь за його вимогою. Ця доповідь включає результати незалежного соціального розслідування, спрямованого на обвинуваченого. Важливо відзначити, що це розслідування не ставить за мету підтвердити чи спростувати провину, але, скоріше, містить висновки щодо ризику повторного вчинення злочину та ймовірності корекції поведінки без застосування ув'язнення чи обмеження волі [305].

Погоджуючись з вищезазначеними твердженнями, слід відзначити, що перед працівниками пробації постає важливе та складне завдання – скласти досудову доповідь, яка повинна включати найбільш повну та точну інформацію про неповнолітнього, підстави для призначення пробації або передачі справи до суду. Іншими словами, можна припускати, що доля та майбутнє неповнолітнього, який можливо не усвідомив повністю наслідки своїх дій, а також «випадковість», що потребує пробації, залежать від дій працівника пробації.

Отже, використання досудової пробації на етапі обвинувачення дозволяє уникнути соціальної ізоляції для неповнолітніх. Зрозуміло, що якщо суд на підставі досудової доповіді визначить, що неповнолітній не становить загрози суспільству, може бути застосоване альтернативне покарання. Досудова доповідь – це стандартизований інструмент для збору та представлення інформації про особливості неповнолітнього з метою визначення рівня

відповідальності. Працівники пробації збирають та аналізують інформацію, оцінюють фактори злочинності неповнолітніх для прийняття висновків про найбільш відповідне покарання. На основі зібраних матеріалів також розробляється індивідуальний план для неповнолітнього з метою зменшення ризику повторного порушення та виправлення.

Зауваження заступника директора державної установи «Центр пробації» О. Суботенко є вельми обґрунтованими: «ключ до запобігання новому злочину слід шукати у самій особі, а відкрити цей замок можливо завдяки правильній оцінці ризиків та потреб людини [343].

Досудові звіти стосовно неповнолітніх повинні включати інформацію про вплив факторів порушень закону на поведінку особи, а також рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення ризику подальших порушень неповнолітніми, щоб суд міг прийняти обґрунтоване рішення щодо застосування запобіжних заходів.

На жаль, на практиці не завжди все виходить ідеально. Це стосується виконання законом обов’язку працівників служби пробації складати досудові звіти щодо неповнолітніх. Прокурор Вінницької області визначає основні труднощі, які виникають у практичному застосуванні досудової пробації, зокрема: формальний підхід місцевих органів пробації до складання досудових звітів, такий як копіювання характеристик особи, що вже маються в кримінальному провадженні.

Через цей формальний підхід якість досудових звітів зазвичай низька. Наприклад, в одному з таких звітів місцевий орган пробації не вказав, що до неповнолітнього обвинуваченого вже застосовувалися примусові заходи виховного характеру, що є важливим при призначенні покарання.

Інші проблеми включають нечіткі критерії ризиків подальших правопорушень і суб’єктивний підхід окремого працівника служби пробації при їх визначенні. Деякі судді вважають, що система досудових звітів тривало ускладнює розгляд кримінальних справ і порушує розумні строки судового провадження. Також є випадки, коли термін для складання досудових звітів,

наданий судом (5 днів), виявляється недостатнім для якісного збору характеристик та складання висновку.

Багато учасників процесу не підтримують клопотання прокурора щодо складання досудових звітів, оскільки вони бажають, щоб про вчинення кримінального правопорушення дитиною знало якнайменше людей. У відміну від поліції, служби пробації для встановлення характеристик повинні особисто відвідувати обвинуваченого за його місцем проживання, навчання, спілкуватися з друзями, викладачами, сусідами тощо [81, с. 32].

Вважаємо, що для підвищення ефективності досудової пробації необхідно оперативно вирішувати існуючі проблеми. Ми пропонуємо активно залучати волонтерів та представників громадських, благодійних та релігійних організацій для надання допомоги у підготовці досудових звітів.

Оскільки деякі особи, зокрема неповнолітні, уникають ув'язнення завдяки заходам, таким як досудова пробація, це сприяє уникненню формування кримінальної субкультури у таких місцях. Такий підхід допомагає мінімізувати ймовірність вчинення повторних злочинів цими особами.

Наглядова пробація визначається як важливий елемент механізму, і для його успішної реалізації важливим є відповідний виконанням пробаційною програмою суб'єкта. Законодавці визначають процес пробаційної програми як систему наглядових та соціально-виховних заходів, які застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених. Ці заходи не пов'язані з позбавленням волі і мають на меті забезпечити суд інформацією, що характеризує обвинуваченого [305]. Важливо відзначити, що використання пробаційних програм для неповнолітніх має свої особливості. Зокрема, ці програми для неповнолітніх реалізуються компетентними органами з питань пробації, спільно з суб'єктами, що забезпечують соціальні послуги відповідно до законодавства України.

Мета впровадження програм пробації для різних осіб, у тому числі неповнолітніх, включає в себе ряд завдань, таких як наглядова пробація, спрямована на протидію рецидиву серед дорослих і молоді, зокрема засвоєння

принципу «виправлення» учасників пробації, які звільнені з випробуванням, на яких суд поклав обов'язок пройти програми пробації. Ця мета направлена на запобігання їхньої участі в повторних злочинних порушеннях [294].

З початку року до 01.06.2023 року на обліку наглядової пробації знаходились 86 552 особи. На даний момент обліку підлягає 63 376 осіб, із них 3 353 мають обмеження у праві обіймати певні посади або займатися конкретною діяльністю, 4 589 осіб виконують громадські роботи, 442 особи залучені до виправних робіт, 49 655 осіб вивільнені з відбування покарання під умовою випробування, а 5 333 особи сплатили штраф [312].

Проєкт пробаційної програми повинен включати завдання, функції, характеристики цільової групи (у даному випадку – неповнолітні), інформацію щодо навичок та знань, які учасники випробування отримали відповідно до визначеного плану, а також необхідні ресурси, виконання, зміст заходів та процедури, описані через план випробування та оцінку результатів. Проєкт плану пробації для неповнолітніх розроблено Міністерством юстиції України, яке може залучити підприємства, установи та організації різної форми власності для досягнення поставлених цілей. Під час проведення пробації уповноважений орган може отримувати необхідну інформацію від різних державних, місцевих та громадських організацій згідно з чинним законодавством.

Тематика програм для неповнолітніх обирається з урахуванням особливостей підліткового віку та орієнтується на активне формування у дітей когнітивної, емоційної, поведінкової та соціальної сфер. Учасники робочої групи з розробки пробаційної програми включають представників державних органів, міжнародних та неурядових організацій, навчальних закладів та суддів.

Навіть якщо будуть прийняті ефективні заходи для побудови системи пробації з метою вирішення проблем соціального забезпечення та протидії злочинам, особливо за їх поширеністю та повторюваністю, існують проблеми впровадження наглядової пробації на практиці. Наприклад, прокурори у справах неповнолітніх перевіряли роботу органів пробації та виявляли

порушення під час досудової та наглядової пробації для неповнолітніх. Інформація була оприлюднена щодо значної кількості неякісних справ у сфері соціально-виховної роботи працівників пробації для неповнолітніх. Одночасно не достатньо оцінюється ризик повторного правопорушення серед правопорушників [387]. Як ми раніше зазначали, доля дитини значно залежить від різноманітних чинників. Однією з причин такої ситуації може бути надмірне навантаження працівника пробації, який має на своєму обліку 20 суб'єктів пробації та не може в повній мірі виконати визначений законом обсяг роботи для органу пробації. Тому важливо вдосконалювати функціонування цієї галузі пробації.

Наглядова пробація, впроваджуючи Європейський стандарт пробації, підкреслює, що нагляд повинен бути розглянутий як не лише засіб контролю, але й як можливість надання порад, допомоги та мотивації для правопорушників. Таким чином, наглядова пробація представляє собою спостереження та застосування заходів соціального виховання для злочинців.

Заходи наглядової пробації розпочинаються після винесення судового рішення органом пробації. Законодавством визначено заходи контролю поведінки та виконання обов'язків правопорушників.

Заходи соціально-виховної роботи адаптуються індивідуально для кожного правопорушника, враховуючи ризикові фактори, виявлені при оцінці його шансів повторного порушення, проведеної під час реєстрації. Такі оцінки будуть регулярно проводитися для коригування заходів.

Контрольні заходи та соціально-виховна робота включаються в індивідуальний план роботи правопорушника на весь термін його випробування. Для підвищення мотивації ув'язнених, вони вносять зміни в підготовку своєї особистої програми.

Індивідуальний план є «дорожньою картою зміни життя і поведінки засудженого», тому його реалізація вимагає постійного моніторингу, обговорення результатів з правопорушниками та внесення необхідних корекцій.

Під час наглядової пробації доступний спеціальний інструмент – пробаційна програма. Ця програма, як інструмент пробації, призначається рішенням суду для осіб, які звільнені від відбування покарання, і включає низку заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки та певних проявів, що призводять до соціально вигідних змін у особистості та поведінці людини. Для неповнолітніх розробляють та використовують чотири програми пробації: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки» та «Формування життєвих навичок».

Більшість суб'єктів пробації успішно пройшли період випробувань без порушень та втручань у відбування покарання, не допускаючи повторних правопорушень. Серед повторних правопорушень 16 % становить кримінальний проступок, 37 % – нетяжкий злочин, 43 % – тяжкий злочин, а 4 % – особливо тяжкий злочин [237, с. 27].

За період з початку 2023 року (протягом п'яти місяців) лише 0,6 % осіб, які перебували під пробацією, вчинили повторні злочини. За ухилення від відбування призначеного покарання судами було засуджено 204 особи, що становить 1,7 % від загальної кількості осіб на обліку. Це менше, ніж відсоток за аналогічний період 2022 року, який склав 2,1 %. Також було скасовано випробувальний строк для 231 особи за вчинені порушення [312, с. 23].

Провідні органи пробації не є необхідними постачальниками соціальних послуг для зменшення можливих ризиків для осіб, які перебувають під наглядом пробації та під час оцінки ймовірності повторного вчинення правопорушень. Для врахування цього аспекту відповідно до Закону України «Про пробацію» органи пробації співпрацюють із державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами та організаціями.

На сьогоднішній день, відповідно до укладених меморандумів, ресурси партнерських організацій пробації складають практично 5 тисяч установ і організацій. Станом на кінець першого півріччя 2021 року, Центр пробації та

його філії, разом із уповноваженими органами, встановили співпрацю з 5030 установами і організаціями по всіх областях України. Це означає, що 100 % органів пробації взаємодіють із державними та комунальними установами, а також 76 % з громадськими організаціями, включаючи ті, які мають свою власну волонтерську мережу. Ці організації можуть надавати різноманітні послуги та допомагати в розв'язанні всіх 12 криміногенних потреб осіб, які перебувають під пробацією [237].

Волонтери пробації активно співпрацюють з органами пробації для надання комплексної допомоги та соціальної реінтеграції громадян, які порушують закон. Ці волонтери, які діють на добровільних засадах та безоплатно, виконують роль соціально активних осіб, сприяючи моніторингу клієнтів пробації та проведенню з ними соціально-просвітницької роботи. Вони укладають відповідні договори з уповноваженими органами.

Багато волонтерів мають професійну експертизу у сферах, таких як медицина, психологія, право, соціальна робота та державна служба. Через свою участь у пробації вони задовольняють соціальну потребу у забезпеченні безпеки громади. Деякі з волонтерів є колишніми засудженими, які змінили свій спосіб життя та бажають допомагати іншим.

Станом на травень 2023 року 436 підрозділів пробації взаємодіють із волонтерами, кількість яких складає 856 осіб. У рамках співпраці укладено 906 договорів між волонтерами та уповноваженими органами з питань пробації.

Волонтери активно залучаються до різних напрямків роботи, зокрема соціально-виховної та індивідуально-профілактичної (2 450 заходів), консультативно-психологічної (548 заходів) та інших видів допомоги, таких як працевлаштування та освіта. Загалом, за період діяльності волонтери провели 3733 заходи, які охопили 8 509 суб'єктів пробації [237, с. 80].

Система пенітенціарної пробації представляє собою процес, в ході якого орган пробації активно долучається до підготовки особи, що була засуджена, до її подальшого трудового та побутового впорядкування після звільнення, при цьому враховуючи її вибір місця проживання.

Ці дії базуються на відповідних вимогах адміністрації колонії, що стосуються можливості умовного покарання в зоні обраного правопорушником місця проживання після визволення. З метою вирішення подібних питань пробація здійснює взаємодію з органами влади в рамках чинного законодавства, а також залучає до співпраці місцеві організації різних форм власності, які є складовою ресурсної бази пробації.

Протягом перших п’яти місяців 2023 року уповноважені органи в галузі пробації отримали 2 672 повідомлення-запити від установ виконання покарань (слідчих ізоляторів) стосовно підготовки осіб, які відбувають покарання у формі обмеження волі або позбавлення волі на певний термін. Зазначено, що 2 227 з цих повідомлень отримали позитивний відгук [237, с. 31].

Враховуючи конкретні умови праці, закон визначає різницю у використанні пробації для неповнолітніх, зазначаючи, що її метою є забезпечення нормального фізичного і психічного розвитку молоді, запобігання агресивній поведінці, сприяння позитивним змінам в особистості та поліпшення соціальних стосунків.

Процес пробації для неповнолітніх виконується органами та службами у справах дітей, спеціальними органами та установами, які надають соціальний захист і працюють на запобігання злочинності.

Працівники пробації, які взаємодіють з неповнолітніми, проходять спеціальні навчальні програми, використовуючи інструменти та методики, спеціально розроблені для цієї групи осіб.

Станом на 1 липня 2021 року вже функціонують 14 секторів ювенальної пробації у містах, таких як Дніпро, Кривий Ріг, Маріуполь, Житомир, Запоріжжя, Мелітополь, Київ, Кропивницький, Львів, Миколаїв, Одеса, Полтава, Рівне та Харків. На обліку у цих секторах ювенальної пробації знаходиться 127 неповнолітніх. Найбільше неповнолітніх перебуває на обліку секторів ювенальної пробації у містах Київ, Одеса та Кропивницький, а найменше – у Мелітополі, Полтаві та Рівному [237, с. 41].

У поточний час в Україні активно вдосконалюється система пробації за допомогою сприяння та експертної підтримки від міжнародних проєктів та фахівців із Норвегії, Нідерландів, Європейського Союзу та Канади. Заходи, спрямовані на розвиток пробації в Україні, отримали високу оцінку міжнародної професійної спільноти. Прикладом цього є вступ України до 61-го члена Конфедерації Європейської пробації (CEP). CEP є неурядовою організацією з багаторічним досвідом, метою якої є об'єднання країн, що вдосконалюють систему пробації, для обміну найкращими практиками.

Вивчення та вибір основних напрямів превентивних заходів підрозділів поліції у сфері ювенальної превенції буде проводитися шляхом аналізу положень наказу МВС України від 19.12.2017 № 1044 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України» [283].

Поміж обов'язків працівників пробації варто відзначити не лише складання попередніх звітів для осіб, що перебувають на розгляді перед судом, але також виконання нагляду за тими, хто отримав покарання, не пов'язані з позбавленням волі, та керування програмами пробації для тих, хто на випробувальному терміні. Ці спеціалісти працюють в закритих установах, спрямованих на контроль та вирішення проблем правопорушників, які готуються до звільнення з місць позбавлення волі. Хоча пробація вже активно впроваджується, рівень її розвитку ще не досяг того, як в досудовій та наглядовій пробації.

І. С. Яковець підкреслює, що перебування людини в установах позбавлення волі є, можливо, найбільш критичною та кризовою ситуацією. Це може мати найбільш серйозні наслідки, разом із криміналізацією особистості, такими як втрата соціальних зв'язків, що негативно впливає на поведінку, сприяє апатії у подоланні асоціальних навичок та сприяє деградації особистості. Нейтралізація негативного впливу умов відбування покарання на особистість стає найбільш актуальною проблемою під час підготовки засуджених до повернення в суспільство [435].

Швейцарські експерти вважають, що тримісячна соціальна ізоляція призводить до повної втрати майбутнього для більшості осіб. У випадку неповнолітніх цей термін значно скорочений, оскільки їх вчать всім нюансам кримінального середовища від моменту потрапляння в місце утримання. Слабкість або бажання наслідувати інших може впливати на молодих людей.

Отже, основна мета ювенальної пробації – це надання ефективної соціальної підтримки засудженим неповнолітнім працівниками пробації перед їхнім звільненням. Сутність полягає в тому, щоб допомогти неповнолітнім адаптуватися до суспільства після періоду відчуження. Після звільнення з місць утримання неповнолітні стикаються з численними проблемами, які вони не можуть вирішити самостійно. Робота з органами пробації, дітьми, громадськими організаціями стає важливою для уникнення повернення в кримінальне середовище.

Наявність системи пробації вважається необхідним інструментом адаптації неповнолітніх правопорушників у суспільстві після звільнення. Оскільки підлітки, які перебувають у виховних колоніях, звикають до кримінального середовища, їх розглядають як нових учасників злочинів, а не як осіб, що проходять виховний процес. Це сприяє рецидиву серед неповнолітніх і, в подальшому, серед дорослих. Важливо замінити набуті в виховних колоніях неповнолітніми правила кримінальної субкультури морально-правовими нормами соціальної поведінки. Тому важливо надавати неповнолітнім умовний термін на весь період покарання.

Підсумки першого півріччя 2021 року показують, що уповноважені органи з питань пробації мали на обліку 721 неповнолітнього. У секторах ювенальної пробації було зареєстровано 127 неповнолітніх суб’єктів пробації, що складає 17,6 % від загальної кількості неповнолітніх, що перебувають на обліку по всій Україні.

За видами покарань можна відзначити, що 678 (94 %) неповнолітніх суб’єктів пробації були відпущені від відбування покарання у формі

позбавлення волі з випробуванням, 33 (5 %) були засуджені до виконання громадських робіт, а 9 (1 %) отримали покарання у вигляді штрафу [237, с. 40].

Для оцінки поточного стану умовного покарання можна сформулювати такий висновок. Очевидно, що введення системи пробації в Україні стало новацією в профілактиці повторних правопорушень серед неповнолітніх. Паралельно із запровадженням пробації спостерігаються позитивні зміни, такі як зменшення повторної злочинності, що фіксується Генеральною прокуратурою України, Державним управлінням юстиції України, Мінюстом України та державною агенцією «Центр пробації». Загалом це підтверджує ефективність діяльності пробаційних органів як основного засобу запобігання повторних злочинів серед неповнолітніх.

У сучасному українському суспільстві існують різноманітні точки зору щодо доцільності впровадження ювенальної юстиції в нашій країні. Для деяких це є необхідною складовою системи правосуддя, а для інших – загрозою, що негативно впливає на сімейне життя України.

Кілька громадських організацій, ЗМІ та представники духовенства виступили проти впровадження в Україні системи ювенальної юстиції. Такий ріст громадської активності, безперечно, є позитивним явищем, що свідчить про активну участь суспільства у розробці нових процедур і механізмів захисту прав дітей.

Органи та служби, що мають компетенцію у сфері захисту прав дитини, повинні виконувати як загальні функції, такі як запобігання правопорушень взагалі, так і спеціальні функції, пов’язані із попередженням порушень у системі ювенальної юстиції.

До таких спеціальних функцій ювенальної юстиції варто віднести охоронні, запобіжні, виховні, відновні, реабілітаційні та ресоціалізаційні заходи [217, с. 76-79]. Однією з ключових функцій системи ювенальної юстиції є ресоціалізація, що передбачає вживання заходів органами та службами, відповідальними за справи неповнолітніх, з метою відновлення їх соціального статусу як повноправних членів суспільства. Це реалізується через реабілітацію

осіб, які були засуджені до позбавлення волі, згідно з частиною 2 статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України.

Згідно з концепцією державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженою Указом Президента України від 8 листопада 2012 року № 631/2012, визначено, що система виконання покарань і попереднього ув'язнення, спадкова з радянських часів, не відповідає сучасному рівню соціально-економічного розвитку та гуманітарним принципам, включаючи права і свободи людини при виконанні вироків.

Проблемою в рамках Державної кримінально-виконавчої служби України є недостатній рівень соціально-виховної та психологічної роботи з особами, які зазнали засудження, що не забезпечує ефективні умови для модифікації їхньої поведінки, виправлення та ресоціалізації правопорушників. Це призвело до численних випадків самогубств у в'язницях та слідчих ізоляторах, а також до непідготовленості засуджених до життя після виходу з місць позбавлення волі, що, в свою чергу, сприяє великій кількості повторних злочинів за їхніми стінами.

Критична ситуація в тюремному підприємстві, яка не може гарантувати участь всіх ув'язнених у праці, є одним із засобів виправлення та ресоціалізації. Крім того, неефективна система виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, не має соціально-виховного впливу на правопорушників і обмежується формальним контролем за виконанням обов'язків, які суд наклав на них [297].

Отже, система пробації має бути включена до структури ювенальної юстиції як складова частина комплексу заходів, які, відповідно до рішення суду, можуть бути застосовані до особи, звинуваченої у вчиненні злочину та призначеної на покарання у вигляді позбавлення волі чи іншої форми юридичної відповідальності. Ці заходи спрямовані на введення певних обмежень та обов'язків, які суд встановлює для правопорушника з метою його соціальної реабілітації [47, с. 45-49].

В рамках даного інституту проводяться заходи з надання різноманітної допомоги особам під наглядом. Пробація передбачає утримання від нових злочинів та виконання судом призначених обов'язків, таких як лікування, професійна підготовка, повідомлення суду про зміни у місці проживання та роботи, явка до суду за повісткою та інше. Цей підхід в певній мірі асоціюється з чинною статтею 75 Кримінального кодексу «Звільнення від відбування покарання з випробуванням». Однак пробація є більш широким комплексом заходів, включаючи реалізацію корекційних програм, спрямованих на попередження агресивної поведінки, рецидиву злочинів, стимулювання позитивних змін у особистості та поліпшення соціальних взаємин.

Важливо відзначити, що протягом останніх років система законодавчих ініціатив активно працює над впровадженням правових положень щодо системи пробації. Українські органи влади, науковці та деякі громадські організації здійснили значні кроки у реалізації державної політики у сфері кримінальних та пенітенціарних відносин, особливо в контексті неповнолітніх, пробації та реформування пенітенціарної системи.

Протягом цього часу було розроблено низку нормативно-правових законопроєктів, а законодавчий орган вніс кілька законопроєктів до Верховної Ради, спрямованих на гуманізацію кримінального права, включаючи запровадження пробації.

Зауважимо також, що понад 98 відсотків опитаних суддів висловили потребу у соціальній чи спонсорській підтримці неповнолітніх, які звільнені з місць позбавлення волі. Суть післясудової функції пробації полягає в соціально-психологічному впливі працівника пробації на злочинця з метою зняття напруги, страху, невдоволення, агресії та інших емоцій. У цьому контексті велике значення мають тематичні бесіди з підконтрольним злочинцем, відвідування його домівки та інші заходи.

Процес адаптації осіб, які визначені для обмеження волі або позбавлені волі на обмежений період, включає такі заходи, як визначення місця проживання після звільнення, направлення їх до спеціалізованих установ,

госпіталізацію в медичних закладах та трудову зайнятість для працездатних осіб. Наша позиція полягає в тому, що пенітенціарні пробаційні заходи повинні бути різноманітними та включати соціально-виховні та психологічні компоненти (наприклад, активний контакт із працівником пробації, відвідування його домівки, участь у судових заходах), особливо для осіб, які визнані винними у злочинах проти життя, здоров'я та інших протиправних дій.

Соціальна адаптація неповнолітніх, які були звільнені з місць позбавлення волі, є особливим процесом особистісної соціалізації, спрямованим на забезпечення відповідності їхньої поведінки соціальним стандартам та вивчення суспільно корисних позицій, які сприяють розвитку здатності вирішувати життєві проблеми.

Адаптація людей як засіб їх включення у систему норм, соціальних і моральних цінностей, нерозривно пов'язана з правовою культурою та розумінням існуючих у суспільстві політичних, етичних і правових явищ, а також усвідомленням морально-правових норм як особистого ставлення до життя.

Характеристики адаптації неповнолітніх, які вже відбули покарання, виглядають наступним чином:

1. процес соціальної адаптації розпочинається після звільнення від покарання;

2. цей психосоціальний процес розпочинається із моменту виходу злочинця на свободу і завершується, коли його поведінка відповідає вимогам суспільства;

3. головною метою соціальної адаптації є створення можливостей для неповнолітніх знову жити без обмежень, які встановлювалися під час покарання, у нових життєвих ситуаціях;

4. пошукові навички та здібності для соціальної адаптації неповнолітніх залежать від їх власних адаптаційних навичок і особистих здібностей;

5. успіх соціальної адаптації в значній мірі залежить від гармонії між особистісними переконаннями та вимогами, що ставляться середовищем (робочим колективом, найближчим оточенням та родиною) [139];

6. адаптація осіб, що вийшли на волю, ефективна лише на рівні мікроспільноти і може відбутися лише тоді, коли середовище та соціальна орієнтація злочинця взаємно обмежують одне одного, а соціальні очікування співпадають з моральними поглядами та цінностями людини.

Аналізи юридичних джерел вказує на те, що однією з ефективних стратегій соціальної роботи у сфері адаптації неповнолітніх після звільнення є проведення соціального супроводу. Постпенітенціарний соціальний супровід представляє собою упорядковану діяльність державних та недержавних установ, а також соціальних працівників (соціальних педагогів), спрямовану на впровадження соціальної політики для осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, з метою створення необхідних умов для їх активної соціалізації.

Важливим елементом постпенітенціарного соціального супроводу є вибір оптимального варіанта соціальної підтримки, який повинен бути найефективнішим серед доступних. Цей варіант обговорюється із клієнтом, реалізується через партнерство та акцентується на конкретних аспектах, використовуючи індивідуальні та групові методи роботи. Він також орієнтований на впровадження інновацій у соціальну роботу для досягнення позитивних результатів.

Організаційні форми постпенітенціарного соціального супроводу включають індивідуальну та групову роботу. Серед методів застосовуються консультування, захист прав, психокорекція, тренінги для розвитку соціальної компетенції та інші прийоми соціального впливу [139].

З метою забезпечення адекватної соціальної підтримки для осіб, які виходять з ув’язнення, соціальні працівники (соціальні педагоги) повинні мають глибоке розуміння правових, психологічних, освітніх та соціокультурних аспектів, які впливають на досягнення поставлених цілей.

Фахівець з соціальних послуг, спрямований на надання соціальної підтримки для успішної адаптації осіб до норм демократичного суспільства, повинен акцентувати на позитивних аспектах, вірити у потенціал людської природи, однак розуміти всі труднощі, пов'язані зі відновленням соціального статусу колишніх ув'язнених.

У контексті після ув'язненням, соціальна підтримка для молодих людей, які звільнені з місць позбавлення волі, є стратегією соціальної роботи. Ця стратегія включає створення умов для ресоціалізації звільнених та, при необхідності, представлення їх інтересів у правозахисній сфері з метою захисту прав тих, хто залишається у в'язниці.

Відповідно до статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, ресоціалізація розглядається як свідомий процес відновлення особи до повноправного члена суспільства. Цей процес передбачає повернення особи до самостійного життя, яке відповідає загальноприйнятим соціально-нормативним стандартам. Ресоціалізація, розглядається як складна соціально-правова категорія, що включає різні аспекти оновлення соціальних зв'язків як під час відбування покарання, так і після його завершення. У пенітенціарній педагогіці розрізняють пенітенціарну та постпенітенціарну ресоціалізацію. Пенітенціарна ресоціалізація включає розвиток законослухняної поведінки у в'язничних установах, тоді як постпенітенціарна ресоціалізація охоплює умови життя та взаємозв'язки з правопорушниками для подальшої соціальної реабілітації після звільнення. Це дозволяє колишнім ув'язненим відновити свій соціальний статус та незалежність. Важливо визнати досягнення ресоціалізації лише після того, як особа, яка перебувала у в'язниці, успішно вирішила всі соціальні та сімейні проблеми, такі як житлові та працевлаштування, матеріальне забезпечення та ін. [228]. На підставі цього не можна однозначно стверджувати про можливу ресоціалізацію молодих правопорушників під час відбування покарання, коли можуть бути вжиті лише певні заходи для забезпечення їхньої соціальної адаптації після звільнення. Створення умов для активної соціалізації молоді,

яка повертається з місць позбавлення волі, полягає усвідомленні їхніх прав та обов'язків згідно з національним законодавством.

Згідно з вимогами Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», звільнені особи, молодші за 35 років, отримують різні форми соціальної допомоги, такі як інформаційна, правова, трудова, психолого-педагогічна, медична та інші, у центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді відповідно до законодавства [269].

Згідно із законодавством проводиться ідентифікація осіб, які відбувають покарання, вирішуються питання щодо їхнього повернення у родину, забезпечення права на створення житлово-побутових умов, здійснення права на працю й освіту, а також надання медичної допомоги звільненим особам [264].

Проте, на практиці, питання стосовно неповнолітніх, які пройшли покарання, залишаються нерозв'язаними. На жаль, позитивний досвід у цій області обмежується виключно пошуком роботи та житла для правопорушників. Напроти, досвід інших країн свідчить про те, що підтримка колишніх ув'язнених є ефективнішою. Наприклад, у Великобританії Міністерство юстиції закликає великі компанії наймати колишніх ув'язнених, і представники найбільших британських компаній позитивно оцінюють крок уряду, спрямований на допомогу їм в новому житті.

Діяльність та національна політика України у сфері кримінальних та кримінально-адміністративно-правових відносин постійно орієнтовані на поступове наближення до європейських норм і стандартів. Здебільшого, досвід європейських країн у впровадженні альтернативних систем покарань у кримінальне право підтверджує, що ефективне функціонування таких систем неможливе без створення відповідних служб виконавчого покарання, які були б дотичні з суспільством.

В міжнародній практиці високий пріоритет віддається альтернативним формам покарань, і в Європі розглядається створення служб пробації як засіб декриміналізації суспільства [55]. Розглядаючи пробацію, вони вважають її

«певним мостом між суворою системою кримінальної юстиції, яка діє на основі формально-юридичних принципів, та системою соціальної роботи, що не може обмежуватися тільки «прокрустовим ложем» нормативного регулювання» [419].

Щодо необхідності перегляду процесу примусового виконання кримінальних покарань в Україні, ця необхідність обумовлена рядом зовнішніх та внутрішніх чинників. Українська система виконання покарань вже неодноразово ставала об'єктом критики, яку висловлювали як національні експерти та правозахисники, так і міжнародні фахівці протягом всього свого існування. Стан системи вважається критичним, що вимагає термінових змін. Віра в те, що розширення найжорстокіших форм ув'язненням може позитивно позначитися на зниженні злочинності, залишається присутньою серед значної частини населення, включаючи судових і правоохоронних працівників [53]. Однією з результативних наслідків цього явища є традиційно високий показник питомої ваги покарання у вигляді позбавлення волі, що перевищує 30 %, що робить його одним із найвищих у світі за кількістю осіб, засуджених до цього виду покарання на 100 тисяч населення.

Ми вважаємо, що впровадження системи пробації є значущим кроком у наближенні України до європейських стандартів. Зокрема, ухвалення українським законом про пробацію відзначається, оскільки ініціатива з впровадження цієї системи належить до періоду з 90-х років. Безумовно, такий крок дозволить країні наблизитися до міжнародних стандартів.

Не менш важливим є те, що введення системи пробації не стягує додаткові витрати для державного бюджету. Навпаки, воно, до певної міри, може призвести до економії коштів для держави. Оскільки велика частина фінансування тюремної системи йде на утримання злочинців у в'язницях, введення системи пробації може сприяти більш раціональному використанню державних коштів [149]. Введення системи пробації призведе до зменшення кількості осіб, які порушують закон, у місцях відбування покарання. Це, в свою чергу, сприятиме зменшенню витрат на утримання цих осіб. Пробація включає

елементи контролю, одночасно акцентуючи увагу на особистій роботі з правопорушником.

Ця система пробації має на меті досягти конкретних, загально визнаних цілей, а саме: а) сприяти розвитку соціальної адекватності та самовпевненості; б) запобігти перетворенню злочинця в звичайного правопорушника, що може призвести до його ув'язненням; в) дозволити особі, яка скоїла злочин, залишатися в сім'ї та суспільстві, при цьому контролюючи її поведінку; г) забезпечити канали підтримки; е) перервати ланцюг злочинів та покарань [418].

Впровадження системи пробації відзначилося не лише суттєвими змінами у структурі пенітенціарних установ та коригуванням кримінально-правових норм. Ця ініціатива виявилася надзвичайно захопливою та перспективною для України, а загальна концепція, яку вона внесла, обіцяє значне удосконалення функціонування установ виправлення та кримінальної юстиції.

Впровадження пробації може стати одним із найефективніших кроків у напрямку гуманізації, європейської інтеграції та удосконалення національної політики у сфері покарань загалом. Однак успішна реалізація цієї системи вимагає збалансованого підходу, щоб нововведення не просто змінювало стару систему пробації, але й приносило суттєві покращення.

Керівництво за покараннями, які не включають позбавлення волі (такі як заборона обіймати певні посади, виконання громадських чи виправних робіт, звільнення з випробуванням), покладається на уповноважені органи, які відповідно до закону впроваджують систему пробації. Персонально-профілактичні заходи здійснюються правоохоронними органами, а соціальна підтримка базується на принципах громадянськості через дії органів соціальної політики.

До цього часу, під час судових процесів та після винесення вироку, увага приділялася в основному ідентифікації та контролю особистості підсудного чи злочинця, ігноруючи його особисті проблеми та корені вчиненого злочину. Важливі соціальні та особисті аспекти, які можуть бути причинами злочинів та

визначати подальшої поведінки, залишалися без відповідного дослідження та уваги. Впровадження системи пробації в Україні має на меті вирішення цих проблем і сприяння подальшій реабілітації правопорушників через соціально-освітню роботу [209, с. 17-18].

Основою для функціонування установ пробації служать юридичні норми, визначені в Конституції України, Кримінальному, Кримінальному процесуальному та Кримінально-виконавчому кодексах України, а також в Законі України «Про пробацію», інших законах України та ратифікованих міжнародних договорах з Верховною Радою України.

Звертаємо увагу на важливість кадрового забезпечення при впровадженні системи пробації в Україні. Переконані, що досягнення позитивних результатів у роботі зі злочинцями вимагає внесення відповідних змін у систему навчання та підготовки нових працівників.

Для успішної реформи та ефективного запуску служб пробації необхідно вивчати та адаптувати позитивний закордонний досвід, зіткнувши його з національними реаліями. Створення служби пробації в Україні є викликом, але ретельно спланована та уважно вагома дія повинна призвести до досягнення стратегічних та ключових результатів, які будуть корисні для держави та суспільства.

Ми взяли за основу погляд Д. В. Ягунова щодо необхідності ґрунтування створення системи пробації на глибокому вивченні міжнародного досвіду, з врахуванням сучасних концептуальних та ідеологічних змін у сфері пробації. Він підкреслює необхідність виділення конкретних функцій, які служби пробації можуть ефективно виконувати в об’єктивних соціально-економічних умовах [426].

«Створення служби пробації в Україні не обмежується лише утворенням відповідної організаційної структури із конкретним переліком функцій. Це вимагає радикального переосмислення суті кримінально-виконавчої діяльності та соціальної роботи зі злочинцями, а також глибокого аналізу мети покарання в умовах глобалізованого суспільства. Тому визначення основних принципів

системи пробації в Україні вважається ключовим етапом подальшого реформування системи кримінальної юстиції в країні» [418].

1.3. Міжнародна практика та зарубіжний досвід правового регулювання та здійснення пробації щодо неповнолітніх

Історія застосування пробації в країнах Заходу насичена різноманітними подіями та еволюцією у розумінні сутності пробації та форм її використання [429]. Аналіз історії вказує на те, що вперше системи пробації були введені на початку XIX століття у Великій Британії, США, Нідерландах, Данії та інших країнах. Питання стосовно створення та поширення пробації активно обговорювалися на ряді міжнародних форумів, зокрема на перших Міжнародних тюремних конгресах у Лондоні (1872 р.) та Римі (1885 р.), на з'їзді Союзу міжнародного права у Брюсселі (1889 р.) і на 4-му Міжнародному тюремному конгресі.

Перші згадки про пробацію як національний інститут англійського кримінального права виникли на початку XIX століття, а в США, Великобританії, Німеччині, Франції, Канаді, Австралії, Новій Зеландії, Японії, Бельгії, Нідерландах у кінці XX століття.

Проте є й альтернативні точки зору щодо першості введення пробації – у Великій Британії або США. Так, на думку, А. Піонтковського, цей інститут започатковано у 1869 р. у Північній Америці [267, с. 40-41]. Тоді як Фон Ліст вважає, що витоки пробації знаходяться у Франції, де тюремний реформатор Беранже вперше запропонував умовне засудження. Інші дослідники вказують на те, що перші практики умовного засудження виникли у Великій Британії. Починаючи з 1820-х років, Ворвікширський магістратський суд почав вживати виключно формальне покарання для неповнолітніх, яке полягало в одноденному ув'язненні, при цьому правопорушників покладали під нагляд роботодавців або батьків. Пізніше цей підхід було закріплено Законом 1887

року «Про випробування уперше засуджених». У 1907 році набув чинності Закон «Про випробування злочинців», який передбачав випуск певних категорій дрібних злочинців «на пробацію» (on probation) (за словами Ягунова). У Нідерландах, вже з 1823 року, послуги пробації стали надаватися на основі християнської благодійності. У Данії приватні організації активно допомагали звільненим ув'язненим з 1850 року, а вже в 1905 році із в'язниць почали звільняти осіб за певних умов на період випробування, яке організовували такі установи [24, с. 30]. У кримінальному законодавстві Бельгії з 1888 року було визначено умовне засудження в контексті континентальної Європи.

Модель пробації була систематично переглядувана відповідно до політичних пріоритетів і нововведень в науці щодо можливостей та потреб у реабілітації злочинців.

Пробація стала не лише юридичною конструкцією, яка визначає вид покарання або форму визволення від нього, але й концепцією, яка пройшла численні зміни упродовж останнього століття, повністю змінюючи свою структуру, форму і методи функціонування.

Протягом свого існування пробація пройшла ряд кардинальних трансформацій, і з розвитком цього інституту також змінювались уявлення про нього. У період раннього розвитку (приблизно до 1935 року) вважалося, що пробація обмежується спостереженням за засудженими особами. Проте перед Другою світовою війною та після неї в літературі помітно зменшилося ставлення пробації до звичайної пильності. На початку 70-х років XX століття інститут пробації вже розглядали як один із засобів сприяння досягненню конкретних успіхів у зменшенні рецидивної злочинності

Однак вважаємо, що формування соціально-політичної обумовленості та функцій інституту пробації відбулося не лише як науково обґрунтований процес у пошуку оптимальних гуманістичних методів ресоціалізації осіб, які порушили кримінальний закон, але також значною мірою як результат старань кримінологів та пенітенціаріїв у вирішенні кризи карної політики та системи в'язниць.

У 2005 році група вчених (А. Ван Кальмтоут, Дж. Робертс, С. Віндінг) провела дослідження, основна мета якого полягала в аналізі служб пробації у країнах-кандидатах на вступ до Європейського Союзу та висвітленні особливостей навчання кадрів пробації [311].

Адам Ван Кальмтоут, Джон Робертс і Саймон Віндінг в суті універсалізували вимоги до пробаційних служб і визначили загальні стандарти для їхніх працівників, багато з яких відповідають встановленим Радою Європи. Дослідники відзначили, що, окрім офіційних завдань і стратегій, важливим є чітке визначення принципів та етичних правил, на яких базується робота пробаційної служби. Ці принципи можуть бути включені в офіційну місію, правила чи стандарти пробації, або вказані в посібниках з етичних питань для соціальних працівників. Порівняння таких принципів та етичних норм показує, що більшість пробаційних служб мають багато спільних аспектів [311, с. 120]. Ці вчені вказують на загальні принципи, які, на їхню думку, слід дотримуватися у роботі працівників служби пробації:

1. Збереження поваги до приватного життя клієнта пробації, визнання його недоторканості.

2. Сприяння відкритості та прозорості в роботі, що передбачає відповідальність сторін.

3. Збереження поваги до незалежності клієнта та визнання його власних рішень.

4. Встановлення принципу добровільності, де правопорушник сам обирає, чи потрібна йому допомога.

5. Здійснення реалістичного підходу, встановлення реальних цілей спільно з клієнтом та підготовка його до викликів після відбуття санкцій.

6. Дотримання помірності втручань, застосування лише необхідної кількості сили або примусу.

7. Забезпечення адекватних умов для клієнта під час відбування покарання, відмінних від умов системи кримінального судочинства.

8. Застосування принципу вчасного втручання, щоб ефективно реагувати на правопорушення та взаємодіяти з клієнтом на ранніх етапах кримінального переслідування.

9. Дотримання принципу послідовності втручань та готовність до співпраці з іншими організаціями.

10. Забезпечення прозорості через звітність перед відповідними органами та надання клієнтам зрозумілої інформації про систему та обставини, в яких вони опинилися в результаті свого злочину.

11. Заохочення мотивації, сприяючи активній участі клієнтів у виправленні наслідків їхнього правопорушення [311, с. 120].

У Правилах Ради Європи, що стосуються системи пробації, встановлені конкретні вимоги до кадрового складу та професійної підготовки працівників служби пробації. Зокрема:

1. Робота служби пробації повинна спрямовуватися на здобуття поваги інших правоохоронних органів і суспільства, засновуючись на статусі та виконанні обов'язків співробітників служби пробації. Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити службу необхідними ресурсами, якісним підбором персоналу, адекватним фінансовим забезпеченням та ефективним керівництвом.

2. Призначення співробітників на посади повинно відбуватися відповідно до визначених вимог, зокрема, враховуючи їхню чесність, гуманність, професіоналізм та особисті якості, необхідні для виконання складних обов'язків.

3. Всі працівники повинні мати можливість отримати освіту та професійну підготовку, відповідно до їх ролі і рівня обов'язків.

4. Обов'язковою є первинна підготовка співробітників, яка дозволяє їм отримати необхідні навички, знання і ціннісні орієнтації.

В контексті правил Ради Європи з пробації зазначено, що якість надання послуг працівником пробації залежить від рівня його підготовки, який повинен

бути визначений у встановленому порядку із присвоєнням відповідної кваліфікації.

У 1951 році Економічна та соціальна рада ООН висловила підтримку максимальному поширенню системи пробації на правовій карті світу в країнах з різним рівнем соціально-економічного розвитку та різною культурою пенітенціарної практики. У 1981 році була створена Європейська організація пробації (CEP) з метою об'єднання та розповсюдження досвіду роботи у сфері пробації в країнах Європи, а також підвищення професіоналізму національних та європейських рівнів у цій галузі.

З початку 1981 року ООН та Рада Європи приймали рішення з метою розширення альтернативних заходів, які не пов'язані із тюремним ув'язненням. Основні документи, що регулюють це питання, включають Резолюцію Генеральної Асамблеї ООН № 45/110, відому як Стандартні мінімальні правила ООН щодо заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила, 1990 р.), та Рекомендацію № R (92) 16 Комітету міністрів щодо європейських правил застосування громадських санкцій та заходів.

Протягом свого існування ці організації прийняли приблизно 20 резолюцій, спрямованих на розвиток у країнах-учасницях ООН та Ради Європи альтернативних заходів, які не передбачають тюремного ув'язненням.

Токійські правила визначають пробацію як один з перспективних кримінально-правових заходів для засуджених та визначають засади її розвитку як суспільно необхідного та перспективного процесу.

Невід'ємною частиною виконання завдань пробації є соціальна підтримка суб'єктів пробації, впровадження реабілітаційних та корекційних програм, заходів постпенітенціарної опіки та соціального патронажу осіб, які звільнені з установ виконання покарань. Оскільки суб'єкт пробації залишається у суспільстві, відкривається можливість використання всіх наявних ресурсів громади для його ресоціалізації. Таким чином, проведення соціально-виховної роботи службою пробації визнається одним із найбільш пріоритетних напрямків професійної діяльності її персоналу.

У зв’язку із викладеним особливого значення набуває співпраця із соціальними службами та залучення волонтерів [135, с. 404].

Орієнтацію на ресоціалізацію правопорушників, включаючи використання пробації, закріплено в документах, прийнятих Радою Європи. Ці документи включають Рекомендації № R (92) 16 Комітету міністрів щодо застосування громадських санкцій та заходів, Рекомендації № К 22 (99) стосовно проблем переповненості в’язниць, Рекомендації К (97) 12 про європейські правила для персоналу, що впроваджує санкційні заходи, та Рекомендації К (2003) 22 про умовно-дострокове звільнення.

Пробація визнана невід’ємною частиною кримінальної юстиції в європейських країнах, а ключовим документом, який формує європейські принципи пробації, є Рекомендація № CM / (2010) 1 Комітету Міністрів Ради Європи про Правила Ради Європи з пробації.

Ці правила, які мають 17 положень та обов’язкові для країн-членів Ради Європи, лягли в основу закону України «Про пробацію». Згідно з цим законом, мета пробації – зменшення рецидиву через встановлення позитивних відносин з правопорушниками для контролю, керівництва, допомоги та їхнього включення в суспільство. Пробація сприяє безпеці суспільства та справедливому здійсненню правосуддя.

При виконанні покарань чи заходів служба пробації не повинна обмежувати права засуджених більше, ніж встановлено судом. Особливості особистості правопорушників повинні враховуватися без дискримінації.

Ефективність пробації визначається рівнем компетентності її персоналу. У світових лідерах створено розвинені системи пробації, засновані на теоретичних і практичних дослідженнях. Аналіз систем пробації свідчить про різні організаційні та функціональні особливості, але цілі і засоби досягнення схожі.

Дослідження різноманітних джерел, які описують системи пробації у закордонних країнах, свідчить про те, що кожна країна розв’язує цю проблему, керуючись власними традиціями та наявними можливостями. Наприклад, у

Великій Британії та Уельсі була створена служба пробації, яка орієнтується на територіальний принцип. Ця служба діє самостійно, але тісно співпрацює з в'язничною системою та, згідно з законодавством, підпорядковується незалежному місцевому комітету.

У Шотландії альтернативні види покарань та суспільна праця реалізуються через місцеві органи соціального захисту, які належать до компетенції місцевих влад [268; 210; 138].

Закордонний досвід використання пробаційних заходів підтверджує можливість розгляду пробації на трьох рівнях: для особи, яка порушила закон, для суспільства (громади) та для держави.

Щодо особи, яка вчинила правопорушення, пробація надає можливість змінити свою поведінку без перебування у в'язниці та отримувати підтримку на шляху до поліпшень. Це також сприяє збереженню сімейних та громадських зв'язків, а також збереженню роботи та місця проживання. Позитивним соціальним ефектом є те, що особа не втрачає соціальних зв'язків та має шанс на створення сім'ї.

Для суспільства (громади) пробація забезпечує захист від повторних злочинів та справедливе вирішення правосуддя. Вона встановлює баланс між карою за порушення, відшкодуванням завданої шкоди та інтересами членів суспільства.

Для держави пробація призводить до зменшення рівня злочинності, кількості ув'язнених та приносить позитивний економічний ефект. Утримання засудженого на пробації є економічно вигіднішим для держави порівняно з витратами на утримання в'язниць (інфраструктура, персонал, утримання засуджених). Крім того, це сприяє виконанню міжнародних стандартів.

Отже, застосування альтернативних кримінально-правових заходів у зарубіжних країнах, крім збереження гуманних принципів, ґрунтується на прагматичних аргументах, таких як економія витрат на утримання засуджених та їхні наслідки. Ефективне використання кримінально-правових заходів без

ізоляції засуджених дозволяє зарубіжним країнам ефективно використовувати державні кошти.

В Швеції, Фінляндії, Естонії та Румунії витрати на організацію пробації для однієї особи є вдесятеро-одинадцять разів менші, ніж витрати на одного ув'язненого. Зараз у суспільстві США утримання ув'язнених обходиться приблизно у 35 мільярдів доларів на рік, що приблизно вдвічі перевищує національний бюджет, виділений на соціальний добробут. Співвідношення персоналу та утримуваних у в'язницях майже одне до одного, а в службі пробації на одного клієнта припадає більше ніж один до двадцяти.

Також існують відмінності у відомчій приналежності служб пробації. Наприклад, у Великобританії, Данії, Японії, Фінляндії, Норвегії, Латвії, Чехії, та Естонії служба пробації підконтрольна Міністерству юстиції; у США, Німеччині, та Угорщині – підвідомча судовим владам; у Нідерландах – прокуратурі; у Швеції – тюремному відомству; а в Сінгапурі служба пробації опікується Міністерством громадського розвитку і спорту [121, с. 167-168].

Система альтернативних санкцій у розвинених країнах розвивалася одночасно з етапами їхнього суспільного прогресу. В більшості з них існувала можливість вдосконалення кримінально-виконавчої системи самостійно або через використання досвіду сусідніх країн.

Щоб краще зрозуміти сутність пробації як явища в кримінальному праві, розглянемо її різновиди, область застосування, а також тенденції її розвитку в розвинених країнах. Наприклад, в США вже з 1869 року існувала спеціальна посада агента, якому доручалося відвідування неповнолітніх у пенітенціарних закладах та контроль за правопорушниками. Цей агент мав право звільняти підлітків за умови їхньої доброї поведінки, встановлюючи основи системи пробації в США.

У США діє розвинена система судів для неповнолітніх, де термін пробації не перевищує 3 років або максимального терміну для дорослих. Наприклад, Кримінальний кодекс штату Аризона визначає принципи призначення пробації неповнолітнім, а статті цього кодексу встановлюють специфічні умови для

призначення пробації цій категорії осіб. Аналогічні положення визначені в Кримінальному кодексі штату Нью-Йорк, де передбачено можливість звільнення осіб, які не досягли 21 року, від пробаційного контролю за умови виконання судом призначеної роботи для публічної чи безприбуткової організації.

Загалом, розвиток пробації в США та інших розвинених країнах віддзеркалюється у законодавчих актах, які визначають не лише умови та терміни пробації, але й процедури її скасування за участю адвоката.

Пробація, так само, як і дострокове звільнення, не гарантує відсутності повторного вчинення правопорушень у суспільстві. Навіть якщо введені обмеження, такі як заборона відвідувати певні місця, стосуються особи, яка скоїла кримінальне правопорушення, це не виключає можливості спілкування з особами, які готують чи здійснюють злочини через Інтернет або іншими засобами.

Зараз велика частина осіб, які обвинувачуються у злочинах, направляються на пробацію, замість того щоб відбувати реальний термін покарання. Служба пробації в США застосовує різноманітні жорсткі методи нагляду, такі як інтенсивний виправний термін, домашній арешт та GPS-моніторинг. Навіть у випадку незначного правопорушення, GPS-моніторинг і домашній арешт вважаються загальноприйнятими методами контролю, особливо в справах неповнолітніх.

Інтенсивний нагляд, який являє собою варіант пробації, був вперше впроваджений на початку 80-х років у штатах Нью-Джерсі і Джорджія. Цей вид нагляду можливий лише як альтернатива позбавлення волі і використовується як супровід до умовно-дострокового покарання. Зараз кожен десятий засуджений знаходиться під інтенсивним наглядом, в той час як агент працює зі значно меншою кількістю підопічних – від 20 до 50, порівняно зі 100–200 при звичайній пробації.

Дослідження, проведене серед засуджених в США, вказує на те, що більшість з них вважають інтенсивний нагляд занадто суворим, однак суспільна

думка та законодавці в більшості штатів підтримують його, оскільки він сприяє захисту суспільства від злочинців. Згідно з соціологічними опитуваннями, інтенсивний нагляд виявляється набагато ефективнішим, ніж звичайна пробація, оскільки ризик повторного вчинення злочинів серед осіб, які пройшли інтенсивний нагляд, становить лише 15-20 відсотків. Важливо відзначити, що від 30 до 35 відсотків засуджених не витримують інтенсивного нагляду і потрапляють у в'язницю.

Стандартний нагляд за правопорушником передбачає його обов'язковий візит до офіцера пробації раз у два тижні, при цьому офіцер має право перевірки рівня алкоголю чи наркотиків у крові в будь-який момент.

Кодекс кримінального права Швейцарії дозволяє застосовувати умовне покарання, якщо строк покарання не перевищує 18 місяців. Умовою призначення такого покарання є впевненість суду, що осуджений у майбутньому не скоюватиме злочинів і за згодою сторін готовий відшкодувати завдані збитки.

Кримінальний закон Швейцарії визначає, що нагляд за виконанням умов пробації покладається на місцеву адміністрацію в'язниць і пробації. У країні відбирають кваліфікований персонал для роботи в системі пенітенціарію та пробації, віддаючи перевагу фахівцям у галузі соціальної роботи, психології, юриспруденції тощо.

В XIX столітті пробаційні агенції в Швейцарії, які надавали допомогу звільненим з установ виконання покарань, були благодійними організаціями. Щоб поліпшити навчання персоналу, кантони об'єдналися і створили єдиний навчальний центр у Фрібурзі. Там протягом року навчається до сотні фахівців, а тривалість навчання становить 15 тижнів. Після двох років особи, які пройшли це навчання, повертаються для підвищення свого професійного рівня.

У Норвегії система підготовки персоналу пробації подібна до швейцарської. Тут за навчання відповідає Академія KRUS, яка надає спеціалізовану освіту офіцерам в'язниць і персоналу пробації. Академія служить 6 регіонам, 17 офісам пробації та 26 філіям. Основне завдання –

забезпечити дворічне спеціалізоване навчання та безперервне підвищення кваліфікації персоналу. Академія також активно розробляє дистанційну форму навчання, що є надзвичайно важливим в умовах світових викликів, викликаних пандеміями.

Організація Норвезької служби виправних заходів здійснюється на трьох рівнях:

1. Головне управління Служби виправних установ Норвегії (Kriminalomsorgens sentrale forvaltning KSF).

2. Регіональний рівень, який включає шість різних адміністрацій.

3. Місцевий рівень, представлений окремими в'язницями і офісами пробації.

Основними напрямками діяльності Норвезької служби пробації є виконання громадських робіт, нагляд за умовно-достроково звільненими засудженими, реалізація програми для водіїв, які скоїли дії у стані алкогольного сп'яніння (програма Drunk), нагляд та контроль за домашнім ув'язненням, а також підготовка досудових доповідей.

У випадку неповнолітніх злочинців до 18 років, які вчинили незначні правопорушення або порушили закон вперше, застосовується умовне покарання чи нагляд з боку місцевих служб соціальної допомоги дітям.

Служба пробації та медіації Чехії (PMS) була заснована у 2000 році. Призначення на посади офіцерів передбачає відсутність кримінального минулого, наявність університетського ступеня магістра з суспільних наук та успішного проходження кваліфікаційного екзамену, що проводиться Міністерством юстиції після пройденого основного професійного курсу.

PMS в нинішній час розробляє навчальні програми для різних сфер професійної діяльності, таких як правосуддя щодо неповнолітніх, пробація та нагляд за засудженими, які звільнені умовно-достроково, або засуджені до громадських робіт. Освіта працівників PMS здійснюється за допомогою тренерів з вищих навчальних закладів, досвідчених фахівців у сфері права та персоналу PMS. Щорічно PMS витрачає близько 70000 євро на освіту

працівників, а також отримує фінансування від благодійних організацій, таких як фонд PHARE.

Основна мета служби пробації в Естонії полягає в забезпеченні безпеки суспільства шляхом використання альтернативних методів, що не передбачають ув'язненням. Цей підхід ґрунтується на ідеї, що особу, винну у злочині, можна залишити на волі, якщо одночасно з контролем над нею проводитиметься робота щодо зміни її криміногенної поведінки. Робота служби пробації в Естонії складається з двох основних аспектів: нагляду за особою та сприяння її соціальній адаптації. Ці заходи призначені зменшити ризик повторної злочинності та підвищити загальну безпеку суспільства.

Служба пробації в Естонії почала свою діяльність 1 травня 1998 року та була інтегрована у судову систему. Вона охоплює відділи, які розташовані при в'язницях, і поділені на регіональні служби.

Основні функції служби пробації включають виявлення ризиків вчинення нового злочину та спільне планування заходів для їх запобігання. Це досягається у взаємодії з державними та місцевими органами влади, а також громадськими організаціями. Кандидати на посади працівників служби пробації повинні мати вищу освіту, іншим бажаним критерієм є здатність витримувати психологічне навантаження. У службі також залучають добровольців, які надають безкоштовну підтримку у вільний час.

Спостереження за роботою відділів кримінального нагляду здійснюють адміністративні директори судів та міністр юстиції, що визначається службовим контролем. Призначення на посади інспекторів також здійснюють адміністративні директори судів. Зараз під кримінальним наглядом перебуває близько 7200 осіб в Естонії [351].

Важливість попереднього повідомлення інспектора служби кримінального нагляду збільшується, коли мова йде про обвинувачення неповнолітніх. В Естонії діє складна система заходів для правопорушників серед неповнолітніх, що описана в ст. 87 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу та ст. 3 закону про заходи впливу на неповнолітніх.

Відповідальність перед законом встановлюється для осіб з 14 років. Якщо обвинуваченим є неповнолітній, прокурор повинен звернутися до представника служби нагляду з вимогою скласти досудове донесення. Інспектор проводить розмови з неповнолітнім, його родичами, вчителями, друзями, відвідує його дім та, за необхідності, звертається до фахівців для консультацій. В доповіді висвітлюються умови та обставини життя неповнолітнього, подається медична та психологічна характеристика, а також рекомендації інспектора щодо можливих заходів впливу.

Звіт направляється прокурору, який, на підставі отриманих даних, може припинити кримінальну справу та відправити документи до комісії у справах неповнолітніх. Завдання цієї комісії полягає в назначені одного або кількох заходів впливу, передбачених законом. Серед таких заходів можна відзначити: попередження, організаційно-шкільні заходи впливу, консультації з психологом, наркологом, соціальним працівником, мирне врегулювання, призначення місця проживання у родини або дитячому будинку, суспільно корисні роботи, передача під поручительство, участь у програмах або лікування, а також направлення до спеціалізованої школи.

Термін суспільно корисних робіт для неповнолітніх становить не менше 10 годин і не більше 50 годин, і включається тільки з власної згоди неповнолітнього, у вільний від роботи та навчання час.

Якщо прокурор вважає за непотрібне чи неможливе припинити кримінальну справу, справа та досудове донесення інспектора з нагляду передаються до суду. Згідно зі статтею 87 Кримінального (Пенітенціарного) кодексу, суд може застосовувати заходи впливу до неповнолітнього, якщо вважає, що нормальні кримінальні санкції не відповідають суспільній небезпеці вчиненого діяння. Такі заходи включають попередження, нагляд за поведінкою, направлення до реабілітаційного молодіжного центру або школи для осіб, які потребують особливих умов виховання, а також відшкодування завданих збитків. Суд також може звільнити неповнолітнього від кримінальної

відповідальності за умови його визнання провини та згоди на проходження курсу нагляду, і це не відображається в судимості.

У практиці, судді, як правило, згоджуються з рекомендаціями інспектора служби кримінального нагляду та приймають відповідні рішення.

Національна служба пробації Латвії включає державних службовців, офіцерів пробації та добровольців. При прийнятті на роботу до органу пробації вимог до освітнього рівня не встановлено, але надається перевага особам з освітою в галузі психології, педагогіки та правознавства. У Латвії, не дивлячись на відносно невелику кількість вищих навчальних закладів, що готують працівників кримінально-виконавчої системи, відсутній навчальний заклад із підготовки фахівців цієї галузі.

Для нових працівників пробації підвищення кваліфікації відбувається переважно через Інтернет із рядом сесій «face-to-face». Інші регулярні навчальні заходи організовані відповідно до потреб працівників, залежно від специфіки роботи з різними категоріями клієнтів пробації (наприклад, з наркозалежними, неповнолітніми, особами із психічними та психологічними розладами та особами, які вчинили злочини на сексуальному підґрунті). Також проводиться офіційна підготовка персоналу, організована Державною школою Управління [449].

Вперше термін «пробація» з’явився в Кодексі виконання покарань 14 жовтня 1998 року, коли внесені поправки передбачали створення служби пробації. Основним завданням цієї служби стала допомога особам, які виходять з місць позбавлення волі. Згідно з Концепцією розвитку Державної служби пробації, прийнятою у 2002 році, Державна служба пробації була заснована в жовтні 2003 року як інститут при Міністерстві юстиції.

Концепція розвитку Державної служби пробації визначила два основних напрямки – територіальний розвиток та розвиток компетенції працівників. Згідно з планом до 2007 року передбачалося створення регіональних відділень пробації на всій території країни, але насправді Державна служба пробації

завершила територіальний розвиток у 2005 році, встановивши штаб-квартиру та 28 регіональних відділень.

Закон про Державну службу пробації регламентує нові можливості у роботі з альтернативними видами покарань. У 2003 і 2004 роках службі були надані нові повноваження, такі як контроль за поведінкою засуджених, звільнених на добровільній основі, складання досудових доповідей та нагляд за виконанням покарання у вигляді громадських робіт. З 2006 року, згідно із законом, нагляд за особами під час випробувального терміну покладено на Державну службу пробації.

Державна служба пробації (SPS) є громадською організацією при Міністерстві юстиції, і закон надає їй право делегувати свої функції та завдання приватним організаціям. У Литві існують регіональні та місцеві виправні інспекції, які підпорядковуються Департаменту в'язниць. Міністерство юстиції здійснює нагляд за цим департаментом, де є лише один Центр підготовки. Команди виправних інспекцій відповідають за виконання альтернативних санкцій [444].

Спочатку, для прийому на службу пробації в основному обирались особи із вищою освітою в галузі соціальної роботи, права чи психології. Проте, деякі інспектори, які були переведені з поліції, не мали відповідної професійної кваліфікації. За підтримки Служби в'язниць і пробації Швеції, був розроблений спеціальний навчальний курс в Центрі підготовки [449].

Пробація в Угорщині має довгий історичний шлях, і вона вирізняється подвійною метою – нагляду та підтримки, що були гармонійно збалансовані протягом 1970-1980 років. Тут діють дві основні служби: Служба пробації для неповнолітніх, яка входить до системи охорони дитинства, та Служба пробації для повнолітніх, що є складовою частиною системи кримінальної юстиції.

Щоб працювати в обох службах, офіцери пробації повинні мати університетську освіту або бути випускниками відповідних спеціалізованих програм. Офіцери пробації для неповнолітніх можуть мати освіту у галузі соціальної роботи, соціальної освіти, державного управління або теології. Тоді

як офіцери пробації для повнолітніх повинні мати закінчену університетську освіту з психології, права, педагогіки чи державного управління.

Раніше відсутність постійних навчань для офіцерів пробації призводила до того, що багато з них базували свою роботу на застарілих професійних практиках. На сучасний момент працівники пробації приймають участь у спеціалізованих тренінгах, орієнтованих на конкретні теми, такі як зловживання наркотиками, кримінальна діяльність серед неповнолітніх та процес реінтеграції на ринку праці [449].

Система пробації в Румунії підпорядкована Міністерству юстиції та відповідає не лише за застосування покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, але й забезпечує психологічну підтримку жертв злочинів.

У Румунії, діяльність служби пробації координується спеціалізованим підрозділом національного рівня при Міністерстві юстиції. Департамент пробації, який не є самостійною організацією, але підпорядковується Міністерству юстиції, відзначається контролем за роботою 42 підрозділів по всій території країни.

У Данії, Служба в'язниць та пробації підпорядкована Міністерству юстиції. Міністерство функціонує через Управління в'язниць та пробації, яке керується генеральним директором. Під його керівництвом діють 51 в'язниця, 8 Half-way Houses, 14 пробаційних офісів та Центр підготовки співробітників Служби в'язниць та пробації.

Структура служби пробації включає 8 Half-way Houses на 180 місць, призначених для надання соціальної та психологічної допомоги громадянам у складних життєвих обставинах. Ці місця спрямовані на якнайшвидшу інтеграцію цих осіб у суспільство, а також на надання підтримки тим, хто звільнився з місць позбавлення волі [111].

Існуючий данський інноваційний проєкт служби пробації привертає увагу українських правознавців. Основна ідея цієї розробки полягає в покращенні якості виконаної роботи через ефективний розподіл ресурсів служби пробації. Система пробації веде моніторинг якісної та кількісної інформації для кожної

особи під наглядом, і файли клієнтів зберігаються в системному каталозі, що доступний співробітникам Управління в’язниць та пробації для оперативного контролю над процесом пробації.

Основна мета Служби в’язниць та пробації полягає в зниженні рівня злочинності, що відповідає загальній меті діяльності системи кримінального правозастосування, такої як поліція, прокуратура та суди. Зокрема, з 1993 року служба дотримується Положення про принципи роботи, визначаючи шість ключових принципів: нормалізація, відкритість, розвиток почуття відповідальності, безпека, найменше втручання та раціональне використання ресурсів.

Принцип нормалізації включає створення умов в місцях позбавлення волі, якнайбільше призначених для наближення до умов життя на волі. Принцип відкритості зобов’язує службу забезпечувати засудженим можливість збереження контактів з сім’єю та суспільством. Обидва ці принципи спрямовані на зменшення негативного впливу позбавлення чи обмеження свободи на особистість.

Принцип розвитку почуття відповідальності передбачає можливість розвитку в засуджених почуття відповідальності, що сприяє їхньому успішному поверненню до законного способу життя. Принцип безпеки вимагає належного захисту громадян від можливих агресивних дій засуджених та осіб, які перебувають під наглядом служби пробації. Принцип найменшого втручання передбачає застосування сил та обмежень лише в мінімально необхідному обсязі.

Загалом, принцип раціонального використання ресурсів визначає обов’язок ефективного використання всіх наявних ресурсів, включаючи кадрові, для оптимізації роботи служби в’язниць та пробації.

В Данії, система пробації активно використовує волонтерську допомогу. Волонтер не має формального працевлаштування у службі, але виконує обов’язки, подібні до інспектора, займаючись меншою кількістю клієнтів. Зазвичай волонтер отримує компенсацію, яка лише покриває його фактичні

витрати. Поміж обов'язків волонтерів є не лише нагляд, але і підготовка звітів для суду, які передаються туди після їхнього затвердження інспектором.

У Франції існують дві самостійні інституції: відстрочка виконання покарання та відстрочка призначення покарання, які регламентуються Кримінальним кодексом Франції. У всіх цих випадках закон передбачає роботу спеціального агента пробації.

В Фінляндії служба пробації належить Міністерству юстиції. Стратегічне управління службою відбувається через Департамент кримінальної політики Міністерства юстиції. Служба пробації, разом із Службою в'язниць, є частиною Агентства кримінальних покарань.

Служба пробації активно займається виконанням альтернативних покарань, таких як суспільно корисні роботи, спеціальне покарання для неповнолітніх, нагляд за неповнолітніми, контроль над засудженими до умовного ув'язненням, а також нагляд за особами, які вийшли з-під в'язниці.

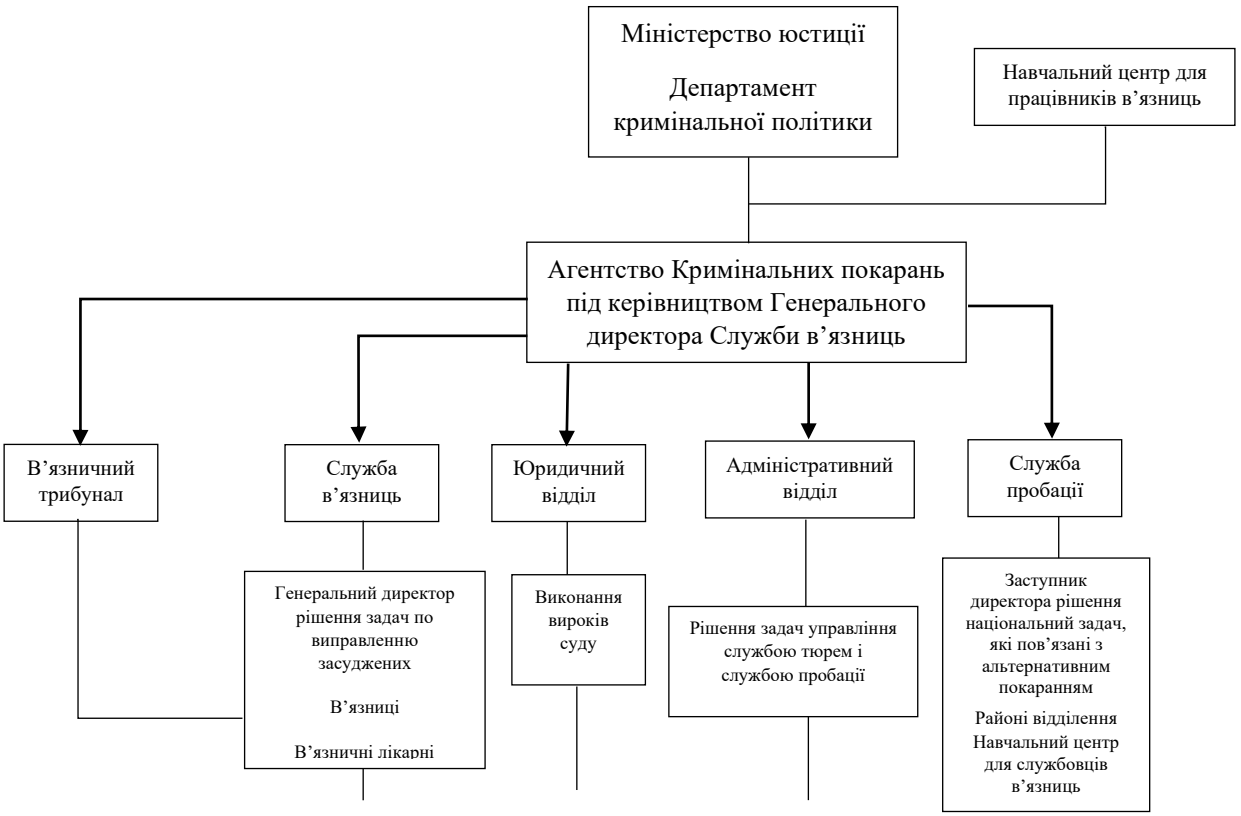

Рис. 1

У кінці 2003 року сектор виконання кримінальних покарань нараховував понад 3 000 працівників, з яких 98 відсотків були цивільними службовцями. Серед них приблизно 300 цивільних службовців, що становить близько 9 відсотків всіх працівників, функціонували в службі пробації, що підпорядкована Агентству кримінальних покарань. Головною частиною працівників служби пробації були особи, які утримували постійний контакт з громадянами, такі як соціальні працівники та інструктори, відповідальні за контроль над виконанням альтернативних покарань. Зазначено, що 28,6 відсотка працівників служби пробації працюють на тимчасовій основі.

Послуги служби пробації мали можливість надавати приватні особи, які були зайняті за контрактом. Кількість таких приватних наглядачів на кінець 2003 року становила 350 осіб. Ці приватні наглядачі здійснювали свою діяльність під наглядом районних управлінь і, в основному, спеціалізувалися на роботі з молодими правопорушниками, які отримали умовне покарання, а також з особами, що були звільнені умовно-достроково з ув'язненням [448].

В обов'язки служби пробації входить виконання альтернативних форм покарань, таких як призначення суспільно корисних робіт, спеціальні санкції для неповнолітніх, нагляд за неповнолітніми та контроль за особами, які умовно звільнені з в'язниці. Згідно з положенням статті 1 Закону від 1996 року № 1055 про суспільно корисні роботи, цей вид покарання може бути призначений як альтернатива умовному позбавленню волі.

У цьому випадку особа повинна виконувати регулярні безкоштовні суспільно корисні роботи під наглядом інспектора служби пробації. Для того, щоб виключити можливість неправомірного застосування суспільно корисних робіт як альтернативи умовному позбавленню волі, встановлено спеціальну двоетапну процедуру.

На першому етапі суд застосовує стандартні принципи оцінки злочину і приймає рішення про призначення покарання, не розглядаючи можливість суспільно корисних робіт. Якщо суд вирішує, що можливо призначити умовне позбавлення волі, на другому етапі він може призначити суспільно корисні

роботи за умови, що термін умовного позбавлення волі не перевищує 9 місяців і засуджений не виступає проти цього виду покарання.

Інспектор служби пробації висловлює свою думку щодо можливості накладення цього типу покарання на конкретну особу та подає відповідну доповідь до суду. Зацікавлені сторони, прокурор чи суд можуть ініціювати складання такої доповіді. Протягом 2003 року такі клопотання були подані у 8 205 випадках, і службою пробації було складено 5 276 доповідей. Дві третини з них позитивно оцінили можливість призначення суспільно корисних робіт.

Після призначення покарання у вигляді суспільно корисних робіт, інспектор служби пробації, разом із представником організації, яка надає місце роботи, розробляє план виконання покарання. Засуджений має право висловити свою думку, яка враховується під час складання плану.

Тривалість покарання у вигляді суспільно корисних робіт може коливатися від 12 до 200 годин, залежно від терміну позбавлення волі за початковим вироком. Один день позбавлення волі дорівнює одній годині суспільно корисних робіт. Таким чином, наприклад, якщо термін позбавлення волі становить два місяці, то покарання складатиме 60 годин суспільно корисних робіт.

Зазвичай суспільно корисні роботи виконуються засудженими протягом три-чотирьох годин двічі на тиждень. Головна мета такого розподілу часу – забезпечити закінчення виконання покарання одночасно з завершенням терміну первинного покарання (умовного позбавлення волі). Муніципалітети надають 50 % місць для виконання робіт, некомерційні організації – 40 %, а участь держави обмежується 2 %.

Засуджений може відбути частину терміну суспільно корисних робіт (максимум 10 годин) через участь у спеціальних програмах, спрямованих на вирішення проблеми, що спричинила порушення, наприклад, участь у курсах безпечного керування транспортним засобом чи клінічній реабілітації.

Інспектор служби пробації здійснює контроль за виконанням покарання, а не за поведінкою засудженого. Він реагує на незначні порушення плану

виконання покарання, надаючи попередження, а при більш серйозних порушеннях направляє доповідь прокуророві. Суд, визначаючи серйозність порушення, може припинити суспільно корисні роботи і застосувати умовне позбавлення волі, враховуючи відбутий термін покарання.

У Фінляндії більшість ув'язнених має можливість умовно-дострокового звільнення, що застосовується в 99 % випадків.

Нагляд за молодими правопорушниками, засудженими до умовного позбавлення волі, регулюється законом про молодих правопорушників № 262 від 1940 року. Служба пробації відповідає за здійснення нагляду по всій країні з метою підтримки правопорушників та запобігання повторним порушенням.

Співробітник служби пробації готує доповідь про неповнолітнього, включаючи опис його життєвої ситуації та характеристики особистості. Інспектор оцінює можливі наслідки альтернативних покарань для порушника. Під час нагляду формується індивідуальний план, визначаються цілі та засоби досягнення, а також залучається сім'я та представники влади для сприяння змінам у житті піднаглядового.

У відсотковому співвідношенні сфера діяльності служби пробації займає друге місце після покарання у вигляді суспільно корисних робіт. Щоденно інспектори служби пробації ведуть нагляд за більш ніж 1 500 неповнолітніми, при цьому загальна кількість осіб цієї категорії під наглядом становить від 2 500 до 2 700 осіб на рік. Навіть при такій великої кількості піднаглядових, відзначається те, що лише 1 % порушень призводить до судового рішення про припинення нагляду та повернення до виконання основного покарання.

До 1996 року в Фінляндії існувала єдина система кримінальних покарань для повнолітніх і неповнолітніх. Згідно з цією системою, неповнолітнім призначалося менш суворе покарання, і існували особливості його виконання. У 1996 році парламент прийняв закон № 1058/1996, який передбачав експеримент зі впровадженням спеціального виду покарання для неповнолітніх.

Однією з головних мет цього проєкту є створення додаткового виду покарання, який дозволяв б уникнути призначення неповнолітнім реального

позбавлення волі. В результаті експерименту визначено, що призначення цього виду покарання є доцільним у разі, якщо його можна вважати обґрунтованим з точки зору запобігання новому злочину та соціальної адаптації неповнолітнього. Умови призначення цього виду покарання поділяються на кілька груп, включаючи характер правопорушення та його суспільну небезпеку, схильність правопорушника до вчинення нового злочину, ймовірність соціальної адаптації та потребу в реабілітації. Оцінку цих обставин провадить суд на основі даних, які надає співробітник служби пробації у доповіді про правопорушника.

Цей спеціальний вид покарання для неповнолітніх можна розглядати як модифікацію суспільно корисних робіт, оскільки він включає обов'язкові роботи та нагляд. Суд визначає не тільки вид покарання, але й його терміни. На відміну від суспільно корисних робіт, які призначаються як заміна тюремного ув'язненням, ювенальне покарання призначається безпосередньо, без проміжних стадій. Суд приймає рішення, враховуючи характер правопорушення, ступінь провини та особистісні характеристики порушника.

Виконання покарань у відповідності з раніше визначеним планом є відповідальністю працівника служби пробації. Його робочий процес включає регулярні зустрічі з неповнолітнім правопорушником і включає підтримку зв'язку з місцем проживання, батьками та місцем виконання робіт.

На кінець 2001 року було проведено оцінку перших результатів експерименту. За статистичними даними, цей вид покарання річно застосовувався в середньому до 60 неповнолітніх, що становить приблизно 20 % від загальної кількості неповнолітніх, яким судами, що брали участь у проєкті, було призначено покарання у вигляді умовного позбавлення волі.

Середні показники свідчать, що більше однієї третини неповнолітніх, яким було призначено це покарання, не успішно завершили реабілітаційну програму. Більше того, значна частина цих неповнолітніх в подальшому скоїла один чи більше злочинів, що було пов'язано з серйозною наркотичною або алкогольною залежністю, а також частково з проблемами психічного здоров'я.

Порівняння свідчать, що рівень рецидиву серед неповнолітніх, які відбувають це покарання, значно вищий, ніж серед осіб аналогічного віку, яким суд призначив покарання у вигляді реального або умовного позбавлення волі.

Служба в'язниць і пробації Швеції, що опікується разом з поліцією, прокуратурою та судовими органами, підпорядкована Міністерству юстиції. Складається з Головного офісу, транспортної служби, національної комісії з умовно-дострокового звільнення, 30 комісій з питань пробації, 5 навчальних центрів і 6 регіональних офісів, які включають 57 в'язниць, 28 слідчих ізоляторів та 36 офісів пробації.

Кількість персоналу становить 8 тисяч працівників. Покарання у вигляді позбавлення волі відбувають 4,7 тисяч засуджених, а 1,7 тисячі осіб утримуються під вартою у слідчих ізоляторах.

Виконання альтернативних покарань, які не передбачають позбавлення волі, покладено на службу пробації, яка наглядає за приблизно 14,2 тисячами осіб, з яких половина – це особи, звільнені з установ виконання покарань умовно-достроково.

Відповідно до кримінального законодавства Швеції, основними формами покарання є: накладення штрафу, виконання громадських робіт, період пробації, умовне засудження та позбавлення волі в тюрмі.

Щодо складу осіб, які перебувають під наглядом служби, вони поділяються на п'ять основних груп:

1. засуджені умовно;

2. особи, які звільнені умовно-достроково з місць позбавлення волі (працівники служби пробації починають співпрацю до фактичного звільнення особи з в'язниці);

3. засуджені до виконання громадських робіт;

4. особи, які перебувають під «електронним моніторингом»;

5. ті, з якими укладені контракти щодо лікування.

Служба пробації не має владних повноважень стосовно підоблікових засуджених і не може застосовувати до них стягнення. У разі порушень з боку

засудженого, офіцер служби пробації проводить бесіду, а при злісних або повторних порушеннях звертається до регіональної наглядової комісії з питань пробації.

Однією з альтернатив тюремному ув'язненню є домашній арешт або посилений нагляд за допомогою електронного моніторингу, який забезпечує контроль за особою за допомогою електронних пристроїв. Засуджений, що перебуває під цим видом покарання, зобов'язаний перебувати в конкретних місцях протягом визначеного періоду, не покидаючи їх без дозволу служби пробації.

Цей вид покарання введений у світову пенітенціарну практику у 1994 році та отримав законний статус у Швеції у 1997 році. Кожній особі призначається індивідуальний розпорядок дня, включаючи час для дороги, праці, навчання та прогулянок. Засуджені підлягають постійному носінню електронного браслету на щиколотці, і в разі виходу за визначену територію автоматично відправляється сигнал на пульт стеження.

Заснована в 2008 році у Республіці Молдова служба пробації здійснює традиційні функції, обмежуючи свою діяльність лише у сфері умовно засуджених та умовно-достроково звільнених громадян. В 2010 році законодавчо сформульовані структури органів пробації Постановою Уряду Республіки Молдова № 827 [300].

Центральне бюро пробації виникло на основі управління пробації центрального апарату Виконавчого Департаменту пенітенціарних установ з метою виконання кримінальних покарань, пов'язаних із позбавленням волі, та здійснення пробації для осіб, які визволені від кримінального покарання. Територіальні підрозділи Центрального бюро пробації представлені бюро пробації, а персонал цього бюро є радниками пробації зі статусом державних службовців.

Окрім того, учасниками пробації можуть бути волонтери, які виявляють бажання долучитися до виконання завдань пробації. Вони укладають договори

про співпрацю і отримують компенсацію за витрати на проїзд та канцелярське приладдя.

В Грузії у 2001 році функцію виконання покарань, не пов'язаних із позбавленням волі, передали Міністерству внутрішніх справ. Службу пробації у складі Мінюсту Грузії створено у 2001 році, а в 2009 році було засновано Національне агентство виконання альтернативних вироків і пробації (НАП), яке увійшло до Міністерства виконання покарань, пробації та юридичної допомоги Грузії.

НАП діє відповідно до Закону Грузії «Про порядок виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та пробації». Служба пробації Грузії виконує різноманітні покарання, не пов'язані із позбавленням волі, такі як позбавлення права на здійснення діяльності, громадські роботи, проходження корекційних програм тощо.

В останні роки була створена централізована електронна база даних «пробаціонерів» з обміном інформації, інтегрована в мережу всіх державних структур країни. Також впроваджено реєстрацію «пробаціонерів» з використанням дактилоскопічних сканерів. У ряді регіонів засудженим та «пробаціонерам» надається можливість проводити відеоконференції та спілкуватись засобами відеозв'язку.

Однією з ключових пріоритетів Національного агентства пробації (НАП) є реалізація реабілітаційних програм, що включають в себе:

1. психореабілітаційні програми, спрямовані на подолання агресії, оздоровлення, відмову від шкідливих звичок та формування просоціальної поведінки;

2. соціально-культурна робота з осудженими, яка включає екскурсії до музеїв, виставок та зустрічі з видатними особами;

3. професійно-освітні тренінги, такі як комп'ютерні курси та курси іноземних мов.

Залежно від вироку та рівня ризику, особам можуть застосовуватися різні програми, такі як групові зустрічі для умовно засуджених, захист від

насильства, корекція життєвих цінностей, розвиток комунікативних навичок, управління стресом та конфліктами, лідерство, асертивна поведінка, а також залучення до здорового способу життя та спортивні програми для неповнолітніх.

Також важливо відзначити, що у НАП створено спеціальні комісії, які вирішують питання скасування умовного засудження, відміни відстрочки виконання вироку, відміни пробації, зняття судимості та умовно-дострокового звільнення. Ці комісії включають представників пробації, громадських організацій та Міністерства.

Соціальні служби, в рамках своїх повноважень і фінансових можливостей, використовуючи організаційні структури своїх центрів, реалізують соціальну реабілітацію та кримінальну превенцію. Служба пробації активно впроваджує програми реінтеграції осіб, засуджених у суспільство, вирішує індивідуальні проблеми та потреби кожного засудженого. Ефективність таких програм реабілітації найчастіше визнана як найвища у виправленні осіб, що перебувають під наглядом пробації.

До основних кримінально-правових заходів, що не передбачають ізоляцію неповнолітнього від суспільства, відносяться:

– штраф, грошова санкція, яка може бути накладена як індивідуальне покарання та як умова пробації, при цьому досягаються такі цілі: економічно покарати правопорушника та скоротити судові витрати (Австрія [157], Бельгія, Угорщина, Польща [160], Німеччина [163], Фінляндія);

– конфіскація, яка полягає у передачі державі об’єктів, які служили або використовувалися для вчинення злочину, а також об’єктів, грошей та будь-якого іншого майна, отриманого в процесі кримінального злочину (Албанія [158], Болгарія [159], Швейцарія [164], Польща [160]);

– відшкодування (компенсація) збитків потерпілим від злочину (Швейцарія) [164];

– виплата грошової компенсації на громадські цілі, пов’язані з охороною здоров’я (Польща);

– тимчасове позбавлення деяких політичних та цивільних прав (Бельгія, Польща);

– позбавлення права полювання та риболовлі (Естонія);

– заборона займатися певною професією, ремеслом або укладати торгові угоди (Швейцарія);

– громадський осуд (Болгарія);

– поліцейське попередження (Англія);

– опублікування вироку до публічної інформації (Швейцарія, Польща);

– умовне зупинення відбування покарання, яке полягає в тому, що правопорушник засуджується до ув'язненням, але виконання вироку припиняється без будь-яких умов;

– умовне звільнення з наступним періодом пробації (Швеція) [165]];

– умовне звільнення з призначенням випробувального терміну (Швейцарія);

– умовне припинення кримінального переслідування із встановленням випробувального терміну та передачею винного під нагляд куратора (Польща);

– умовне засудження із встановленням охоронного нагляду (Швейцарія);

– пробація (кримінальний нагляд), включаючи нагляд у поєднанні з суспільно корисними роботами та нагляд у поєднанні з особливою програмою лікування (Швеція);

– відтермінування позбавлення волі із встановленням випробувального терміну та передачею засудженого під нагляд куратора (Польща);

– відтермінування виконання вироку із встановленням випробувального терміну та передачею засудженого (Данія);

– умовний вирок з пробаційним періодом (Швеція);

– повне зупинення відбування покарання, яке полягає в тому, що правопорушник засуджується до тюремного ув'язненням, однак він зобов'язаний перебувати під контролем служби пробації;

– часткове призупинення відбування покарання, яке полягає в тому, що правопорушник засуджується до тюремного ув'язненням, частина якого відбувається у в'язниці, а відбування іншої зупиняється;

– електронний контроль з використанням різних технічних засобів, що дозволяє встановлювати місцезнаходження правопорушника протягом доби та контролювати його пересування в межах визначеної території (Швеція, Великобританія);

– контрольоване зупинення виконання штрафу полягає в тому, що засуджений перебуває під контролем відповідних структур із встановленням щодо нього певних обмежень (Румунія);

– обмеження волі під наглядом (Польща);

– поєднання двох або кількох покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства, яке відбувається або одночасно, або за черговістю (Велика Британія).

Наведений перелік є лише загальним описом підходу до призначення покарання та виконання альтернативних санкцій і заходів, і не вичерпує всіх можливостей. Служба пробації у розвинених країнах виконує різноманітні функції, такі як:

1. Організація виконання громадських та виправних робіт у ряді країн, таких як Австрія, Англія та Уельс, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Данія, Ірландія, Каталонія, Латвія, Литва, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія.

2. Проведення соціального дослідження особистості та підготовка соціальної доповіді в країнах, таких як Англія та Уельс, Бельгія, Болгарія, Угорщина, Німеччина, Данія, Ірландія, Італія, Каталонія, Латвія, Литва, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія.

3. Організація виконання пробації як покарання в країнах, таких як Англія та Уельс, Бельгія, Угорщина, Данія, Ірландія, Італія, Каталонія, Литва, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія.

4. Контроль за умовно засудженими та особами з відстроченням відбування покарання в країнах, таких як Австрія, Англія та Уельс, Бельгія,

Болгарія, Угорщина, Німеччина, Данія, Ірландія, Каталонія, Латвія, Литва, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія.

5. Контроль за ходом виконання програм засудженими, схильними до алкоголізму чи наркоманії, або інших програм у ряді країн, включаючи Англію та Уельс, Болгарію, Угорщину, Німеччину, Данію, Ірландію, Каталонію, Литву, Францію, Хорватію, Чехію.

6. Контроль за поведінкою умовно звільнених в країнах, таких як Австрія, Англія та Уельс, Бельгія, Болгарія, Німеччина, Данія, Каталонія, Латвія, Литва, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Естонія.

7. Організація процесу медіації та допомога жертвам злочинів у ряді країн, таких як Австрія, Бельгія, Угорщина, Німеччина, Данія, Ірландія, Каталонія, Латвія, Хорватія, Чехія.

8. Загальна та індивідуальна превенція (профілактика) в країнах, таких як Австрія, Англія та Уельс, Бельгія, Угорщина, Данія, Каталонія, Латвія, Фінляндія, Франція, Чехія, Естонія.

9. Надання допомоги, підтримки та підготовка ув’язнених до звільнення в країнах, таких як Бельгія, Угорщина, Німеччина, Ірландія, Італія, Каталонія, Латвія, Литва, Хорватія.

10. Контроль за здійсненням спеціальних заходів щодо осіб з наркотичною залежністю в країнах, таких як Англія та Уельс, Угорщина, Ірландія, Каталонія, Франція, Хорватія, Чехія.

11. Підготовка рекомендацій щодо можливості звільнення з в’язниці за амністією або умовно достроково в країнах, таких як Бельгія, Угорщина, Німеччина, Данія, Каталонія, Франція, Хорватія.

12. Здійснення нагляду за розумово відсталими правопорушниками та особами з психічними розладами в ряді країн, таких як Австрія, Данія, Каталонія, Фінляндія.

13. Контроль та надання допомоги правопорушникам, чиї кримінальні справи були тимчасово припинені в країнах, таких як Англія та Уельс, Бельгія, Німеччина, Данія, Каталонія, Франція, Чехія.

14. Здійснення електронного моніторингу в країнах, таких як Австрія, Англія та Уельс, Бельгія, Німеччина, Данія, Каталонія, Франція.

15. Контроль за правопорушниками, які відбувають покарання у відкритих в'язницях в країнах, таких як Ірландія, Італія, Каталонія, Франція.

16. Надання допомоги особам, звільненим через акт помилування або за амністією в країнах, таких як Німеччина, Данія, Хорватія.

17. Надання допомоги на ранньому етапі відбування покарання без ізоляції від суспільства, виховний вплив, соціальна допомога, надання підтримки, інформації в країнах, таких як Англія та Уельс, Бельгія, Каталонія, Литва.

18. Надання допомоги та підтримки правопорушникам, які перебувають під домашнім арештом в країнах, таких як Данія, Італія.

19. Постпенітенціарний контроль в країнах, таких як Австрія, Німеччина, Хорватія.

20. Робота в центрах денного відвідування, переважно для неповнолітніх, в країнах, таких як Англія та Уельс, Угорщина, Каталонія.

21. Перевірка перебування засудженого за місцем проживання (реєстрації) в країнах, таких як Англія та Уельс, Болгарія.

22. Контроль за перебуванням у межах території, визначеної судом, контроль за виконанням вимог суду заборони займатися певною діяльністю в країнах, таких як Англія та Уельс, Болгарія.

23. Контроль за особами, обмеженими у свободі пересування в Італії.

24. Контроль за особами – учасниками спеціальних програм – як заміни позбавлення волі за рішенням суду, таких як програми із запобігання сексуальним злочинам в Данії.

25. Контроль та надання допомоги особам, які утримуються в СІЗО в Чехії.

26. Надання допомоги сім'ям правопорушників, потерпілих в Каталонії.

27. Контроль за виконанням вироку про обмеження волі в Литві.

28. Контроль за стягненням штрафів в Каталонії.

29. Координація діяльності добровольців, які працюють у в'язницях в Англії та Уельс.

30. Участь у судових слуханнях у справах щодо неповнолітніх в Бельгії.

31. Підготовка засудженого до тривалої відпустки та надання допомоги під час перебування вдома в Англії та Уельс.

32. Кримінальний нагляд в Естонії.

Ці завдання виконуються органами влади в Англії та Уельсі, Угорщині, Німеччині, Данії, Ірландії, Каталонії (де діє самостійна від Іспанії правова система), Франції, Хорватії та Чехії. Серед країн, де служби пробації були створені лише у XXI столітті, особливо слід відзначити Латвію та Литву.

Можна зазначити, що в розвинених країнах Європи, таких як Австрія та Італія, спектр функцій відомств, які виконують альтернативні види покарань, досить обмежений. У Східній Європі аналогічна ситуація спостерігається в Болгарії та Естонії.

Такі обов'язки, як координація дій добровольців у в'язницях, участь у судових слуханнях щодо неповнолітніх, підготовка засудженого до тривалої відпустки та надання допомоги під час перебування вдома, а також підтримка ув'язнених та їх підготовка до відпустки, надання допомоги та підтримки під час проведення відпустки, розробка індивідуального плану відбування покарання у вигляді позбавлення волі, не визначені законодавством більшості країн, включаючи Австрію, Данію та Францію.

В менше ніж половині європейських країн законодавство встановлює функції контролю, надання допомоги правопорушникам, у кримінальних справах яких тимчасово припинено, а також здійснення електронного моніторингу.

Діяльність служб пробації у зарубіжних країнах відрізняється різноманітністю і залежить від обсягу функцій, покладених на них.

Для практичного впровадження переваг кожної з систем пробації у зарубіжних країнах та застосування окремих методів в українській системі пробації необхідно враховувати:

- обмеження та відповідність кримінальної політики та рівня гуманізації пенітенціарної політики;

- можливість та необхідність декриміналізації кримінальних діянь;

- єдність судової практики стосовно призначення покарань для неповнолітніх;

- відповідність методів застосування пробації в іноземних країнах особливостям застосування альтернативних засобів покарання.

Аналіз досвіду інших країн у функціонуванні служби пробації виявив основні напрямки соціальної роботи з особами, які покарані без ізоляції від суспільства. Серед цих напрямків виділяються:

1. Загальний аналіз потреб і можливостей використання пробаційних заходів, планування, координація та нагляд за їх впровадженням на всіх рівнях, а також моніторинг ефективності системи.

2. Створення соціально-економічних засад для роботи системи пробації, залучення джерел фінансування.

3. Надання досудової доповіді клієнта.

4. Створення програм корекції соціальної поведінки та забезпечення виконання превентивних заходів.

5. Координація виконання кримінальних покарань та примусових робіт.

6. Здійснення нагляду за громадськими роботами.

7. Організація взаємодії та співробітництва з установами позбавлення волі під час підготовки засуджених до звільнення, надання соціальної допомоги особам, які звільняються з місць позбавлення волі.

8. Забезпечення можливості примирення у системі «жертва-злочинець».

9. Підготовка кадрів для впровадження пробаційних програм.

Функціонування інституту пробації в Україні потребує подальшого вивчення та порівняльного аналізу міжнародно-правового та практичного досвіду. Це дозволить сформулювати найбільш прийнятну та адаптовану до моделей служб пробації розвинених країн і, взагалі, систему виконання

кримінальних покарань, які не пов’язані з ізоляцією засудженого від суспільства.

Система пробації у різних країнах не має єдиного стандарту і відзначається відмінностями, обумовленими особливостями суспільства, ментальності неповнолітніх та правовою системою.

Розглядаючи досвід іноземних країн, важливо відзначити наступні особливості:

1. Застосування більш суворих умов для альтернативних форм покарань неповнолітнім, зокрема позбавлення волі, здебільшого проявляє вищу ефективність порівняно з полегшеними умовами. Наприклад, в США використання «інтенсивного нагляду» призводило до значно меншого рівня рецидиву, порівняно з експериментальним проєктом в Фінляндії у 1998-2001 роках, де застосовувалися переважно працівники соціальних служб (педагоги, психологи та ін.), а не працівники установ відбування покарань.

2. У США, Швейцарії та Норвегії керівник в’язниці відповідає за пробаційну роботу, а не створюються спеціальні органи. Це свідчить про ефективність різних підходів до пробації неповнолітніх в залежності від суспільних, кримінально-правових та інших умов.

3. У будь-якій системі пробації ключову роль відіграють соціальні працівники, такі як педагоги та психологи, а не юристи чи працівники установ відбування покарань, враховуючи вікові особливості правопорушників (неповнолітніх).

4. У Латвії винятковою є можливість делегування повноважень служби пробації особам приватного права, що відзначається як безпрецедентне явище порівняно з іншими країнами, де ці функції зазвичай виконуються державним органом пробації з можливим залученням волонтерів.

5. Ураховуючи низький рівень кримінальності в скандинавських країнах, важливо відзначити адаптацію пробаційних заходів в Фінляндії до виконання неповнолітніми правопорушниками суспільних робіт.

Висновки до розділу 1

1. За підсумками ретроспективного аналізу праць вітчизняних і зарубіжних учених різних періодів доведено, що переважна більшість фундаментальних розроблень у галузі кримінології та кримінально-виконавчого права з проблем пробації з'явились на початку XXI ст. під впливом виокремлення «пенітенціарної науки». Правові, організаційні і практичні аспекти застосування інституту пробації розглядали в монографічних роботах і навчально-методичних виданнях представники переважно київської (Є. Ю. Бараш, І. Г. Богатирьов, О. М. Джужа, А. В. Кирилюк, В. В. Коваленко, О. Г. Колб, М. С. Пузирьов, С. І. Халимон, О. О. Шкута, С. Я. Фаренюк, Д. В. Ягунов) та харківської (Т. А. Денисова, А. Ф. Степанюк, В. М. Трубников, І. С. Яковець) наукових шкіл.

Певний масив наукових досліджень стосується характеристик окремих категорій правопорушників, у тому числі неповнолітніх, які перебувають на обліку у пробаційних установах, відбувають покарання з випробуванням (О. І. Богатирьова, І. М. Михайлова, Д. С. Пилипенко).

2. Наголошується, що сталі доктринальні підходи до вивчення інституту пробації щодо неповнолітніх потребують переосмислення в контексті ряду законодавчих нововведень і актуальної практики відповідних державних структур з проведенням міждисциплінарних досліджень у галузях соціальної роботи, ювенальної психології та педагогіки (В. В. Гальцова, Л. І. Казміренко, Я. Ю. Кондратьєв, О. І. Кудерміна, А. О. Лігоцький, В. С. Медведєв, Л. І. Мороз, В. М. Синьов, С. І. Яковенко та ін.).

3. Пробація сприяє виконанню важливої правової функції виправлення неповнолітніх правопорушників та запобігання учиненню ними повторних правопорушень. Основна мета ювенальної пробації полягає у наданні неповнолітнім соціальної підтримки як персоналом органу пробації, так і уповноваженими державними й недержавними інституціями після звільнення з виховних установ.

4. Специфіка пробації щодо неповнолітніх полягає у застосуванні всього комплексу наглядових та реабілітаційних заходів з урахуванням виду пробації (досудова, наглядова, пенітенціарна), зокрема: поєднання нагляду з наданням соціальної, психологічної та іншої підтримки дитині, яка перебуває в конфлікті із законом; оцінка та мінімізація (нейтралізація) зовнішніх чинників учинення неповнолітнім кримінального правопорушення повторно; поєднання прямого та опосередкованого (родина, школа, соціальні групи) впливу на неповнолітніх, які перебувають під пробаційним наглядом; багатостороння взаємодія установ виконання покарань, органів пробації та суб'єктів соціального патронажу, спрямована на соціальну адаптацію неповнолітніх засуджених.

5. Особливе місце в механізмі постпенітенціарного соціального супроводу неповнолітніх посідає взаємодія суб'єктів ювенальної превенції (персонал органу пробації, суди, правоохоронні інституції, органи і служби у справах дітей, спеціалісти у галузі дитячої психології, педагоги, органи місцевого самоврядування, громадські організації), які в межах повноважень і статутних завдань сприяють створенню належних умов для соціалізації неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі (профорієнтація, підтримка в навчанні та пошуку роботи, психологічне консультування тощо).

6. З огляду на досвід ряду європейських країн та США виокремлено найбільш перспективні для впровадження в національну правову практику моделі нормативної регламентації та здійснення пробації щодо неповнолітніх за напрямами: загальний моніторинг ефективності системи пробаційних заходів; підготовка досудової доповіді з розробленням програм корекції соціальної поведінки та превентивних заходів; координація виконання кримінальних покарань та примусових робіт; організація взаємодії соціальних служб у справах дітей з установами виконання покарань; моделі примирення у системі «жертва-злочинець»; підготовка кадрів для реалізації пробаційних програм.

7. Досвід функціонування національних систем пробації неповнолітніх без ізоляції засуджених від суспільства в ряді європейських країн та США виявляє більший економічний ефект, порівняно з витратами держави на утримання особи у виховних установах. Приміром, у Швейцарії та Норвегії

функції пробаційних органів виконують благодійні організації. Головна мета служб пробації в Болгарії, Естонії, Фінляндії полягає у використанні альтернативних методів, що не передбачають ув'язнення – обвинуваченому призначають покарання, не пов'язане з позбавленням волі, з одночасним контролем над ним («пробаційний нагляд») й проведенням роботи щодо коригування її поведінки («соціальна адаптація»). У США ще з 1869 р. запроваджено державну посаду «пробаційного агента», який наділений повноваженнями щодо відвідування неповнолітніх у пенітенціарних закладах й контролю за правопорушниками з ініціюванням їх звільнення за умов відмінної поведінки. Служба пробації в США застосовує найрізноманітніші методи нагляду за неповнолітніми навіть у разі незначного правопорушення (інтенсивний виправний термін, домашній арешт, передача на поруки батьків, GPS-моніторинг). Функціонує й розвинена система судів для неповнолітніх, де термін пробації не перевищує трьох років або максимального терміну для дорослих. Загалом, розвиток пробації в США віддзеркалюється у законодавчих актах, які визначають умови та терміни пробації, процедури її продовження та скасування.

8. Зосереджено увагу на типологічних особливостях організаційної побудови та відомчої підпорядкованості служб пробації різних країн (Великобританія, Данія, Естонія, Латвія, Норвегія, Фінляндія, Чехія, Японія – служба пробації підконтрольна Міністерству юстиції; Німеччина, США, Угорщина – підвідомча судовим органам; Нідерланди – прокуратурі; Швеція – тюремному відомству; Сінгапур – Міністерству громадського розвитку і спорту). Загалом зарубіжна практика засвідчує важливість співпраці між урядом, громадськими організаціями та населенням щодо запобігання кримінальним правопорушенням неповнолітніх, координації зусиль та ефективному використанню ресурсів для досягнення цілей пробації, а спільне виконання пробаційних програм ґрунтується на міжвідомчій взаємодії стейкхолдерів (правоохоронні структури, заклади освіти, медичні установи, молодіжні рухи, волонтери тощо).

РОЗДІЛ 2.
КРИМІНОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1. Місце інституту пробації у системі заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми

Проблема злочинності серед неповнолітніх стоїть перед українським суспільством як одна з найбільш серйозних соціальних викликів. За останні роки відзначається тенденція до зменшення кількості злочинів, які вчиняються особами молодшого віку. До 2004 року щорічно в Україні фіксувалося 31-33 тисячі злочинів, пов'язаних з неповнолітніми. З початку 2005 року цей показник зменшився до 26,5 тисячі, а в 2006 році вже склав 20 тисяч. Із 2009 р. тенденція до зниження стала ще більш помітною: зареєстровано 15 445 злочинів, учинених неповнолітніми (питома вага – 5,2 %), надалі у 2010 р. – 17 342 злочинів (питома вага – 5,3 %) [414], у 2015 р. – 6647 (1,3 %), а у 2021 р. – біля 3 500 (0,8 %) [282]. Навіть при вираженні чіткої позитивної тенденції, важливо відзначити, що зниження рівня злочинності серед неповнолітніх не лише пов'язане з фактичним його зменшенням. Це також визначається поступовим зменшенням чисельності населення, міграцією молодого покоління та відсутністю офіційної статистики з регіонів, які тимчасово окуповані, таких як Крим, або знаходяться під впливом конфлікту, як Луганська та Донецька області.

Молодь, що є особливою соціальною групою, є основою формування української нації. Тому, для зміни антисуспільних настроїв серед молодих злочинців, важливо спрямовувати їх на реабілітацію та реінтеграцію у громаді за допомогою благодійності.

Загальний світовий досвід підтверджує, що через систему пробації успішно реалізується принцип «покарання без позбавлення волі», що в подальшому сприяє перевихованню та запобіганню повторних правопорушень.

В Україні інститут пробації був введений у 2015 році з прийняттям Закону України «Про пробацію». Це означає створення нової системи боротьби з неповнолітніми порушниками закону, де використання позбавлення волі є екстремальним заходом кримінальної відповідальності.

Згідно зі статтею 12 Закону України «Про пробацію», пробація для неповнолітніх є умовним покаранням для осіб віком від 14 до 18 років, з урахуванням їхнього віку та психологічних особливостей [305].

На даному етапі головною метою створення ефективної системи ювенальної юстиції в Україні є гарантування законності, результативності та справедливості в усіх вирішеннях, що стосуються молодих правопорушників. Основним завданням є їхнє виховання, подальша реінтеграція та соціальна підтримка. Принципи, які повинні лежати в основі такої системи, включають: 1) автономність судової гілки; 2) визнання прав дитини як основи формування системи; 3) використання альтернативних заходів, крім покарання; 4) акцент на запобіганні злочинам; 5) захист інтересів держави, суспільства та особистості; 6) залучення громадськості та родин до процесу перевиховання та ресоціалізації.

На практиці, перший центр пробації для неповнолітніх був заснований у 2017 році, і на сьогодні їх уже функціонує 14 (у містах Дніпро, Кривий Ріг, Запоріжжя, Мелітополь, Маріуполь, Київ, Житомир, Львів, Рівне, Одеса, Миколаїв, Харків, Кропивницький, Полтава) [414]. Робота органів, відповідальних за справи пробації, керується, перш за все, Законом України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року № 160-VШ та Загальним положенням про сектор ювенальної пробації, яке схвалено Наказом Міністерства юстиції України від 18 серпня 2017 року № 2649/5.

Сектор ювенальної пробації функціонує як структурний елемент системи пробації, спрямований на виконання державної стратегії у галузі накладення окремих видів кримінальних покарань, які не пов’язані з позбавленням волі, а також на реалізацію пробації для неповнолітніх. Цей підрозділ працює під безпосереднім керівництвом державного органу «Центр пробації» і функціонує

як самостійний відділ, не маючи юридичної самостійності [378]. Основна мета центрів полягає в реалізації пробаційних програм на базі міжнародних стандартів з метою захисту інтересів держави, суспільства та народу. Однією з ключових задач є впровадження заходів, спрямованих на реабілітацію неповнолітніх засуджених у віці від 14 до 18 років та запобігання повторних правопорушень.

Відповідно до нормативно-правових актів Міністерства юстиції України, центр виконує свої завдання та функції, використовуючи оцінку ризиків та потреб неповнолітніх за критеріями ефективної моделі ювенальної пробації. Це включає підготовку досудових звітів, розробку процедур для працівників пробації у справах неповнолітніх, формулювання методів роботи, когнітивно-поведінкових підходів та впровадження мотиваційних консультаційних та корекційно-профілактичних програм, таких як «Управління гнівом», «Учимося керувати емоціями», «Вибір до змін», «Життєві навички».

Також були розроблені спеціальні інструменти пробації, враховуючи вік та психосоціальні особливості правопорушників, такі як оцінка ризику повторних правопорушень, досудові доповіді та пробаційні програми. З 2011 року служба пробації успішно використовує методику оцінки ризиків та потреб засуджених, результатом якої є розробка індивідуального плану роботи з кожною особою.

У цьому контексті важливо звернути увагу на пенітенціарну пробацію, що визначається як форма надання соціальної допомоги неповнолітнім, які вже були звільнені з місць позбавлення волі. Основною метою пробації стосовно неповнолітніх є впровадження пробаційних програм, які складають собою комплекс заходів для корекції соціальної поведінки та формування позитивних змін у особистості, сприятливих для суспільства. Міністерством юстиції схвалені конкретні пробаційні програми для неповнолітніх, такі як «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин» та «Формування життєвих навичок» (Наказ від 11.06.2018 № 1797/5).

Пробаційна діяльність по неповнолітніх виконується у співпраці з уповноваженими органами пробації, органами соціального захисту, службами профілактики правопорушень, а також спеціальними органами і відомствами. Батьки або законні представники можуть брати участь у соціально-виховній роботі з цими особами.

Судові рішення, що стосуються неповнолітніх, передаються до Центру – філії пробації. Відповідно до ухвал, працівники управління ознайомлюють правопорушників із порядком та умовами відбування покарань, а неповнолітніх – із соціально-виховною роботою відповідно до індивідуальних планів, які враховують ризик та потреби. Важливо підкреслити, що всі відвідувачі центру є його клієнтами та не розглядаються як злочинці, а отже, до неповнолітніх застосовується інший підхід, ніж у місцях позбавлення волі. Кваліфікований персонал центрів пробації для неповнолітніх враховує особливості підліткового віку, використовуючи теорію підліткової злочинності та методи оцінки ризику рецидиву, проводячи бесіди, освітні та профілактичні програми, когнітивно-поведінкові втручання та мотиваційний коучинг.

Ризик повторного правопорушення та потрапляння до в’язниці можна значно знизити шляхом індивідуалізації та усунення факторів, що сприяють злочинності неповнолітніх. Статистика свідчить, що лише 1,5 відсотка Молоді люди, які перебувають під наглядом пробаційної служби та отримують підтримку, вчиняють повторні правопорушення. Головна мета пробації для неповнолітніх – це їх соціалізація та виправлення, що відбувається у суспільстві без відокремлення від сім’ї та уникнення соціальної ізоляції. Це сприяє запобіганню шкоди психоемоційному стану особи та не спотворює її свідомість та цінності.

За допомогою гуманізації методів покарання неповнолітніх у системі пробації відбулися важливі зміни. Тепер вони беруть участь у різноманітних суспільно корисних заходах, вивчають нові форми соціальної взаємодії, розвивають суспільно корисні хобі та оволодівають етико-правовими нормами. Психологічна корекція здійснюється за допомогою тренінгових програм, які

надають необхідні знання, уміння та настанови для зміни ризикованої поведінки.

В умовах сучасного українського суспільства виникає потреба у новій системі кримінального судочинства для неповнолітніх, яка відповідала б міжнародним стандартам. Пробація виступає ключовою складовою цієї системи, демонструючи свою ефективність та раціональність. Основна ідея полягає в допомозі у ресоціалізації неповнолітніх, замість покарання, через альтернативні системи покарання та моніторингові та соціально-виховні заходи. Пробація для неповнолітніх є ефективною системою нагляду, соціальної підтримки, виховання та профілактики, яка може успішно запобігати їхній злочинності.

У період формування України як незалежної держави також відбувається негативне явище – зростання рівня злочинності, що становить загрозу національним інтересам. Соціальні кризи в економічних, політичних та ідеологічних сферах життя впливають на цю ситуацію, що вимагає ретельної стратегії боротьби зі злочинністю. Зосередження на превентивних заходах, які є більш ефективними, раціональними та гуманними, є важливим напрямком в цьому контексті і може призвести до досягнення найкращих результатів.

Можна стверджувати, що загальна теорія профілактики правопорушень в Україні не отримала належного розвитку та уваги, використовуючи досягнення радянських вчених, найважливіші праці яких були опубліковані у 1970-1980-х роках. Ситуація зазнає змін з появою кримінологічних досліджень щодо запобігання злочинній поведінці, особливо тих, що пов’язані з економічною та організованою злочинністю, корупцією, кіберзлочинністю тощо.

У криміналістичній літературі відзначається, що термін «попередження злочинності» є загальним поняттям порівняно з термінами «профілактика», «запобігання», «протидія» та «превенція» злочинності. Загальна та індивідуальна профілактика є складовою частиною концепції попередження. З одного боку, вони визначають розкриття та припинення злочинів, а з іншого – виявлення та виховний вплив на тих, хто скоїв протиправні дії. Таким чином,

згідно з Г. А. Аванесовим, профілактика вирізняється складністю внутрішньої структури та багатогранністю виявлення в національній, правовій та соціальній сферах, спрямована на запобігання злочинності та уникнення антигромадської поведінки [177, с. 101].

Профілактика злочинності охоплює комплекс заходів економічного, соціально-культурного, виховного та правового характеру, які реалізуються державними та громадськими організаціями для запобігання злочинності та вирішення її причин. Ці заходи включають законотворчу та практичну діяльність правоохоронних органів і судів, які використовують спеціальні заходи протидії злочинності, такі як кримінальні покарання [317, с. 343].

П. Л. Фріс вказує на важливість кримінального права як основи для боротьби зі злочинністю. Він акцентує на тому, що це право допомагає конкретизувати межі злочинності та будує відповідну ідеологічну платформу, яка домінує в сучасному суспільстві [398, с. 117].

Згідно з висловленням В. М. Куца, правова реакція на кримінальні порушення представляє собою специфічний захід для протидії кримінальним порушенням і здійснюється шляхом віднесення їх до суб’єктів за допомогою заходів кримінального права, передбачених Кримінальним кодексом України [182, с. 170-171].

В.М. Кудрявцев та В.Є. Емінов розглядають профілактику як систему заходів та суб’єктів на кількох рівнях. Ця система спрямована на:

а) виявлення та ліквідацію обставин, що безпосередньо призводять або провокують вчинення злочину в конкретній локації чи середовищі;

б) визначення груп з підвищеним ризиком злочинності та зменшення цього ризику;

в) ідентифікація осіб, чий спосіб поведінки вказує на реальний потенціал злочинності, та застосування заходів з стримування та корекції, включаючи вплив на їхнє оточення, якщо це необхідно [174, с. 279-280].

Поняття «протидія», як визначено Є. Є. Тонковим, відрізняється від концепції «попередження». Він розглядає «протидію» як тимчасову функцію

держави, розвиток якої залежить від успішної реалізації державної політики у даній сфері. Це означає досягнення мети та виконання завдань, передбачених концепцією [65, с. 23].

Вважаємо, що Ю. М. Антонян правильно вживає термін «попередження злочинності», обґрунтовуючи свою позицію тим, що попередження є більш широким поняттям, оскільки охоплює всі форми, види та рівні боротьби зі злочинністю.

Основною метою заходів з профілактики є створення сприятливих умов у державі та встановлення міцної правової системи, яка сприяє зниженню рівня злочинності до найнижчого можливого рівня в контексті наявних економічних, організаційних, управлінських, соціальних та інших умов.

Г. А. Аванесов підтримує іншу позицію, стверджуючи, що система профілактики правопорушень охоплює різноманітні види діяльності, але одним із них є переважно попередження загальної злочинності, оскільки відсутнє попередження без ефективної профілактики [174, с. 339].

На нашу думку, більш обґрунтованою є точка зору криміналістів В. В. Голіної, А. Ф. Зелінського, О. М. Литвака, які вважають, що всі заходи щодо запобігання злочинам повинні бути віднесені до поняття «запобігання», тоді як профілактику слід розглядати як захід щодо ліквідації або зменшення злочинності як систематичного фактору [187, с. 74; 117, с. 97; 66, с. 206].

Профілактика та запобігання злочинності це ключові концепції, що формують основу індивідуальної профілактики та відповідних заходів. Головна мета полягає в обмеженні негативного впливу соціальних чинників та запобіганні злочинності шляхом впливу на корені проблеми – причини злочинної поведінки та умови, які її підтримують [125, с. 7, 24].

Згідно з В. В. Голіною, одним з ключових аспектів у запобіганні правопорушень є дослідження всієї системи профілактичних заходів. Ця система повинна включати загальносоціальний підхід, специфічну криміналістику і різні рівні запобігання правопорушень. Основна мета загальносоціального рівня полягає у подоланні або обмеженні небезпечних

протиріч у суспільстві, поступовому усуненні негативних явищ, викликаних політичними, економічними, психологічними, ідеологічними, расовими та іншими соціальними факторами злочинності. Ефективність загальносоціальної профілактики злочинів може бути забезпечена розумною та цілеспрямованою національною соціально-економічною політикою [67, с. 39].

Отже, зазначені заходи не прямо спрямовані на боротьбу зі злочинністю, але мають значний вплив на неї через проміжне втручання. За позицією дослідників, ці заходи є не лише кримінологічного характеру, але й націлені на вирішення більш широкого спектру економічних, соціальних, моральних, психологічних та правових проблем.

Під профілактикою правопорушень розуміють систему, що виникла від історичного розвитку, яка призначена для подолання об'єктивних та суб'єктивних передумов злочинності, а також для зменшення, усунення та нейтралізації факторів, що визначають існування та вчинення злочинів, за допомогою цілеспрямованої діяльності різних соціальних інститутів.

У вузькому розумінні, профілактика злочинів – це діяльність, спрямована на запобігання злочинам шляхом виявлення та усунення причин і умов, що спонукають до злочинності, впливаючи на людей, які мають схильність до злочинів.

Отже, підтримуємо погляд, що важливо розглядати загальносоціальні (державні) заходи як комплекс ефективних соціально-економічних, правових, ідеологічних, організаційно-управлінських та культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин та зменшення детермінантів злочинності, як з цього приводу слушно підкреслює О. М. Литвинов [191, с. 111-117].

З врахуванням аналізу визначення запобігання та інших термінів, пропонується розуміти запобігання злочинності як комплекс дій правоохоронних органів, які включають в себе виявлення причин та умов, що сприяють злочинності, проведення слідчих заходів, а також застосування судово-репресивних та превентивних заходів для запобігання злочинам. Проте

в контексті змін в кримінальному законодавстві та політиці кримінального провадження чинні положення КПК України не визначають чітко причини та умови, що призводять до злочинів, що суперечить завданням КК України зі запобігання злочинності.

Отже, реалізація політики попередження злочинності на національному рівні може ефективно виявляти фактори злочинності, розвивати механізми впливу на індивідуальну кримінальну поведінку та застосовувати заходи для подальшого зменшення злочинності та виявлення злочинів на ранніх стадіях їх вчинення.

В історії суспільства вже на початкових етапах було зрозуміло, що лише покаранням не вдасться позбавити суспільство від злочинності. Багато видатних філософів, таких як Платон, Аристотель і Монтеск'є, вважали, що попередження злочинності є більш розумним підходом, ніж просте покарання. Вони закликали до створення такого законодавства та організації суспільства, щоб зменшити виникнення злочинної поведінки через запобігання, а не лише через реагування на неї [124, с. 103].

Видатний учений у галузі кримінального права Чезаре Беккаріа та впливові мислителі XVIII століття стверджували, що ефективніше запобігти злочину, ніж покарати за нього після вчинення [188, с. 178].

Наприклад, О. Радищев відзначав, що серед інструментів влади, спрямованих на підтримку законної поведінки громадян, важливо розрізняти ті, які обмежують, стимулюють та передбачають запобігання [101, с. 322].

На жаль, зусилля спрямовані на попередження злочинності в суспільстві та в кримінології залишилися на місці з часів жовтневого перевороту 1917 року. У той період радянська кримінальна політика визначала невідворотність покарання як головний засіб боротьби злочинності, особливо це було помітно в сталінській тоталітарній системі.

Проте лише з 1960-х років профілактика злочинності повернулася на передовий план у політиці країни (А. П. Закалюк, В. С. Зеленецький, В. К. Звирбуль, К. Е. Ігошев, В. М. Кудрявцев, А. Г. Лекар,

А. Ф. Лопушанський, Г. М. Міньковський, А. Б. Сахаров, А. П. Тузов, А. С. Шляпочников та інші). Вчені радянського періоду, досліджували різні аспекти профілактики злочинності, включаючи причини злочинності, ефективність заходів попередження, роль кримінологічної науки в цьому процесі та інші важливі аспекти.

Попередження злочинності фактично полягає у вживанні заходів для запобігання виникненню злочинів. Деякі дослідники вказують на некоректне застосування терміну «запобігання» до злочинів, які існують протягом тривалого часу і, ймовірно, будуть існувати і надалі [180, с. 138]. Інші дослідники прихильно налаштовані до альтернативної точки зору, вказуючи на раціональність використання даного терміну в науковому контексті. По-перше, їхній аргумент полягає в тому, що протидія злочинності прямо відноситься не до її поточної форми, а до чинників, що її породжують. Основна мета полягає у припиненні таких дій та уникненні майбутніх злочинів шляхом переривання певних процесів і явищ, які сприяють розвитку злочинності у сучасних умовах. По-друге, злочинність є суто соціальним явищем, що виявляється у злочинній активності окремих членів суспільства, а також на загальному рівні через об’єктивні соціальні фактори та взаємовідносини, які не можна безпосередньо припинити. Проте, зниження рівня злочинності через корекцію самої злочинної активності є доцільним та необхідним заходом. Це дозволяє зменшити масштаби злочинності, що, власне, є головною метою профілактики [101, с. 318-319].

Діяльність офіційних державних установ, що регулюють права та інтереси громадян, має базуватися на конкретних принципах, так само як будь-яка інша діяльність у державі. Особливе значення в запобіганні правопорушенням мають певні принципи, що визначені в ідеології, яка пронизує ставлення суспільства до боротьби зі злочинністю в правових нормах, зокрема в кримінальному кодексі. Ці принципи можна умовно розділити на такі групи: загальноправові, управлінські та спеціально-профілактичні.

У загальних правових засадах запобігання злочинності ключове місце належить принципові законності, який вимагає, щоб усі запобіжні заходи здійснювалися в рамках закону, а будь-яке відступлення від цього принципу було неприпустимим. Законність у злочинно-профілактичній діяльності передбачає наявність і розвиток нормативно-правової бази та строге її дотримання. Іншими словами, на рівні законів і нормативних актів існує достатньо правових положень, які визначають завдання, методи, форми запобігання, права та обов'язки у діяльності, підстави для застосування індивідуальних запобіжних заходів та гарантують законні інтереси осіб, які це стосується. Слід відзначити, що в Україні наразі відсутній законодавчий акт, що повністю присвячений запобіганню злочинності, що вимагає внесення змін в такий стан справ.

Правове регулювання профілактики правопорушень повинно враховувати сучасні демографічні, соціальні, економічні, ідеологічні (ціннісні), психологічні та політичні реалії країни і суспільства. При цьому важливо уникати декларативності, яка може звести превентивну діяльність до простого формулювання нових правових норм, що веде до формування нової галузі права.

Демократичний підхід до запобігання злочинності передбачає, що ця система функціонує: а) під контролем представницького органу відповідного рівня; б) з активною участю та контролем громадських об'єднань та організацій – їхня роль у цьому контексті не обмежується лише роллю «помічника» державних інститутів; в) з урахуванням результатів постійного моніторингу громадської думки.

Гуманність та справедливість у превентивній діяльності означають, що особа, яка становить об'єкт превенції, розглядається як учасник взаємодії з превентивним органом, а не як потенційний порушник закону. Основна мета полягає в тому, щоб виявити та запобігти подальшому розвитку кримінальної ситуації якнайшвидше, з мінімальним впливом на індивіда та суспільство.

Профілактичні заходи слід розпочинати з найменш радикальних і поступово переходити до більш інтенсивних лише у разі їхньої неефективності.

Гуманізм у контексті превентивної діяльності не може обмежуватися лише вимогою «не завдавай шкоди» працівникам, які виконують профілактичні заходи. Хоча ця вимога є важливою, також потрібно враховувати інші аспекти, такі як загальне значення профілактики, різноманітність її напрямків та конкретні заходи для забезпечення соціальної стабільності, захист прав, свобод та законних інтересів громадян, які можуть стати жертвами злочинів. Тому зменшення профілактичного ефекту може бути обґрунтованим лише у випадках, коли воно не протирічить цілям превенції. Іншими словами, принципи гуманізму та справедливості, разом із іншими аспектами запобігання злочинності, вимагають вчасності та адекватності запобіжних заходів на будь-якому етапі та рівні.

Оскільки профілактика правопорушень є специфічним аспектом соціального управління, діяльність з запобігання злочинності повинна відповідати всім її вимогам. Особливість профілактичної діяльності полягає в тому, що значна частина її пов’язана з використанням примусу, втручанням у приватне життя та обмеженням конституційних прав і свобод. Принципи управління запобіганням злочинності включають:

1. Принцип системності, який передбачає урахування профілактики злочинності як окремої сфери соціального управління, та комплексне застосування заходів, співпрацю різних суб’єктів профілактики через програмування діяльності та координацію правових і організаційних заходів.

2. Принцип об’єктивності, що вимагає врахування закономірностей функціонування об’єкта та соціуму в цілому.

3. Принцип основної ланки, який спрямований на виділення головних завдань у профілактиці злочинів та зосередження на їхньому вирішенні всіх наявних ресурсів.

4. Принцип оптимальності та ефективності, який передбачає досягнення найкращих результатів за мінімальних затрат у найкоротший термін.

Необхідно приділити значну увагу принципам спеціальної профілактики, серед яких можна виділити наступні:

1. Принцип громадського осуду злочинної поведінки: Важливо, щоб у суспільстві була загальна атмосфера відвертої ворожнечі до злочинності, оскільки це допомагає у запобіганні злочинів. Якщо в суспільстві існують суперечливі погляди на злочинність і методи її протидії, результати боротьби з нею можуть бути неефективними.

2. Принцип адекватності методів та засобів профілактики злочинності: Профілактика повинна базуватися на поглиблених знаннях про злочинність та її динаміку. Розробка профілактичних заходів має враховувати специфіку кримінальної ситуації та основні фактори, які призводять до конкретних злочинів.

3. Принцип систематичності та багатоплановості профілактичних заходів: Профілактичні заходи повинні бути постійним елементом державних та громадських ініціатив, як частина широкого плану запобігання злочинності.

4. Принцип невідворотності розкриття злочинів: Необхідно активно розкривати злочини та боротися з ними, враховуючи інкубаційний період злочинності та уникнення безкарності.

5. Принцип переваги профілактичних засобів перед кримінальною репресією: Кримінальні санкції мають бути доповнені ефективними профілактичними заходами, оскільки саме вони можуть уникнути виникнення злочинності.

6. Принцип залежності кримінальної політики від кримінологічних знань про злочинність: Політика боротьби зі злочинністю має базуватися на наукових даних про природу та динаміку злочинності.

7. Принцип науковості: Важливо, щоб профілактичні заходи були науково обґрунтованими та відповідали соціальним потребам і можливостям.

Ці принципи є ключовими для ефективної боротьби зі злочинністю та створення безпечного соціуму.

Впровадження наукових принципів може сприяти створенню відповідної та надійної бази даних для протидії злочинності, а також забезпечити вчасний збір і необхідну повноту інформації про стан об'єктів профілактичних заходів, обсяги та напрямки виконаних робіт та їх ефективність. Скасування обмежень на публікацію окремих даних про зареєстровані злочини, судимість, правоохоронну статистику, статистику соціальних аномалій і прогнозування ситуацій значно розширить можливості для створення потрібної інформаційної бази. Проте також необхідний науковий аналіз існуючих систем звітності та наявної бази даних, щоб оцінити їх порівняння, співвідношення зареєстрованих і незареєстрованих часткових явищ, повноту збору, синтезу та оцінки цих даних.

Профілактика правопорушень – це комплексна система, що включає в себе об'єкти попереджувального впливу, основні види та форми запобігання, а також заходи попередження, які вона передбачає (*авт.*).

Ураховуючи складність визначення та причинний зв'язок злочинності, важливо зазначити, що об'єктами попереджувальної дії можуть бути: а) зовнішні фактори, які спонукають до злочинної поведінки, а в разі індивідуальної злочинної активності – зовнішні чинники для суб'єкта – злочинця. Це також включає поведінку потерпілого, яка є об'єктом віктимологічної профілактики; б) процеси, що сприяють зростанню рівня злочинності та розвитку злочинної активності, або – що безпосередньо стосуються самого злочину – процеси, що залежать переважно від злочинця; в) процеси взаємодії між злочинністю та офіційним суспільством, у тому числі зміцнення системи соціального контролю та роботи контролюючих та правоохоронних органів.

Існують три основних напрямки профілактичних заходів, які включають загальносоціальний, спеціальний і індивідуальний підходи.

Загальносоціальний тип профілактики злочинності орієнтований на вирішення конфліктів у різних сферах життя, таких як економіка, мораль, і суспільне життя. Цей підхід передбачає заходи з боку держави, суспільства та

інститутів, що мають на меті попередження правопорушень шляхом впровадження ефективної соціально-економічної політики.

Спеціальний тип профілактики, відомий також як кримінологічна профілактика, цілеспрямовано впливає на конкретні фактори злочинності, пов'язані з різними видами або групами злочинної поведінки, такими як насильницька або економічна злочинність.

Індивідуальний тип профілактики злочинності спрямований на конкретних осіб, які скоюють правопорушення.

За масштабом впровадження профілактичні заходи можна класифікувати на загальнодержавні, регіональні (галузеві), об'єктні та індивідуальні, залежно від того, чи охоплюють вони всю країну, певний регіон чи галузь, конкретний об'єкт або окрему особу [101, с. 326-327].

Профілактичні заходи виконуються у відповідному форматі, який змінюється в залежності від типу запобігання правопорушень та практики конкретних суб'єктів. Соціальна профілактика в цілому здійснюється за допомогою національних планів економічного та соціального розвитку, які розробляються на рівні держави. Їхня важливість полягає у включенні стратегій і тактик розвитку країни з урахуванням можливих злочинних наслідків. Ці програми спрямовані на вплив на загальносоціальні причини злочинності, такі як економічні, політичні, соціальні, ідеологічні, культурні та технологічні чинники.

Спеціальна кримінологічна профілактика відображається через плани та програми відповідних відомств або міжвідомчих структур, спрямованих на активізацію боротьби зі злочинністю. Ці програми передбачають систему заходів, спрямованих на запобігання конкретним видам злочинів або групам злочинів на певній території. Ефективність цих заходів залежить від узгодженості з концепцією державного плану економічного та соціального розвитку.

Основними установами та організаціями, що здійснюють профілактичну діяльність, можуть бути органи влади, державні та приватні підприємства,

громадські та приватні організації, а також приватні особи та розшукові установи. Класифікація суб'єктів превентивної діяльності базується на їх функціональній відповідальності та впливі на усунення чинників злочинності та її результативність.

Анатолій Федорович Зелінський стверджує, що є необхідність розрізнення профілактичної діяльності на дві категорії: професійну та непрофесійну [316]. Спеціалізовані органи включають у себе не лише державні правоохоронні установи, а й непублічні об'єднання та організації, які призначені для забезпечення порядку, захисту громадян та бізнесу. На різних рівнях адміністративної системи створюються спеціалізовані комітети, що відповідають за планування, координацію та реалізацію заходів у сфері кримінальної профілактики. Крім того, для виконання профілактичних завдань також утворюються органи місцевого самоврядування, такі як комітет у справах молоді, наглядовий комітет і подібні.

Згідно з А. П. Закалюком, суб'єкти профілактики правопорушень поділяються на такі групи:

а) органи та організації, які керують цією сферою, організовують її та створюють систему управління нею, такі як державні та місцеві владні структури;

б) органи та організації, для яких запобігання злочинності є основною або однією з ключових функцій, такі як МВС, СБУ, прокуратура, суд, а також спеціалізовані громадські організації;

в) органи, установи та організації, їх функції та повноваження яких не мають прямого спрямування на боротьбу з злочинністю, проте їхня діяльність імовірно впливає на процеси запобігання злочинності та окремих злочинів, такі як освітні заклади, культурні установи, органи охорони здоров'я, соціально-економічні структури тощо [101, с. 346].

Профілактичні заходи можна класифікувати за їхнім характером на загальносоціальні, спеціально-кримінологічні та індивідуальні. Перша група включає державні, територіальні та місцеві органи влади, а також громадські

організації, які не мають безпосереднього відношення до правоохоронної діяльності, такі як міністерства, департаменти, органи місцевого самоврядування, партії та інші. Друга група включає державні органи, які здійснюють правоохоронні функції, такі як поліція, служба безпеки, податкова адміністрація тощо, а також громадські органи, що сприяють виконанню правоохоронних завдань. Третя група включає суб'єкти, які здійснюють персональну профілактику, такі як працівники правоохоронних органів та окремі громадяни.

Підкреслюючи правові основи діяльності органу пробації неповнолітніх, звертаємо увагу на Указ Президента України від 24 травня 2011 року «Про схвалення Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні», який передбачає створення служби дитячої пробації. Основними функціями цієї форми пробації є збір, аналіз та надання суду психосоціальної інформації про статус неповнолітніх правопорушників, а також забезпечення їхнього адекватного захисту у спеціальних установах, сприяння соціальній адаптації та реінтеграції, включаючи надання житла, допомогу у працевлаштуванні та освіті [287].

Основними законодавчими актами, які визначають правову базу для проведення пробації серед неповнолітніх та регулюють діяльність відповідних органів, є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінальний процесуальний кодекс України, Кримінально-виконавчий кодекс України, Закон України «Про пробацію», Закон України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», Закон України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Закон України «Про волонтерську діяльність», Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Закон України «Про зайнятість населення», Закон України «Про боротьбу із захворюванням на туберкульоз», Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», Закон України «Про захист населення від інфекційних хвороб», а також інші нормативно-правові

акти, які передбачається прийняти на виконання положень Закону України «Про пробацію», а також міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Загальні принципи, викладені в законі, поширюються на всіх порушників, які підлягають пробації, незалежно від їхнього віку. Головною метою пробації для неповнолітніх є забезпечення громадської безпеки через виправлення засуджених неповнолітніх, запобігання їхнім подальшим порушенням закону та забезпечення суду інформацією про особливості неповнолітнього, щоб суд міг ухвалити рішення щодо покарання неповнолітнього.

Пробація для неповнолітніх також спрямована на забезпечення їхнього нормального фізичного та психічного розвитку, запобігання агресивній поведінці, сприяння позитивним змінам у особистості та поліпшення соціальних відносин.

Основними підставами для застосування умовного покарання до неповнолітніх є:

– письмове клопотання суду до органу пробації щодо надання досудової доповіді щодо неповнолітнього;

– рішення суду щодо позбавлення особи права займати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадські роботи, трудове перевиховання, позбавлення волі на певний термін;

– постанова суду щодо звільнення особи від відбування покарання з випробуванням;

– судове рішення стосовно вагітної жінки або жінки з дитиною;

– звільнення з місць ув'язнення дітей віком до трьох років;

– акти амністії, заміна покарання або невідбутої частини покарання громадськими роботами або трудовим перевихованням.

Як було зазначено, однією з причин, що можуть викликати застосування пробації, може бути винесення вироку суду, що передбачає позбавлення свободи. Оскільки однією з основних цілей пробації є підготовка особи, яка перебуває під карантином, до повернення в суспільство, це включає проведення

заходів з її підготовки до звільнення. У таких випадках суд може направити запит до служби пробації з метою отримання доповіді про підсудного.

У рамках співпраці між Україною та Швецією та у партнерстві з недержавною організацією «Конвіктус Україна» була створена модель центру соціальної адаптації для жінок, які звільнені з місць позбавлення волі. Крім того, був розроблений та протестований план їхньої реінтеграції в суспільство [230].

Крім того, орган пробації взаємодіє з різними державними та місцевими установами, підприємствами та організаціями відповідно до встановлених законодавством України норм для виконання різноманітних завдань, включаючи співпрацю з центральними органами влади, що відповідають за державну політику у сфері волонтерської діяльності та інші аспекти.

Волонтерська діяльність, пов’язана з пробацією, здійснюється відповідно до Закону України «Про волонтерську діяльність», з урахуванням особливостей, що визначені у законодавстві про пробацію. Волонтерство це добровільна, соціально спрямована, безплатна діяльність, яка полягає у наданні волонтерської допомоги, включаючи виконання та надання різноманітних безкоштовних робіт та послуг [278].

Волонтер пробації – це особа, яка досягла повнолітнього віку і має дозвіл від органу пробації та відповідну волонтерську організацію для виконання конкретних завдань, пов’язаних із пробацією, діючи на добровільних та безоплатних засадах. Основним завданням таких волонтерів є допомога органам пробації у нагляді за особами, які перебувають під пробацією, та проведенні з ними роботи з соціального виховання.

Пробація для неповнолітніх має бути ефективним засобом моніторингу, соціальної підтримки, виховання та запобігання, який може допомогти зменшити рівень злочинності серед молоді у місцях позбавлення волі. Це оскільки нерозв’язані соціальні та особисті проблеми молодих порушників часто є основною причиною їхнього злочинного поведінки, а не лише спонуканням до повторних правопорушень.

Пробація як нова соціально-правова система в Україні спрямована на забезпечення інноваційного та індивідуалізованого підходу до реабілітації правопорушників. В цьому контексті пробація відрізняється від заходів слідчих ізоляторів, оскільки останні спрямовані на каральні функції та не завжди сприяють соціальній реінтеграції. Це може створювати негативне ставлення до наслідків злочину. Пробація ж спрямована на виправлення порушників та формування в суспільстві свідомості про злочинність, базованої на розумінні наслідків вчинених дій, а не просто на страху перед покаранням.

Пробація як нова соціально-правова система виправлення правопорушників є невід'ємною складовою державної політики, спрямованої на перехід від суворої тюремної системи до більш превентивної. Права людини та громадянські свободи є основними принципами пробації, що визначено в Основному Законі України – Конституції. Згідно зі статтею 3, держава має головний обов'язок забезпечення та захисту прав і свобод людини [148]. Це означає, що пробація є інструментом забезпечення прав і свобод. Згідно зі ст. 4 Закону України «Про пробацію» від 05.02.2015 р. № 160-VIII [305] метою пробації є забезпечення безпеки суспільства шляхом виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень. Основні принципи реалізації пробації в Україні закріплені в Розділі II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» Конституції України, але їх деталізація відображена у таких правових актах, як Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Кримінально-виконавчий кодекси України, Закон України «Про пробацію», а також інші внутрішні законодавчі акти та міжнародні угоди.

Принципи функціонування пробаційних установ базуються на правовій визначеності, яка включає у себе законодавчі норми, що визначають їх правовий статус, обсяг повноважень, структуру та функціональні характеристики. Таким чином, стаття 5 Закону України «Про пробацію» встановлює основні принципи, які керують роботою пробаційних установ. Серед них справедливість, законність, обов'язковість виконання покарання,

повага до прав і свобод особи, гідності людини, рівність перед законом, індивідуальний підхід, конфіденційність, неупередженість, співпраця з державними та місцевими органами влади, а також принципи рівності. Ці принципи відповідають основним завданням пробації та головній меті її запровадження – ефективній реабілітації правопорушників з метою запобігання повторним злочинам.

Крім того, система пробації має надати судам інформацію про підсудних, що допоможе у визначенні міри їх відповідальності. Такий підхід створює гнучкий механізм контролю за процесом соціалізації злочинців та корекції їхньої поведінки, замінюючи застарілі та неефективні методи покарань, що існували в минулому.

Цей підхід підтримується поглядами С. І. Марківа на розвиток пенітенціарної системи в контексті сучасної євроінтеграції. Він вбачає нагальну потребу у реформуванні системи через недоліки у впровадженні превентивних заходів, альтернативних ув'язненню, а також через недостатню ефективність перевірок у місцях ув'язнення, що часто призводить до вибору суддями покарань, пов'язаних з позбавленням волі [207, с. 78-79; 297]. С. І. Марків висловлює думку, що під час реформування української системи покарань з'явиться зовсім нова служба – пробація. Ця нова служба матиме своє призначення, завдання, а також різноманітні види і правовий статус для її працівників та тих, хто перебуває під її наглядом. Всі ці аспекти регулюються чинним Законом України «Про пробацію» [305; 207, с. 80].

Ми підтримуємо цю точку зору, оскільки гуманізація системи в'язниць має спрямовуватися на знаходження шляхів зменшення державного примусу та збільшення мотивації для декриміналізації злочинців як осіб. Ці цілі досягаються через впровадження пробації, яка включає в себе підготовку досудових доповідей, нагляд за правопорушниками, які не перебувають під в'язницею, виконання програм пробації та соціально-просвітницьких заходів, а також підготовку до звільнення з в'язниці. Орган пробації приймає рішення про заходи на основі відповідних критеріїв, ураховуючи інформацію про характер

злочину та особливості обвинуваченого або засудженого, яку надає орган пробації або адміністрація в'язниці.

Ці фактори визначають специфіку організаційної структури служб пробації. Згідно з висловленням К. В. Бєляєвої, в Міністерстві юстиції України було створено департаменти, які відповідають за виконання покарань та пробацію, одним з яких є Департамент пробації. Він має три основних управління: одне з них відповідає за адміністративні стягнення та ресоціалізацію засуджених, друге організовує діяльність пробації, а третє забезпечує різні аспекти пробації, передбачені законом, зокрема організацію пробаційного нагляду, виконання пробаційних програм та оцінку ефективності пробації [88]. Замість тих відділень кримінально-виконавчої служби, які були припинені згідно із законом у 2016 році, будуть створюватися органи, уповноважені з питань пробації. Ці органи будуть відповідати за забезпечення виконання покарань, які не передбачають позбавлення волі [26].

Одночасно з утворенням Департаменту пробації в складі Міністерства юстиції України, Кабінет Міністрів України видає розпорядження про створення з 1 січня 2018 року державної установи під назвою «Центр пробації». Згідно з даними урядового порталу, створення цього державного органу сприятиме повноцінному функціонуванню системи пробації, що в свою чергу дозволить забезпечити баланс між громадською безпекою, запобіганням злочинності та профілактикою і реабілітацією правопорушників. Крім того, таке рішення дозволить покращити організаційну структуру, використовуючи механізм пробного адміністрування фінансових, матеріально-технічних ресурсів для ефективного виконання поставлених завдань [309].

Варто зауважити, що визначення терміну «персонал органу пробації» зазначене у пункті 5 частини 1 статті 2 Закону України «Про пробацію» описує працівників, які виконують функції пробації відповідно до повноважень, передбачених законодавством України. Урядом було введено Типове положення про уповноважений орган з питань пробації, щоб впоратися з виконанням вимог цього Закону. Це положення було схвалено Міністерством

юстиції України наказом від 18 серпня 2017 року під номером 2649/5 [296], де Розділом III встановлено права персоналу органу пробації. Основні права включають доступ до інформації про обвинувачених, отриману від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів, а також від громадян. Також вони мають право на відвідування та спілкування зі злочинцями, відвідування слідчих ізоляторів, а також взаємодію з місцевими адміністративними органами, органами місцевого самоврядування та залучення різних видів експертів. Ці права також розповсюджуються на громадські об'єднання, релігійні та благодійні організації.

Положення Кримінального процесуального кодексу України надають працівникам органів пробації додаткові повноваження, окрім тих, що передбачені іншими законами. Наприклад, згідно зі статтею 72-1, працівники пробації можуть брати участь у судових засіданнях, проте вони зобов'язані дотримуватися конфіденційності і не розголошувати будь-яку конфіденційну інформацію, яка їм довірена у зв'язку з виконанням службових обов'язків [167].

Слід зауважити, що окрім загальних обов'язків працівників пробації, стандартні положення щодо пробаційного нагляду також встановлюють конкретні вимоги до персоналу, зокрема професійні критерії для психологів та соціальних працівників. Наприклад, розділ V, пункт 1, передбачає, що виконання заходів з психодіагностики, психотерапії та консультування осіб, які перебувають на обліку в підрозділах пробації, переважно покладається на фахівців у галузі психології та соціальної роботи.

Також аналогічні рекомендації були надані щодо відбору персоналу для дослідницьких агентств Державної кримінально-виконавчої служби України. При відборі кандидатів рекомендується враховувати експертність у державному управлінні, педагогіці, психології, соціальній роботі, досвід у сфері надання соціальних послуг, а також практичний досвід у проведенні профілактичної та психолого-реабілітаційної роботи з особами з асоціальними тенденціями [240].

Виконання цих обов'язків пов'язане не лише з прямими повноваженнями органу пробації, а й з активною співпрацею служб пробації з іншими

національними органами влади. Наприклад, у випадках, коли проводяться пробаційні заходи, встановлюється тісна взаємодія із установами та службами, спеціальними органами та установами, що займаються соціальним захистом та профілактикою правопорушень серед дітей. Паралельно з цим, під час виконання своїх обов'язків, служба пробації співпрацює з керівництвом агентства, державними соціальними спонсорами та місцевими органами влади, зокрема, у контексті розв'язання питань щодо житла та підготовки до звільнення з місць позбавлення волі.

Однак, недостатність ресурсів для впровадження пробаційних заходів підкреслює важливість співпраці між пенітенціарними установами та органами пробації, а також іншими державними установами та навіть державним сектором. Згідно з пунктом 3 статті 11 Закону України «Про пробацію», передбачено розроблення правил взаємодії органу пробації та державних органів під час реалізації заходів пенітенціарної пробації центральними органами виконавчої влади, що визначають політику у сфері пробації, соціальної політики та охорони здоров'я, а також Міністерством внутрішніх справ України. Важливо, що така співпраця має міждисциплінарний характер.

Як правильно вказують М. Лейс та Г. Рід, тюремний персонал не може самостійно вирішити всі проблеми правопорушників. Тому до роботи з ув'язненими, крім працівників пробації та тюремного персоналу, повинні бути залучені педагоги, лікарі, тренери, психологи, капелани та інші. Автори підкреслюють, що різниця між працівниками пробації та тюремним персоналом полягає в їхніх ролях. Розуміння емоційного стану правопорушника є відповідальністю працівника пробації, який може вислухати правопорушника та допомогти у вирішенні конкретних завдань. З точки зору громадської безпеки, ставлення персоналу тюремних установ до злочинців як до простих злочинців має сенс [447, с. 64].

Крім персоналу Національної служби пробації, законодавство України передбачає можливість участі громадських організацій у коригуванні

антисоціальної поведінки осіб, винних у злочинах, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі або альтернативних форм покарання.

Положення щодо організації діяльності волонтерів пробації, затверджене Наказом Міністерства юстиції України від 17 січня 2017 року № 98/5, визначає процедури залучення волонтерів до цього процесу [290]. У Положенні зазначено, що основним завданням волонтерів пробації є сприяння установам пробації у виконанні нагляду за об'єктами пробації та проведенні спільно з ними соціально-просвітницької роботи, керуючись вказівками уповноважених установ пробації.

Волонтерська активність у сфері пробації базується на угоді між волонтером та відповідним органом пробації. Однією з головних умов для волонтерів є відсутність судимості. Покрім загальних прав на консультування, волонтери можуть брати участь у різноманітних заходах, таких як допомога у працевлаштуванні під час випробувального терміну, участь у навчанні та освітніх заходах, а також у громадських роботах. Вони також допомагають у реалізації пробаційних програм для осіб під наглядом пробації та вживають інші заходи для запобігання рецидиву. Окремою сферою діяльності волонтерів пробації є виконання певних функцій, делегованих судом. Серед цих функцій – перевірка місць роботи чи навчання осіб під наглядом, контроль виконання обов'язків, накладених судом, і перевірка причин невідвідування осіб, які перебувають під наглядом, до уповноваженого органу.

Таким чином, волонтерство у сфері пробації має чітко визначений процес, що дозволяє органам пробації та судам здійснювати функції, спрямовані на соціалізацію правопорушників, залишаючи поза межами покарання відвідування ув'язнення. Варто зауважити, що основними учасниками пробаційної системи є органи пробації та волонтерські організації. Однак цей перелік не вичерпний, оскільки в процесі пробації беруть участь інші державні та місцеві установи, а також широка громадськість. Ця система має чітко встановлений правовий порядок як на національному, так і на наднаціональному рівні, включаючи законодавство Європейського союзу.

Тому, проблема підпорядкування органу пробації визначає ефективність української моделі пробації. Наприклад, підпорядкування Міністерству юстиції або Державній кримінально-виконавчій службі України може створювати додаткові гарантії влади, але також обмежувати взаємодію судів та інших органів у сфері психо-соціальної корекції.

2.2. Значення вікових та психологічних особливостей неповнолітніх для обрання та застосування заходів запобігання вчиненню ними кримінальних правопорушень

Кримінологія аналізує особистість правопорушника, враховуючи усі фактори, які призводять до вчинення суспільно-небезпечних і протиправних діянь. Таке вчинення залежить не лише від об'єктивних обставин, але й від характеристик особистості. У цьому розділі ми розглянемо основні риси та особливості неповнолітніх, які вивчає кримінологія і які впливають на формування особистості неповнолітніх правопорушників.

Поняття психологічного віку, на відміну від хронологічного, визначає особливий рівень розвитку, що враховує закономірності формування організму, умови життя, навчання та виховання.

Л. С. Виготський провів перший аналіз категорії психологічного віку. Він вказав, що ключовими характеристиками психологічного віку є соціальна ситуація розвитку, яка відображає місце дитини в системі суспільних відносин, її діяльність, новоутворення в сфері свідомості та особистості. Процес переходу від одного вікового рівня до іншого, на думку вченого, припускає глибокі трансформації всіх названих структурних компонентів віку і може супроводжуватися різними конфліктами та протиріччями, відомими як «вікові кризи» [181, с. 14].

Кожен період життя має свої власні завдання, які визначають його. Вирішення цих завдань впливає на особистісний зріст та успішний перехід до

наступного етапу. З віком також пов’язані незворотні зміни у психічному та фізичному стані. Хронологічні межі психологічних характеристик можуть змінюватися в залежності від соціокультурних та економічних факторів. Важливо розрізняти між віковим та функціональним розвитком у контексті психічних процесів [382]. Отримана концепція віку включає в себе різноманітні аспекти, такі як фізичний ріст, сексуальне та психічне дозрівання, зрілість і старіння. Ці аспекти пов’язані з складними явищами соціально-економічного розвитку людини в конкретних історичних умовах [374].

А. В. Петровський підкреслював, що унікальні характеристики віку визначаються особливостями вступу дитини у різні групи розвитку, впливом виховання в родині, формуванням нових видів активності, які сприяють освоєнню дитиною суспільного досвіду, системи засвоєних знань, норм і правил людської діяльності, а також особливостями фізіологічного зростання [181].

Поняття вікових особливостей та меж не мають абсолютного характеру, вони є гнучкими, змінними і залежать від конкретного історичного контексту, не завжди збігаються при різних умовах соціально-економічного розвитку особистості.

Навіть з урахуванням розмитості меж набуття статусу неповнолітнього, ми можемо визначити вікову групу «неповнолітніх» як осіб віком від 11 до 18 років. Ця група поділяється на дві підгрупи: підлітковий (11-15 років) та юнацький вік (16-18 років).

Вчені, такі як Г. С. Абрамова, І. Ю. Кулагіна, Т. В. Василишина, А. В. Брушлинський, І. А. Левітов, І. С. Кон та інші, займалися дослідженням і узагальненням наукових даних щодо психологічних особливостей підліткового віку.

Відомо, що саме підлітковий вік є найскладнішим перехідним періодом у людському житті. На цьому етапі особа стає особливо вразливою до впливу факторів, які формують дорослу особистість. У цьому віці відбувається формування моральних уявлень, понять і переконань, усвідомлення моральних

норм і цінностей. У віці 11-15 років закладаються основи самосвідомості та самооцінки, які є ключовими для особистісного розвитку і саморегуляції.

Будь-які негативні соціальні умови можуть впливати на моральну позицію та цінності підлітка. Прикладом такого негативного впливу є пияцтво батьків, яке може негативно впливати на психічний розвиток дітей [19].

Підлітковий період – це час інтенсивного фізичного розвитку, коли відбувається швидке зростання і набуття маси, збільшується мускульна сила, кісткова і м'язова системи стають міцнішими, серце та легені починають пристосовуватися до нових навантажень, а також розпочинається статеве дозрівання.

Ці процеси суттєво впливають на активність підлітка, його емоційність та психологію взаємин. Нервова система на цьому етапі також знаходиться у стадії активного формування. Підлітки можуть виявляти певну нестабільність у виробленні гальмівних реакцій, контроль кори головного мозку над підкіркою ще не повністю сформований, свідомість відчуття значущості словесних стимулів ще не повністю розвинена.

Ці особливості впливають на психіку підлітка, його поведінку, мотивацію. Часто їхня поведінка може бути домінована емоціями, спалахами афекту, а їхні дії можуть бути імпульсивними та ненавмисними [132].

Вважається, що властивою особливістю підліткового віку є збільшена чутливість, що проявляється у формуванні почуттів дружби та кохання, високому рівні співчуття [421, с. 249].

Внутрішні протиріччя, гостра сприйнятливість та уразливість, поверхневість самосвідомості та самооцінки, а також відсутність стійких інтересів у житті визначають особливу схильність підлітка до впливу певних умов. Це період, коли підліток ще не володіє достатньою критичністю щодо інформації, тому негативні обставини можуть сильно впливати на його внутрішній світ і поведінку. Проте варто зауважити, що уявлення підлітка не повністю обмежені цими умовами, оскільки вони також володіють допитливим розумом та фантазією.

Прагнення самоствердження тісно пов’язане зі значними змінами у різних аспектах життя підлітка, його психології та фізичному розвитку. У цей період відбувається систематичне засвоєння основ наук, що вимагає перегляду звичних форм роботи та перестройки мислення, нової організації уваги та методів запам’ятовування. Підліток починає відчувати свою самостійність, що призводить до зростання впевненості у власних духовних та фізичних здібностях. Це, у свою чергу, сприяє формуванню в нього почуття власної гідності, оскільки він здатний ставити й самостійно розв’язувати певні практичні питання [92, с. 292].

Підліток іноді здійснює неважливі або бездумні вчинки, що мають одну мету – підтвердження своєї особистості. Бажання самоствердження – це основа внутрішніх побудов підлітка [324].

Найхарактерніше для особистості підлітка полягає в тому, що він починає сприймати себе як не дитину, а вже як дорослу особу. Він відчуває себе дорослим і прагне стати таким. Це відчуття дорослості виникає внаслідок осмислення і оцінки змін у фізичному розвитку та статевому дозріванні, а також через взаємодію з дорослими, під час якої відбувається «наслідування» зовнішніх ознак дорослого життя. Особливою соціальною активністю підлітка є чутливість до усвідомлення норм і цінностей, способів поведінки, що існують у світі дорослих та в їхніх відносинах [19].

Фізичний розвиток людини впливає на те, як виявляються та працюють її психічні особливості, проте зміст цих особливостей формується під впливом соціальних чинників. Важливо враховувати, що з віком у підлітка меншає значення фізичного розвитку для його психологічного стану та поведінки [263].

Формування особистості підлітка залежить від того, які соціальні моделі він обирає, з якими стереотипами поведінки зіштовхується, які норми та цінності вбирає у себе, перебуваючи у сім’ї, на вулиці, у школі та інших середовищах [19].

Підліток у віці 11-12 років зазвичай спирався на авторитет вчителя та батьків, щоб визначити правдивість. Однак починаючи перехідний період, він

починає виражати свою власну думку. Він критично ставиться до поглядів дорослих, отримуючи при цьому багато інформації, але ще не маючи стійкої думки про багато аспектів суспільства та його норм. Є розрив між бажанням самостійного мислення і необхідністю мати можливості для цього. Підліток намагається подолати цей розрив, будучи настійливим у вираженні своїх ідей, навіть якщо вони не завжди вірні. Таким чином, дорослі, які намагаються керувати підлітками диктаторським способом, поступово втрачають вплив на них. Замість цього, підліток об'єднується зі своїми однолітками, які поділяють його думки та бачення світу, і він починає поважати їх. Таким чином, відповідно до цього, які цілі та ідеали керують цією групою людей, можна очікувати значних змін у формуванні їхнього мислення та поглядів [147].

Отже, однією з основних рис підлітків є їх бажання об'єднуватися у групи, збирати навколо себе ровесників, долучатися до груп, які очолюються особами, які старші за них та мають більший авторитет. Це прагнення співвідноситься зі збільшеною залежністю підлітка від групи та його бажанням лідерства або підтверджувати свою власну особистість.

Як слушно зазначив Р. С. Кацавець, що саме потреба в спілкуванні, в реалізації своїх можливостей і здібностей, в визнанні оточенням рис, що не отримали схвалення в сім'ї та у навчально-виховних закладах, спонукає підлітків створювати або приєднуватися до груп у пошуках психологічного та фізичного захисту від необґрунтованих посягань інших осіб [132, с. 12].

У розвитку підлітка значне місце відводиться пристрасті до особи протилежної статі, яка часто набуває романтичного характеру. У цьому віковому періоді підлітка домінують більше пізнавальні інтереси, ніж сексуальні, і він ще не має значного досвіду у цій сфері. Тому для підлітка найбільш природною здається пристрасть до зовнішньої привабливості [192].

Основні психологічні особливості підліткового віку включають підвищену схильність до конформізму, впливовість оточуючих, залежність від групи, демонстрацію незалежності від дорослих, бажання проявляти сміливість, недостатній рівень соціального контролю над власною поведінкою, та імітацію

паттернів поведінки своїх ідолів. Особистість «складного підлітка» характеризується обмеженим рівнем соціалізації, що відображає проблеми у вихованні в сім'ї та в школі, але ці прогалини зазвичай заповнюються впливом «виховного середовища» на вулиці [19].

Підлітки та юнаки, за віковими ознаками, демонструють подібні риси, а отже, основні особливості, що їм притаманні, частково співпадають. Це зумовлено подібними умовами їхнього розвитку, такими як навчання в школі та спільне проживання з батьками. У результаті формування особистості вони переживають подібні етапи. Наприклад, у віці 14-16 років вони набувають базових принципів особистості, а в 16-18 – певного рівня соціальної зрілості, що є передумовою для дорослого життя.

У цьому періоді діти починають переходити до нового етапу розвитку, коли їхня інтелектуальна, емоційна та вольова активність сприяє формуванню в них відповідальності та розумінню. Підлітки та юнаки здатні свідомо розв'язувати конфліктні ситуації та аналізувати події, оскільки вони вже оволоділи моральним та правовим досвідом, що дозволяє їм усвідомлено керувати своїми діями і розуміти їхні наслідки.

Під час виховання їм вивчають основні суспільні норми та заборони. За часом вони навчаються свідомо дотримуватися цих норм, хоча ще не завжди можуть передбачити соціальні наслідки своїх дій. Здатність до прогнозування результатів дій зазвичай досягає піку у старшому підлітковому та молодшому юнацькому віці.

У підлітковому віці головним видом діяльності є спілкування з однолітками, де вони встановлюють норми соціальної поведінки та стосунки. Проте, якщо ця потреба у спілкуванні не задовольняється належним чином, вони можуть опинитися в кримінальному середовищі.

Подорослішання від дитинства до юності пов'язане зі значною переоцінкою цінностей та зміною у світогляді. Це часто супроводжується суперечливістю у судженнях та намаганням відштовхуватися від дитячого.

З формуванням моральної свідомості спостерігається також розвиток правової свідомості. Людина починає задумуватися про своє місце у суспільстві, свої права та обов'язки. Деякі правові заборони сприймаються з нової перспективи. Проте в цілому правосвідомість у цьому віці ще на стадії формування: правові поняття часто необґрунтовані та несистематизовані, а правові почуття можуть бути поверхневими, а правовий досвід – обмеженим.

Деталі моральної та правової свідомості стають фундаментом для формування самооцінки особистих якостей та усвідомлення себе і своєї діяльності. Юнацький вік характеризується підвищеним інтересом до себе та свого місця у суспільстві [407].

Хобі є основним фактором, який визначає зацікавленість неповнолітніх в різних напрямках. Часто ці інтереси формуються під впливом молодіжної культури та оточення, в якому перебуває молодша особа.

Типові захоплення включають заняття спортом, таким як культуризм, боротьба та єдиноборства, а також пасивні форми розваг, як спортивне фанатство. Молодь також цікавиться сучасною музикою, фільмами певних жанрів та колекціонуванням. Популярними є також використання комп'ютерів та блогерство.

В сучасному світі інтернет відіграє ключову роль у соціалізації молоді. Він відкриває нові можливості для засвоєння соціальних норм, розвитку інтересів, технічних навичок та експериментування з новими способами вираження себе. Однак вплив засобів масової комунікації також може мати негативні наслідки, такі як розвиток залежної поведінки та прийняття деструктивних або агресивних норм.

Нестабільна соціально-економічна ситуація в Україні спричиняє збільшення різноманітних аномалій у розвитку та поведінці дітей. Це може включати відчуженість, зростання настороженості та цинізм, особливо в перехідному періоді підліткового віку [19].

Конфлікти та протиріччя юнацького віку емоційно насичені. Вік молоді – це вік яскравих емоцій та переживань. На відміну від підлітків молоді люди

мають більше розвинуті почуття товариства та дружби. Не випадково психологи характеризують ранню юність як найбільш колективістський вік людини [152].

З'являється і характерна емоційна проблема, викликана новими стосунками статі, почуттям любові. Виникає здатність до приховування почуттів. Проте молода людина ще часто не володіє здатністю до саморегулювання емоцій, діє, керуючись лише безпосередніми враженнями. Часто нові почуття входять у протиріччя з розумними висновками, судженнями молодої людини, його перспективними цілями майбутнього життя [322].

Характеризуючи процес формування особистості в юнацькому віці, не можна не відзначати, що особистість у цей період набуває першого ступеня зрілості. Справжня зрілість приходить пізніше.

Неповнолітні, що досягли 16-річного віку та одержали певну освіту, мають рівень розвитку, що дозволяє усвідомлювати свої дії й управляти ними. Коли під впливом сім'ї, школи, соціального оточення підліток усвідомлює, що є добром, а що – злом, коли його дії можуть завдати шкоди іншим людям і суспільству, тоді формується відповідний рівень свідомості та соціального розвитку [19, с. 187]

Поведінка неповнолітніх, яка може вважатися антисоціальною, має багато причин. На нашу думку, серед найважливіших з них такі:

1. неблагополучні соціальні умови, зокрема у сім'ях;

2. індивідуальні особливості підлітка;

3. вплив ровесників або дорослих, які для нього є важливими;

4. соціальна неконтрольованість [19].

Агресивність у характері неповнолітніх виникає як прояв протесту проти непорозуміння дорослих та невдоволеності власним становищем у суспільстві. Діти з низькою самооцінкою, які сумніваються у своїх можливостях і соромляться, часто виявляють пасивну поведінку в кримінальних ситуаціях, іноді навіть стають злочинцями, прагнучи поліпшити своє життя через

привласнення іншого майна. Вживання наркотиків може стати способом уникнути відчуття ворожої реальності.

Крім того, на розвиток агресивності впливають індивідуальні особливості кожної особистості та середовище, в якому вони зростають. Агресивність неповнолітніх може проявлятися не лише у деструктивних формах поведінки, таких як бійки, сварки, але і у серйозних злочинах, таких як бандитизм, вбивство, зґвалтування та інші подібні дії [19].

Характер агресивності у підлітків виявляється через інтенсивні емоції гніву та прагнення здійснити «вибух» на когось або на щось. Молоді люди можуть використовувати агресивні дії як засіб досягнення своїх цілей, або як спосіб вивільнення накопиченої напруги. Також це може бути способом вираження себе та забезпечення власної самоідентифікації і самостійності [19].

В термінології А. С. Макаренка, під час періоду неповноліття молоді відбувається початкове самовизначення життєвих планів – від ближньої до віддаленої перспективи у навчально-професійній та особистісній сферах, а також формування стосунків міжстатевих.

Також можуть виникати затримки в особистісному та соціальному розвитку (інфантилізм), що може призвести до поведінкових аспектів, таких як егоїзм, споживацтво, паразитизм.

Характерним для молоді є відчуття дорослості, яке проявляється в самоствердженні, бажанні отримати визнання серед однолітків та дорослих, а також високих очікувань. Це відчуття може бути збуджене надмірним контролем дорослих та виражатися у демонстративному неслідуванні правилах.

Оскільки небезпека злочинності існує вже на ранніх етапах, законодавство передбачає, що особи віком від 16 років підпадають під кримінальну відповідальність, а від 14 до 16 років – у випадках важких злочинів згідно з ч. 2 ст. 22 Кримінального кодексу України. Особи до 14 років не несуть кримінальної відповідальності [229, с. 87].

Коли ми говоримо про відповідальність, важливо пам’ятати, що маємо на увазі вік людини, коли вона ще не досягла повної соціальної зрілості. Це

визначає особливості кримінально-правового становища неповнолітніх і робить відмінності у призначенні та виконанні покарань порівняно з дорослими [352, с. 98].

О. М. Литвак та І. В. Однолько вважають, що для повного розкриття всіх аспектів злочину, вчиненого неповнолітнім, необхідно врахувати його фізичний стан, умови та особливості раннього дитинства, а також можливі наслідки важких захворювань. Для вирішення питання щодо психічного стану підозрюваного чи обвинуваченого неповнолітнього, а також його здатності повністю чи частково усвідомлювати свої дії та керувати ними у конкретних ситуаціях, може бути призначена комплексна психолого-психіатрична експертиза. Наркологічний статус може встановлюватися для осіб, які мають наркоманію, токсикоманію, зловживають наркотиками, психотропними речовинами, вживають їх епізодично або експериментують з їхньою дією [189, с. 97].

З точки зору кримінології, особистість злочинця відрізняється від загальної особистості не просто тим, що вона може мати або не мати певні компоненти у своїй структурі, але переважно своєю суттю та напрямком. Саме недружнє ставлення до суспільства, переважання антигромадських поглядів, інтересів, потреб і звичок є загальними чинниками, що спонукають неповнолітніх до конкретних злочинів.

Під час аналізу особистості неповнолітнього, який скоює злочини, важливо враховувати його основну особливість – процес становлення, який ще не завершений на момент вчинення правопорушення. Відповідно, важливо звернути увагу на процес соціалізації та його конкретні аспекти [206].

Злочин молодшого особи – це конкретна форма поведінки, що виявляється через певні дії або бездіяльність у певний час і місце. Традиційно кримінологія вивчала самі злочини, але зараз вона також звертає увагу на їх причини. Досліджуючи не лише злочинність, а й чинники, які її породжують, кримінологія може передбачати суспільну небезпеку нових форм антигромадянської поведінки, прогнозувати їх розвиток, розробляти заходи для

їх запобігання та зменшення суспільної загрози. Якщо ці заходи виявляються недостатніми, можуть виникнути пропозиції щодо криміналізації потенційно небезпечних явищ [352, с. 156].

Визначними внутрішніми чинниками, що впливають на емоційну сферу дітей, які вчиняють злочини, є активність потреб та мотивація, а також розвиток адаптивних та захисних функцій організму. На думку кримінологів, зовнішні умови, які включають соціально-психологічні та природно-техногенні аспекти, також відіграють суттєву роль у цьому процесі.

Дослідження у галузі кримінології показали, що особливо кримінальним середовищем для неповнолітніх є ті, хто не займається суспільно корисною діяльністю, такою як навчання, робота, спорт або творчість.

Коли йдеться про кримінально-правову характеристику злочинця, важливі правові категорії включають вид злочину, ступінь участі, рецидив, потенційна небезпека, вид покарання та його масштаби. Також важливо враховувати мотиви, умисел, організованість та кваліфікацію злочинця, а також наслідки його дій.

Необхідно проводити кримінологічний аналіз неповнолітнього злочинця з урахуванням мотивів його злочинної поведінки. Мотиви відображають не лише окремі аспекти особистості, але й загальні характеристики та особливості особистості. Як зазначив О. В. Сіренко, саме мотив визначає думку, волю, свідомість та дії, і є головною силою, що направляє вольовий процес, надаючи йому зміст [347].

Підхід кримінологічного аналізу особи злочинця, зазвичай, полягає у виявленні та оцінці характерних рис, що вказують на фактори злочинної поведінки та можуть сприяти її запобіганню [179]. При вивченні кримінологічних аспектів неповнолітніх порушників закону важливе значення мають соціально-демографічні фактори, такі як стать, вік, освіта, професійна діяльність, стан здоров’я, виховання та оточення.

Неповнолітній, який порушує закон, є особливим та складним об’єктом виховання та реабілітації. Часто такі особи навантажені вкоріненими

негативними поглядами, звичками та способами поведінки, і вони відчувають опір до позитивного впливу [233, с. 136].

У рамках кримінального права особу злочинця переважно розглядають як складову частину злочину, зосереджуючи увагу на особливостях кримінальної відповідальності цієї особи.

Особистість неповнолітнього, який порушує кримінальні закони, важлива для нашого загального розуміння правопорушника. Таким чином, ми можемо розглядати особистість молодої людини, яка вчиняє злочини, як сукупність певних характеристик, що призводять до порушень закону. Крім того, існує соціологічний підхід до розуміння особистості як набору соціальних ролей, взаємозв'язків та зв'язків, які визначають неповнолітнього правопорушника як члена суспільства [68, с. 42-53].

Аналіз особистості неповнолітнього правопорушника важливий для розкриття вчинених ним злочинів. Цей процес включає збір криміналістично значущої інформації, що охоплює характерні аспекти його фізіології, біології, психології та соціального статусу. Ці дані допомагають ідентифікувати особу, вирішувати тактичні завдання та уявити хід скоєного злочину під час його розслідування. Вивчення особистості правопорушника спрямоване на здобуття інформації про його соціальний статус, рівень кримінальної діяльності та інші важливі аспекти [63, с. 14].

Класифікація молодих правопорушників згідно з їхніми характерними рисами представляє собою логічне завершення аналізу особистісних особливостей дітей, які порушують кримінально-правові норми. Ця класифікація дозволяє розглядати можливості формування суспільної позиції та розроблення державної політики з метою зменшення кримінальної активності серед неповнолітніх [50].

Злочини, вчинені особами, які ще не досягли повноліття, зазвичай розглядаються залежно від типу правопорушення за кримінально-правовою ознакою:

1. умисні або необережні;

2. насильницькі, корисливі, корисливо-насильницькі або агресивно-індивідуалістичні.

Класифікація неповнолітніх, які вчиняють злочини, ґрунтується на більш загальному підході, що враховує кримінологічно-значущі ознаки. Зазначається, що з точки зору нормативних систем, неповнолітній, який вчиняє злочини, належить до відокремленої категорії особистостей разом з девіантними та делінквентними особами (згідно з С. М. Корецьким).

У кримінології найпоширенішим є поділ осіб за готовністю вчиняти злочини. Відповідно до цього, неповнолітні можуть бути класифіковані як випадкові, ситуативні та злісні. За загальноприйнятими даними, більшість неповнолітніх, які вчиняють злочини, належать до категорії ситуативних (понад 65 %).

Аналіз наукових джерел, що вивчають особливості поведінки дітей, які вчиняють злочини, дозволяє систематизувати ці особи наступним чином.

Злочинні дії серед неповнолітніх можна класифікувати як агресивно-корисливі. Це виявляється в їхній поведінці, яка характеризується агресивними проявами стосовно оточуючих, такими як вимагання грошей, загрози, образи, насмішки та інші подібні дії. Серед особливостей таких злочинів є тенденція до створення конфліктних ситуацій, які можуть бути як кримінальними, так і адміністративно караною. Злочинці, вчиняючи корисливі дії, часто вдаються до хитрощів, а сама агресія використовується як засіб відволікання від їхньої справжньої мети. Злочини такого типу можуть бути класифіковані за різними ознаками, зокрема за загальним агресивним ставленням (коли агресія спрямована на всіх навколо) або вибірковим (коли агресія виявляється тільки до певних категорій осіб). Також можна виділити агресивних насильників та агресивних провокаторів, які вчиняють різноманітні злочини, включаючи напади на перехожих та маніпуляції з образами та знущаннями.

Розподіл правопорушень серед неповнолітніх включає в себе категорію активних корисливих злочинців. Це описує дітей, чия поведінка не обов’язково полягає в нападі або провокаціях у вигляді конфліктів, але вони активно

сприяють завданню шкоди собі або іншим. Така поведінка стає методом вчинення злочину: середня людина співчуває постраждалій дитині та намагається допомогти їй, тим самим, надаючи можливість наблизитися до неї. У таких умовах сама дитина або її колеги здійснюють корисливі злочини.

Категорія правопорушень серед неповнолітніх, відома як Позитивні, є відображенням корисливої активності серед молодих злочинців.

Їхня поведінка характеризується приязню до навколишнього середовища та інших членів суспільства, але водночас містить антисуспільну складову через безкритичне прийняття норм та цінностей маргінальної субкультури, що присутня серед злочинців.

Такі молоді люди не розглядають крадіжку як неприйнятний спосіб взаємодії з суспільством; навпаки, вони сприймають це як норму.

Щодо механізму вчинення злочину, він зазвичай полягає в тому, що діти задоволено проводять час з новими друзями, яких зустрічають у місцях розваг, і потайно обкрадають їх.

Термін «Пасивні корисливі злочинці» відображає поділ правопорушень серед неповнолітніх. Це описує осіб, які, перебуваючи під впливом антисуспільних настанов, уникають взяття відповідальності за свої злочинні дії. Пасивність у їхній поведінці може бути викликана не лише внутрішніми рисами особистості, але й зовнішніми обставинами.

Ці злочинці воліють діяти у прихованому режимі, не привертаючи зайвої уваги, і часто обмежуються крадіжками від родичів або найближчих знайомих. Вони визнаються своєю неспроможністю у взаємодії з потерпілими, тому уникають будь-яких відкритих контактів з ними, як стало, так і тимчасово [379].

Характеристика типового неповнолітнього правопорушника включає в себе соціально-демографічні ознаки, що передбачають молодого чоловіка віком 15-17 років, який не залучений до навчання або праці. Він періодично вживає алкоголь чи наркотики і має походження з сім’ї, де існують певні проблеми [171].

Молоді правопорушники, як правило, демонструють серйозне відхилення від моральних та правових норм. Психологічний аспект їх особистості характеризується зменшенням почуття вини і вираженим байдужим ставленням до емоцій інших людей. У них спостерігаються такі риси, як грубість, нестриманість, відсутність самокритики та хитрість.

Психологічний аспект молодого правопорушника може бути розглянутий з точки зору чотирьох ключових елементів:

1. соціально-демографічний,
2. соціально-рольовий,
3. соціально-психологічний,
4. кримінально-правовий.

Варто розрізняти загальні характеристики молодих правопорушників як окремої категорії особистості від індивідуальних особливостей, що формуються на основі особистого життєвого досвіду кожної дитини, що порушує закон.

При аналізі дитячої злочинності важливо враховувати як об’єктивні (загальні), так і суб’єктивні (специфічні) фактори, що спонукають будь-яку дитину до вчинення злочину [379]. Діти, особливо ті, що належать до молодшої вікової категорії, частіше опиняються в зоні ризику порівняно з дорослими. Особливо вразливі ті, хто походить із сімей, де немає достатнього піклування та захисту, що може бути внаслідок функціональної неспроможності сім’ї.

Проведемо аналіз тих суб’єктивних факторів, які сприяють залученню дітей до злочинної діяльності, яка приносить користь.

Велике значення у формуванні злочинної поведінки дітей має такий аспект психології, як тривожність. Це відчуття загрози з боку оточення та невпевненість у власному праві на існування. Фактором, що сприяє виникненню тривожності, є стосунки в родині. Тривожність як характерна риса особистості може виникати внаслідок емоційної віддаленості батьків, особливо матері. Недостатнє проявлення батьківської любові чи її відсутність призводить до затримки психічного розвитку дитини та ускладнює її соціальну адаптацію.

Відсутність тепла у сімейних стосунках та взаєморозуміння з батьками перериває зв'язок між маленькою людиною та суспільством.

Ще одним фактором, що впливає на скоєння злочинів неповнолітніми, є криза в системі суспільного виховання, помилки у державному регулюванні, а також у формуванні соціального статусу неповнолітніх та молоді. Основні державні установи, відповідальні за виховання, такі як загальноосвітні та професійно-технічні заклади, не завжди ефективно виконують свої функції через переважання у суспільстві культури індивідуалізму та стрімкого збагачення. Законодавчі акти, що регулюють питання неповнолітніх та молоді, часто не мають належних механізмів виконання, фінансової підтримки чи необхідного персоналу для їх реалізації, тому їх вимоги не виконуються в повному обсязі.

Один з факторів, що впливає на неповнолітніх та молодь, – це соціальні відхилення, такі як вживання алкоголю, наркотиків, токсикоманія та проституція. Важливим показником особи неповнолітнього злочинця є той факт, що вони вчиняють кримінальні правопорушення у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Аналізуючи кримінологічну характеристику неповнолітніх злочинців, Ю. С. Завгородня визначила стабільну тенденцію до збільшення протиправних дій неповнолітніх у стані сп'яніння [99, с. 184].

Особливо важливе значення має об'єктивна оцінка власних здібностей. Кожен стимул для досягнення мети впливає через призму потреб та особистісних характеристик кожної людини. Самооцінка дітей суттєво впливає на їхню соціальну поведінку, а ця самооцінка формується під впливом умов життя, виховання та навчання. Генетично обумовлене формування самооцінки відбувається завдяки розвитку самосвідомості. У підлітковому віці особливо активно розвивається орієнтація на самооцінку, тоді як звернення до зовнішньої оцінки поступово зменшується. Це свідчить про тенденцію до незалежності та самостійності, коли самооцінка стає одним з найважливіших регуляторів поведінки [396].

Бажання підлітків відзначитися, прагнення до виявлення лідерських якостей у своїй групі, особливо в поєднанні з обмеженими можливостями, можуть призвести до злочинної поведінки. Нерідко такі дії супроводжуються безглуздою жорстокістю та серйозними тілесними ушкодженнями жертви.

Важливо відзначити великий вплив негативного сімейного оточення на формування морально-психологічної свідомості неповнолітніх, які порушують закон. Нестача або неправильна соціалізація в сім'ї може мати серйозні кримінологічні наслідки, оскільки дитина ще не засвоїла інші позитивні впливи і залежить від старших членів сім'ї. Тому вирішальне значення має увага до проблем формування особистості в родині.

Часто ті, хто вчиняє суспільно-небезпечні дії та порушують закон, виростають у неповних або неблагополучних сім'ях, часто залишаються без нагляду батьків і педагогів. Вони можуть бути на профілактичному обліку кримінальної поліції у справах дітей.

О. С. Стеблинська вважає, що ключову роль у формуванні особистісних дефектів у підлітків грає неблагополучна моральна атмосфера в сім'ї, неправильна педагогічна позиція батьків та їхнє відсутність в контролі за поведінкою дітей [372, с. 112].

Несприятлива обстановка в родині, розбіжності чи відсутність зв'язків з близькими також мають вплив на можливість молодих осіб скоїти злочин. Особливо тісний зв'язок спостерігається з неповною сім'єю, відсутністю батьків, а також наявністю судимостей у родичів, особливо матері. Молоді люди відчуваються знеціненими через недостатню увагу та відсутність позитивного ставлення, і часто вони використовуються як інструмент в боротьбі з іншою стороною, що призводить до взаємної негативної динаміки. Вони накопичують негативне уявлення про батьків і приймають ворожу позицію до одного або обох з них. Брак інтересу до навчання є однією з характерних ознак сучасних молодих злочинців. Безробіття або недостатнє заняття підлітка роботою або навчанням має криміногенне значення, оскільки вільний час може призвести до вчинення аморальних та протиправних дій.

Зацікавлення неповнолітніх у досягненні успіху в навчанні замінено іншими інтересами, такими як секс, музика, відео, алкоголь і наркотики. Оцінююча система для них все більше спрямовується на розваги та досягнення мети будь-якими доступними способами.

Культурно-освітній рівень неповнолітніх, які скоїли злочини, значно нижчий, ніж у законослухняних однолітків. Багато з них входять до категорії занедбаних підлітків, які не встигають засвоїти навчальну програму або взагалі покинули школу. Їхні розваги переважно обмежуються порожнім тратах грошей, отриманих від батьків (або здобутих незаконним шляхом), на азартні ігри та наркотики [175, с. 87].

Дуже важливим є вирішення питання вільного часу підлітків, просування здорового способу життя та організація дозвілля у спортивних клубах, гуртках, секціях та інших подібних місцях. Ю. Г. Пономаренко вважає, що підтримку в цьому можуть надати не лише загальноосвітні установи, а й приватні спортивні школи. Важливо залучати до створення центрів організованого дозвілля населення комерційні структури, благодійні організації, фонди та громадські об’єднання [270].

В. В. Голіна стверджує, що низький рівень освіти та культури особистості є наслідком морально-правової деформації, яка впливає на протиправну свідомість та поведінку індивіда [355, с. 13-14]. Рівень освіти у дитини визначає її погляди на життя, цінності, що її ведуть, мотивацію та цілі, правила поведінки та способи реагування на різні ситуації. Рівень освіти та інтелектуальний розвиток молодої людини впливають на характер злочину, як показують дослідження. Люди з низьким рівнем освіти частіше схильні до хуліганства, крадіжок, пограбувань, пошкодження майна та вандалізму.

Важливо зазначити, що для неповнолітніх характерним є скоєння злочинів у складі групи. Це можна пояснити кількома причинами:

а) участь у групових діях робить підлітків більш впевненими та нахабними;

б) члени групи намагаються «виправдати» свої дії та неправильно оцінюють поведінку потерпілих;

в) група може схвалювати вчинені дії та уникати відповідальності за них;

г) емоційна сфера підлітків, які скоюють злочини у групі, може бути менш чутливою до відчуття сорому та страждань інших людей [19].

Спільне вчинення злочинів неповнолітніми надає їм можливість виявити себе, встановити власну позицію і спільно скоординувати протиправні дії для досягнення злочинної мети. Велика частина неповнолітніх злочинців має проблеми з психічним здоров'ям. Вони характеризуються різними психічними відхиленнями: хронічним алкоголізмом, психопатією, розумовою відсталістю (олігофренією), наркоманією, органічним ураженням головного мозку, сексуальними розладами і т.п. За словами О. О. Хадимчука, особи з психічними відхиленнями вчиняють понад 36,9 % насильницьких злочинів проти особи, серед яких переважають умисні вбивства (48,8 %), сексуальні злочини (17,8 %), хуліганство з використанням насильства (16,7 %) і умисні тяжкі тілесні ушкодження (16 %) [405, с. 5].

Здебільшого, випадки психічних відхилень у неповнолітніх, які вчинили злочин, встановлюються через проведення судово-психіатричних, судово-психологічних та наркологічних експертиз. Призначення цих експертиз відбувається відповідно до положень ст. ст. 242-243 Кримінального процесуального кодексу України та Інструкції щодо призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень [285].

У багатьох підлітків існує завищена самооцінка позитивних якостей, і вони мають вищі очікування, ніж їхні реальні можливості. Це може викликати емоційні реакції на відчуття несправедливості у взаємодії та оцінках інших людей. Такі реакції можуть включати вразливість, підозрілість, недовіру, і прагнення уникнути реальності та зануритися у світ мрій. Ці підлітки можуть боятися вважатися слабкими або несамостійними, тому вони можуть намагатися довести свою зрілість через неймовірні вчинки.

Вони особливо чутливі до контролю та приниження своєї гідності. Ця тривога може бути одним із факторів, що спонукають їх до вчинення злочинів.

Групова поведінка, яка може мати як позитивні, так і негативні аспекти, є досить типовою для молоді. Спираючись на А. Бандуру, можна сказати, що групові злочини, які вчиняють неповнолітні, часто характеризуються збільшеною імпульсивністю та жорстокістю, що ускладнює наслідки цих дій.

Фактори, такі як легкість формування груп, звичка до групового спілкування, схильність до конфліктів, потреба у самореалізації та прагнення до унікальності, можуть сприяти участі неповнолітніх у антигромадських діях, які провокують дорослі [341].

Підвищення уваги громадськості до життя та навчальної активності молоді, покращення соціально-економічних умов, створення можливостей для соціально корисного та захопливого способу життя – це можливі шляхи вирішення проблеми зменшення та усунення діяльності неповнолітніх злочинців [19].

Коригування та реабілітація – це творчий процес, спрямований на позитивний вплив на інтелект, волю та емоційну сферу неповнолітнього. Використання однакових методів, технік або шаблонів, як у випадку з дорослими правопорушниками, є неприпустимим та може призвести лише до шкоди [218, с. 227-228].

Навіть якщо ми слідуємо порадам і використовуємо досвід інших людей, це не може повністю замінити наш власний досвід і життєві спостереження. Вихователь повинен бути в змозі знаходити свій власний шлях, використовуючи інші думки та ідеї творчо, при цьому спираючись на власне осмислене ставлення до процесу виховання. Це ставлення повинно базуватися на глибокому розумінні теорії та особливостей духовного світу та поведінки дітей. Повне усвідомлення цих аспектів, разом з розумінням вікових особливостей розвитку, дозволяє вихователю приймати правильні рішення та досягати значних результатів у вихованні та перевихованні особистості [374].

При вихованні молодого покоління необхідно акцентувати увагу на розвитку почуття відповідальності, самоконтролю та уміння оцінювати свої дії з урахуванням інтересів суспільства. Відповідальність, яка може бути моральною або правовою, пов’язана з дотриманням встановлених правил. Відповідальна поведінка полягає в систематичному дотриманні цих правил і норм. Якщо особа порушує ці правила і діє проти їхніх вимог, це вважається безвідповідальною поведінкою, яка може призвести до притягнення до відповідальності.

Кримінальна відповідальність і покарання взаємопов’язані поняття. Коли кримінальна відповідальність вимагає певної поведінки, кримінальне покарання представляє собою спеціальний державний примус за її порушення. Застосування кримінального покарання свідчить про негативне ставлення держави до порушника закону і вважає його поведінку безвідповідальною.

Покарання є серйозним засобом впливу на особистість, тому закон встановлює обмеження у застосуванні покарань до неповнолітніх злочинців. Наприклад, покарання у вигляді позбавлення волі може відбуватися тільки у спеціальних установах з особливим режимом для неповнолітніх, які спрямовані на їх виправлення. Коли ціль покарання досягнута, може бути застосоване дострокове звільнення.

Суспільство застосовує різні види покарань до злочинців з метою запобігти подібним порушенням у майбутньому та застерегти інших членів суспільства. Сучасне законодавство враховує неповнолітність як фактор, який пом’якшує відповідальність, і закликає суди бути обережними у призначенні покарань неповнолітнім, використовуючи більш м’які заходи, такі як умовний засуд.

Суд також отримує право вирішувати питання щодо осіб, які скоїли злочин у віці до вісімнадцяти років, щодо застосування примусових заходів перевиховного характеру замість кримінального покарання. Таке рішення приймається судом тільки у випадку, коли вважається, що скоєний злочин не представляє значної загрози для суспільства, і сама неповнолітня особа може

бути виправлена та перевихована шляхом примусових заходів виховного характеру.

Це свідчить про гуманність кримінального законодавства, яке враховує психологічні особливості особистості та ставить за мету захист суспільних інтересів шляхом соціального оздоровлення кожної підліткової особи.

Неповнолітній несе відповідальність за свої дії та вчинки. Суд притягує підлітка до кримінальної відповідальності не за його погляди чи моральні риси, а за самі дії, які представляють небезпеку для суспільства, іншими словами, за злочин [215].

При визначенні міри відповідальності неповнолітнього, слід враховувати не лише особистість, а також характер його злочину, що відображає моральну сутність покарання. Крім того, крім адміністративної та кримінальної відповідальності, до неповнолітнього правопорушника можуть бути застосовані спеціальні виховні заходи впливу за допомогою комісій у справах неповнолітніх [365].

Цей орган має право вимагати від правопорушника публічні або інші форми вибачень перед постраждалим, зобов’язувати неповнолітнього компенсувати завданий шкоду, передавати інформацію про порушення, вчинені неповнолітнім, громадським організаціям за місцем їх навчання або проживання для обговорення та прийняття заходів, передавати неповнолітнього під опіку батькам або опікунам, направляти його до спеціальних закладів для лікування та виховання або виховних установ для дітей і підлітків.

Використання виховних заходів для неповнолітніх порушників є ключовим напрямком у боротьбі з правопорушеннями серед молоді. Це важлива складова стратегії зниження рівня злочинності та виховання молодого покоління.

Сучасне кримінальне законодавство враховує неповноліття як фактор, що пом’якшує відповідальність. Суд повинен уважно обґрунтовувати призначення покарання неповнолітнім, частіше застосовувати умовне покарання та вибирати менш суворі заходи відповідно до закону.

Щодо злочинності серед неповнолітніх, вона складає близько 10 % загальної кількості злочинів без врахування їх участі. Починаючи з 1993 року, річна кількість зареєстрованих злочинів становить близько 30 тисяч, і виявляється понад 40 тисяч неповнолітніх, які їх скоїли [301].

Для молоді типовими є такі правопорушення, як крадіжки, напади, вандалізм та насильство. Однак з'явилися нові злочини, такі як участь у торгівлі людьми, захоплення заручників, телефонний тероризм, ритуальні вбивства та кіберзлочини. Також можна відзначити зростання професіоналізму серед злочинців та їх спеціалізацію на певних видів правопорушень.

Зареєстровано зниження віку першого правопорушення та середнього віку молодих правопорушників. Наприклад, 20 % злочинів, вчинених молоддю, припадають на осіб, яким ще не виповнилося 14 років. Також становить понад 85 % тих, хто був визнаний небезпечними рецидивістами, вчинивши перше правопорушення до досягнення 18 років.

Вчена О. С. Стеблинська виявила, що більшість молодих, які порушують закон, не мають стабільного доходу або заробляють на некваліфікованій роботі. Це свідчить про зростання маргіналізації у суспільстві [372, с. 112].

Після ретельного аналізу характеристики особистості неповнолітнього правопорушника можна зробити наступні висновки. Поняття особистості правопорушника виходить за межі простого суб'єкта злочину, охоплюючи різноманітні ознаки і якості, такі як соціально-демографічні, соціально-функціональні, соціально-психологічні, соціально-рольові та етичні аспекти. Ці характеристики вказують на його суспільну небезпеку і пояснюють причини та умови скоєння злочину.

Проведений аналіз дозволяє прийти до висновку, що серед головних психологічних передумов корисливої злочинності дітей переважає низька самооцінка, що стала результатом відчуття невдач та несправедливості. Зважаючи на те, що важливим етапом в їхньому розвитку є почуття дорослості та самостійності, їхня поведінка відзначається підвищеною агресивністю, конфліктністю та бажанням продемонструвати власні можливості [43, с. 42].

Багато підлітків не можуть відповідати своїм потребам у самоствердженні, самореалізації та самовизначенні способами, які були б суспільно прийнятні. Це призводить до того, що їх класифікують як «погані» або «хороші», «здібні» або «нездібні». Деякі з «нездібних, поганих, недисциплінованих» дітей намагаються виправдати цю мітку, виявляючи неслухняність та агресивність.

Виділення неповнолітніх у окрему кримінально-психологічну групу пов'язане з кількома факторами. Це включає власне злочини, які вони скоюють, і психологічні характеристики, що є типовими для цієї вікової групи. Наприклад, незважаючи на те, що питома вага неповнолітніх у загальній структурі населення України зменшується на 15 % (у зв'язку з демографічними наслідками Чорнобильської катастрофи), темпи зростання їхньої злочинності в 2–2,5 рази перевищують аналогічні показники серед дорослих. Кількісно-якісні характеристики злочинності серед неповнолітніх виявляють найвищу динаміку порівняно з іншими групами злочинності.

2.3. Пробація щодо неповнолітніх у механізмі запобігання кримінальним правопорушенням та напрями її вдосконалення

Сьогодні наша країна перебуває в дуже складному історичному періоді. Розбудова незалежної держави Україна – це справа поколінь українців, які наполегливо працювали над відродженням Батьківщини. Цей складний процес стримувався і стримується багатьма соціально-економічними, політико-правовими та духовними факторами.

Здобуття суверенної держави, формування нової економічної та політико-правової системи ставить перед українським народом нові складні завдання, вирішення яких безпосередньо залежить від рівня розвитку суспільної правосвідомості та правової культури суспільства.

Важливим у розвитку правосвідомості та правової культури українського народу є актуальність і взаємозалежність із процесом державотворення в нашій державі. Без глибокого розуміння права, правосвідомості та правової культури неможливо досягти мети побудови в Україні в демократичної, соціальної, правової держави, адже державотворення – це не лише процес створення певних інститутів і норм, а й змагання ідей на засадах розуміння справедливості, свободи, рівності та інших цінностей, які є визначальними на всіх рівнях українського суспільства.

Пробація представляє собою новий напрямок у сфері кримінальної юстиції, що набув популярності. Навіть на коротких термінах випробувальний період проявив високу ефективність у досягненні своїх мет. Те, що в інших країнах розвивалося століттями, в Україні вдалося впровадити всього за кілька років, і реформа пробації вважається однією з найуспішніших.

5 лютого 2015 року Верховна Рада України прийняла Закон України «Про пробацію», який визначив національну модель пробації та врахував стандарти, викладені в Рекомендаціях CM/Rec (2010) 1 Комітету Міністрів Ради Європи щодо Правил Ради Європи про пробацію. Згідно з цим законом, пробація розглядається як не лише альтернатива ізоляції правопорушників від суспільства, але й як захід кримінально-правового та соціально-виховного впливу.

Один з ключових аспектів пробації за цими рекомендаціями – це нагляд за правопорушниками, який розглядається не лише як функція контролю, але й як засіб надання порад, допомоги чи створення стимулів для перевиховання правопорушників. Важливо поєднувати нагляд із різноманітними освітніми і соціальними заходами, які можуть забезпечувати служби пробації або інші агентства, такі як навчання, професійне навчання, трудова адаптація, терапія та інше [329].

У рамках програми реформування пробації, Кабінет Міністрів України ухвалив рішення 13 вересня 2017 року під номером 655-р, яке схвалило ідею

створення державної установи «Центр пробації» з 1 січня 2018 року. Фактично, Центр пробації розпочав свою діяльність 4 квітня 2018 року.

Головною метою пробації є забезпечення соціальної безпеки, що включає в себе заходи для протидії сучасним загрозам. Під соціальною безпекою розуміється здатність суспільства існувати в поточних умовах, не залежно від змін у обставинах та можливих загроз. Важливими принципами забезпечення громадського порядку є законність, стабільність і безпека, а також узгодження інтересів людей, суспільства і держави.

Незважаючи на те, що соціальна безпека є головною метою та підставою для засудження осіб, досягнення цієї мети можливе лише в тому випадку, якщо правопорушник готовий та здатний дотримуватися закону і забезпечувати власну безпеку після відбуття покарання. Одним із інструментів досягнення цієї основної мети пробації є виправлення осіб.

Виправлення правопорушників становить одну з ключових цілей покарання, спрямовану на усунення наслідків, які призводять до тенденції відновлення неправомірної поведінки. Основна мета полягає в тому, щоб після виправлення особа не лише була готовою дотримуватися закону, але й уникати нових злочинів, тобто не становити загрози для суспільства.

Створюються умови для запобігання подальшим правопорушенням шляхом накладення покарань чи обов’язків на правопорушника. Такі заходи призначені обмежити його можливість вчиняти нові злочини. Цей результат може бути досягнутий під час виконання вироку, коли особа опиняється в умовах, що суттєво утруднюють чи анулюють його здатність до подальших правопорушень. Однак такий ефект можна отримати і через постійний контроль за своєю поведінкою, виконанням обов’язків та соціально-виховною роботою, поєднаною з законним задоволенням основних потреб.

Важливим аспектом є зміна підходу до покарання в судовій системі. Згідно з критеріями Ради Європи, служби пробації можуть включати в себе різні функції, такі як доповідь суду, громадські роботи, нагляд, взаємодія з сім’єю засудженого, електронний моніторинг та інші. Ці заходи не лише

сприяють виконанню вироку, але й сприяють соціальній адаптації та співпраці з іншими країнами.

Засудженою проблемою в Україні є відсутність відображення всіх цих функцій в національному законодавстві через випробування терміном на етапі становлення та складним економічним становищем. Наприклад, відсутність співпраці з сім'ями правопорушників та електронного спостереження за особами, засудженими за кордоном. Необхідно активізувати роботу органів пробації, включити в національне законодавство відсутні функції та забезпечити ефективний контроль за поведінкою осіб, вивільнених з-під арешту чи ув'язнення.

Функції пробації в національній системі поділяються на три основні категорії: досудова, наглядова та пенітенціарна. Досудова пробація включає надання судові офіційної інформації про підсудного з метою визначення ступеня його відповідальності. Звіт про обвинуваченого у досудовому етапі повинен містити психосоціальні характеристики, оцінку ризику рецидиву та висновок щодо можливості виправлення без обмеження волі або при позбавленні волі на певний термін.

Наглядова пробація починається одразу після призначення судом альтернативного покарання, що не включає позбавлення волі, і включає в себе контроль та заходи соціального виховання для правопорушників. Органи пробації забезпечують використання різних альтернатив ув'язненню, таких як штрафи, обмеження права обіймати певні посади чи займатися конкретною діяльністю, громадські та виправні роботи, а також нагляд за особами, які перебувають на пробації.

Наглядова пробація застосовується до більшості осіб, які перебувають на обліку уповноважених органів з питань пробації, і є тривалим заходом. Упродовж першого півріччя 2021 року було зареєстровано 90 528 осіб, які були засуджені до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі (у порівнянні з 87 018 особами за аналогічний період 2020 року). Серед осіб під пробацією були ті, хто був засуджений до штрафу (4,2 тис. осіб), обмеження права на певні

посади або види діяльності (3 тис. осіб), виконання громадських робіт (4,8 тис. осіб), виправних робіт (0,5 тис. осіб), а також відбування покарання під умовою випробування, відпуск вагітним жінкам і тим, у кого є діти до 7 років, або до трьох років – 49 тис. осіб [237, с. 20-21].

З початку поточного року було виконано 476 судових рішень, які стосуються осіб, що підлягають обмеженню волі та направлені до установ кримінально-виконавчого відкритого типу, таких як виправні центри [237, с. 21].

Ефективний контроль за додержанням законодавчих норм та виконанням обов'язків, накладених судом на суб'єкта пробації, є суттєвою частиною нагляду. Цей нагляд включає в себе не лише оцінку виконання індивідуального плану, а й соціально-виховну роботу, спрямовану на усунення чинників, які сприяють злочинній поведінці. Оцінка ризику рецидиву визначає напрямки дій для ефективного попередження злочинності.

План дії передбачає індивідуальний підхід до надання консультацій, психологічної підтримки та інших форм допомоги. Також він спрямований на підтримку у працевлаштуванні, навчанні та участі у освітніх та суспільно корисних ініціативах.

Закон України «Про пробацію» вводить новий інструмент роботи з суб'єктами пробації – пробаційні програми. Ці програми, призначені для осіб, звільнених від відбування покарання під умовою випробування, здійснюють комплекс заходів з корекції соціальної поведінки та подолання факторів, що сприяють негативному впливу на суспільство.

Зараз розроблено чотири типи пробаційних програм: «Попередження вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Зміна про кримінального мислення» та «Формування життєвих навичок».

У перше півріччя 2021 року відділ пробаційних програм та психологічної допомоги активно працював відповідно до визначених пріоритетів Державної установи «Центр пробації» та виконував покладені завдання і функції.

На початок липня 2021 року (за 2020 рік та перше півріччя 2021 р.), 1209 судових рішень, що накладають обов'язок виконання пробаційних програм на суб'єктів пробації (повнолітні особи), було направлено до уповноважених органів. Станом на початок квітня цього року ця кількість зменшилась до 1014 рішень.

З цих рішень:

1. 143 (12 %) пробаційні програми перебувають у процесі реалізації.

2. 635 (53 %) пробаційних програм вже реалізовано.

3. 298 (25 %) програм реалізацію не розпочали з різних причин:

– 5 програм не мають куратора (Дніпропетровська, Полтавська області, м. Київ та Київська область).

– 52 програми не мають суб'єкта (розшук, СІЗО, строкова служба і т.п.).

– Для 241 програми реалізація запланована на пізніший час.

4. 135 (11 %) не були реалізовані з інших причин, включаючи 58 випадків, коли особи змінили місце проживання. Також вказано випадки зняття з обліку через смерть, скасування звільнення від відбування покарання з випробуванням, направлення звільнених для відбування призначеного покарання, вчинення нових кримінальних правопорушень або рішень суду щодо зміни обов'язку виконання заходів, передбачених пробаційною програмою [237, с. 52-53].

Згідно із судовими вироками, які покладають на суб'єктів пробації обов'язок виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою або з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінального правопорушення, працівниками уповноважених органів з питань пробації було визначено різні типи пробаційних програм, як показано на діаграмі нижче (рис. 2) [237, с. 53].

Рис. 2. Види пробаційних програм

З моменту ухвалення «Положення про порядок взаємодії між установами виконання покарань, уповноваженими органами пробації та суб'єктами соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», розпочалася реалізація системи пенітенціарної пробації. Момент визволення засудженого має величезне значення, оскільки він стикається з рядом проблем, які неможливо вирішити самостійно. В таких обставинах служби пробації вступають в гру, співпрацюючи з пенітенціарними, правоохоронними та органами місцевого самоврядування, з метою допомогти особам, які готуються до виходу на волю.

Органи пробації, спільно з іншими відомствами, допомагають особам, які готові до визволення, у вирішенні ряду питань, таких як визначення місця проживання після виходу на волю, устрій в спеціалізовані установи для екс-засуджених, госпіталізація тих, хто потребує стаціонарного лікування, працевлаштування працездатних осіб, надання соціальних послуг, визначення можливостей або неможливостей проживання засуджених у обраному місці, а також знаходження притулку для осіб без постійного місця проживання [409, с. 139].

Уповноваженими органами, які відповідають за пробацію, було отримано 6445 повідомлень-запитів відносно 4239 осіб, які готуються до звільнення з установ виконання покарань (слідчих ізоляторів). Зазначені запити розподілені за такими категоріями:

1. Про можливість проживання надійшло 4081 повідомлення-запит, що становить 63 % від загальної кількості. Це на 3 % менше, ніж за аналогічний період минулого року (4223).

2. Запити, пов'язані із можливістю працевлаштування, склали 1516 повідомлень, що представляє 24 % від усіх. Це на 8 % більше, ніж у попередньому році (1398).

3. Щодо сприяння організації соцпатронажу (соцсупроводу) для засуджених віком до 35 років, отримано 788 повідомлень-запитів, що становить 12 %. Це на 2 % більше, ніж у минулому році (774).

4. Запитань про влаштування до спецустанов та надання соцпослуг для засуджених віком старше 35 років надійшло лише 60, що складає 1 % від загальної кількості. Це на 37 % менше, ніж у попередньому році (95) [237, с. 132].

Органи, що мають повноваження у справах пробації, провели 6026 перевірок стосовно можливості проживання засуджених після звільнення за обраним місцем проживання. З цього числа:

З боку 4036 осіб надійшло 4070 запитів щодо наявності житлових приміщень та права засудженого на проживання в них після звільнення. Із цих запитів, відносно 2702 осіб отримали 2715 (67 %) позитивних відповідей. У свою чергу, уповноважені органи з питань пробації отримали 2170 (80 %) позитивних відповідей щодо можливості проживання.

Стосовно 830 осіб, уповноважені органи з питань пробації отримали 832 (20 %) негативних відповіді щодо наявності житлових приміщень та права засудженого на проживання в них після звільнення. Для цієї групи було вислано 410 (49 %) запитів для визначення шляхів організації притулку.

Щодо 523 (13 %) запитів, відповіді на даний момент знаходяться на етапі обробки [237, с. 33].

Було здійснено 1956 перевірок щодо можливості проживання осіб після їх звільнення з установ виконання покарань у вказаних адресах. З цієї кількості, 1501 особа (77 %) отримала позитивне рішення з питань проживання, тоді як у відношенні до 457 осіб (23 %) можливість проживання за вказаною адресою не була підтверджена [312, с. 33].

Негативні відгуки були отримані через наступні причини: мешкання пошкоджене та непридатне для проживання або взагалі відсутнє; особи, які там проживають, не згодні на спільне проживання [237, с. 33].

Одним з основних аспектів управління пробацією є взаємодія з дітьми, що виокремлюється своєю унікальністю. В той же час, адміністрування пробації для неповнолітніх настійно закликає до професіоналізації та відокремлення цього напрямку від інших суб'єктів пробації, з метою усунення негативних чинників, які можуть шкодити дітям, та створення необхідної основи для ефективного взаємодії з ними. У рамках реформування системи кримінальної юстиції для неповнолітніх в Україні створено окрему організаційну структуру, яка вже успішно функціонує. Ці центри пробації для неповнолітніх знаходяться у 13 містах України, включаючи Дніпро, Житомир, Запоріжжя, Київ, Кропивницький, Львів, Маріуполь, Мелітополь, Миколаїв, Рівне, Одеса, Харків (дані на лютий 2022 рік). Ці підрозділи створені для забезпечення індивідуальної роботи з підлітками у великих містах.

На даний момент, фактична діяльність та форми взаємодії установ пробації для неповнолітніх значно розширені порівняно з вказаними вище аспектами. Важливо відзначити, що протягом чинності закону України «Про пробацію» його суттєві зміни не відбувалися, хоча аналіз використання закону показує наявність певних прогалин та недоліків. Експерти вказують, що, хоча ухвалення цього закону призвело до певних позитивних змін і наблизило Україну до стандартів Європи, в ньому все ще існують невідповідності та неточності [203, с. 599].

Однак, навіть при виявленні певних недоліків у законодавстві протягом останніх років, було впроваджено інноваційні підходи у роботі з суб'єктами пробації та у проведенні загальних заходів. Ця ініціатива продовжується, призводячи до важливих змін у діяльності Центру пробації.

У рамках цього процесу було встановлено співпрацю з міжнародними партнерами для розробки єдиного реєстру правопорушників та затриманих, а також для впровадження статистичної автоматизації. Також проводиться валідація інструментів для оцінки ризиків та потреб суб'єктів пробації. Важливими напрямками є формування кадрової політики та професійне навчання персоналу пробації, а також розробка основних методів взаємодії з громадськими організаціями та волонтерами.

Центр пробації веде систематичний аналіз та моніторинг функціональності уповноважених органів у справах пробації. Результати цього моніторингу регулярно публікуються протягом останнього півтора року, починаючи з травня 2017 року. В процесі моніторингу використовуються ключові показники ефективності (Key Performance Indicators), які визначають рівень досягнення поставлених цілей. На етапі початкового моніторингу функціональності пробації ці показники становили 40,26 %. Спроможність пробації вимірюється відсотково та аналізується за двома основними критеріями [237, с. 58-59]:

1. Моніторинг нормативно-правового забезпечення та інструментарію пробації, належне забезпечення ресурсами органів пробації, співпраця з партнерами та отримання довіри громади є завданням інституційної спроможності. На 1 червня 2023 року цей показник склав 86,72 % [312].

2. Ефективність визначається через контроль за результативністю дії служб досудового, наглядового та пенітенціарного контролю. На 1 травня 2023 року цей показник становив 85,12 % [312].

Базуючись на встановлених критеріях системи KPI, була створена рейтингова оцінка діяльності філій, враховуючи шість ключових показників: взаємодія з персоналом, забезпечення ресурсами, комунікація, досудова

пробація, наглядова пробація та пенітенціарна пробація. Кожен місяць в межах цього рейтингу підготовляється Картка діяльності Центру пробації, де враховуються оновлені показники, і регулярно публікується на відомчому веб-сайті та в соціальній мережі «Фейсбук» [237, с. 59].

Зазначимо, що вчені та фахівці інших галузей продовжують надавати пропозиції щодо розширення завдань та функцій, покладених на органи пробації. Наприклад, вони рекомендують впровадження нової альтернативи арешту для екстрадиції, а саме форми попереднього ув'язнення – доекстрадиційної наглядової пробації. Перший етап запобіжного заходу, який вони пропонують, це традиційна пробація, яка вивчає підстави для визначення конкретного виду запобіжного заходу. Якщо цей захід схвалюється, може бути подано клопотання про доекстрадиційну наглядову пробацію. Після належної перевірки та визначення обґрунтованості цього заходу, підозрюваного буде направлено до ізолятора тимчасового тримання, згідно з європейськими стандартами прав людини, замість арешту та утримання в СІЗО, де він не буде знаходитися поруч із особами, визнаними винними у вчиненні різних злочинів, включаючи тяжкі та особливо тяжкі.

В цьому випадку особа буде піддаватися соціальній корекційній роботі, яка супроводжується корекцією її поведінки або особистої діяльності – це другий аспект запропонованого запобіжного заходу, а саме безпосередньо наглядова пробація. За думкою ініціаторів цієї ідеї, такий підхід до доекстрадиційної наглядової пробації відповідає вимогам Закону України «Про пробацію». Вони також вказують, що цей підхід підтримується різними видами пробації та впровадженням відповідних видів доекстрадиційної пробації, таких як екстрадиційна пробація та доекстрадиційна наглядова пробація. Важливо відзначити, що автори пропозиції підкреслюють: «За такого підходу до актуалізації цього запобіжного заходу необхідно витрачати додаткові кошти з державного бюджету на створення нових державних органів. Достатньо лише удосконалити їхню структуру, визначити юрисдикцію кожного з них та мінімально модернізувати відповідні установи доекстрадиційної пробації» [11].

Інші фахівці вважають, що органам пробації може бути корисно працювати з групою громадян, яку раніше супроводжували в рамках програми тверезості. Важливо відзначити, що ця ініціатива повинна включати не тільки психологічну підтримку, але й конкретні медичні заходи, спрямовані на подолання алкогольної залежності та інтеграцію особи в повсякденне життя [431].

Пропозиції щодо розширення повноважень пробаційних органів явно свідчать про визнання їхньої ефективності. Однак на практиці виконання цих пропозицій на сьогоднішній день не є доцільним. Система пробації в Україні все ще знаходиться на ранньому етапі розвитку, і головною метою зараз є забезпечення ефективного виконання покладених завдань, що вимагає подальшого вдосконалення практики та законодавства.

Дослідження Українського інституту пробації набувають все більшого значення, оскільки соціальна адаптація осіб, які виходять з місць позбавлення волі, стає ключовим аспектом в запобіганні вчиненню ними нових злочинів та у профілактиці злочинів. Крім внутрішніх психологічних факторів, апатія оточуючих та навіть відверте неприйняття соціуму можуть ускладнити адаптацію колишніх злочинців. Ефективність вирішення їхніх проблем визначає успішну інтеграцію в суспільство та, в кінцевому підсумку, зменшення ризику вчинення нових злочинів.

Основні переваги системи пробації включають можливість для правопорушників не відчужуватися від суспільства, збереження родинних зв’язків, роботи та житла, подолання шкідливих звичок та зміну кримінальних тенденцій, отримання підтримки на шляху до змін і реалізації свого потенціалу. Для суспільства це означає справедливе правосуддя, безпечне суспільство, а для країни – зменшення витрат на утримання злочинців у в’язницях, запобігання повторним злочинам та зменшення загальної злочинності відповідно до міжнародних стандартів та європейських цінностей [335].

Система пробації в Україні представляє собою відносно новий підхід, і вона відрізняється від систем інших країн за рахунок введення нових функцій

та призначення нових завдань за обмежений час і ресурси. Основні досягнення в сфері пробації включають:

1. Затвердження програм пробації, які фінансуються з регіональних бюджетів.

2. Створення вертикалі прес-офіцерів у регіональних відділеннях пробації та розвиток співпраці з державними органами, місцевими органами самоврядування, підприємствами, установами, громадськими організаціями та волонтерами для вирішення потреб суб'єктів пробації в усіх сферах життя (з метою мінімізації ризику відновлення протиправної діяльності).

3. Використання пробації для підготовки осіб до вихідного процесу, а також для допомоги у їхньому працевлаштуванні та адаптації в обраному місці проживання після звільнення – що є формою пенітенціарної пробації [335].

Основними напрямками наступних років визначаються наступні пріоритети:

1. Зміцнення взаємодії з судами, прокуратурою, юридичними компаніями, центрами надання безоплатної правової допомоги, поліцією та іншими суб'єктами правосуддя.

2. Продовження впровадження заходів з комунікаційної політики в сфері пробації.

3. Поглиблення співпраці з громадою для розширення практики підтримки пробації через регіональні програми та створення ресурсного фонду для обслуговування клієнтів пробації.

4. Розробка стратегії у сфері кадрів та волонтерства з урахуванням міжнародного досвіду.

5. Установлення критеріїв оцінки ефективності діяльності працівників пробації.

6. Створення електронної бази даних суб'єктів судового розгляду та автоматизація збору статистики.

7. Створення передумов для впровадження електронного моніторингу в системі пробації, включаючи використання браслетів.

Досліджуючи питання регулювання законодавства про пробацію в Україні, слід акцентувати увагу на необхідності удосконалення правових механізмів, які гарантують функціонування установ пробації. Існуюча нормативно-правова база наразі не створює відповідних умов для ефективної реалізації закону. Зокрема, наявні такі недоліки:

1. Не внесено зміни до ст. 26 Кримінально-виконавчого кодексу України, відповідно до якої виконання кримінальних покарань у формі штрафу покладено на кримінально-виконавчі інспекції, діяльність яких припинена майже три роки тому. У таких випадках законне виконання штрафу органом пробації може бути оскаржене в суді, що визначається судовою перспективою таких спорів.

2. Згідно з ч. 2 ст. 7 Закону України «Про пробацію», однією з підстав для застосування пробації є письмовий запит суду до органу пробації щодо надання досудової доповіді щодо обвинуваченого. Однак, відповідно до ч. 1 ст. 72-1 Кримінального процесуального кодексу України, досудова доповідь представником персоналу органу пробації складається за ухвалою суду. Таким чином, юридична конструкція закону має свої недоліки, оскільки Кримінального процесуальний кодекс України не передбачає процесуальних рішень, таких як письмовий запит суду. Рекомендується узгодити Закон України «Про пробацію» з Кримінального процесуальним кодексом [428, с. 146-147].

3. На законодавчому рівні в Україні відсутні визначені норми щодо взаємодії між установами пробації та Національною поліцією, зокрема у контексті умовного звільнення осіб із місць позбавлення волі. Відсутність відповідних міжвідомчих нормативних документів ускладнює ситуацію. Важливі аспекти, такі як облік, нагляд, профілактика та інші аспекти роботи пробації з особами, які умовно звільнені з місць позбавлення волі відповідно до ст. 81 Кримінального кодексу України, та осіб, які не завершили повний термін покарання в установах чи центрах, і отримали зміну покарання відповідно до ст. 82 Кримінального кодексу України, не отримали належної регуляції.

4. Стосовно статистичної та звітної інформації, не існує визначених даних про повторні злочини після звільнення осіб з пенітенціарних установ. Сучасна модель пробації в Україні також не враховує потреби потерпілих. Згідно зі ст. 14 Закону України «Про пробацію», жертви злочинів не вважаються об'єктами пробації та не беруть участь у правовідносинах із пробаційним органом [305]. Слід зауважити, що Правила Ради Європи про пробацію визначають можливість взаємодії з потерпілими серед інших функцій пробації. Зокрема, відзначається, що при взаємодії з потерпілими служба пробації повинна надавати їм підтримку у подоланні наслідків злочину, враховуючи різноманітність їхніх проблем (див. пункт 93). У випадку, коли служба пробації не працює безпосередньо з потерпілими, застосовуючи виховні заходи, важливим є урахування прав і проблем потерпілих. Такі заходи мають спрямовуватися на те, щоб засуджений усвідомив завданий потерпілим збиток і взяв на себе відповідальність за це (див. ст. 96) [329]. Здійснення роботи з потерпілими представляє собою перспективний напрямок розвитку інституту пробації. Проте існують труднощі в ювенальній сфері пробації, оскільки система цього виду є важливим інструментом перевиховання неповнолітніх, що порушують закон, та формування необхідних навичок для їх майбутнього дорослого життя. Варто відзначити, що іноді судова система ігнорує клопотання прокуратури щодо складання досудового протоколу у кримінальних провадженнях з неповнолітніми, і водночас органи пробації можуть не виконувати судові рішення про складання відповідних звітів. Часто ці звіти не містять необхідних законом відомостей, що ускладнює процес прийняття правильних судових рішень. Крім того, батьки або законні представники обвинуваченого неповнолітнього часто не ознайомлені з текстом досудової доповіді [94].

Щодо впровадження коригувальних заходів для порушників з метою зменшення ймовірності повторних правопорушень, це насправді не реалізується належним чином. У багатьох органах пробації відсутні професійні психологи через недостатнє фінансування. Щодо групової злочинності серед

неповнолітніх, в останні п’ять років її частка в загальній структурі злочинності неповнолітніх становить приблизно 25-30 %, а обсяги таких дій також систематично зменшуються [28, с. 71-72].

Несподівано виявляється, що неповнолітні не автоматично стають правопорушниками, але, натомість, формуються під впливом конкретних факторів. Це впливає на їхню мотивацію виявляти різні злочинні прояви, залежно від умов, які впливають на їхню особистість.

Показники злочинності серед неповнолітніх, а також загальна злочинність, в значній мірі обумовлені соціально-економічним становищем країни. Різке погіршення соціально-економічних умов призвело до поширення злочинності, включаючи підліткову. У цих важких обставинах держава вжила заходів для зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх за допомогою загальносоціальних заходів [3, с. 179].

Профілактичні заходи щодо запобігання правопорушень серед неповнолітніх представляють собою систему заходів, яку реалізують відповідальні особи з метою усунення чинників, що призводять до злочинності серед молоді. Ці заходи можуть бути розділені на три рівні реагування в залежності від того, на кого спрямований профілактичний вплив: загальносоціальний, спеціально-кримінологічний та індивідуальний [173, с. 253].

Заходи щодо запобігання правопорушенням серед неповнолітніх включають ініціативи, спрямовані на посилення соціального захисту сімей з дітьми, розширення матеріальної допомоги для дітей-сиріт та дітей-інвалідів, реформування освітніх установ і належне фінансування для педагогічних кадрів. Ці заходи призначені для зменшення конфліктів і стабілізації соціально-економічних, політичних, морально-психологічних і правових відносин у державі та суспільстві.

Школи, центри творчості молоді, спортивні клуби та організації, що відповідають за дозвілля молоді, можуть відігравати важливу профілактичну роль. Необхідно акцентувати увагу на можливостях громадських організацій у

боротьбі з кримінальністю серед неповнолітніх. Зростає значущість формування у молоді поваги до культурної спадщини та національних цінностей [174, с. 259].

Основи правового забезпечення загальносоціальної профілактики неповнолітніх визначаються Сімейним кодексом України та рядом інших законів, таких як «Про охорону дитинства», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про загальну середню освіту», «Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про попередження насильства в сім'ї» та інші нормативно-правові акти.

Спеціальна кримінологічна профілактика має включати заходи, спрямовані на зменшення негативного впливу злочинних факторів на всіх неповнолітніх та їх різні групи, а також приймати заходи щодо окремих осіб з аномальною чи злочинною поведінкою для запобігання виникненню асоціальних мотивів.

Згідно із Законом України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», в межах визначеної компетенції відповідальні за соціальний захист дітей та попередження правопорушень такі органи:

- центральний орган виконавчої влади, що формує державну політику у сфері сім'ї та дітей;
- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері сім'ї та дітей;
- орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей;
- відповідні структурні підрозділи обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
- уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ;
- приймальники-розподільники для дітей органів внутрішніх справ;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;

- центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я;

- спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України;

- притулки для дітей;

- центри соціально-психологічної реабілітації дітей;

- соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [299].

У сучасній Україні в рамках заходів зі спеціально-кримінологічного запобігання особливий акцент робиться на діяльності внутрішніх органів, зокрема на роботі підрозділів кримінальної поліції, які спеціалізуються у справах дітей. Співробітники органів внутрішніх справ активно здійснюють заходи з соціально-правового захисту дітей від безпритульності та бездоглядності через організацію та проведення рейдів.

Зазначені профілактичні заходи спрямовані на те, щоб уникнути безпритульності серед дітей та сприяти їхньому попаданню до закладів соціального захисту. Також вони мають впливати на дітей, які користуються алкогольними напоями, наркотичними речовинами або психотропними засобами.

Для допомоги правоохоронцям розроблено розгалужену мережу центрів медико-соціальної реабілітації дітей, які стикаються з наркотичною та алкогольною залежністю. Зокрема, важливим елементом в системі профілактики правопорушень серед неповнолітніх є молодіжні центри, спрямовані на підтримку розвитку кар'єри та працевлаштування молоді.

Одним із завдань кримінальної поліції у справах дітей є надання профілактичного впливу на неповнолітніх правопорушників, мінімізація негативного впливу дорослої злочинності на дітей, а також захист їхніх прав [174, с. 260].

Індивідуально-профілактична діяльність орієнтована на неповнолітніх, які входять до груп ризику та можуть вчинити або вже скоїли правопорушення, перебувають під впливом профілактичних заходів, чи знаходяться в установах

профілактики. Ця сфера становить основу для здійснення профілактичних заходів і охоплює осіб, які перебувають під впливом криміногенних чинників.

Індивідуальна профілактика розглядається у трьох аспектах: рання, спрямована на усунення або нейтралізацію негативних обставин, що сприяють формуванню криміногенної спрямованості у неповнолітніх; безпосередня, яка має на меті усунення кримінальної мотивації, припинення протиправної поведінки та протидії актуальній криміногенній ситуації; посткримінальна, що спрямована на запобігання повторного вчинення злочинів неповнолітніми, які вже вчинили правопорушення.

Підкреслюється, що ефективність профілактики злочинності серед неповнолітніх може бути досягнута лише за умови взаємодії відповідних систем дисципліни, матеріального та організаційного забезпечення, забезпечення безпеки інтересів, політичної підтримки та наукової бази. Боротьба з правопорушеннями неповнолітніх вимагає згуртованості та системності у заходах, щоб забезпечити ефективний контроль та запобігти рецидиву [173, с. 256-257].

В системі індивідуальної профілактики порушень визначаються наступні складові:

1. реалізація законодавчих заходів для швидкого виявлення неповнолітніх, які скоїли правопорушення, а також осіб, які впливають на них негативно;

2. проведення досліджень вікових та психологічних особливостей неповнолітніх з метою запобігання негативній поведінці;

3. розробка програми впливу на правопорушників з фокусом на особистісний, виховний та профілактичний аспекти;

4. організація постійного контролю за способом життя та поведінкою молоді, усунення «відволікаючих факторів» та стимулювання позитивних змін [260, с. 47].

В діяльності органів внутрішніх справ щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх, ми вважаємо, що метод переконання є ключовим за своїм

обсягом і способом застосування. Цей профілактичний метод охоплює різноманітні заходи, спрямовані на трансформацію асоціальних установок та встановлення позитивної соціальної орієнтації серед неповнолітніх. Він становить сукупність виховних та пояснювальних заходів, спрямованих на запобігання вчиненню злочинів. Під час реєстрації осіб у профілактичних базах можна досягти лише конкретних цілей, таких як подолання або усунення чинників, що можуть призвести до злочинності.

Головною метою є перевиховання суб'єкта, формування переконань та думок громадян нашого суспільства. Успіх полягає в тому, якщо людина дотримується законів і етики не через страх, а через внутрішнє переконання. Це досягається в процесі безперервної освіти громадян за допомогою доступних суспільству засобів.

Важливо підкреслити, що посадові особи внутрішніх справ, які здійснюють превентивний вплив на окремих осіб, часто є найефективнішими, коли вони використовують можливості колективних і неформальних груп з освітніми повноваженнями.

Також важливо відзначити, що метод примусу, реалізований через конкретні профілактичні заходи, має більш чітку нормативну базу визначення, ніж метод переконання. Застосування примусових заходів в процесі профілактики потребує відповідності вимогам законності, оскільки може суттєво обмежити права особи. Таким чином, законодавець чітко визначає обсяг примусу, особливо коли порушуються права особи [408, с. 85-86].

Як вже було вказано раніше, однією з інстанцій державної влади, яка часто вдається до застосування примусу у своїй роботі з неповнолітніми, є дитяча кримінальна поліція (КМСД), що створена для запобігання вчиненню злочинів особами, які не досягли 18 років. Ця служба функціонально входить до складу кримінальної поліції МВС України. Згідно із чинним законодавством, КМСД здійснює профілактичну діяльність з попередження дитячої злочинності, розкриття та запобігання злочинам, вчиненим дітьми, підготовку кримінальних матеріалів до судового розгляду, розшук дітей, які покинули свої

домівки, а також внутрішній розгляд заяв і повідомлень про порушення прав дитини.

Співробітники КМСД встановлюють причини та умови, які призводять до злочинів, вчинених дітьми, вживають заходів у межах своєї компетенції для припинення злочинності, беруть участь у правовому вихованні дітей, повертають їх до звичайного місця проживання чи навчання, а також направляють у спеціальні установи для покинутих, втрачених чи переміщених осіб, або в спеціальні навчальні заклади, згідно з їх компетенцією [221, с. 94].

Форми переконань поліції стосовно запобігання злочинності серед неповнолітніх представляють собою значний розмаїття, і їх складно чітко класифікувати. Проте, з точки зору дослідження можна виділити основні організаційно-тактичні підходи наступним чином:

1. Залучення осіб, до яких застосовують засоби превентивного впливу, до суспільно корисної діяльності, працевлаштування та інші соціальні заходи.

2. Надання відповідної освітньої, психологічної та соціальної підтримки для сприяння повної самооцінки неповнолітніх.

3. Проведення профілактичних бесід.

4. Обговорення поведінки правопорушників серед учнівських колективів, трудових колективів, громадських організацій дітей та молоді.

В класифікації діяльності органів внутрішніх справ у сфері профілактики злочинності неповнолітніх можна виділити два основних типи: за напрямком діяльності та за місцем проведення профілактичних заходів.

Перший тип, в залежності від цільової групи, включає такі напрямки:

- робота з соціально незахищеними сім’ями;
- взаємодія з повнолітніми, що мають відношення до злочинної діяльності неповнолітніх;
- робота з неповнолітніми правопорушниками;
- співпраця із злочинними, антигромадськими молодіжними угрупованнями;
- спеціалізована робота із залученням іноземців;

- загальнопрофілактична діяльність;

Другий тип, в залежності від місця проведення профілактичної роботи, включає такі напрямки:

- за місцем проживання;

- за місцем роботи;

- за місцем навчання [408, с. 86-88].

Враховуючи різні аспекти запобіжних заходів, такі як фізичний контроль над особою, психологічні та соціальні механізми впливу, а також взаємодію з суспільством та іншими сторонами, можна скласти класифікацію запобіжних заходів для неповнолітніх підозрюваних (підсудних) *(авт.)* згідно з такими категоріями:

1. Фізично-примусові заходи:

а) домашній арешт. Домашній арешт для неповнолітнього правопорушника – це запобіжний захід, застосований з метою обмеження його свободи пересування та дій на вільному повітрі, при цьому дозволяючи йому залишатися в межах свого житла. Реалізація цього заходу може мати наступні особливості:

– електронний моніторинг: неповнолітньому може бути наданий пристрій для електронного моніторингу, такий як браслет або нагрудний пристрій, який дозволяє владі відслідковувати його місцезнаходження;

– обмеження зони перебування: неповнолітньому може бути наказано не залишати межі свого житла без попереднього дозволу або без супроводу дорослої особи;

– режим перебування вдома: на неповнолітнього може бути покладено обов’язок перебувати вдома протягом певних годин, наприклад, з вечора до ранку, або в зазначені години, якщо це необхідно для навчання або інших соціально-практичних цілей;

– обмеження контактів: влада може встановити обмеження щодо контактів неповнолітнього з певними особами або групами людей, які можуть вважатися небезпечними або недоречними для нього;

– відповідальність дорослих: дорослі особи, які проживають разом з неповнолітнім, можуть бути зобов’язані відповідати за дотримання встановлених правил та умов домашнього арешту;

У кожному випадку умови і обмеження домашнього арешту для неповнолітнього можуть визначатися окремо з урахуванням особливостей кримінального провадження, віку правопорушника та відповідних законодавчих норм. Важливо також забезпечити психологічну, педагогічну та соціальну підтримку для неповнолітнього під час періоду обмеження його свободи.

б) тримання під вартою. Тримання під вартою є одним із запобіжних заходів, застосовуваним у випадках, коли суд вважає, що підозрюваний або підсудний неповнолітній може допустити порушення умов свого застосування запобіжних заходів або уникнути виконання вироку, якщо йому буде дозволено перебувати на волі.

Наведемо деякі аспекти тримання під вартою стосовно неповнолітніх:

– мотивація застосування: тримання під вартою може бути застосоване, коли є обґрунтована підозра у тому, що неповнолітній може уникнути правосуддя або продовжити вчиняти правопорушення, якщо йому буде дозволено перебувати на волі;

– тривалість: тривалість тримання під вартою для неповнолітнього може бути обмеженою і зазвичай визначається відповідно до законодавства кожної країни. Наприклад, визначена максимальна строк тримання під вартою для неповнолітніх, а також встановлені процедури для перегляду умов тримання;

– умови тримання: у випадку неповнолітніх тримання під вартою повинно забезпечувати безпеку та добробут дитини. Це означає, що дитина повинна мати доступ до освіти, медичної допомоги та інших основних послуг. Умови повинні враховувати особливості вікової групи та забезпечувати її психоемоційний розвиток;

– правові гарантії: під час тримання під вартою неповнолітнього повинні зберігатися всі його права, які гарантовані законом. Це включає право на

захист, право на справедливий процес, право на доступ до адвоката та інші процесуальні гарантії;

– можливість альтернатив: деякі юрисдикції можуть передбачати альтернативні запобіжні заходи для неповнолітніх замість тримання під вартою, такі як домашній арешт, електронний моніторинг або програми реінтеграції в суспільство;

в) тимчасове затримання. Тимчасове затримання є одним із запобіжних заходів, які можуть бути застосовані до неповнолітніх правопорушників. Цей захід передбачає тимчасове утримання неповнолітнього підозрюваного чи підсудного під наглядом правоохоронних органів або інших компетентних установ.

Основна мета тимчасового затримання полягає в тому, щоб забезпечити належне проведення досудового розслідування чи судового процесу. Під час тимчасового затримання неповнолітній може бути позбавлений волі під пильним наглядом органів правопорядку з метою запобігання уникненню відповідальності, збереження доказів, а також для забезпечення безпеки громадськості.

Процедура тимчасового затримання повинна відповідати законодавству, що регулює права та процесуальні гарантії неповнолітніх. Тимчасове затримання зазвичай має обмежений термін, після закінчення якого неповнолітнього повинні звільнити або застосувати наступний запобіжний засіб. Також важливо забезпечити під час затримання належні умови для неповнолітнього, включаючи доступ до освіти, медичної допомоги та інших основних потреб.

г) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку. Поміщення неповнолітнього правопорушника до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку, є одним із запобіжних заходів, який може бути застосований у випадках, коли існує підозра щодо психічного стану підлітка або коли його поведінка викликає серйозну тривогу стосовно безпеки оточуючих.

Цей захід передбачає тимчасове перебування неповнолітнього у спеціалізованому психіатричному закладі з метою оцінки його психічного стану та надання необхідної психіатричної допомоги. Важливо зазначити, що цей захід має застосовуватися тільки в тих випадках, коли інші запобіжні заходи не забезпечують необхідної безпеки для самого неповнолітнього або для інших осіб.

Умови, що виключають небезпечну поведінку, передбачають створення середовища, яке сприяє стабілізації психічного стану та зниженню ризику небезпечних дій з боку неповнолітнього. Це може включати в себе медикаментозне лікування, психотерапію, психосоціальну підтримку, контрольований доступ до різних видів активностей та регулярний моніторинг здоров'я і поведінки.

Метою цього заходу є не тільки забезпечення безпеки оточуючих, але й надання неповнолітньому доступу до необхідної медичної та психологічної допомоги для забезпечення його подальшого фізичного та психічного здоров'я

д) тимчасовий арешт. Тимчасовий арешт стосовно неповнолітнього правопорушника визначається як тимчасове позбавлення свободи такої особи підозрюваної у вчиненні правопорушення або звинуваченої у кримінальному правопорушенні, яке зазвичай застосовується до вирішення питання про подальше вирішення кримінального провадження.

Основні характеристики тимчасового арешту для неповнолітніх можуть включати:

– тривалість: тимчасовий арешт для неповнолітніх зазвичай має обмежений термін. Його тривалість може варіюватися залежно від законодавства кожної країни або юрисдикції, а також в залежності від серйозності скоєного правопорушення.

-обставини застосування: тимчасовий арешт може бути застосований, наприклад, як засіб забезпечення відповідності особи слідчим процедурам або як запобіжний захід для забезпечення безпеки громадськості або особи, на яку він може вплинути.

– процедури: у більшості випадків тимчасовий арешт підлягає судовому розгляду. Неповнолітній, якому застосовано тимчасовий арешт, має право на захист і може бути представлений адвокатом або іншим законним представником.

– умови тримання: відповідно до міжнародних стандартів та законодавства, умови тримання неповнолітніх під час тимчасового арешту повинні враховувати їхній вік, фізичний та психологічний стан, і забезпечувати їм відповідний рівень захисту та дбайливого ставлення.

– альтернативні заходи: у деяких юрисдикціях можуть бути передбачені альтернативні заходи до тимчасового арешту для неповнолітніх, такі як підписка про явку, обмеження руху або спілкування, або інші запобіжні заходи, що не передбачають позбавлення волі.

є) екстрадиційний арешт. Екстрадиційний арешт є запобіжним заходом, що може застосовуватися до неповнолітніх правопорушників у випадках, коли вони перебувають у зарубіжній країні та підпадають під дію міжнародного або двостороннього договору про екстрадицію. Цей захід передбачає арешт та передачу неповнолітнього до країни, де він або вона був звинувачений у скоєнні злочину.

У разі неповнолітніх правопорушників екстрадиційний арешт має специфічні особливості. Зазвичай враховуються особливості юридичного статусу неповнолітнього, його (її) вік, наявність родичів або законних опікунів, а також умови його (її) перебування в іншій країні.

Зважаючи на захист прав та інтересів неповнолітніх, в процесі екстрадиційного арешту слід враховувати його (її) особливості, наприклад, забезпечення доступу до адекватного правового представництва та умов добробуту. Також, застосування цього запобіжного заходу може вимагати здійснення міжнародних процедур та взаємодії між відповідними правоохоронними органами різних країн.

ж) направлення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу. Направлення неповнолітнього

підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу є одним із запобіжних заходів, який застосовується в правовій практиці відносно неповнолітніх правопорушників. Цей захід може бути вжитий у випадках, коли існує підозра або обвинувачення стосовно неповнолітнього у вчиненні злочину, а суд вирішив застосувати саме цей вид запобіжного заходу.

Спеціалізовані дитячі установи закритого типу призначені для забезпечення виховної та реабілітаційної роботи з неповнолітніми, які вчинили правопорушення. Основна мета цих установ – забезпечити безпеку суспільства, а також виховання та соціалізацію неповнолітніх правопорушників.

При направленні неповнолітнього до спеціалізованої дитячої установи закритого типу зазвичай враховуються такі фактори:

– вік та психологічна зрілість неповнолітнього.

– характер вчиненого злочину та його серйозність.

– соціальні та сімейні обставини, які можуть вплинути на подальшу поведінку неповнолітнього.

– ризик повторного вчинення злочину.

– можливості забезпечення виховної та реабілітаційної роботи у даній установі.

2. Психолого-примусові заходи:

а) запобіжні заходи, що ґрунтуються на особистій обіцянці самого підозрюваного чи обвинуваченого. Запобіжні заходи, що ґрунтуються на особистій обіцянці самого підозрюваного чи обвинуваченого для неповнолітнього правопорушника означають такі заходи, які базуються на власній обіцянці або зобов’язанні самого неповнолітнього. Ці заходи можуть включати такі пункти:

– обмеження переміщення: неповнолітній може дати обіцянку не покидати певну територію без дозволу суду або компетентних органів. Наприклад, він може бути зобов’язаний не залишати місто або країну;

– дотримання порядку: неповнолітній може обіцяти дотримуватися певних правил і обмежень щодо його поведінки, таких як заборона контакту з певними особами або відвідування певних місць;

– відмова від деяких дій: неповнолітній може обіцяти утриматися від певних дій, які можуть бути пов’язані з правопорушенням або порушенням умов запобіжних заходів, наприклад, відмовитися від споживання алкоголю або наркотиків;

– співпраця з органами правопорядку: неповнолітній може обіцяти співпрацювати з поліцією або іншими органами правопорядку у розслідуванні кримінального провадження або дотримуватися умов, накладених судом;

– відшкодування збитків: як частина обіцянки, неповнолітній може зобов’язатися відшкодувати будь-які завдані шкоди або збитки, що виникли в результаті його дій;

б) запобіжні заходи, що ґрунтуються на майновій відповідальності (застава, яку внесено самим підозрюваним чи обвинуваченим). Запобіжні заходи, що ґрунтуються на майновій відповідальності стосовно неповнолітнього правопорушника передбачають умову внесення застави, яку здійснює сам підозрюваний чи обвинувачений. Цей захід передбачає, що неповнолітній або його законний представник вносять певну суму грошей або іншу цінність в обмін на тимчасове звільнення підозрюваного з під варти чи іншу форму обмеження свободи під час розгляду кримінального провадження.

У разі, коли неповнолітній правопорушник або його представник вносять заставу, вони приймають на себе зобов’язання дотримуватися певних умов, наприклад, з’являтися на всі засідання суду або дотримуватися встановлених правил поведінки. У випадку, якщо неповнолітній не виконує ці умови, його може чекати втрата застави і можливе знову затримання.

Враховуючи вікові особливості неповнолітніх, сума застави та умови її внесення можуть бути адаптовані з урахуванням їхніх фінансових можливостей та рівня відповідальності. Такий запобіжний захід сприяє забезпеченню

відповідальності неповнолітніх за їхні дії та зменшенню ризику невиконання вимог правопорядку.

в) запобіжні заходи, що ґрунтуються на діях третіх осіб. Запобіжні заходи, що ґрунтуються на діях третіх осіб, стосовно неповнолітнього правопорушника можуть включати різні механізми, спрямовані на контроль та підтримку цієї особи в процесі запобігання подальшим правопорушенням. Ось деякі з можливих запобіжних заходів, які можуть бути ініційовані третіми особами:

– соціальна підтримка і нагляд: це може включати різні програми та ініціативи, спрямовані на відновлення соціальних зв'язків та стабільності неповнолітнього правопорушника. Наприклад, родичі, опікунські або виховні органи можуть забезпечувати постійний нагляд та підтримку для забезпечення добробуту та зміцнення позитивних соціальних зв'язків.

– участь у програмах реінтеграції та ресоціалізації: треті особи можуть допомагати неповнолітньому правопорушнику в участі у програмах, спрямованих на його/її реабілітацію, ресоціалізацію та інтеграцію в суспільство. Ці програми можуть включати навчання, професійну підготовку, психологічну підтримку тощо.

– медіація та конфліктні програми розв'язання: треті особи можуть сприяти у вирішенні конфліктів та розблокуванні ситуацій, що можуть вести до правопорушень. Медіатори чи спеціалізовані консультанти можуть допомагати у вирішенні конфліктів з іншими особами або групами, що сприяє попередженню подальших правопорушень.

– соціально-педагогічна робота з сім'єю та оточенням: треті особи, такі як вихователі, соціальні працівники чи педагоги, можуть працювати з сім'єю та оточенням неповнолітнього правопорушника для створення сприятливих умов для його/її розвитку та збереження позитивного соціального середовища.

Реалізація ефективних та перевірених часом некаральних заходів впливу на неповнолітніх правопорушників є ключовим елементом системи ювенальної

юстиції, спрямованою на соціальну реабілітацію молоді. Ці заходи включають у себе умовне засудження, відновне правосуддя, та медіацію.

Фахівці акцентують увагу на взаємозв'язку проблем у поведінці дітей у сім'ях, де існують неадекватні батьківські звички. Це призводить до збільшення кількості програм профілактики, спрямованих на поліпшення виховання дітей та вдосконалення їхньої поведінки. На сьогоднішній день особливо ефективними є спеціальні заняття, які надають батькам навички ведення переговорів для вирішення конкретних проблем та конфліктних ситуацій у сім'ї, а також вміння уважно слідкувати за поведінкою дітей та розпізнавати їхні інтереси, сферу дозвілля, та коло друзів.

Додатковою категорією є програми профілактики злочинності серед неповнолітніх, спрямовані на поліпшення їхнього дозвілля. Кримінологи розглядають безцільне витрачання часу та неорганізоване дозвілля як негативний фактор зростання злочинності серед молоді. Водночас, організоване та «свідоме» дозвілля може сприяти запобіганню злочинної поведінки, хоча важливо враховувати конкретний характер дозвілля та уникати загальних застосувань, оскільки відомо, що багато злочинів скоюються з метою отримання задоволення чи «кайфу» [174, с. 261].

Досвід підтверджує, що успішна діяльність у даній сфері практично неможлива без комплексного підходу до протидії негативним явищам у молодіжному оточенні. Отже, необхідно гармонізувати зусилля всіх зацікавлених центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також місцевого самоврядування, громадських організацій та, безумовно, сімей.

Аналізуючи концепції соціалізації та ресоціалізації молоді, яка перебуває під впливом покарань, можна вирішити завдання активної ресоціалізації таких осіб, що звільняються з місць позбавлення волі.

Соціалізація (від лат. «socialis» – суспільний) представляє собою процес вивчення особою конкретної системи знань, соціальних норм і культурних цінностей, настанов та зразків поведінки, які дозволяють їй функціонувати як повноцінному учаснику суспільства [114, с. 29].

Процес соціалізації складається з двох взаємопов'язаних етапів – адаптації та інтеріоризації. Перший етап включає в себе пристосування людини до соціального оточення, тоді як другий етап передбачає освоєння та внутрішнє усвідомлення суспільством прийнятих знань і норм життя, які стають невід'ємною частиною самосвідомості особистості [250, с. 7].

Процес соціалізації є постійним і плавним, здійснюється через накопичення життєвого досвіду, розширення знань і формування навичок. З іншого боку, адаптація представляє собою перебудову та порушення встановленої поведінки, звичок, ставлень та думок.

Специфічна форма соціальної адаптації для неповнолітніх, які виходять з місць позбавлення волі, забезпечує відповідність їхньої поведінки вимогам суспільства, освоєння корисних позицій у громаді та сприяє розвитку соціалізації. Цей процес дозволяє особам вирішувати життєві проблеми.

Адаптація людини, яка включається в систему нормативних, соціальних і моральних цінностей, є невіддільною від правової культури, розуміння політико-етичних і правових явищ, які існують у суспільстві, та освоєння моральних і правових норм.

Особливості адаптації неповнолітніх, які вже звільнилися після відбуття покарання, можуть бути визначені наступним чином:

1. процес соціальної адаптації розпочинається після визволення з місць позбавлення волі;

2. цей психосоціальний процес триває з моменту визволення від покарання і завершується, коли особа, яка вийшла на свободу, відповідає вимогам та очікуванням суспільства;

3. мета соціальної адаптації полягає в тому, щоб дати звільненому можливість участі у новому або зміненому житті без юридичних обмежень, пов'язаних з покаранням;

4. успіх соціальної адаптації визначається спочатку адаптаційними навичками та здібностями, які сформувалися під час відбуття покарання;

5. великою мірою ефективність соціальної адаптації визначається припущеннями, що робить система особистого ставлення та навколишнє середовище;

6. гарантії соціальної адаптації, здійсненої персоналом, можливі лише тоді, коли мікросередовище та соціальна орієнтація особи взаємодіють, а соціальні очікування узгоджені з моральною позицією та ціннісними орієнтаціями самої особи.

Вивчення літератури в галузі юриспруденції підтверджує, що ефективним засобом соціальної роботи у сфері адаптації неповнолітніх, які повертаються із місць позбавлення волі, є проведення соціального супроводу. Постпенітенціарний соціальний супровід представляє собою спрямовану діяльність як державних, так і недержавних організацій, а також соціальних працівників (соціальних педагогів), відповідальних за впровадження соціальної політики для осіб, що повертаються із місць позбавлення волі. Метою цієї діяльності є створення необхідних умов для позитивної соціалізації. Вибраний варіант соціального супроводу повинен бути найефективнішим, узгодженим із клієнтом, реалізованим у партнерстві та поєднаним з індивідуальними та груповими форматами роботи, спрямованими на позитивне використання інновацій у соціальній роботі. Основними організаційними формами постпенітенціарного соціального супроводу є індивідуальна та групова робота, які включають консультування, захист прав, психологічну реабілітацію, методи навчання соціальної компетентності та інші способи соціального впливу [139].

Для забезпечення ефективного соціального супроводу після закінчення строку ув’язнення, фахівці з соціальної роботи повинні мати глибокі знання в сферах правозахисних, психолого-педагогічних та соціокультурних аспектів, пов’язаних з досягненням соціальних цілей. Спеціаліст, який здійснює соціальний супровід для адаптації осіб до норм демократичного суспільства, повинен приділяти увагу позитивним факторам та вірити в природні можливості людини. В той же час важливо розуміти складність відновлення соціальних характеристик колишніх в’язнів.

Підтримка колишньої ув'язненої молоді після виходу на свободу є методом соціальної роботи, спрямованим на створення умов для ресоціалізації та, при необхідності, захист її прав у сфері правозахисту для забезпечення дотримання прав і свобод тих, хто відбуває покарання.

Згідно зі статтею 6 Кримінального кодексу України, ресоціалізація – це свідоме відновлення соціального статусу засуджених як повноправних членів суспільства, з поверненням їх до незалежного та загальноприйнятого суспільства та участі у регульованому суспільному житті. Це комплексна соціально-правова концепція, що охоплює всі аспекти оновлення суспільних відносин під час і після відбування покарання. У зв'язку з цим розрізняють пенітенціарну ресоціалізацію, спрямовану на формування законослухняної поведінки в установах виконання покарань, та постпенітенціарну ресоціалізацію, яка включає заходи, пов'язані з трудовою та сімейною інтеграцією, а також встановленням контактів для подальшої соціальної реабілітації після звільнення. Це сприяє поверненню правопорушників до соціального статусу та самостійного життя, і можна говорити про досягнення ресоціалізації лише після вирішення всіх соціальних та сімейних проблем, таких як житло, працевлаштування, матеріальне забезпечення та інші [228]. З урахуванням цього, не можна однозначно говорити про остаточну ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників під час відбування покарання. У цей період можуть бути застосовані лише конкретні заходи, спрямовані на реалізацію різних аспектів після звільнення.

Необхідно створювати умови для активної соціалізації молоді, що повертається з місць позбавлення волі, включаючи ознайомлення їх з правами та обов'язками, передбаченими національним законодавством. Відповідно до закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», особи до 35 років отримують різні форми соціальної допомоги, такі як інформаційна, правова, трудова, психолого-педагогічна та медична.

Законодавством також передбачено паспортизацію засуджених, їх реінтеграцію в сім'ю, право на житло та побутові умови, реалізацію права на працю та освіту, а також надання медичної допомоги звільненим. На жаль, практика показує, що проблема неповнолітніх, що відбувають покарання, ще не отримала повного вирішення. Досвід інших країн вказує на більшу ефективність підтримки колишніх ув'язнених, наприклад, ініціативи у Великій Британії щодо працевлаштування колишніх правопорушників.

У США перед умовно-достроковим звільненням правопорушник повинен розробити план свого вільного життя, вказавши місце проживання, плани та стиль життя. Федеральне та штатне законодавство передбачає також призначення пробаційних заходів як альтернативи позбавленню волі, проте цей захід інколи включається в систему покарань, без зазначення попередніх консультацій з особою, що засуджена.

В Китаї наразі реалізується експериментальний проект з мікрорайонної реабілітації великих міст і провінцій. Його сутність полягає в створенні спеціального органу в межах мікрорайону, який відповідає за моніторинг осіб, що були звільнені з місць позбавлення волі. Заходи кримінальної реабілітації включають в себе взаємодію з громадськими ініціативами та організаціями, волонтерські групи та підтримку їхнього процесу реабілітації [16, с. 12-15].

Для досягнення позитивних результатів в сфері ювенальної юстиції важлива взаємодія різних учасників системи, таких як органи державної влади, місцеве самоврядування та представники громадського суспільства. Забезпечення ефективного функціонування цієї системи передбачає виправлення неповнолітніх, що відбувають покарання, проведення соціально-виховної роботи з ними, впровадження заходів, спрямованих на їх участь у суспільно корисній праці, а також надання загальноосвітньої та професійної підготовки. Участь громадських організацій є ключовою для уникнення ризику відсторонення неповнолітніх від активної соціалізації.

Враховуючи звіти про успішний соціальний супровід неповнолітніх та молоді після звільнення з місць позбавлення волі, необхідно розширити

законодавство, додавши положення, які детальніше описують особливості пробації для неповнолітніх. Це включає визначення обов'язків, які можуть бути покладені на неповнолітніх під час випробуваного терміну, такі як громадські роботи, участь у програмах відшкодування шкоди, обмеження вільного часу тощо. Також важливо встановити перелік виховних заходів, які можуть бути застосовані в рамках ювенальної пробації, таких як виправний нагляд, громадський осуд, вибачення перед потерпілими, відшкодування шкоди та участь у різноманітних освітніх програмах [47, с. 45-49].

Загалом варто відзначити, що впровадження системи ювенальної пробації в Україні представляє собою передову ідею, яка сприятиме значним змінам у сфері профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Це допоможе усунути передумови для виникнення таких порушень. Інститут пробації повинен стати необхідною складовою системи ювенальної юстиції з метою поліпшення соціальних відносин в країні, підвищення рівня життя, зміни ставлення до різних цінностей, а також покращення фізичного та психічного здоров'я нації.

Кожен тип пробації відіграє свою роль у протидії рецидивній злочинності. Рецидивна злочинність є характерною для різних видів правопорушень в нашій країні. Наприклад, особи, які відбувають покарання за порушення, пов'язані з використанням транспортних засобів (які у більшості країн світу не розглядаються як злочини), часто вчиняють схожі порушення після відбуття покарання. Отже, можна припустити, що вчені, які підкреслюють, що в'язниці фактично є спеціалізованими кримінальними школами, а не місцями реабілітації, мають обґрунтовані аргументи [12, с. 148].

Ми повністю підтримуємо ідею поетапного впровадження розумного альтернативного підходу до покарань, зокрема, зміцнення ролі служби пробації [87, с. 15].

Одним із напрямків розвитку інституту пробації полягає в розробці проєкту закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів з метою розвитку системи пробації, збільшення альтернатив позбавленню волі та створення умов для зниження рецидивної злочинності». У рамках цього

проєкту розглядається можливість скасування покарання у вигляді обмеження волі і введення нового виду кримінального покарання – пробаційного нагляду.

Пропонується використовувати пробаційний нагляд як основне або додаткове покарання з метою реінтеграції правопорушника в суспільство, уникаючи його ізоляції та запобігаючи вчиненню нових злочинів. Це нове покарання може застосовуватися в ситуаціях, коли основним покаранням є громадські роботи, виправні роботи, штраф або позбавлення права обіймати певні посади чи займатись конкретною діяльністю, незалежно від того, чи передбачено таке покарання санкціями статей особливої частини Кримінального кодексу України.

Проте пробаційний нагляд не призначається для військовослужбовців і не застосовується у випадках звільнення з випробуванням. В окремих обставинах виконання вироків, які передбачають перевиховання через трудовий або пробаційний нагляд, може бути відкладено на вирішенням суду.

Пробаційний нагляд може бути визначений як основне покарання на термін від одного до п’яти років, або як додаткове покарання на термін від одного до трьох років. У випадку призначення пробаційного нагляду як додаткового покарання до штрафу, термін не повинен перевищувати одного року. Особам, які зазнали умовного нагляду, суди покладають певні обов’язки, включаючи:

1. регулярну реєстрацію для проходження випробувального терміну в уповноваженій установі не рідше одного разу на три місяці та не частіше чотирьох разів на місяць;

2. повідомлення уповноваженому органу пробації про будь-які зміни у місці проживання, роботи чи навчання.

Крім того, суд може встановити інші обов’язки для осіб під пробаційним наглядом, такі як:

1. проходження курсу лікування від наркоманії, алкоголізму або розладу психіки та поведінки, спричинених вживанням психотропних речовин;

2. носіння електронного засобу контролю, вказаного у рішенні суду, та дотримання вказаних адрес.

Останній обов'язок є інновацією, яка широко використовується в інших країнах. Електронний пристрій моніторингу – це спеціальний пристрій, зазвичай у формі браслета, що закріплюється на нозі особи під наглядом для визначення її місцезнаходження за адресою, визначеною судом.

Органи пробації можуть накладати додаткові обов'язки на осіб, засуджених, такі як:

1. обмеження виїзду за межі України без попередньої згоди органу пробації;

2. обов'язок знаходження роботи або звертання до центру зайнятості за рекомендацією органу пробації для отримання безробіття та працевлаштування;

3. виконання заходів, визначених у плані випробувань;

4. дотримання визначених обмежень щодо переміщення, обмеження соціального контакту, місця проживання;

5. участь у розробці та виконанні заходів, визначених індивідуальним планом соціально-виховної роботи;

6. проходження професійної або іншої підготовки, перепідготовки чи курсів підвищення кваліфікації.

Обов'язки, покладені на засудженого, повинні бути мінімальними, але необхідними для досягнення мети покарання. Рекомендується також доручити органу пробації вживати виховних заходів у відношенні неповнолітніх.

Зміни також передбачають новий порядок засудження осіб, які вчинили кримінальні правопорушення протягом іспитового строку. У разі вчинення нового правопорушення під час випробування, суд може призначити покарання відповідно до Кримінального кодексу. При цьому штрафні санкції додаються до загальної суми.

У випадку нового злочину протягом іспитового строку суд може скасувати умовне покарання. Повторні правопорушення та загроза нових свідчать про можливість виправлення без покарання, при цьому термін

розгляду не перевищує трьох років. У виняткових ситуаціях суд може призначити новий іспитовий строк, якщо вважає, що відбування покарання перешкоджає виправленню особи та може підвищити його ефективність.

Стосовно уточнення процедури громадських робіт, особливо після прийняття законопроєкту, суд отримує право визначати характер виконуваних робіт у своєму вироку, враховуючи необхідність відповідного корегування поведінки. Особи, які отримали вирок, переважно направляються туди, де відповідні роботи визначаються органами місцевого самоврядування.

Ці зміни призначені для чіткого визначення виду громадських робіт, які може призначити суд порушникам на період відбуття покарання, враховуючи визначення таких робіт місцевими органами. Також розширено можливість тривалості громадських робіт – до восьми годин щоденно, і це покарання може бути застосоване навіть до осіб, які досягли пенсійного віку, та інвалідів II групи за їх згодою.

Серед місць виконання громадських робіт можуть бути установи, підприємства, громадські установи та організації будь-якої форми власності. Проте важливо, щоб такі роботи не становили загрозу для життя та не вимагали спеціальної освіти чи кваліфікаційного навчання.

Суд може приймати рішення про розтермінування сплати штрафу на три роки, враховуючи фінансовий стан особи.

У разі ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження прав на обіймання посад або зайняття певною діяльністю передбачено чіткий алгоритм дій відповідних органів пробації. Згідно із законопроєктом, особи, які зникли безвісти та не можуть бути знайдені, дається право органам пробації звертатися до національної поліції для притягнення їх до кримінальної відповідальності за ст. 389 Кримінального кодексу України.

Розширено перелік видів неправомірної поведінки, які підлягають громадським і виправним послугам, та деталізовано їх зміст. Зокрема, розглядається адміністративна відповідальність за порушення громадського

порядку, що вчинені після отримання письмових попереджень, а також за втечу з місця проживання.

Також встановлено процедури розгляду протиправних дій осіб, які умовно засуджені. Згідно з новими нормами, якщо особа, умовно засуджена, не виконує накладені на неї обов'язки, що є адміністративним правопорушенням, проводиться особиста профілактична бесіда, і їй виноситься письмове попередження. У випадку невиконання обов'язків умовним засудженим, йому анулюється умовне засудження, а покарання передається для виконання. Якщо є об'єктивні обставини, які фактично перешкоджають виконанню обов'язків, письмове попередження не застосовується. Якщо порушник ухиляється від появи перед уповноваженим органом з питань пробації, надсилання поштою за останнім відомим місцем проживання розглядається як письмове попередження.

У випадках, коли засуджений, звільнений від відбування покарання, систематично не виконує покладені на нього обов'язки та вчиняє адміністративні правопорушення, уповноважений орган з питань пробації може подати до суду заяву про скасування звільнення від відбування покарання та направити засудженого на виконання вироку. Систематичне невиконання обов'язків протягом іспитового періоду вважається новим невиконанням, якщо немає об'єктивних обставин, які перешкоджають виконанню обов'язків. Системними адміністративними правопорушеннями є вчинення трьох і більше адміністративних порушень, які порушують громадський порядок.

Якщо суд відмовить у задоволенні заяви про скасування звільнення від відбування покарання, заява буде повторно подана з доказами обґрунтованості такого скасування. Повноваження уповноваженого органу з питань пробації розповсюджуються і на взаємодію з особами, які перебувають в кримінально-правових установах, згідно з запропонованими змінами умовно-дострокове звільнення буде застосовуватися за рішенням суду спільно з адміністрацією установи виконання покарань та уповноваженим органом з питань пробації.

Процедура розгляду заяви щодо умовно-дострокового звільнення чи заміни невідбутої частини покарання більш м’яким також претерпіла значні зміни. Уповноважений орган тепер повідомляє про необхідність спільного висновку щодо кримінальної загрози нового правопорушення вчиненого засудженим.

Після отримання повідомлення про необхідність висновку впродовж п’яти днів, уповноважений орган видає висновок. Після подання винним заяви про умовно-дострокове звільнення чи заміну покарання, уповноважений орган пробації або виконання покарання протягом місяця надсилає відповідні документи до суду.

Змінено також правовий захист працівників уповноважених органів пробації. Згідно з оновленою версією ст. 345 Кримінального кодексу України, передбачено відповідальність за вбивство, насильство або загрозу пошкодження майна представників уповноваженого органу та їхніх близьких родичів під час виконання службових обов’язків. Такі дії тепер караються громадськими роботами, обмеженням волі або позбавленням волі на строк від 1 до 5 років.

Позитивними аспектами проєкту є вирішення питань щодо термінів підготовки досудових доповідей та визначення органів пробації, які мають їх подати. Тепер ухвала приймається у строк, визначений судом, і подається не пізніше, ніж за 20 днів до судового розгляду.

Законопроєкт також розглядає нові механізми, спрямовані на успішну реінтеграцію правопорушників і забезпечення безпеки суспільства в цілому, включаючи завдання для Національної поліції щодо розшуку осіб, які ухиляються від виконання кримінальних покарань або обов’язків по пробації, передбачаючи відповідні санкції за порушення.

Оцінка ефективності сучасних систем пробації та виявлення проблем і недоліків в цій системі є важливим етапом у розвитку галузі покарання та запобігання злочинам.

Ми розглядаємо пробацію як ще один вид покарання, який може замінити позбавлення волі контрольованим особистим наглядом і реабілітацією правопорушників. Однак, як і будь-яка система, система пробації може мати свої, так скажемо, «дефекти», які необхідно оцінити та зменшити.

Основною метою оцінки ефективності сучасної системи пробації є виявлення проблем і недоліків, а також з'ясування ступеня досягнення та виконання поставлених цілей.

До завдань оцінки входить:

– аналіз ефективності, тобто оцінка реалізації цілей та результативності системи пробації. Це включає оцінку показників успішності, таких як рецидив, зміна поведінки та інші фактори, які вказують на успішність реабілітації засудженого;

– виявлення проблеми: визначення функціональних, організаційних та системних проблем, які можуть виникнути при впровадженні системи пробації. Це можуть бути проблеми з ресурсами, недостатня співпраця між різними учасниками системи, недостатня кваліфікація персоналу тощо;

– виявлення недоліків: виявлення слабких місць у роботі системи та визначення причини недоліків. Це можуть бути недоліки законодавства, недостатньо ефективні методи роботи з правопорушниками, брак ресурсів, необхідних для реалізації реабілітаційних програм, недостатня координація між різними відомствами та установами, які займаються питаннями пробації.

Оцінка ефективності сучасної системи пробації може проводитися за допомогою різних методів, як то:

аналіз статистичних даних – збір та аналіз статистичних даних про рецидив та інші показники успішності системи пробації, дозволяє оцінити рівень досягнення поставлених цілей та виявити наявні тенденції;

опитування та інтерв'ювання серед працівників системи пробації, засуджених та інших зацікавлених сторін, може дати цінну інформацію про їхнє сприйняття та думки щодо ефективності системи, дозволить виявити проблеми та недоліки з точки зору прямих учасників;

експертна оцінка – наймання експерта з досвідом роботи у сфері пробації може допомогти виявити проблемні та слабкі місця в системі. Експерти можуть аналізувати політику, процедури та практики та давати рекомендації щодо покращення.

моніторинг та оцінка програм. Систематичний моніторинг та оцінка програм реабілітації, що реалізуються в рамках пробації, може дати розуміння їх ефективності. Це може включати оцінку цілей проекту, методів і результатів і їх порівняння зі стандартами та передовою практикою. Моніторинг дозволяє виявити ефективність і ефективність реабілітаційних заходів, виявити можливі проблеми та недоліки.

Під час оцінки ефективності системи пробації можуть виявлятися різноманітні проблеми та недоліки, які варто враховувати для подальшого вдосконалення системи. Розглянемо деякі з них:

Недостатня координація, тобто відсутність ефективного спілкування та співпраці між різними учасниками системи пробації. Це може призвести до непотрібного дублювання зусиль або неврахуванню важливої інформації. Така ситуація може виникнути між службами пробації, судами, правоохоронними органами та іншими відповідальними суб’єктами.

Недостатні ресурси – обмежені фінансові та людські ресурси можуть накладати певні обмеження на функціонування системи пробації. Недостатня кількість кваліфікованих працівників, обладнання, програм та інших ресурсів може призвести до ускладнення ефективного впровадження реабілітаційних заходів чи їх моніторингу.

Важливою складовою системи пробації є наявність програм підтримки, які допомагають засудженим успішно ресоціалізуватися після звільнення. Недостатня кількість або якість таких програм можуть ускладнювати процес реабілітації та підвищувати ризик рецидиву.

Система пробації повинна мати свій механізми для систематичної оцінки ефективності та результативності. Якщо такі механізми відсутні або не

розвинені, може бути складно визначити, наскільки успішно система працює і які аспекти потребують поліпшення.

Ефективна система пробації вимагає активної участі різних зацікавлених сторін, таких як правоохоронні органи, суди, служби пробації, реабілітаційні центри та громадські організації. Якщо ці сторони приймають обмежену або недостатню участь, може бути важко досягти максимальної ефективності системи.

Ефективна система пробації потребує належного моніторингу та контролю з боку відповідних органів. Відсутність нагляду та контролю призведе до порушення та зловживання системою пробації та вплине на ефективність системи пробації.

Оцінка ефективності сучасної системи пробації та виявлення проблем і недоліків є важливим кроком у її вдосконаленні. Проводячи аналіз та використовуючи різні методи оцінки, залучаючи відповідні зацікавлені сторони, можна виявити проблемні аспекти та слабкі сторони системи. Це відкриває можливість для подальшого вдосконалення та розвитку системи пробації для забезпечення ефективнішої та результативної реабілітації правопорушників.

Базовим документом, який визначає підхід до збору, обробки та аналізу даних про дітей, які мають контакт із законом, є Керівництво щодо оцінки показників у сфері правосуддя стосовно неповнолітніх, розроблене спільно ЮНІСЕФ та Управлінням ООН з наркотиків і злочинності [178], яке запропонувало п’ятнадцять показників у сфері правосуддя щодо неповнолітніх. Як то: к-сть дітей, які порушили закон; дітей, які перебувають в ув’язненні (основний показник); дітей, які перебувають у попередньому ув’язненні (основний показник); тривалість попереднього ув’язнення; тривалість ув’язнення після призначення покарання; кількість дітей, які померли в ув’язненні; покарання у вигляді позбавлення волі (основний показник); закриття кримінального провадження до призначення покарання (основний

показник); спеціалізована система правосуддя щодо неповнолітніх (основний показник) тощо.

У 2019 році було проведено аналіз системи збору даних про неповнолітніх в Україні Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя [133].

В даний час в Україні збір, обробку та аналіз даних про неповнолітніх, які мали контакт із законом, ведуть такі установи: Міністерство соціальної політики України, Офіс Генерального прокурора України, Національна поліція України, Державна судова адміністрація України, Державний департамент з питань виконання кримінальних покарань (ДДПВКП) Міністерства юстиції України, Державна установа «Центр пробації», та Державна служба статистики України.

Відповідно до вимог КПК України, Офіс Генерального прокурора України керує веденням Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР). На основі відомостей, занесених до ЄРДР, ОГПУ забезпечує автоматизоване формування адміністративної звітності за всіма органами досудового розслідування згідно зі статтею 38 КПК України, такими як Національна поліція України, органи безпеки, контрольні органи за розслідуванням податкового законодавства, детективні підрозділи, підрозділи внутрішнього контролю НАБУ, органи ДДПВКП та ДБР. Усі дані згруповані у наступні звітні форми:

Єдиний звіт про кримінальні правопорушення (форма 1);

Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (форма 2);

Звіт про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями (форма 1-ОЗ).

Інформація про неповнолітніх правопорушників та потерпілих від злочинних посягань є частиною загальних даних злочинності в країні, які включають основні показники за віком, видами злочинів, ступенем тяжкості та інші.

Згідно зі статтею 23 Закону України «Про Національну поліцію» [298], та іншими відповідними законодавчими актами, поліція виконує наступні функції:

1. Проведення досудового розслідування злочинів, зокрема тих, які скоїли неповнолітні особи, в рамках встановленої компетенції.

2. Прийняття заходів для запобігання та припинення будь-яких незаконних дій стосовно дітей.

3. Притягнення до адміністративної відповідальності осіб віком від 16 до 18 років за вчинення адміністративних правопорушень.

4. Участь у профілактичних заходах для запобігання правопорушенням серед дітей.

5. Затримання та тимчасове утримання дітей, які залишилися без нагляду, у спеціально відведених для цього приміщеннях, на період до передачі їх батькам, законним представникам або влаштування до спеціалізованих закладів, не більше ніж на 8 годин.

6. Участь у судових процесах з участю неповнолітніх обвинувачених, зокрема для застосування примусових заходів виховного характеру відповідно до вимог Кримінального процесуального кодексу України.

НПУ виконує функції інформаційно-аналітичної діяльності, спрямованої на виконання повноважень, передбачених чинним законодавством, у межах яких формує, оновлює та підтримує бази даних, що автоматизовано включені до єдиної інформаційної системи МВС України. Ця діяльність включає в себе реєстрацію виявлених випадків адміністративних та кримінальних порушень, скоєних особами, які не досягли повноліття або з їхньою участю, згідно з вимогами наказу МВС України щодо затвердження Інструкції [284] з автоматизованого обліку адміністративних правопорушень» від 4 липня 2016 року, № 595, та наказу ОГПУ «Про затвердження Положення [288] про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» від 30 червня 2020 року, № 298; проведення систематичного обліку та вилучення зі списків дітей, які перебувають під попереднім слідством; пошук неповнолітніх, що підозрюються, звинувачених (підсудних), які уникають виконання

покарання або рішення суду, а також осіб, що зникли безвісти, і встановлення особи невпізнаних трупів, у відповідності до вказівок МВС України, зокрема, згідно з наказом від 5 січня 2005 року, № 3, і наказом від 5 травня 2016 року, № 07, що стосуються організації оперативного пошуку та розслідування злочинів Національною поліцією України.

На основі автоматизованих та ручних даних, Національна поліція України проводить аналіз статистичної інформації за різними періодами, регіонами та службами. Це включає такі види звітності:

1. Звіт про діяльність органів досудового розслідування (форма 1-СЛ).

2. Звіт про показники роботи підрозділів превентивної діяльності з ювенальної превенції (форма 1-АВН).

3. Звіт про діяльність підрозділів превентивної діяльності з ювенальної превенції та приймальників-розподільників для дітей (форма 1-ЮП).

4. Звіт про результати роботи органів Національної поліції України у запобіганні та протидії домашньому насильству (форма 1-ДН).

5. Звіт про результати пошуку осіб, які ухиляються від влади, зникли безвісти, ідентифікації невпізнаних трупів та осіб, які не можуть повідомити про себе через стан здоров'я, вік або інші причини (форма 3).

6. Інформація про правопорушення, здійснені дітьми та їхнім відношенням до них (форма 1-НЛ).

7. Звіт про використання адміністративного законодавства Національною поліцією України (форма 1-АП).

На виконання вимог ст. 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [306] та Положення [279] про Державну судову адміністрацію України, затвердженого рішенням Вищої Ради правосуддя від 17 січня 2019 року, №141/0/15-19, *Державна судова адміністрація України* забезпечує: організацію роботи з ведення судової статистики; функціонування Єдиної судової інформаційної (автоматизованої) системи; ведення Єдиного державного реєстру судових рішень.

Державна служба автоматизованого збору, обробки та аналізу статистичних даних України відповідає за комплексне управління інформацією щодо результатів судових процесів та складання відповідних звітів. Ці звіти включають:

1. Звіт про молодих засуджених (форма 8).

2. Звіт судів першої інстанції щодо розгляду матеріалів кримінальних проваджень (форма 1-К).

3. Звіт судів апеляційної інстанції про розгляд апеляційних скарг у кримінальних провадженнях (форма 2-К).

4. Звіт про склад засуджених (форма 7).

Органи Державної служби автоматизованого збору, обробки та аналізу статистичних даних узагальнюють результати адміністративної діяльності у звіті судів першої інстанції щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення (форма 1-П). Відомості про притягнення неповнолітніх до адміністративної відповідальності не розглядаються окремо.

Згідно з Законом України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», Державний департамент з питань виконання кримінальних покарань забезпечує:

– реалізацію державної політики у сфері виконання кримінальних покарань;

– контроль за дотриманням прав людини та громадянина, вимог законодавства щодо виконання кримінальних покарань, реалізацією законних прав і інтересів засуджених та осіб, взятих під варту.

Органи Державного департаменту з питань виконання кримінальних покарань України займаються збором та обробкою адміністративних даних щодо неповнолітніх ув’язнених, зокрема:

– кількість неповнолітніх ув’язнених у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань;

– результати діяльності спеціальних виховних установ.

У відповідності до ст. 6 Закону України «Про пробацію» [305] та Положення [309] про Державну установу «Центр пробації», затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 28 грудня 2017 року, №4322/5, *Державна установа «Центр пробації»* иконує завдання, покладені на неї Державною кримінально-виконавчою службою України щодо пробації та безпосереднього керівництва та координації діяльності органів, відповідальних за ці питання. Це досягається через ряд заходів, таких як підготовка досудових звітів щодо неповнолітніх обвинувачених, що є обов'язковою у випадку неповнолітніх; здійснення нагляду за особами, які були засуджені до різних видів покарань, таких як обмеження прав або виконання громадських або виправних робіт; спрямування засуджених до обмеження волі до виправних центрів; впровадження програм пробації для осіб, які звільнені від відбування покарань з випробовуванням (згідно зі статтею 75 Кримінального кодексу України).

На основі законом визначених повноважень, органи пробації узагальнюють адміністративні дані про неповнолітніх суб'єктів пробації, включаючи інформацію про них, яка зберігається уповноваженими органами з питань пробації, а також результати діяльності органів (секторів) ювенальної пробації.

За Положенням [289] про *Міністерство соціальної політики*, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 року, № 423, Міністерство має відповідальність за кілька ключових завдань, включаючи координацію програм соціального захисту для бездомних осіб і безпритульних дітей, їхню соціально-психологічну реабілітацію, а також забезпечення соціально-правового захисту та запобігання бездоглядності та правопорушень серед дітей. Вони також відповідають за координацію діяльності служб у справах дітей та проведення аналізу роботи центрів соціально-психологічної реабілітації та притулків для дітей.

Результати роботи притулків для дітей та центрів соціально-психологічної реабілітації Мінсоцполітики узагальнюються у статистичних

звітах, зокрема в Звіті про рух контингенту дітей у притулках і в Звіті про діяльність центрів соціально-психологічної реабілітації дітей.

Окрім збору статистичних даних, забезпечення прав дітей, що мали контакт із законом, підлягає незалежному моніторингу Уповноваженого Верховної Ради з прав людини в рамках виконання функцій Національного превентивного механізму. Результати такої моніторингової діяльності Уповноваженого щороку систематизуються в «Спеціальній доповіді Уповноваженого Верховної Ради з прав людини. Стан реалізації національного превентивного механізму» [388], яка містить детальний опис проблем і викликів, які стоять перед дітьми, котрі мали контакт із законом. Ці звіти, безумовно, не вдаються в охоплення всіх аспектів проблем, пов'язаних з неповнолітніми, які опинилися в системі кримінальної юстиції. Однак вони мають значний вплив на центральні органи виконавчої влади, що в межах закріпленої законом компетенції здійснюють функції в сфері правосуддя щодо неповнолітніх.

Україна має різноманітні громадські організації, що залучені до незалежного моніторингу забезпечення прав дітей, які мають взаємодію з правопорушниками. Наприклад, група громадських організацій «Коаліція «Права дитини в Україні», до якої входять: Всеукраїнська громадська організація «Жіночий консорціум України», Всеукраїнська Фундація «Захист Прав Дітей», Молодіжна громадська організація «МАРТ» (Молодіжна АльтеРнаТива), Харківський інститут соціальних досліджень, Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива», Правозахисний центр «Поступ», Дитяча екологічна громадська організація «Флора» (м. Кропивницький), Асоціація молодих професіоналів «Клас» (м. Харків), Міжнародна благодійна організація «Партнерство «Кожній дитині», Благодійний фонд «Рокада», Сумська обласна молодіжна «Ґендерна агенція консультацій та інформації», Представництво міжнародної організації ХІАС.

Коаліція «Права дитини в Україні» провела незалежний моніторинг, спрямований на оцінку дотримання прав дітей [100], що перебувають у

приймальниках-розподільниках МВС України. В результаті були зроблені відповідні рекомендації стосовно необхідних змін у системі тримання дітей до моменту ухвалення рішення судом. Коаліція, очолювана Анти-дискримінаційним центром, також організувала моніторинг дотримання прав дитини в закритих установах в Білорусі, Молдові та Україні [2] з метою покращення становища дітей, що перебувають у місцях несвободи під повним контролем держави.

Необхідно глибше дослідити, як ефективно діє національна модель пробації шляхом відповіді на наступне питання: Чи спостерігається зменшення рівня рецидиву серед осіб, які перебувають під наглядом пробаційних служб? Наприкінці 2019 року відомо, що на обліку уповноважених органів пробації знаходилося 56 334 особи. Протягом цього періоду 1 729 осіб вчинили повторні кримінальні правопорушення, що становить 3,1 % від загальної кількості осіб на обліку. Варто зауважити, що кількість осіб, які потрапили на облік, зросла на 222 особи порівняно з попереднім періодом [369].

У 2020 році спостерігається зниження кількості осіб, які перебували на обліку уповноважених органів пробації у порівнянні з попереднім роком на 2,6 %, що становить 54 889 осіб. Однак збільшення кількості повторних кримінальних правопорушень у цей період є помітним, складаючи 3,18 % або 1 746 осіб [369].

У 2021 році відзначається зростання кількості осіб, які були зареєстровані уповноваженими органами пробації, у середньому на 2,5 тисячі, що впродовж року досягло 59 023 осіб. У той же час кількість осіб, які вчинили повторні кримінальні правопорушення протягом цього періоду, склала 1541, або 2,6 % від загальної кількості, зареєстрованої в системі пробації [369].

В період з 2019 по 2021 рік відмічається помірна стабільність у випадках повторних кримінальних порушень, що вказує на відсутність значного зростання. Навіть у 2021 році спостерігається навіть невелике зменшення, при збільшенні кількості осіб, які перебувають під наглядом. Середньорічний коефіцієнт повторних кримінальних порушень склав 3,1 % [369].

Це ж саме стосується і повторної злочинності серед неповнолітніх. У 2020 році за даними уповноважених органів з пробації було зареєстровано 1 918 неповнолітніх на пробації, і 42 з них вчинили нові злочини під час перебування на обліку. Загальний рівень повторних злочинів по всій Україні становив 2,2 %. Проте варто враховувати, що методика розрахунку повторної злочинності базується лише на періоді перебування дитини на обліку у пробації і враховується тільки стосовно злочинів, за які передбачена покарання у вигляді позбавлення волі. Тому, з урахуванням європейського досвіду, де розрахунок повторної злочинності проводиться протягом 5 років після відбуття покарання, фактичний рівень може бути трохи вищим [7].

Давайте зіставимо дані досліджень щодо рівнів рецидивізму серед клієнтів пробаційних служб у ряді зарубіжних країн на етапі введення інституту пробації [427]:

Дослідження	**Результати**
Cohen, Eden та *Lazar*, 1991 (США)	Рівень рецидивізму серед дорослих злочинців упродовж 5 років після пробації складав 56 % Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 5 років після ув'язнення складав 60 % Пробація, так само як і ув'язнення, не є дієвим засобом запобігання вчинення нових злочинів.
Genderau (*узагальнення 47 досліджень*), 2000 (Канада)	Інтенсифікація пробаційного нагляду призводить до збільшення рівня рецидивізму на 6 %
Muiluvuori, 2000 (Фінляндія)	Рівень рецидивізму впродовж 5 років після: *– громадських робіт – 60 %;* *– ув'язнення – 66 %*
Killias та інші, 2000 (Швейцарія)	Рівень рецидивізму впродовж 2 років після: *– громадських робіт – 21 %;* *– ув'язнення – 26 %*
The Howard League for Penal Reform, 2002 (Англія та Уельс)	Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 2 років після: *– санкцій та заходів у громаді – 54 %;*

	– ув'язнення – 67 %
United States Sentencing Commission, (США)	49,3 % федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови нагляду упродовж 8 років. 31,7 % федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були засуджені за вчинення нового злочину упродовж 8 років. 24,6 % федеральних злочинців, звільнених у 2005 році, були знову засуджені до позбавлення волі упродовж 8 років.
Verborg, 2008 (Іллінойс, США)	Від 29 % до 44 % злочинців вчиняють рецидивні злочини упродовж перебування під пробаційним наглядом Від 29 % до 60 % злочинців вчиняють рецидивні злочини упродовж п'яти років після закінчення пробаційного нагляду
Kiminalomsorgen, 2010 (Швеція)	20 % осіб, які відбули покарання у пенітенціарних установах, вчиняють рецидивні злочини упродовж наступних 2 років
Recidivism of Offenders on Federal Community Supervision, 2012 (США)	30 % злочинців, які перебували під наглядом в період з жовтня 2004 року до вересня 2005 року, вчинили новий злочин упродовж пробаційного періоду
Recidivism Briefing, 2013 (Айдахо, США)	Рівень рецидивізму серед клієнтів пробації складає 31 %
Nash, 2014 (Колорадо, США)	20 % неповнолітніх не пройшли успішно період пробації через невиконання покладених обов'язків. 5 % неповнолітніх не пройшли успішно період пробації через вчинення нового злочину. 22 % дорослих не пройшли успішно період пробації через невиконання покладених обов'язків. 5 % дорослих не пройшли успішно період пробації через вчинення нового злочину.
Texas Legislature, 2015 (Техас, США)	Рівень арештів за вчинення нових злочинів серед дорослих упродовж 3 років після ув'язнення за

	2009 – 2011 рр. суттєво не змінився, складаючи приблизно 46 % – 47 %. Рівень арештів за вчинення нових злочинів серед неповнолітніх упродовж 3 років після ув'язнення за 2009 – 2011 рр. суттєво не змінився, складаючи приблизно 42 %
Interagency Council on Intermediate Sanctions, 2015 (Гавайї, США)	Упродовж 3-х років після початку нагляду 50,9 % клієнтів пробації були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови перебування під пробаційним наглядом. Упродовж 3-х років після початку нагляду 45,5 % умовно-достроково звільнених були заарештовані за вчинення нового злочину або порушили умови перебування під пробаційним наглядом.
James, 2015 (США)	76,6 % осіб, звільнених з пенітенціарних установ у 2005 році, були заарештовані упродовж 5 років після звільнення. Більшість з них були заарештовані у перший же рік після звільнення.
Scarpitti та *Stephenson*, 2015 (США)	За умов наявності реабілітаційних програм та усунення делінквентних впливів пробація може бути дієвим засобом попередження рецидивізму серед неповнолітніх, принаймні для деяких категорій підлітків.
Ministry of Justice of England and Wales, 2016 (Англія та Уельс)	Рівень рецидивізму серед дорослих злочинців упродовж 1 року після *community sentence* або *suspended sentence order* порівняно з 2003 роком зменшився на 6,7 % та складав 33,2 %. Рівень рецидивізму серед дорослих упродовж 1 року після ув'язнення за останні 10 років суттєво не змінився, складаючи приблизно 45 % – 49 %
Northumbria Community Rehabilitation Company, 2017 (Англія)	22 % осіб, з якими працюють працівники компанії, не проходять випробування

Україна вже більше п'яти років має діючу систему пробації. З початку 2020 року через неї пройшло 105 тисяч осіб, які порушили закон, а наразі 58

тисяч осіб перебувають на обліку у пробаційних органах. Олег Янчук, який керує Державною установою «Центр пробації», зауважує, що з приблизно 22 тисяч досудових доповідей, поданих цього року до суду його співробітниками, 80 % свідчили про можливість реабілітації осіб, які порушили закон і щодо яких складено досудову доповідь [205].

Велику роль у боротьбі з правопорушеннями відіграє ведення, а головне правильне використання відповідної статистики. На основі вищесказаного нами сформульовано декілька пропозицій щодо оптимізації та удосконалення ведення статистики щодо неповнолітніх службою пробації задля ефективного аналізу діяльності останньої.

1. Систематичне збирання даних щодо неповнолітніх клієнтів пробації. Необхідно запровадити обов'язкове збирання та реєстрацію інформації про всіх неповнолітніх клієнтів пробації, включаючи особисту інформацію, деталі про вчинені злочини, інформацію про призначене випробування тощо:

а) особиста інформацію про кожного неповнолітнього клієнта: ім'я, дату народження, адресу реєстрації, проживання, контактні дані тощо;

б) деталі про скоєний злочини (в тому числі щодо рецидиву злочинів). Важливо збирати повну інформацію про злочин чи злочини, за які було засуджено неповнолітнього та які є підставою для призначення пробації: тип злочину, дату, місце вчинення, судове рішення та вимоги, які винесені у відношенні до клієнта;

в) інформація про призначене неповнолітньому випробування. Ведення статистики щодо випробувань є важливим аспектом діяльності служби пробації щодо неповнолітніх. Збирати інформацію про регулярність проведення випробувань, результати тестів, включаючи випробування на наркотики або алкоголь, а також дотримання вимог щодо випробувань.

г) дані про прогрес у навчанні або отримання роботи;

д) участь у програмах реабілітації або терапії;

ж) дані про дотримання пробаційних вимог: Вести статистику щодо дотримання неповнолітніми пробаційних вимог, таких як зустрічі з

пробаційними офіцерами, участь у програмах реабілітації, випробування на наркотики тощо. Це надасть об’єктивну інформацію про рівень дотримання та допоможе виявити проблемні зони, де потрібно зосередити увагу.

з) дані щодо потреб неповнолітніх у підтримці та допомозі. Це може включати інформацію про доступ до житла, працевлаштування, освіти, медичні та психологічні послуги. Аналіз цих даних дозволить ідентифікувати потреби неповнолітніх та забезпечити належну підтримку для їх успішної реінтеграції в суспільство.

к) для цієї інформації повинна бути створена єдина база даних. Вона буде використовуватися для зберігання та управління інформацією про всіх неповнолітніх клієнтів служби пробації. Ця база даних повинна бути доступна для всіх працівників служби, що забезпечить обмін інформацією та уніфікований підхід до збору та аналізу даних. Важливо розробити стандартизований формат для внесення даних до бази даних. Це допоможе уникнути помилок та забезпечить однорідність і структурованість даних, що полегшить їх подальший аналіз та порівняння. Інформація в базі має регулярно оновлюватись.

Обов’язково треба дотримуватись захисту конфіденційності. Враховувати вимоги законодавства та встановлювати внутрішні політики та процедури щодо доступу до даних, обмеження прав доступу та шифрування інформації. Це дозволить зберегти довіру клієнтів та забезпечити конфіденційність їх персональних даних.

л) розробити аналітичні інструменти для ефективного аналізу даних. Це можуть бути засоби візуалізації даних, статистичні інструменти, алгоритми для виявлення залежностей та трендів, аналіз впливу програм та інтервенцій на результати пробації, а також інші інструменти, що сприятимуть глибшому розумінню даних та забезпечать ефективний аналіз діяльності служби пробації щодо неповнолітніх.

2. Система регулярної звітності. Розробити систему регулярної звітності, яка буде включати аналіз ключових показників продуктивності та результатів

служби пробації щодо неповнолітніх. Це дозволить оцінити ефективність роботи, виявити сильні та слабкі сторони, а також визначити пріоритетні напрямки для покращення.

3. Фіксування та опис застосування наукових досліджень та інновацій у сфері служби пробації. Має вестися доступний перелік нових методик, інструментів та підходів, щоб покращити ефективність та ефективність роботи з неповнолітніми служби пробації.

4. Проведення регулярних опитувань та оцінювання задоволеності неповнолітніх щодо роботи служби пробації. Це дозволить отримати клієнтську думку, зрозуміти потреби та проблеми неповнолітніх правопорушників та прийняти заходи для поліпшення якості надання послуг.

Загалом, систематичне збирання даних та ефективний аналіз їх діяльності допоможуть службі пробації визначити успішні підходи до неповнолітніх, виявити проблемні області та прийняти належні кроки для покращення своєї роботи.

5. Розробити систему ключових показників продуктивності для служби пробації, які відображатимуть основні аспекти роботи з неповнолітніми, такі як відсоток успішного завершення пробаційних програм, зниження рецидиву злочинності та покращення соціальної реінтеграції неповнолітніх. Це дозволить оцінити ефективність служби та виявити можливі напрямки для покращення.

Висновки до розділу 2

1. Пробація є ефективним засобом моніторингу, соціальної підтримки, виховання, запобігання повторним кримінальним правопорушенням та зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх. Відповідні наглядові та соціально-виховні заходи застосовуються за рішенням суду у рамках виконання певних видів кримінальних покарань, не пов’язаних з позбавленням волі (штраф, громадські роботи, виправні роботи, пробаційний нагляд). За своєю

соціальною й правовою природою пробація відрізняється від призначення покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, оскільки спрямована на виправлення неповнолітніх, формування толерантності до вчинення протиправних діянь у майбутньому, усвідомлення правопорушником суспільно небезпечних наслідків учинених дій. Окрім того, завдяки системі пробації суд одержує поглиблену різносторонню інформацію про підсудних, що сприяє індивідуалізації міри їх відповідальності. Наголошено на гуманізації системи виконання покарань, яка вимагає зменшення державного втручання та підвищенні мотивації для декриміналізації світогляду особи-злочинця. Досягнення такої мети передбачає використання інституту пробації як засобу забезпечення ефективного контролю над особами, які вчинили правопорушення, та їх реабілітації, при цьому зменшуючи вплив виховних установ.

2. У системі заходів запобігання правопорушенням, учиненим неповнолітніми, особливе місце посідає індивідуально-профілактична робота на основі складеного органом пробації плану роботи із засудженим, що включає комплекс заходів з надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги; сприяння працевлаштуванню, залученню до навчання, участі у виховних заходах та соціально корисної діяльності; допомога у вирішенні соціальних проблем, у тому числі розв’язанню конфліктних ситуацій у родині.

3. Оцінка ризиків учинення неповнолітнім кримінального правопорушення повторно, необхідна при підготовці досудової доповіді та складанні індивідуального плану роботи із засудженим, що включає: захисні чинники – характеристики осіб, які притягуються до відповідальності за вчинення кримінальних правопорушень, фактори впливу на їх протиправну діяльність родини, освітнього середовища, соціального оточення; криміногенні чинники – ступінь впливу певного фактору ризику на виникнення (розвиток) протиправної поведінки; чинники рецидиву – причини та умови вчинення кримінального правопорушення повторно. Основними завданнями оцінки ризиків є: виявлення факторів, що сприяють протиправній поведінці

неповнолітнього; підготовка інформації для суду, що характеризує обвинуваченого, з метою прийняття рішення про міру його відповідальності; проведення моніторингу змін у потребах неповнолітньої особи і рівня ризику вчинення нею повторних кримінальних правопорушень; визначення рівня нагляду та обрання програми з урахуванням виявлених криміногенних факторів, факторів сприйняття і захисту неповнолітніх осіб та обов'язків, покладених на них судом.

4. Проаналізовано основні тенденції злочинності неповнолітніх в умовах дії правового режиму воєнного стану: у 2024 р. обліковано 1 582 осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у віці від 14 до 18 років, що на 48,2 % більше, ніж у попередньому році, але у 4,1 рази менше відповідного показника 2013 р. Їх частка серед усіх правопорушників становить близько 2,0 % (2021 р. – 1,7 %, 2013 р. – 3,0 %, 2015 р. – 3,3 %). У структурі ювенальної злочинності домінують корисливі та корисливо-насильницькі посягання на власність, зокрема крадіжки (41,8 %) і грабежі (18,1 %). Характерним є збільшення питомої ваги злочинів насильницького спрямування: хуліганств – 12,1 % (+ 23,4 %), нанесення тяжких тілесних ушкоджень – 4,2 % (+ 34,7 %), умисних вбивств – 4,9 % (+ 42,2 %), зґвалтувань та інших видів сексуального насильства – 1,8 % (+ 11,9 %), із тенденціями до щорічного зростання питомої ваги тяжких та особливо тяжких злочинів (+12,1 %), правопорушень, учинених у складі групи (+ 42 %), під впливом психоактивних речовин (+ 30,9 %), через поширення бродяжництва й дитячої безпритульності (+29 %) та домашнього насильства (+ 49 %). Неповнолітні правопорушники зазвичай мають серйозні деформації моральних і правових ціннісних орієнтацій, для них характерні відсутність почуття сорому й байдуже ставлення до переживань інших. Підкреслено важливість урахування вікових і психологічних особливостей неповнолітніх для обґрунтування судом міри покарання, у тому числі шляхом застосування щодо них альтернативних позбавленню волі заходів виховного впливу зі збереженням соціальних зв'язків.

5. Доведено, що інститут пробації у комплексі заходів запобігання

кримінальним правопорушенням неповнолітніх слугує: забезпеченню справедливого правосуддя із вжиттям альтернативних позбавленню волі заходів виправлення; економії витрат на утримання ув'язнених у виховних установах; зменшенню ризиків рецидиву; налагодженню співпраці (комунікації) уповноважених державних структур, їх службових осіб, територіальних громад, громадськості й волонтерських організацій для супроводу неповнолітніх, які перебувають під наглядом пробаційної служби.

6. Запропоновано концептуально нові напрями застосування інституту пробації у запобіганні правопорушенням неповнолітніх із розробленням проєктів змін та доповнень до законодавства, що включають: 1) конкретизацію обов'язків, які покладаються на неповнолітніх під час перебування на випробувальному терміні (щодо виконання громадських робіт; відшкодування збитків; участі у реабілітаційних і корекційних програмах; обмеження вільного часу; проживання в пробаційному центрі; лікування від алкогольної та наркотичної залежності; завершення початкової, середньої або вищої освіти); 2) закріплення переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації і не включають позбавлення волі, зокрема: виправний нагляд під контролем наглядачів; громадський осуд; примусові вибачення перед потерпілими; відшкодування збитків; проходження освітніх курсів у школі або спеціальній школі-інтернаті; 3) закріплення критеріїв оцінювання ефективності пробаційного нагляду, реалізації програм нагляду та реабілітації, у тому числі й шляхом відбору та оцінки неповнолітніх органом пробації; напрямів взаємодії з правоохоронними органами, судами, соціальними службами, громадськістю; 4) унормування процедури пробаційного контролю, що включає вимогу до правопорушника регулярно звітувати до органу пробації, проведення перевірок та відвідування місця проживання правопорушника, забезпечення дотримання умов пробації, визначення потенційних ризиків та вжиття заходів щодо їх усунення; 5) захист прав неповнолітніх, які перебувають під пробацією, і гарантування принципу справедливості пробаційного нагляду (роз'яснення прав та обов'язків;

забезпечення конфіденційності особистої інформації); 6) закріплення відповідальності неповнолітніх та передбачення санкцій за порушення умов пробації (зміни умов пробації, попередження, альтернативні варіанти покарання; призупинення пробації та повернення до ув’язнення); 7) запобігання корупції та зловживанням у системі пробації (внутрішній аудит; дотримання етичних стандартів; встановлення процедур розгляду заяв і скарг; антикорупційні навчання персоналу).

РОЗДІЛ 3.
ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПРОБАЦІЇ ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Кримінальні процесуальні засади запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми

Для розуміння проблеми злочинності серед неповнолітніх в Україні, необхідно розглядати її науково-теоретичний аналіз як складову загальної злочинності суспільства. Ця злочинність розвивається під впливом тих самих факторів, що й загальна злочинність. Тому утворення нормального демократичного суспільства неможливе без уваги до проблеми неповнолітніх.

Більш того, злочинність серед неповнолітніх є показником сталого розвитку перехідного суспільства і є значною соціальною проблемою, яка привертає увагу в різних країнах. На жаль, Україна не виняток. Випадки крадіжок, бійок, викрадень транспортних засобів, а також споживання алкоголю та наркотиків (включаючи їх продаж), прояви жорстокості, насильства, і навіть випадки зґвалтувань та вбивств стають рутинними серед багатьох неповнолітніх. Проте, найбільш тривожним є те, що щорічно неповнолітні злочинці доповнюють злочинність серед дорослих [176, с. 132].

Необхідно підтримати думку вітчизняних вчених про те, що проблема злочинності серед неповнолітніх є важливою в кримінологічному контексті. Ця проблема відображає основні тенденції розвитку злочинності в країні та служить показником морального стану суспільства [172, с. 17].

У зв’язку з тим, що кримінальна активність серед підлітків українського суспільства становить найбільш від’ємну складову девіантної поведінки, вітчизняні кримінологи узгоджуються у твердженні, що однією з ключових проблем, яка варта уваги кримінологічних досліджень, є кримінальна активність серед неповнолітніх.

Важливо підкреслити, що кримінальна поведінка серед неповнолітніх пов’язана з безробіттям, відсутністю розваг, нечіткою мотивацією на майбутнє. Брак батьківського контролю виявляється визначальною рисою сучасних неповнолітніх порушників правопорядку. За даними наукової школи «Інтелект», більшість засуджених підлітків є особами, які на момент скоєння злочину не працювали, не навчалися, або просто бездіяльні, вживали алкоголь, тютюн або наркотики.

Крім того, третина засуджених неповнолітніх, які відбувають покарання у виправних установах, скоїли злочини у співучасті з дорослими, головним чином, під їхнім безпосереднім керівництвом. Часто ці дорослі мали кримінальний досвід і намагалися свідомо залучити молодих людей до незаконної діяльності. До того ж, за думкою більшості криміналістів, кримінальна активність серед неповнолітніх переважно є масовою. Мотиви такої поведінки часто включають користь, помсту, ревнощі та хуліганство.

Крім того, згідно з думкою О. С. Стеблінської, суспільно небезпечні наслідки кримінальної активності серед неповнолітніх, пов’язаної з алкогольними впливами, вимагають не лише застосування соціально-економічних, медичних, правових та інших заходів впливу, але й проведення науково-теоретичних досліджень стану, детермінантів та пошуку ефективних шляхів запобігання цьому небезпечному соціально-правовому явищу [372, с. 5].

При аналізі причин і умов, що призводять до злочинності серед неповнолітніх, важливо розглядати їх взаємозв’язок, оскільки вони взаємодіють між собою. Дослідження показують, що фактори, що впливають на злочинну поведінку неповнолітніх, включають мотивацію, соціальні потреби та користь, що може бути отримана через вчинення злочину.

Управління кримінальними справами не може ефективно функціонувати без застосування примусових заходів, які обмежують права та свободи особи. Законодавство визначає обов’язки та права учасників кримінального провадження для досягнення цієї мети. Проте інтереси сторін не завжди

збігаються, що може призводити до невідповідності у виконанні процесуальних обов'язків, зокрема серед неповнолітніх.

Заходи, які включають запобіжні заходи, мають на меті впливати на поведінку учасників кримінального провадження, щоб забезпечити належне виконання процесуальних норм та уникнути небажаних подій, що можуть спотворити перебіг судового процесу [166, с. 163].

У відомому документі «Стратегії ефективного кримінального розслідування» сучасні дослідники О. В. Авраменко, Р. І. Благута та А. Я. Хітра підтверджують погляд І. Л. Петрухіна, що переконання є основним засобом, яким держава забезпечує належну поведінку громадян. Заходи примусу, відзначають вони, застосовуються переважно в тих випадках, коли переконання саме по собі виявляється недостатнім для виконання імперативних обов'язків, що покладаються на конкретну особу [109, с. 5].

В. Н. Батюк відзначив, що, незважаючи на важливість переконань у суспільстві, застосування примусових заходів має значний вплив на зменшення рівня злочинності. Хоча запити від слідчих органів щодо відкриття кримінальних справ стосовно посадових осіб та громадян, зазвичай, здійснюються на добровільній основі, проте у великій кількості випадків виконання судових рішень у цих справах забезпечується державою [106, с. 5].

У своєму науковому дослідженні Г. К. Кожевніков звернув увагу на цікавій науковій проблемі: чи можна розглядати заходи, призначені для забезпечення кримінального провадження, та заходи кримінально-процесуального примусу як ідентичні поняття. Для розв'язання цього питання Г. К. Кожевніков запропонував провести аналіз визначення примусових заходів у кримінальному провадженні [143, с. 68].

Перш за все, варто відзначити, що використання примусових заходів у кримінальному процесі було врегульоване відповідними нормами КПК 1960 року, а заходи для забезпечення кримінального розслідування – у відповідному розділі діючого КПК України 2012 року.

М. В. Лиманська у своїй науковій праці аналізує поняття кримінально-процесуального примусу як сукупність заходів примусового впливу, визначених нормами кримінально-процесуального законодавства, спрямованих на забезпечення дотримання обов'язків учасниками розслідування та судового розгляду кримінальних справ, а також на ефективне виконання завдань у кримінальному процесі [185, с. 115].

Згідно з висловлюванням Т. І. Нікіфорової, кримінально-процесуальний примус може бути розглянутий як метод регулювання кримінального процесу, спрямований на вплив на учасників процесу з метою ефективного досягнення цілей та завдань кримінального судочинства [235, с. 8].

О. Андрушко зазначив, що примус у кримінальному провадженні представляє собою спосіб впливу з боку держави, що виявляється через правові обмеження особистих, майнових та організаційних прав учасників кримінального провадження [9, с. 215].

Деякі експерти в області правозастосування розглядають застосування зброї проти правопорушників як один із способів застосування примусу у кримінальному провадженні. Існують інші заходи, які також можуть бути використані у цілях зміцнення правопорядку, такі як обшуки, виїмки, огляди та інші слідчі процедури, які можуть або не можуть супроводжуватися примусом. Ці заходи можуть включати запити на дачу показань свідків та висновки експертів [109, с. 5].

Ми підтримуємо точку зору авторів, таких як О. В. Авраменко, Р. І. Благут, А. Я. Хітра, які вважають, що заходи кримінально-процесуального примусу є примусовими діями, передбаченими законодавством. Ці заходи застосовуються виключно уповноваженими посадовими особами та державними органами стосовно осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, таких як підозрювані, обвинувачені, потерпілі та свідки. Мета цих заходів полягає в уникненні реальних і потенційних перешкод, які можуть завадити виконанню завдань кримінального судочинства.

Ці автори стверджують, що для визначення системи примусових заходів у кримінальному провадженні необхідно аналізувати їх правову природу, яка залежить від підстав їх застосування. Кожен примусовий захід має свою конкретну мету, проте спільною для них є забезпечення виконання завдань кримінального судочинства. Таким чином, ці завдання можуть бути виконані при належній поведінці суб'єкта кримінального провадження.

Основною характеристикою більшості примусових заходів у кримінальному процесі є реагування на невиконання або неналежне виконання певних суб'єктами кримінально-процесуальних обов'язків, а саме на вчинення кримінально-процесуальних злочинів [109, с. 6-7].

Проте важливо відзначити, що не завжди виконання або невиконання обов'язків у кримінальному провадженні визначає застосування заходів примусу. Ми розглядаємо заходи забезпечення кримінального провадження як форму примусу, але їх визначення не є однозначним. Деякі дії слідчих та оперативних служб також можуть включатися до цього поняття.

Запобіжні заходи є складовою частиною забезпечення кримінального провадження і застосовуються лише до підозрюваних та обвинувачених. Вони є найжорстокішою формою примусу і використовуються для забезпечення успішного розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Ці заходи мають відмінності від інших заходів забезпечення, і їх мета та ціль визначаються в законі.

Критерієм взаємозв'язку примусових заходів із запобіжними є об'єктивна раціональність застосування примусових заходів з метою профілактики, спрямованою на досягнення хоча б одного з об'єктивів запобіжних заходів, визначених законом [107, с. 9].

Питання запобіжних заходів у кримінальному правосудді виникло ще в часи Радянського Союзу і неперервно удосконалюється з метою покращення виконання процесу кримінального правосуддя [412, с. 179].

Превентивні дії, у якості складової кримінального процесу, зазвичай не враховують аспекти покарання та ставлення держави до особи як до злочинця.

Такий погляд висловив Конституційний Суд України, зазначивши, що «за юридичною сутністю превентивні заходи щодо особи, яка перебуває під підозрою чи обвинуваченням, не мають характеру кримінального покарання» [417, с. 12].

За думкою В. О. Попелюшки, основний принцип презумпції невинуватості має бути закріплений у кодексі поведінки для всіх учасників правосуддя, зокрема для слідчих, прокурорів і суддів. Відповідно до цього кодексу, їм слід утримуватися від ув'язнення обвинувачених як злочинців, поки не буде доведено їхня вина. Це означає, що взаємини між ними повинні базуватися на нормальних взаємовідносинах, де обвинувачений не несе відповідальності за дії, за які його обвинувачують. Крім того, відповідно до висловленого Попелюшкою, використання державного (процесуального) примусу у кримінальному провадженні повинно бути обмеженим і застосовуватися лише у необхідному обсязі, щоб особа могла відповісти перед судом [271].

Особливо важливо враховувати, що молоді люди, які вчинили правопорушення, мають дуже нестійку психологічну стійкість. Для них кожен контакт з правоохоронними органами, прокуратурою або судом є великим стресом. Тому при застосуванні запобіжних заходів та в ході кримінального провадження слід виявляти особливу чутливість до потреб неповнолітніх. Як зауважує О. П. Кучинська, розгляд питання про роль і значення запобіжних заходів у кримінальному судочинстві нерозривно пов'язаний з гарантуванням прав і захисту особи в кримінальному процесі [183, с. 17].

Необхідно орієнтуватися на забезпечення безпеки та виховання неповнолітніх шляхом застосування превентивних заходів, уникнення каральних дій є ключовим аспектом. Але відзначається, що на думку науковців [225, с. 12], заходи цієї природи можуть містити елемент каральності, особливо, якщо у відношенні підозрюваного чи підсудного порушуються самі запобіжні заходи або не дотримуються його права та обов'язки, і якщо ці заходи замінюються більш суворими [416, с. 70].

Сьогодні ми спостерігаємо різні погляди науковців, уникаючи заяв, що запобіжні заходи, передбачені КПК України, є неюридично відповідальними. Переважно це пов’язано з превентивним характером таких заходів, але в конкретних обставинах вони також можуть мати каральний ефект.

Юридична відповідальність не обмежується лише покаранням за минулі порушення; вона також впливає ретроспективно та має негативні наслідки. Ця відповідальність може виявитися через нормативно-правові санкції, які обмежують права окремих осіб. Тому учасники кримінальних справ повинні дотримуватися своїх процесуальних обов’язків.

Наприклад, особа під вартою, як у випадку домашнього арешту, повинна чітко розуміти свої права та обов’язки. Порушення законних обов’язків може призвести до зміни форми тримання вартою на більш сувору. Ці реакції у кримінальному провадженні можна охарактеризувати як кримінально-процесуальну відповідальність, і, отже, важливо введення терміну «кримінально-процесуальна відповідальність» у науковому дискурсі, особливо у контексті застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні.

Заходи забезпечення кримінального провадження, відомі також як запобіжні заходи, складаються з ряду конкретних дій, які визначають процес кримінального розслідування. Кожен з цих заходів має спільні ознаки, що роблять їх запобіжними: вони застосовуються примусово, спрямовані на запобігання, обираються вибірково та тимчасово. Однак їхні особливості визначаються такими критеріями:

1. Чітко визначений перелік суб’єктів, які можуть піддаватися запобіжним заходам. Ці заходи можуть застосовуватися до свідків, потерпілих, осіб, що володіють речами та документами, які становлять предмет розслідування, тоді як інші суб’єкти можуть піддаватися іншим заходам забезпечення кримінального провадження.

2. Застосовуються лише при визначенні слідчим суддею, якщо це обґрунтовано та передбачено відповідно до законодавства.

3. Мають чітко визначену причину та мету застосування, які закріплені у законі.

4. Характеризуються вищим рівнем примусу порівняно з іншими заходами забезпечення кримінального провадження, оскільки вони обмежують конституційні права особи на свободу та особисту недоторканість [166, с. 168];

5. Список, який вони складають у відповідності до закону, включає в себе всі можливі аспекти. Отже, запобіжні заходи не є формою кримінального покарання; вони включають елементи карного втручання за порушення конкретних вимог, встановлених у процесі вживання процесуальних заходів щодо особи, яка є об'єктом підозри. Процес заміни менш суворого запобіжного заходу виявляється складнішим, ніж випадки порушення юридичних обов'язків підозрюваних або відповідачів, і це розглядається як важлива частина кримінальної відповідальності. Важливо підкреслити, що процесуальна поведінка не суперечить принципу презумпції невинуватості, тому особа залишається вважається невинною, незважаючи на застосування санкцій під час досудового слідства за неналежне вчинення. У фаховій літературі існує точка зору, згідно з якою запобіжні заходи можуть розглядатися як процесуальні санкції. За словами науковців та практиків, превентивні заходи застосовуються для захисту «здорових» суспільств від осіб, які можуть завдати їм шкоди, та для забезпечення успішного виконання завдань кримінального правосуддя [356, с. 66].

У спеціалізованих юридичних джерелах термін «процесуальні санкції» описує заходи, що застосовуються щодо особи в разі порушення вимог процесуальних норм і призводять до виникнення певних негативних наслідків [419, с. 427].

Розглядаючи юридичний характер запобіжних заходів, важливо враховувати їх складність. Ці заходи зазвичай спрямовані на забезпечення нормального провадження у кримінальних справах, хоча не завжди обмежуються лише попередженням. У деяких випадках вони застосовуються відповідно до вже сталого порушення.

Тому, правовий характер запобіжних заходів ускладнюється тим, що вони не вважаються суворими покараннями у звичайному розумінні, але є наслідками порушення кримінально-процесуального законодавства. Примусові заходи не можуть розглядатися як кримінальні провадження, коли вони використовуються як запобіжні.

Запобіжні заходи, які входять у систему забезпечення кримінального провадження та ґрунтуються на обмеженнях конституційних прав громадян, можна поділити на такі категорії:

1. заходи, що обмежують свободу руху громадян, такі як особисті зобов'язання, домашній арешт, особиста порука та застава;

2. заходи, що обмежують особисту свободу громадян, такі як затримання та утримання під вартою [353, с. 628].

Виходячи з цього розділу, можна зробити висновок, що заходи, які забезпечують кримінальне провадження, обмежують свободу руху та особисту волю громадян. Згідно з В. Я. Горбачовим, ці заходи включають у себе специфічний режим, в якому підозрюваний або підсудний повинен перебувати [71, с. 216].

У юридичних дослідженнях активно обговорюється ефективність заходів, спрямованих на запобігання правопорушень. Згідно з поглядами В. М. Савицького, переконаного в тому, що лише ті, хто скоїв злочин, мають бути піддані виховним заходам, вважається, що визнання цього має відбутися шляхом судового розгляду [333, с. 45]. На практиці можна спостерігати, що А. І. Михайлов підтримує ту ж саму точку зору: згідно з вказаними загальними принципами перевиховання осіб, які скоїли злочин, цей процес переважно розпочинається після винесення вироку, коли відбувається офіційне визнання вини та виконання покарання. Важливо підкреслити, що на етапі передсудового слідства та під час судового розгляду кримінального провадження процес виховання обвинуваченого лише починається [104, с. 35].

На нашу думку, проведення кримінального розслідування на етапі досудового слідства може впливати на учасників процесу з метою покарання та

виховання. Запобіжні заходи, хоча не є суворими покараннями, спрямовані на вплив на підозрюваного або обвинуваченого з метою запобігання йому скоєнню нових злочинів. Використання таких заходів впливає на свідомість осіб, надаючи їм впевненість у тому, що жоден злочин не залишиться непокараним. Таким чином, державним органам доступний широкий арсенал інструментів для виявлення та покарання будь-якої особи, яка скоїла злочин [392, с. 37]. Впровадження превентивних заходів також впливає на тих, хто не є безпосереднім об'єктом цих заходів, але має певні зв'язки з кримінальним процесом. Сама можливість застосування таких заходів впливає на осіб, схильних до злочинів, стимулюючи їх до дотримання закону.

Профілактичні заходи, що застосовуються до неповнолітніх підозрюваних і обвинувачених, мають спрямовуватися на виховання, і їх ефективність залежить від рівня вихованості кожного конкретного неповнолітнього. Це погляд, який також висловлює З. Д. Єнікеєв, стверджуючи, що запобіжні заходи як правовий інструмент не лише встановлюють правила поведінки учасників кримінального провадження, але й допомагають їм виконувати свої обов'язки та сприяють формуванню правильної соціально активної поведінки. Ці заходи сприяють формуванню у свідомості особи, яка потрапила у кримінальний процес, розуміння необхідності, справедливості та відповідальності, а також виховують у ній повагу до закону та порядку [107, с. 20].

У своїй практиці науковці зосереджують увагу на впливі виховних заходів безпеки на неповнолітніх, які перебувають у статусі підозрюваних або підсудних. Він вбачає основну силу цих заходів у обмеженні рухової свободи молодих осіб, викликуванні емоційних реакцій та впливі на їхнє мислення та поведінку. Ці заходи сприяють аналізу дій неповнолітніх з критичної перспективи, що спонукає до вжиття запобіжних заходів. Це сприяє перегляду та корекції їхньої негативної поведінки [337, с. 230].

С. В. Пастушенко розглядає важливий вплив запровадження профілактичних заходів на підлітків у контексті виховання, при цьому не

вимагаючи їх відокремлення. Вона стверджує, що ефективність таких заходів залежить від того, наскільки успішно вони сприяють розвитку ключових психологічних аспектів у дітей, таких як емпатія, довіра, сором, відповідальність та інші [256, с. 12].

Наша думка полягає в тому, що визначення запобіжних заходів, яке було запропоноване науковцями, є дуже точним і компактним. Іншими словами, це метод активного впливу на підозрюваного або обвинуваченого з метою уникнення їхньої поведінки, яка може завадити досягненню цілей кримінального розслідування [59, с. 35].

Науковці обговорюють заходи, які передбачені Кримінального процесуальним кодексом для запобігання скоєнню злочинів. Ці заходи включають в себе застосування спеціальних примусових заходів, які можуть полягати у обмеженні конституційних та інших прав і свобод осіб, які перебувають під підозрою або є підсудними у кримінальному провадженні. Такі обмеження регулюються слідчими, прокурорами, слідчими суддями та судами, що входять до їхньої юрисдикції [340, с. 224]. Деякі науковці підтримують ті ж самі ідеї щодо деталей концепції запобіжних заходів [46, с. 170].

На нашу думку, більш важливим є підхід, запропонований Т. В. Данченком, що визначає запобіжні заходи як специфічні організаційно-правові інструменти впливу на осіб, які порушують права, свободи та законні інтереси інших. Ці заходи, хоча й є найбільш обмежувальними, але обґрунтованими у контексті кримінального провадження. У своїй судовій практиці компетентні органи вживають відповідних заходів для запобігання спробам підозрюваних та обвинувачених ухилятися від слідства та судового процесу з метою запобігання подальшій злочинній діяльності та забезпечення ефективних процесуальних рішень [85, с. 54].

В теорії, механізми регулювання кримінального процесу можуть функціонувати без вживання запобіжних та примусових заходів узагалі. Структура кримінально-процесуального права наділяє суб’єкта кримінального

провадження конкретними правами та обов'язками, з надією, що вони будуть повністю реалізовані через інформування громадськості. Проте така система працюватиме лише в ідеальних умовах. Зараз, коли рівень злочинності високий, це свідчить про те, що громадяни свідомо порушують закон і не прагнуть діяти відповідно до нього. Це також стосується підлітків, серед яких злочинність постійно зростає. Таким чином, у реальному житті запобіжні та примусові заходи стають реальними та важливими гарантіями дотримання всіма учасниками кримінального судочинства вимог законодавства. Отже, питання сутності та правової природи запобіжних заходів залишається актуальним, оскільки, з одного боку, вони слугують засобом забезпечення виконання закону, а з іншого – обмеженням ключових конституційних прав. Запобіжні заходи, як правило, представляють собою превентивні та примусові спеціальні заходи, призначені для запобігання вчиненню підозрюваними та підсудними протиправних дій. На нашу думку, можна обговорювати два види запобіжних заходів: особисті та загальні превенції (запобігання злочинам [45, с. 919]). «Особиста превенція» запобіжних заходів означає вплив запобіжних заходів на конкретну особу, що перебуває під підозрою або обвинуваченням, з метою унеможливлення або ускладнення можливості її участі в недозволених діях. Молоді люди, особливо ті, хто схильний до правопорушень, часто вразливі до негативного впливу, що ускладнює їхню здатність дотримуватися закону. Це вимагає застосування зовнішніх дисциплінарних заходів для запобігання таким порушенням. Для досягнення цієї мети застосовуються превентивні заходи, спрямовані на індивідуальний вплив на кожну особу, з метою виховання підозрюваних та обвинувачених неповнолітніх.

Загальна превенція застосовується до всіх осіб із процесуальним статусом підозрюваного чи обвинуваченого. Таким чином, можливість законодавчого посилення запобіжних заходів щодо менш серйозних правопорушень виступає важливим фактором стримування для тих, кого підозрюють у скоєнні кримінальних правопорушень. За словами Н. Уівера, наявність правового інституту запобіжних заходів та їхня практична реалізація стосовно тих, хто

ухиляється від виконання процесуальних обов'язків, сприяє відмові від порушення закону та підтримує його дотримання [450].

Отже, запобіжні заходи є строгими процедурними заходами, які обмежують права громадян, не торкатися при цьому принципу презумпції невинуватості. Їх використовують слідчі судді або суди за клопотанням прокурора, що надійшло від слідчого, стосовно підозрюваного або обвинуваченого. Мета таких заходів полягає в забезпеченні успішного проведення передсудового та судового розгляду кримінальних справ, виконання процесуальних обов'язків підозрюваними чи обвинуваченими, а також в запобіганні можливим незаконним діям осіб згідно зі ст. 177 КПК України.

Крім того, був впроваджений комплекс профілактичних заходів, реалізований поетапно. Нова система профілактичних заходів, визначена законодавством нового КПК України, відмовляється від деяких видів заходів, що були зазначені в КПК 1960 року. Поточна система запобіжних заходів включає особисте зобов'язання, особисту поруку, заставу, домашній арешт, тримання під вартою та затримання особи як тимчасовий запобіжний захід, як це передбачено відповідними ст. ст. 179, 180, 182, 181, 183 і 207-213 КПК України відповідно [167].

Особливі процедури кримінального провадження, які описані у Кримінальному процесуальному кодексі України, включають різні варіанти запобіжних заходів. Серед них передбачені такі можливості для осіб, що є неповнолітніми підозрюваними або підсудними:

1. надання під нагляд батьків, опікунів або піклувальників;

2. для неповнолітніх, які перебувають під опікою дитячої установи, може застосовуватися передача під нагляд адміністрації цієї установи, відповідно до положень ст. 493 КПК України [167].

Суд може накладати примусові медичні заходи, такі як передача особи під нагляд опікунів, близьких родичів або членів сім'ї з обов'язковим медичним контролем, або утримання під вартою у психіатричному закладі з умовами,

спрямованими на попередження потенційно небезпечної поведінки особи (згідно зі ст. 508 Кримінального процесуального кодексу України) [167].

Цікавим додатком до Кримінального процесуального кодексу є новий пункт, який розглядає введення запобіжних заходів при екстрадиції особи за вчинення кримінального правопорушення у іншу країну. Ці заходи включають тимчасовий арешт (відповідно до ст. 583) та арешт з метою видачі (згідно зі ст. 584). Правова сутність цих заходів полягає у триманні під вартою, спеціально застосованій для забезпечення можливості проведення екстрадиції.

Раніше у теоретичних дослідженнях було вказано, що ієрархічне розташування цих запобіжних заходів у кримінально-процесуальному праві не є випадковим. Воно визначається різним ступенем їх ефективності та здатністю гарантувати виконання правосуддя [105]. В поточний час положення ст. 176 чинного КПК України [167] передбачає вживання заходів забезпечення, спрямованих на зміцнення обмежень конституційних прав і свобод осіб, а також громадян, які мають інтерес до кримінального провадження. У порівнянні з Кримінальним процесуальним кодексом 1960 року, сучасний КПК України встановлює, що найбільш м’якими обмежувальними заходами є визначення особистих зобов’язань, тоді як найсуворішими є випадки утримання під вартою.

Законодавче закріплення, що підсилює строгість запобіжних заходів, є вирішальним у виборі конкретних запобіжних заходів або альтернатив. Використання альтернатив дозволяє застосовувати найефективніші серед них, забезпечуючи досягнення поставлених цілей за адекватного та пропорційного обмеження прав і свобод особи. Згідно з висловлюванням В. В. Рожнової, «різноманітність змісту та ступеня суворості запобіжних заходів надихає суб’єктів процесу на необхідність їх диференційованого застосування, враховуючи інтереси як кримінального правопорушення, так і осіб, до яких вони застосовуються» [334, с. 24].

Запобіжні заходи, які передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України, не відводять достатньо уваги особистим характеристикам

осіб, що перебувають у стані підозри або підсудності. Особливо це стосується неповнолітніх, для яких передбачено лише один спеціальний запобіжний захід – передачу під нагляд. Однак, у випадках, коли такий захід неможливий через відсутність батьківського впливу або інші обставини, застосовують загальні обмеження, передбачені відповідним розділом кодексу.

Передача під нагляд неповнолітнього розглядається як повноцінний запобіжний захід і регулюється відповідними положеннями закону. Додатково, судова практика може використовувати інші заходи, такі як передача під нагляд батьків або управління дитячих закладів, в залежності від обставин конкретного випадку.

Таким чином, запобіжні заходи, застосовані до неповнолітніх, включають у себе всі основні заходи, передбачені законом. Це стосується п’яти основних заходів, включаючи тимчасове тримання під вартою, які можуть застосовуватися відповідно до процесуального порядку.

На сьогоднішній день існує декілька класифікацій запобіжних заходів, які розподіляються за різними критеріями. Це може бути важливо для розробки більш диференційованого підходу до вибору заходів, особливо у випадку неповнолітніх. Такий підхід сприятиме чіткішій систематизації запобіжних заходів і забезпечить більш ефективне їх використання [45, с. 432]. В. А. Михайлов наголошує на важливості класифікації запобіжних заходів, оскільки вона забезпечує засіб для точного визначення суті кожного заходу. Це дозволяє забезпечити слідчих зручною методикою вибору оптимального запобіжного заходу для кожного підсудного, враховуючи його індивідуальні характеристики [107, с. 41]. Рекомендуємо розглянути різні підходи до класифікації профілактичних заходів, які були запропоновані дослідниками. Ці заходи можна поділити на дві основні категорії: загальні та спеціалізовані за тематикою.

Загальні заходи призначені для застосування до всіх осіб, які перебувають у стані підозри або під судом. Сюди входять особисті зобов’язання,

встановлення особистої застави, домашній арешт, тримання під вартою, а також тимчасове тримання під вартою як запобіжний захід.

Спеціалізовані профілактичні заходи застосовуються до певних категорій осіб, таких як неповнолітні підозрювані та обвинувачені. Наприклад, це може включати під нагляд батьків, опікуна чи піклувальника, або передачу неповнолітніх, які перебувають під опікою в дитячих закладах, під нагляд установи. Також існують спеціалізовані заходи для осіб, яким накладають примусові медичні заходи, такі як передача опікунам, родичам чи членам сім'ї під примусовий медичний нагляд, або поміщення в психіатричну лікарню. Додатково існують заходи для осіб, щодо яких інша країна вимагає видачі, такі як тимчасовий арешт або екстрадиція.

Згідно з цією системою класифікації, важливим є введення поняття «спеціальних запобіжних заходів» у юридичну науку. Це поняття використовується для застосування індивідуальних заходів стосовно неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених. Більшість сучасних дослідників підтримують цю концепцію та включають в неї заходи безпеки, які передбачають переведення неповнолітніх під нагляд за допомогою спеціально організованих запобіжних заходів. Термін «спеціальний» вказує на те, що щось призначене виключно для конкретної особи або мети та має особливий характер. У кримінальному судочинстві України цей термін застосовується до запобіжних заходів, які передбачають передачу неповнолітніх підозрюваних або обвинувачених під особливий нагляд, спрямований на контроль за ними у процесі кримінального провадження [167]. Необхідно внести нове поняття у науковий та правовий контексти – «особливі запобіжні заходи», і зазначити їх в ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України. М. І. Селін розглядає такі заходи наступним чином:

1. запобіжні заходи матеріального спрямування, які спрямовані на припинення вчинення або готування кримінальних або інших правопорушень, а також на запобігання негативним наслідкам таких дій;

2. процесуальні заходи, спрямовані на забезпечення нормального проведення процесуальних дій під час розслідування та запобігання можливим злочинам, що можуть бути скоєні особами, які підлягають застосуванню цих заходів [8, с. 32].

Ця система класифікації відрізняється цікавим аспектом: вона демонструє ефективність різних профілактичних заходів, спрямованих на досягнення певних цілей. Однак для нашого дослідження, яке фокусується на неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, це менш значуще, оскільки відсутні чіткі зв'язки між цими заходами та молодшими особами.

Згідно з В. А. Михайловим, запобіжні заходи можна розділити на чотири основні категорії:

1. особисті заходи безпеки (особисті зобов'язання, гарантії);

2. майнове забезпечення (застава);

3. моральна та етична підтримка (нагляд батьків, опікунів або піклувальників, нагляд родичів з медичним супроводом);

4. превентивні заходи, такі як адміністративний контроль (домашній арешт, тримання під вартою, передача під нагляд установ, поміщення в психіатричні лікарні, тимчасовий арешт, екстрадиційний арешт) [108, с. 41-42]. Хоча ця нова класифікація має більшу деталізацію, ніж попередня, виявляються певні недоліки – відрізнення між першою та третьою групами є досить умовним.

Підхід до класифікації, запропонований науковцем-процесуалістом Л. І. Феніном, демонструє деяку схожість. У XIX столітті Л. І. Фенін визначив дві основні категорії запобіжних заходів: ті, що націлені на забезпечення особистої безпеки (такі як домашній арешт, утримання під вартою – ув'язнення до винесення вироку), і ті, що спрямовані на захист майнових інтересів (такі як застава, забезпечення безпеки) [257, с. 58]. Враховуючи нововведення в українському Кримінальному процесуальному кодексі (КПК), необхідно вдосконалити існуючу систему класифікації превентивних заходів. Для цього ми розглянемо нову класифікацію, запропоновану О. І. Тіщенко та О. Г. Шило,

яка враховує два типи превентивних заходів: фізично-примусові та психолого-примусові. Ця класифікація дозволяє аналізувати заходи з урахуванням психологічного впливу на підозрюваних, обвинувачених та неповнолітніх [257, с. 59].

Крім того, Л. М. Лобойко та В. В. Рожнов розподіляють превентивні заходи на ізоляційні та неізоляційні, в залежності від ступеня обмеження прав суб'єкта. Фізично-примусові заходи, які є ізоляційними, призначені для обмеження особистої свободи підозрюваних чи обвинувачених, тоді як психолого-примусові заходи, які є неізоляційними, базуються на психологічному впливі та вимагають згоди зацікавленої особи.

Застосування фізично-примусових заходів до неповнолітніх підозрюваних можливе лише у випадках важких злочинів та відповідно до законодавства. Психолого-примусові заходи, навпаки, базуються на згоді зацікавленої особи та покладанні на неї певних обов'язків для забезпечення правильної поведінки.

Отже, узагальнюючи, можна виділити різні типи заходів, які можуть застосовуватися у відношенні до неповнолітніх, які стають підозрюваними або обвинуваченими:

1. Заходи фізичного примусу:

а) домашній арешт;

б) тримання під вартою;

в) тимчасове затримання (тимчасовий запобіжний захід);

г) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку особи;

д) тимчасовий арешт;

е) екстрадиційний арешт;

ж) запропонований захід – поміщення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу.

2. Психологічні заходи примусу, що включають:

а) запобіжні заходи, які базуються на особистій обіцянці самого підозрюваного або обвинуваченого;

б) запобіжні заходи, що базуються на майновій відповідальності, такі як застава, яку вносить сам підозрюваний або обвинувачений;

в) запобіжні заходи, що ґрунтуються на діях третіх осіб [109, с. 129].

Важливо відзначити, що пункт «б» стосується лише заходів запобігання у вигляді застави, яку надає безпосередньо підозрюваний або обвинувачений. Це може забезпечити належну поведінку особи під час кримінального розслідування; в іншому випадку існує ризик втрати майна. Щодо застави, наданої третьою особою, такою як поручитель, вона відноситься до пункту «в». У цьому випадку правомірна поведінка підозрюваного або обвинуваченого гарантується поручителем.

Застава розглядається як один з найжорстокіших запобіжних заходів, який обмежує право особи володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном. До третьої групи належать дії третіх осіб, таких як особисте поручительство, нагляд за неповнолітніми підозрюваними та обвинуваченими, зобов'язання, взяті третіми особами, і примусове медичне обстеження. Ці заходи вимагають участі третіх осіб, які непроцесуальними заходами забезпечують належну поведінку підозрюваного під час кримінального провадження.

Таким чином, ці люди мають можливість позитивно впливати на неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого. Складаються складні взаємовідносини між учасниками процесу, коли підозрюваний або обвинувачений відповідає не лише перед органом, що веде кримінальне провадження, але і перед третіми особами, які в свою чергу відповідають перед суб'єктом провадження.

Підсумовуючи, систему заходів, передбачених ст. 176 КПК, слід розширити, передбачивши передачу неповнолітніх підозрюваних і підсудних під варту (згідно із ст. 493 КПК), а також їх передачу опікунам, родичам або сім'ї. Ці профілактичні заходи, такі як обов'язковий медичний нагляд або

розміщення в психіатричних лікарнях, призначені для запобігання небезпечним діям стосовно осіб, які можуть бути піддані примусовим медичним заходам або мають проблеми з їх виконанням (згідно із ст. 508 КПК). Класифікація запобіжних заходів за різними критеріями гарантує їх оптимальне використання з урахуванням всіх необхідних характеристик для досягнення бажаного результату.

Незважаючи на важливість контрольованої передачі неповнолітніх, які є підозрюваними або обвинуваченими, відсутність інших можливостей стає негативним фактором у кримінальних справах, пов'язаних з неповнолітніми. Отже, законодавцям слід приділити більше уваги унікальному суб'єкту кримінального провадження – неповнолітньому підозрюваному (підсудному).

Необхідна радикальна реформа системи перевиховання неповнолітніх має перетворити її на сучасну службу, яка надає ресоціалізаційні послуги, враховуючи тяжкість вчинених злочинів. Це також стосується заходів запобігання, застосованих до неповнолітніх у кримінальному провадженні.

Кримінальний процесуальний кодекс передбачає різноманітні заходи запобігання для неповнолітніх у кримінальному провадженні відповідно до закону. Наприклад, ст. 176 КПК України передбачені такі заходи: особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою, затримання як тимчасовий захід, а також передача неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд, передача на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї з обов'язковим лікарським наглядом, та поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають небезпечну поведінку.

Аналіз кримінального провадження стосовно неповнолітніх показує, що найчастіше заходи запобігання, застосовані до цієї категорії осіб, включають особисті зобов'язання (44,3 %), домашні арешти (22,2 %) та тримання під вартою (21,2 %). Інші заходи, такі як особиста порука, застава та нагляд над неповнолітніми, становлять лише 12,3 % від загальної кількості.

У зв’язку з обмеженим обсягом дисертації вирішено розглянути питання, що найбільше обмежують конституційні права та свободи неповнолітніх при застосуванні заходів запобігання, зокрема домашнього арешту та тримання під вартою.

Інститут домашнього арешту в Україні описано в ст. 181 КПК України, який полягає в обмеженні можливості підозрюваних, включаючи неповнолітніх, залишати свої домівки. Заборони можуть застосовуватися цілодобово або в певний час, що дає можливість їх гнучкого використання. Домашній арешт може бути застосований до осіб, підозрюваних чи обвинувачених у вчиненні різних видів злочинів. Однак існує законодавче обмеження, яке забороняє застосування домашнього арешту під час досудового розслідування, що викладене в ст. 299 КПК України.

Превентивні заходи, такі як встановлення домашнього арешту, давно вже використовуються у багатьох країнах та не є чимось новим у національному законодавстві. Навіть у Статуті кримінального судочинства 1864 року рекомендувалося застосування домашнього арешту для тяжкохворих осіб, годуючих матерів та неповнолітніх, але це застосовувалося переважно до осіб високого статусу чи заможних. Згідно з практикою, домашній арешт розглядається як один із найбільш гуманних заходів, які мінімально обмежують права та свободи особи під час його застосування [346, с. 208].

Після того, як у 2012 році був введений новий Кримінальний процесуальний кодекс України, система запобіжних заходів отримала новий елемент – домашній арешт. Це нововведення отримало позитивну оцінку від більшості експертів, включаючи найвимогливіших. Основною метою введення цього запобіжного заходу було заповнення прогалини між заходами, які не передбачають утримання під вартою. Раніше основними заходами були підписка про невиїзд та тримання під вартою, що не завжди відповідали рівню правового захисту прав і свобод людини. Це особливо стосувалося неповнолітніх та дорослих злочинців, які, на відміну від інших заходів, часто зазнавали різних форм обмеження свободи.

У зв’язку з цим видатні вчені, такі як Ю. Грошевий, А. Туманянц, В. Сташис, Р. Хардінг, пропонують розглядати ширший спектр альтернативних заходів примусу, ніж традиційне тримання під вартою. Вони вважають, що ці заходи мають на меті забезпечити ефективний перебіг досудового розслідування, при цьому мінімізуючи конституційні обмеження прав та свобод особи. Впровадження таких альтернатив є вагомим аргументом для проведення реформ у системі запобіжних заходів в Україні.

Давайте розглянемо процес застосування домашнього арешту як запобіжного заходу для неповнолітніх, визначимо його проблеми та переваги в цьому контексті.

По-перше, важливо відзначити, що Кримінальний процесуальний кодекс України детально роз’яснює причини та умови застосування домашнього арешту. Характеристики домашнього арешту для дорослих і неповнолітніх ідентичні, що означає законне та обґрунтоване обмеження прав і свобод неповнолітніх.

Другий позитивний аспект застосування домашнього арешту для неповнолітніх полягає в тому, що ці заходи є альтернативою утриманню під вартою.

Ще однією позитивною стороною розглянутих заходів є те, що для введення домашнього арешту слідчий суддя зобов’язаний виявити та оцінити обставини, зазначені в Кримінальному процесуальному кодексі України, такі як умови проживання та виховання неповнолітніх, стабільність суспільних відносин за місцем проживання, наявність родичів, постійне місце навчання або роботи, а також наявність постійного місця проживання.

Однією з ключових умов застосування домашнього арешту є наявність у підозрюваного чи обвинуваченого (включаючи неповнолітніх) місця проживання. Важливо розглянути, що означає термін «місце проживання» у контексті запобіжного заходу «домашній арешт». Згідно з К. Т. Балтабаєвим, під домашнім арештом розуміється квартира, будинок або кімната, де підозрюваний чи обвинувачений проживає окремо, постійно або тимчасово. Під

«особливим місцем чи закладом» автор розуміє лікарні, приватні клініки, пансіонати, котеджі та інші місця і заклади, особливо коли йдеться про певну категорію осіб, які займають державні посади і не підлягають кримінальному переслідуванню [232, с. 177]. Необхідно врахувати, що якщо неповнолітній виріс у дитячому притулку, будинок має бути визнаний як установа, де здійснюється виховання неповнолітнього підозрюваного або підсудного з точки зору адміністративного органу. Надання житла родичами підозрюваних чи іншими особами, що мають пряму оренду від них під час проведення досудового розслідування та судового розгляду, не суперечить положенням закону [413]. Фактично, у дітей-підлітків рідко є власні квартири, будинки або інші місця проживання. Загалом можна зазначити, що у більшості випадків діти-підлітки живуть не самостійно, а разом з іншими особами. Неприпустимо, щоб контроль та виконання обов'язків порушували конституційні права осіб, які проживають з дітьми-підлітками. З цієї причини слідчий суддя та суд повинні мати інформацію про думку батьків, родичів чи інших осіб, з якими буде проживати дитина-підліток, стосовно застосування цього запобіжного заходу. Такий же підхід прийняв і Верховний спеціалізований суд України, який врахував практику використання цього запобіжного заходу в попередніх справах, провівши з'ясування думки власника житла (якщо такий існує) та врахувавши всі обставини, включаючи соціальні аспекти та звичайне місце проживання [386].

Багато дослідників акцентують увагу на тому, що частина 2 ст. 181 Кримінального процесуального кодексу України передбачає можливість застосування домашнього арешту до осіб, які мають підозру або є обвинуваченими у вчиненні злочину, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. Іншими словами, цей захід може бути застосований до тих, хто вчинив особливо серйозний злочин.

Однак ми вважаємо, що використання домашнього арешту є повністю обґрунтованим, особливо коли йдеться про неповнолітніх до 16 років, які вчинили особливо серйозні злочини. Важливо відзначити, що, якщо особа,

зокрема неповнолітня, вчинила серйозний чи особливо серйозний злочин з використанням чи загрозою насильства, або цей злочин призвів до смерті, і якщо для неповнолітнього вже був обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, використання домашнього арешту стає неприпустимим.

Щодо доцільності застосування домашнього арешту для неповнолітніх, О. П. Кучинська вказує в своїй роботі, що утримання неповнолітніх у ізоляторах тимчасового тримання чи слідчих ізоляторах не лише не сприяє їх вихованню, а навпаки – може призвести до послаблення психіки. Це, в свою чергу, може зумовити те, що неповнолітні, зазнаючи випадкову зустріч з кримінальною діяльністю, можуть обрати шлях злочинності [183, с. 18-19].

Головним позитивним аспектом цього заходу є те, що для неповнолітніх, які порушують закон, він не призводить до значного стресу, як утримання у в’язниці. Тому використання домашнього арешту для молодих порушників вважається найбільш ефективним і повним. У цьому випадку неповнолітні можуть продовжувати своє звичайне життя, навчання, спілкування та перебувати зі своєю сім’єю. Крім того, їм легше зустрічатися з адвокатами, оскільки вони мають практично необмежений доступ до них, що зручно як для неповнолітніх під домашнім арештом, так і для їхніх адвокатів. У світовій практиці рідко відбуваються порушення цього заходу, оскільки неповнолітні та їхні родичі зазвичай дотримуються його.

Домашній арешт є необхідним заходом у кримінальних справах, що стосуються неповнолітніх, оскільки він дозволяє їм жити в звичайних умовах, продовжувати навчання і бути під наглядом батьків та поліції. Це допомагає уникнути повної соціальної ізоляції та забезпечує належну поведінку неповнолітніх під час розслідування кримінальних справ.

Проте важливо враховувати практичні труднощі, які можуть виникнути при застосуванні домашнього арешту. Згідно зі ст. 181 КПК України, максимальний строк тримання під домашнім арештом становить два місяці, і за необхідності прокурор може подати клопотання про продовження цього строку. Загальний максимальний строк тримання під домашнім арештом під час

досудового розслідування складає шість місяців. Після цього періоду рішення про застосування домашнього арешту втрачає чинність, і обмеження вважаються скасованими. Враховуючи це, максимальний строк досудового розслідування не може перевищувати 12 місяців згідно зі ст. 219 КПК України.

Існує певне протиріччя в нормативах: коли закінчується термін домашнього арешту (після шести місяців), досудове розслідування може продовжуватися ще шість місяців (оскільки тривалість може становити до дванадцяти місяців). Проблема полягає в тому, що КПК України передбачає лише можливість зміни одного запобіжного заходу на інший (згідно зі ст. 200 КПК України).

У даній ситуації варто розглянути альтернативні заходи щодо неповнолітніх, оскільки заміна запобіжного заходу повинна мати обґрунтування, яке у даному випадку відсутнє. Тому підтримуємо потребу у внесенні змін до КПК України, зокрема у ч. 6 ст. 181, де зазначено, що «загальний строк перебування особи під домашнім арештом не може перевищувати дванадцяти місяців».

Щодо застосування домашнього арешту до неповнолітніх, важливо відзначити його переваги, зокрема психологічні аспекти та можливості перевиховання. Підозрюваний неповнолітній, який перебуває під домашнім арештом, залишається у звичному оточенні та перебуває під наглядом батьків (опікунів) та працівників поліції сектору ювенальної превенції, які мають право контролювати його поведінку, вимагати пояснень та використовувати електронні засоби контролю.

Необхідно враховувати, що у місцях позбавлення волі неповнолітні постійно відчувають тиск соціальної ізоляції та втрати можливості спілкування з близькими. Домашній арешт дозволяє уникнути цього тиску та очікувань «зовнішнього впливу» з оточення «злочинців», сприяючи збереженню психологічного комфорту та невтручанню у формування особистості неповнолітнього. Також, існує важлива проблема невизначеності законодавства щодо контролю за виконанням запобіжних заходів, включаючи їх припинення.

Також варто відзначити, що деякі науковці, такі як Б. Б. Булатов, Н. В. Буланов та інші, пропонують замінити обов'язковий домашній арешт іншими заходами контролю відповідності закону, зокрема, використовуючи нагляд поліції за поведінкою осіб, які є підозрюваними або обвинувачуваними [395, с. 52]. Запропонований захід полягає в установленні ролі поліції для постійного контролю за поведінкою обвинуваченого чи підозрюваного. Це включає заборону покидати місце проживання, вимогу чергування або з'явлення в суд у визначений час. Заходи передбачають, що патрульні будуть здійснювати цей нагляд.

Хоча ми погоджуємося з обмеженнями для неповнолітніх, ми рішуче не підтримуємо ідею, що ці обмеження повинні замінити домашній арешт. Існують подібні заходи у законодавстві інших країн і вони ефективні. Однак обмеження пересування, які накладаються на попереднє ув'язнення, менш суворі, ніж домашній арешт чи тримання під вартою. Проте застосування цього заходу обмежено, і воно рідше використовується, ніж інші запобіжні заходи, визначені у ст. ст. 176 і 493 Кримінального процесуального кодексу України, які не передбачають позбавлення волі для неповнолітніх.

Ми вважаємо, що більше превентивних заходів дозволить знайти альтернативи для їхнього застосування до неповнолітніх, що сприятиме їх перевихованню.

З метою розширення системи запобіжних заходів для неповнолітніх, ми пропонуємо додати новий захід: передання під нагляд спеціалізованих органів Національної поліції України. Це може бути сформульовано так: «Неповнолітній, який підозрюється чи обвинувачується у злочині, що передбачає покарання у вигляді позбавлення волі, може бути переданий під нагляд спеціалізованих органів Національної поліції України, за винятком випадків, коли злочин супроводжувався насильством чи погрозою насильства, або спричинив смерть особи, або коли вже був обраний запобіжний захід у вигляді передання під нагляд спеціалізованого органу Національної поліції України».

Згідно зі запровадженим заходом стосовно неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених, можуть бути накладені обов'язки, визначені у частині 5 ст. 194 Кримінального процесуального кодексу України. Вони застосовуються для утримання неповнолітніх від порушення нормального способу життя та навчання, а також для забезпечення контролю з боку батьків та правоохоронних органів. У разі порушення встановлених вимог заходи можуть бути змінені на більш суворі.

Додатково, згідно з положеннями Закону «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», уповноважені підрозділи Національної поліції здійснюють профілактичну діяльність щодо дітей. Це включає прийняття обов'язкових рішень, ведення роботи серед дітей для запобігання правопорушенням, забезпечення умов для дітей у складних обставинах та інші заходи для соціального захисту дітей. Їхні повноваження також включають втручання у ситуації порушення прав та законних інтересів дітей, включаючи направлення їх до спеціальних установ, навчальних закладів або усиновлення, представлення інтересів дітей в судах та допомогу вирішенні питань, пов'язаних із дітьми, що опинились у складних життєвих обставинах [299].

Отже, при наявності міцної правової бази для співробітництва з неповнолітніми у питаннях запобігання порушенням закону та їх перевиховання, уповноважені особи, які повинні дотримуватися закону, можуть ефективно застосовувати заходи запобіжного характеру. Ці заходи ґрунтуються на загальних принципах Кримінального процесуального кодексу України та Закону «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей».

Щодо використання домашнього арешту для неповнолітніх, важливо враховувати, що суди повинні керуватися обставинами, визначеними у ст. 150 Кримінального процесуального кодексу України. Рішення про застосування домашнього арешту повинно визначати орган або посадову особу, відповідальну за його нагляд та виконання.

Існує думка, що моніторинг за особами, які перебувають під домашнім арештом, може здійснювати Національна поліція чи співробітники ювенальної

превенції. Ми частково погоджуємося з цією точкою зору, але вважаємо, що ефективніше було б передати цю функцію державній виконавчій службі України, яка має бути уповноважена таким чином, щоб її функції, права та обов'язки були чітко визначені в законодавстві. Також можливе створення спеціалізованих підрозділів для контролю за дотриманням запобіжних заходів неповнолітніми, включаючи залучення психологів під час огляду місць їх проживання.

З урахуванням вищевикладеного, ми вважаємо, що Закон України «Про домашній арешт» може бути аналогічно висвітлений у Законі України «Про попереднє ув'язнення». Він має регулювати відносини між особами, які перебувають під домашнім арештом як запобіжний захід, та учасниками кримінального провадження, що обирають домашній арешт. Слід чітко визначити умови, терміни залишення місця проживання, можливість відвідування навчальних і медичних закладів, тривалість домашнього арешту та інші аспекти.

Загальний висновок полягає в тому, що розвиток системи домашнього арешту суттєво зменшить кількість осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах, включаючи неповнолітніх. Це сприятиме економіці державних коштів на утримання затриманих, включаючи заробітну плату персоналу. Перехід до такого превентивного заходу відповідає глобальним тенденціям у сфері прав дитини.

Щодо іншого запобіжного заходу, який зараз активно використовується стосовно неповнолітніх – це тримання під вартою. Цей захід регламентується ст. 183 КПК України, а ч. 2 ст. 492 КПК України визначає, що арешт і затримання неповнолітніх можливі тільки у випадках тяжких або особливо тяжких злочинів, якщо інші обмежувальні заходи не здатні ефективно запобігти конкретному ризику [167].

Висновок Вищого спеціалізованого суду України у цивільних і кримінальних справах №223-1134/0/4-13 від 18 липня 2013 року наголошує на необхідності обережного використання тримання під вартою щодо

неповнолітніх. Суди та слідчі судді повинні ретельно враховувати, що ця заставна міра має бути застосована лише у виняткових ситуаціях, навіть якщо є підстави для її застосування, згідно з положеннями Кримінального процесуального кодексу України.

Важливо дотримуватися принципу мінімізації тривалості такого утримання і проводити регулярні перегляди необхідності його продовження через короткі проміжки часу. Ухвалюючи рішення, суди мають розглядати можливість вибору альтернативних запобіжних заходів для забезпечення подальшого утримання особи під вартою, відповідно до ст. 199 Кримінального процесуального кодексу України та положень ст. 331 того ж кодексу.

Це випливає з вироку Європейського суду з прав людини від 20 січня 2011 року у справі «Прокопенко проти України» [281].

Давайте розглянемо міжнародний стандарт, який встановлює, що суди повинні уважати ст. 37 Конвенції про права дитини під час вирішення питань про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для неповнолітніх. Цей стандарт передбачає, що арешт, затримання або ув'язнення дитини повинні бути здійснені відповідно до закону та використовуватися тільки в якості останнього заходу та на якомога коротший період.

При виборі запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою для неповнолітнього необхідно враховувати практику Європейського суду з прав людини. Зокрема, рішення від 27 листопада 2008 року у справі «Свершов проти України» [367] підкреслило порушення ст. 5 Конвенції про захист прав людини щодо неповнолітнього. Зазначено, що національні суди не брали до уваги можливість вибору інших запобіжних заходів, а надмірно підкреслювали важливість злочину, продовжуючи тримати під вартою на підставах, які не можна вважати «відповідними і достатніми». Також суд визнав порушення п. 3 ст. 5 Конвенції, зауваживши, що органи влади не враховували неповнолітній вік заявника при прийнятті рішення про тримання його під вартою.

Особливу увагу слід приділити аргументу Європейського суду з прав людини, що стосується порушення п. 4 ст. 5 Конвенції у відношенні скасування

обмежень у триманні під вартою неповнолітніх, як висловлено національним судом. У своєму рішенні, Європейський суд з прав людини вказує, що всі клопотання про звільнення неповнолітнього розглядалися судами без зволікань. Адвокат низка разів пропонував звільнити його підпорядкованого з-під варти, представляючи декілька аргументів, таких як його неповнолітність, відсутність кримінальної історії, неможливість заважати збору або знищенню доказів, позитивні риси у характеристиці, сталий проживання у місті Керч, відсутність можливості втекти через відсутність коштів і родичів у інших регіонах країни, а також відсутність ознак того, що він, звільнений, вчинить нові правопорушення. Проте національні суди у своїх рішеннях про залишення під вартою не зазначили жодного з цих аргументів. За думкою Європейського суду з прав людини, ігноруючи ці конкретні, обґрунтовані та важливі аргументи, національні суди не виконали своєї обов'язкової згідно з п. 4 ст. 5 Конвенції функції судового контролю щодо законності утримання заявника під вартою.

Згідно зі ст. 3 Конституції України, серед різних категорій осіб, права та свободи яких наша країна зобов'язана визнавати і гарантувати, особлива увага приділяється неповнолітнім. Виховний процес щодо цієї групи вимагає особливого уважного ставлення. Згідно з міжнародними стандартами та Законом України «Про охорону дитинства», у ч. 2 ст. 484 Кримінального процесуального кодексу України встановлено, що у кримінальному слідстві, що стосується неповнолітніх, слідчі, прокурори, судові слідчі та всі інші учасники процесу повинні діяти таким чином, який мінімізує втручання у звичайний спосіб життя неповнолітнього, враховує його вік і психологію, а також вживають інших заходів для запобігання негативному впливу на них [168, с. 376].

У літературі, що стосується юриспруденції, часто розглядається основна мета заходів щодо неповнолітніх правопорушників як їх виправлення та перевиховання. Розуміється, що у контексті місць утримання неповнолітніх, таких як СІЗО та ІТТ, процес перевиховання та виправлення має свої відмінності порівняно з аналогічними заходами для дорослих злочинців.

Важливо, щоб неповнолітні, які порушують закон, знаходили сприятливі умови для утримання, підвищували свій рівень освіти та поєднували це з впровадженням обґрунтованої системи іншої освітньої діяльності. Процес виховання у місцях позбавлення волі для неповнолітніх правопорушників є складною задачею.

Виникає необхідність у розробці нового підходу до профілактичних заходів щодо неповнолітніх, що передбачає передусім перевиховання та корекцію їхньої поведінки. Виховний процес описується як органічне поєднання виховання, соціальної та психологічної роботи, спрямоване на вплив на психічний і фізичний розвиток неповнолітніх підозрюваних. Його мета полягає в коригуванні їхньої поведінки для досягнення позитивних змін особистості, зменшенні травматичних наслідків ізоляції, вирішенні соціальних проблем та сприянні їхньому соціальному розвитку і готовності до життя після звільнення.

Проте, виникає питання: чи можна дійсно перевиховати неповнолітніх, які тримаються під вартою у кримінальному провадженні? Чи не може це призвести до перетворення СІЗО та ІТТ для неповнолітніх правопорушників на середовище, що сприяє рецидиву, і вони продовжать свою злочинну діяльність?

Ще одним ключовим аспектом є легітимність та правильність застосування обмежувальних заходів щодо утримання неповнолітніх під вартою. Органи досудового слідства, прокуратури та суди повинні безумовно дотримуватися всіх законів, міжнародних договорів, конвенцій та інших нормативних актів, приділяючи особливу увагу детальному вивченню усіх обставин, мотивів та характеристик, пов’язаних із злочинами, вчиненими неповнолітніми. Проте на практиці виявляється, що ці вимоги не завжди дотримуються.

Експерти вважають, що тримання під вартою неповнолітніх підозрюваних чи обвинувачених може бути обґрунтованим у випадках тяжких злочинів, коли інші запобіжні заходи не можуть гарантувати виконання

обов'язків неповнолітнього, не пов'язаних із позбавленням волі, або коли вчинено кілька серйозних злочинів.

Погоджуємося із пропозицією враховувати такі випадки та доповнити Кримінальний процесуальний кодекс України новим запобіжним заходом для неповнолітніх – поміщенням їх до спеціалізованих закладів закритого типу. Це дозволить враховувати міжнародні стандарти, зокрема ст. 13 Пекінських правил, та забезпечити виконання обов'язків неповнолітніми підозрюваними чи обвинуваченими, уникнувши порушення їх законних прав та свобод.

Використання заходів у формі «поміщення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу» є ефективним рішенням без значних фінансових витрат для держави, оскільки вже існують такі установи в Україні. Це дозволяє зменшити витрати на утримання неповнолітніх, що перебувають в слідчих ізоляторах або ізоляторах тимчасового тримання.

Наше дослідження показує, що відповідно до Кримінального процесуального кодексу тримання неповнолітніх під вартою як запобіжного заходу заборонено. Тому неповнолітні підозрювані направляються до спеціальних закладів для неповнолітніх закритого типу, де їх перевиховують під керівництвом кваліфікованих експертів.

Ми рекомендуємо внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України, щоб передбачити «поміщення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу» як запобіжний захід. Важливо також зауважити, що цей захід може застосовуватися до неповнолітніх віком від 14 років, які підозрюються або обвинувачуються у злочинах, за які передбачено покарання у вигляді позбавлення волі.

Ці запобіжні заходи розширять арсенал спеціальних запобіжних заходів, забезпечать альтернативу утриманню під вартою, сприятимуть ефективному перевихованню неповнолітніх і не впливатимуть негативно на їхню психологічну стійкість.

Щодо тримання неповнолітніх у слідчих ізоляторах, ми погоджуємося з тими, хто стверджує, що в умовах тюремної системи метод виховного впливу є колективним, але важливо враховувати індивідуальні особливості та умови, пов'язані з формуванням підкультури, що спрямована на опозицію до цілей виправлення [236, с. 124].

Необхідно покращити систему заходів для запобігання правопорушень серед неповнолітніх шляхом внесення змін і доповнень новими, альтернативними методами, які забезпечать захист прав та свобод молодших громадян під час кримінального розслідування та відповідатимуть дитячим інтересам. Для ефективного впливу на поведінку неповнолітніх слід проводити комплексні заходи, спрямовані на особистість та її соціальне оточення на різних етапах протидії злочинності, а також забезпечувати інформаційну підтримку. В іншому випадку, існує ризик, що особа повернеться до кримінальної діяльності.

Вважаємо, що заходи, які вживають органи внутрішніх справ України, самі по собі не приведуть до позитивних результатів у створенні системи профілактики правопорушень серед неповнолітніх. Необхідно впровадити широкомасштабні заходи, такі як економічні, соціальні, морально-етичні та правові, які сприятимуть зменшенню підліткової злочинності. Лише через комплексну та творчу співпрацю з органами освіти, громадськими організаціями та соціальними центрами громадяни можуть поступово знизити рівень злочинності серед неповнолітніх.

Соціальні фактори визначають злочинність неповнолітніх, тому через різноманітні системи соціальної допомоги слід надавати підтримку підліткам, які не можуть працевлаштуватися чи мають труднощі в житті, та порушують закон. Важливо створити та фінансувати благодійні фонди, сприяти працевлаштуванню неповнолітніх, організовувати їх навчання та професійну підготовку відповідно до вимог ринку праці. Боротьба з неповнолітньою проституцією також є важливою.

На сьогоднішній день потрібно розробити науково обґрунтовану концепцію попередження правопорушень серед неповнолітніх та інтегрувати її у загальну концепцію національної політики відносно молодшого покоління в Україні. Концепція профілактики правопорушень серед неповнолітніх повинна враховувати різні аспекти, такі як моральне виховання і дотримання законів у сім'ї, своєчасне виявлення та усунення факторів, які впливають на злочинність неповнолітніх, та ефективна профілактика правопорушень, що автоматично сприяє протидії усім видам злочинності.

Починаючи з 2010 року в Україні розпочалася нова національна ініціатива у сфері захисту прав дитини, визначена концепцією розвитку кримінальної юстиції стосовно неповнолітніх. Ця концепція акцентує на пріоритетному застосуванні соціально-правового захисту та профілактики злочинів серед дітей. Проте в сучасний момент умови війни та глибокої соціально-економічної кризи призвели до того, що проблематика будівництва системи кримінальної юстиції у відношенні неповнолітніх втратила свою пріоритетність [150].

В контексті соціально-економічного підходу та за принципами активного управління кримінальними ситуаціями, ми вважаємо, що для запобігання злочинності серед неповнолітніх ключовий акцент слід зробити на комплексних заходах, а не лише на індивідуальних профілактичних заходах. Сутність цих заходів полягає в усуненні передумов аномального розвитку особистості дітей, які ще не вибрали шлях злочинності.

У нашому розумінні, профілактику правопорушень серед неповнолітніх варто розглядати як комплексну діяльність, яка не обмежується лише діями основних профілактичних органів. Вона включає різні рівні та форми, включаючи заходи та об'єкти профілактики. Важливо підкреслити, що успіх в профілактиці залежить не лише від правових заходів, а й від соціальних, психологічних, економічних, культурно-виховних та медичних втручань.

Таким чином, рання профілактика включає комплекс заходів, що проводяться як державними, так і громадськими структурами. Це включає

поліпшення умов життя та освіти для молоді, особливо в умовах, коли їхнє зовнішнє середовище може стати загрозою для нормального розвитку, а також усунення джерел антисоціальних впливів, таких як ЗМІ, соціальні мережі та Інтернет. Крім того, важливо проводити корекцію розвитку особистості молоді з порушенням кримінальної поведінки.

Вторинна профілактика має на меті усунення факторів, що сприяють злочинності, з метою запобігання правопорушенням у майбутньому. Це включає своєчасне реагування на злочини, застосування запобіжних заходів, освітні та профілактичні заходи за допомогою кримінально-процесуальних методів, а також правові заходи проти осіб, причетних до правопорушень серед неповнолітніх.

Третинна профілактика спрямована на боротьбу з повторними правопорушеннями і включає перевиховання та корекцію молодих правопорушників, допомогу у їхньому трудовому впровадженні та усунення джерел злочинного впливу на них.

Важливо підкреслити, що попередження кримінальних явищ є ключовим елементом профілактики правопорушень загалом. При цьому кримінальні явища пов’язані з різноманітним спектром антисоціальної поведінки (наприклад, наркотики, алкоголізм, нелегальна імміграція, проституція, безпритульність дітей та інше), які є базою для майбутнього розповсюдження та визначення майбутнього кримінального суспільства [42, с. 186-187].

Беручи до уваги значущість та масштаб впливу ЗМІ на неповнолітніх, включення медіа в процес запобігання злочинності серед молоді стає одним із перспективних напрямів. У цьому контексті профілактичні заходи мають охоплювати різні аспекти проблеми, такі як залучення ЗМІ до поширення ідеї здорового способу життя, підтримки загальнолюдських цінностей та підвищення рівня правової грамотності. Особливу увагу слід звертати на перепрофілювання ЗМІ, зокрема телебачення, від висвітлення матеріалів, що містять елементи агресії та насильства, до акценту на популяризації найкращих зразків національних, культурних та мистецьких досягнень.

3.2. Підготовка досудової доповіді щодо неповнолітніх обвинувачених

Якщо обвинуваченим є неповнолітня особа, то кримінальне провадження здійснюється з врахуванням особливостей, визначених гл. 38 КПК України. Згідно зі ст. ст. 485 і 487 КПК України під час досудового та судового розгляду кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, окрім обставин, передбачених ст. 91 КПК України, також має бути визначено:

1. повні та всебічні відомості про особу неповнолітнього, включаючи його вік (число, місяць, день народження), стан здоров'я, рівень розвитку та інші соціально-психологічні характеристики, які слід враховувати при індивідуалізації відповідальності чи виборі заходів виховного характеру. При наявності відомостей про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з психічною хворобою, також повинно бути визначено, чи здатний він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі може керувати ними;

2. ставлення неповнолітнього до вчиненого діяння;

3. умови життя та виховання неповнолітнього;

4. присутність дорослих підбурювачів та інших учасників кримінального правопорушення;

5. склад сім'ї неповнолітнього, обстановку в ній, взаємини між дорослими членами сім'ї та дорослими і дітьми, ставлення батьків до виховання неповнолітнього, форми контролю за його поведінкою, морально-побутові умови сім'ї;

6. обстановку в школі чи іншому навчальному закладі або на виробництві, де навчається або працює неповнолітній, його ставлення до навчання чи роботи, взаємини з вихователями, вчителями, однолітками, характер і ефективність виховних заходів, що раніше застосовувалися до нього;

7. зв'язки та поведінку неповнолітнього поза домом, навчальним закладом та роботою.

Формування досудової доповіді про обвинувачених осіб у віці від 14 до 18 років проводиться з урахуванням їхніх вікових та психологічних

особливостей. Неповнолітній обвинувачений, разом із своїми батьками або іншими законними представниками, згідно з вимогами розділу ІІ Порядку складання досудової доповіді, викликається до органу пробації [295]. Розмова з неповнолітнім обвинуваченим відбувається за участю хоча б одного з його батьків (або інших законних представників). Під час цієї зустрічі неповнолітній обвинувачений та його батьки (або інші законні представники) отримують інформацію, що вказана у описі бесіди і підписана.

Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого повинна включати в себе наступне:

1. соціально-психологічний аналіз (історія порушень правил, соціально-побутові умови, освіта, робота, стан здоров'я, вживання наркотичних речовин, алкогольних напоїв, взаємини у суспільстві та родині, дозвілля та відпочинок, особисті якості та поведінка, відношення до порушень правил);

2. оцінка ризиків повторного вчинення кримінального правопорушення;

3. висновок щодо можливості виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний термін;

4. інформація про вплив криміногенних чинників на поведінку особи;

5. рекомендації стосовно заходів, спрямованих на зменшення ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень неповнолітнім.

Необхідно враховувати інформацію щодо криміналістично значущих характеристик особи для правильної криміналістичної оцінки злочину. Сліди, залишені в результаті злочинної діяльності, можуть розкрити важливі деталі про виконавця.

Для криміналістичного аналізу злочинів важливі дані про соціальні, соціально-демографічні та соціально-психологічні аспекти особи, яка вчинила злочин. Серед них можна виділити:

а) біографічні та анкетні дані, такі як стать, вік, рід занять, освіта, а також порівняння місця проживання з місцем вчинення злочину;

б) інформація, яка описує особистісні риси у ключових сферах суспільної діяльності, таких як поведінка на роботі, в побуті та у вільний час;

в) соціально-психологічні аспекти особи, такі як темперамент та наявність психічних відхилень;

г) ставлення обвинуваченого до закону, включаючи інформацію про колишні судимості.

Ці дані сприяють глибокому розумінню особистості злочинця та важливі при визначенні криміналістичних аспектів кримінального провадження [136, с. 407].

З криміналістичної точки зору аналіз особистості неповнолітнього означає отримання інформації, яка може бути корисною при виборі найефективніших тактичних підходів для проведення слідчих заходів та впливу на нього з метою отримання повної та достовірної інформації. Детальний аналіз поглядів, інтересів, потреб, ціннісних установок, а також вольових і емоційних особливостей дозволяє зробити криміналістичну оцінку його поведінки. Спрямованість слідчих на вивчення особистості неповнолітнього полягає в отриманні інформації, яка допомагає передбачити його поведінку під час взаємодії.

Розгляд сучасного стану психології і фізіології вказує на наявність закономірностей у формуванні навичок, які базуються на психічних та нервових процесах людини. Розуміння впливу психологічних та фізіологічних аспектів на формування, розвиток і вияв навичок і звичок є ключовим при вирішенні завдань діагностики і ідентифікації в ході використання криміналістично значущої інформації щодо цих особливостей під час розслідування злочинів [227, с. 4-7].

Вчений А. Ф. Коні відзначав, що для вирішення завдань кримінального та кримінально-процесуального розслідування слід акцентувати увагу на вивченні психологічних особливостей особи, яку обвинувачують. Він вказував: «Дослідження цієї особи на суді може бути корисним для правосуддя, лише якщо відбувається пояснення таких властивостей обвинуваченого, що визначають рушійні спонуки його злочинної дії або, навпаки, в яких це діяння

перебуває в прямій протиріччі». Він додав: «Неможливо зрозуміти механізм злочинної поведінки, не вивчаючи структуру особистості» [27, с. 17].

Дитинство – це великий період розвитку, який можна розділити на різні етапи залежно від віку та психічного розвитку. Кожен з цих етапів характеризується власним ступенем доступу до зовнішнього світу, унікальними особливостями психічних процесів та здатністю сприймати і відтворювати оточуючу дійсність.

Науковці виділяють наступні групи неповнолітніх залежно від їхнього віку та рівня психічного розвитку:

1. дитячий вік (від народження до року): діти на цьому етапі ще майже не розуміють причинно-наслідкові зв’язки, сприймають події як окремі факти, не завжди враховуючи їх повністю;

2. раннє дитинство (від року до трьох років): діти вже можуть відзначати головне від другорядного, хоча їхні знання ще досить обмежені, і вони використовують уяву та фантазію для заповнення прогалин;

3. дошкільний вік (від 3 до 7 років);

4. молодший шкільний вік (від 7 до 11 років);

5. підлітки (від 11 до 14-15 років): на цьому етапі діти можуть не завжди адекватно сприймати вчинки людей, іноді підтримують негативні дії морально нестійких осіб. Вони також схильні до навіювання;

6. старший шкільний вік (від 14-15 до 17-18 років): цей етап характеризується прагненням до самостійності та незалежності, а також перебільшеною уявою щодо своїх здібностей [155, с. 284-285]. Їм притаманні підвищена активність і рухливість, велика збудливість і швидка зміна настрою. Іноді вони не в змозі розпізнати хороше та погане, свободу та свавілля, почуття власної гідності та себелюбства, реальну мрію та фантазії; заради помилкового геройства бувають готові вчинити злочин або взяти на себе чужу вину [156, с. 289].

На практиці часто відсутнє чітке визначення тактичних підходів до неповнолітніх свідків та потерпілих різних вікових груп. Варто враховувати, що

навички та можливості п’ятирічної дитини відрізняються від здібностей п’ятнадцятирічного підлітка [323, с. 18-19].

Ефективність проведення слідчої дії з участю неповнолітнього безпосередньо залежить від розуміння слідчим основних психологічних особливостей тієї вікової групи, до якої відноситься опитуваний, а також його особистісних характеристик. У випадку підлітків-правопорушників із виявленими ознаками агресивної поведінки, слабке розуміння важливості словесних подразників часто визначається як «складноховуваним» типом особистості. Нестабільність процесу формування гальмівних реакцій впливає на мотиваційну сторону агресивних дій: неповнолітній може вчинити щось, не обдумуючи наслідки, під впливом несподіваного прагнення до конкретного об’єкта агресії. Підліток ще не володіє вмінням адекватно стримувати свої емоції та керувати власними діями, тому його рішення та вчинки є рефлексивними та завжди насиченими емоціями. У своїх діях підліток керується не розумово, а емоційно [136, с. 408-409].

Нерідко в сфері особистого досвіду виникають неточності через невірні оцінки конкретних ситуацій, обрання за приклад особи з антигромадськими поглядами, спотворене розуміння понять сміливості, спільноти та дорослості, а також завищене уявлення про власні сили та можливості [212]. Чинники, які можуть підштовхнути підлітка до вчинення незаконних дій, які він самостійно, з власної ініціативи, імовірно, не б вчинив, включають такі аспекти: високе значення, яке приділяється думці осіб з його оточення, наслідування та копіювання дій та поведінки інших, особливо старших, збільшена вразливість та схильність до впливу у вигляді умовлянь, обіцянок та загроз, страх втратити свій соціальний статус перед друзями тощо.

Для підлітків характерні самовпевненість та самолюбство, нестійкість у поведінці, чутливість до критики від оточуючих, іноді виявляється грубість та різкість, невірна оцінка своїх можливостей, бажання, які часто не відповідають реальним можливостям. Вони легко впадають під вплив, особливо в ситуаціях, коли обставини, які можна розглядати під час допиту, обговорюються

дорослими у присутності молоді. Ураховуючи це, важливо ставити питання для вияснення та доповнення з особливою обережністю [84].

Особливий психологічний механізм, що призводить до вчинення кримінальних діянь особами, які є неповнолітніми, пояснюється внаслідок патологічних змін у центральній нервовій системі. Ці зміни викликають виникнення специфічних розладів, характерних саме для підліткового віку і об'єднаних загальною назвою «пубертатний криз». Ці розлади представляють собою особливу категорію підвищеної кримінальної активності [331, с. 7-8].

Злочини, вчинені особами, які не досягли повноліття, можуть мати як насильницький, так і майновий характер. Підвищена конфліктність, бажання самовираження, імітація асоціальної поведінки, упертість та відмова визнавати виховні заходи виявляються в злочинах, які вчиняються неповнолітніми, і це важливо враховувати при їх розслідуванні.

Дослідження хуліганства вимагає урахування того, що фізичний розвиток та формування усвідомлення своєї сили у неповнолітніх можуть впливати на прояви агресії та насильства. Злочини, які здійснюють неповнолітні, характеризуються відсутністю планування, простими методами проникнення, вибором найлегших шляхів, використанням вузьких проходів, невеликою вагою краденого та відсутністю професійних навичок.

Найчастіше злочини вчиняються неповнолітніми в групі, що формується для проведення вільного часу. Групи можуть виникати в ігровому контексті, коли підлітки об'єднуються без контролю, намагаючись задовольнити свої потреби та бажання. Серйозність таких злочинів часто залежить від участі в них дорослого чи досвідченого підлітка [95, с. 109-110].

Однією з ключових криміналістичних властивостей неповнолітніх осіб є їхні біологічні, соціально-демографічні та соціально-рольові характеристики. Також слід враховувати їх психологічний і правовий статус, а також стан здоров'я та інші фактори. Аналіз цих аспектів впливає на створення психологічного зв'язку з неповнолітніми, уникнення та вирішення конфліктних

ситуацій під час слідства, визначення тактики проведення слідчих дій і прогнозування поведінки учасників кримінального процесу.

3.3. Особливості досудової пробації щодо неповнолітніх

На сучасному етапі Україна активно проводить низку реформ, і однією з них є впровадження системи пробації. Це визначається як перетворення пробації в систему заходів нагляду та соціально-виховних заходів, які застосовуються на рішення суду до осіб, привласнених до кримінальної відповідальності. Однією з ключових нововведень є надання службі пробації функції складання досудових доповідей.

Забезпечення безпеки громадян та охорона їхнього життя і здоров'я вважаються найважливішим завданням для будь-якої правової держави. Особи, які привласнені до кримінальної відповідальності, завжди є в групі підвищеного ризику відносно повторення незаконної поведінки. Таким чином, реабілітація цих осіб визнається пріоритетним завданням держави.

5 лютого 2015 року парламент прийняв Закон України «Про пробацію» № 160-VIII (введений в дію 27 серпня 2015 року). Цей правовий акт впровадив нову систему нормативних та організаційних заходів, спрямованих на перевиховання осіб, засуджених за вчинення злочинів. Один з інструментів цієї системи – передача службі пробації завдання складання досудових доповідей щодо обвинувачених у кримінальному провадженні [305].

Отже, пробація є системою наглядових та соціально-виховних заходів, визначених законом. Ці заходи застосовуються згідно з рішенням суду до осіб, які мають судимість, а також забезпечують суд інформацією, що описує характеристику обвинуваченого [305].

Основною метою системи пробації є забезпечення безпеки суспільства через корекцію осіб, які були засуджені, та запобігання їхньому повторному вчиненню кримінальних правопорушень. Додатковим шляхом досягнення цієї

мети, згідно з законом, є надання суду вичерпної інформації про обвинувачених. Це необхідно для того, щоб суд міг приймати обґрунтовані рішення щодо визначення міри їхньої відповідальності [305].

Система пробації в Україні включає три види: досудова пробація, наглядова пробація та пенітенціарна пробація. Вони визначаються залежно від правового статусу осіб у системі правосуддя.

Досудова пробація застосовується на етапі судового провадження до осіб, які є під обвинуваченням у вчиненні злочину. Її суть полягає в складанні досудової доповіді, яка є письмовою інформацією, що характеризує обвинуваченого. Для використання досудової пробації необхідний письмовий запит суду до органу пробації щодо надання такої доповіді. Термін застосування досудової пробації визначається періодом від направлення запиту суду до отримання рішення у кримінальному провадженні.

Досудова пробація надає суду формалізовану інформацію про обвинуваченого з метою ухвалення судового рішення щодо його відповідальності. Орган пробації складає досудову доповідь за запитом суду, як це визначено в статті 9 Закону України «Про пробацію» [305].

Протягом перших п’яти місяців 2023 року службою пробації згідно із даними Міністерства юстиції України було складено 5 276 досудових звітів. З цієї кількості, у 4 215 випадках обвинувачені брали участь у вирішенні цих питань. У 4 629 висновках відзначено можливість коригування без застосування обмежень чи позбавлення волі. Суд приймав до уваги висновок досудового звіту про можливість коригування без ізоляції від суспільства у 2 033 випадках [312].

Щодо неповнолітніх, протягом вказаного періоду 474 рішення суду було виконано для складання досудових доповідей. На даний момент 479 осіб перебуває на обліку, з них 456 осіб звільнення від відбування покарання з випробуванням [312].

Підсудний має право брати участь у підготовці досудової доповіді, що означає, що він може надати необхідну інформацію персоналу органу пробації

для складання такої доповіді. Згідно з п. 2 ст. 42 Кримінального процесуального кодексу України, підсудним вважається особа, стосовно якої складено обвинувальний акт і передано його до суду згідно з процедурою, визначеною у статті 291 Кримінального процесуального кодексу України [167].

Права, які має обвинувачений, визначені положеннями Кримінального процесуального кодексу України. Обвинувачений має право на:

1. участь у допиті свідків обвинувачення та вимагання допиту свідків захисту;

2. збір та представлення суду доказів;

3. висловлення своєї думки щодо клопотань інших учасників судового провадження;

4. виступ у судових дебатах;

5. ознайомлення з журналом судового засідання та технічним записом судового процесу;

6. оскарження судових рішень та ініціатива їх перегляду;

7. отримання роз'яснень щодо досудової доповіді та відмова від участі у її підготовці;

8. участь у підготовці досудової доповіді та подання зауважень.

Обов'язки підозрюваного та обвинуваченого визначені ст. 42 Кримінального процесуального кодексу України, а їх процесуальні права передбачені цим же кодексом. Пам'ятка про ці права та обов'язки вручається одночасно з повідомленням про них. Важливо відзначити, що основною відмінністю досудової пробації є складання досудової доповіді на підставі рішення суду**.**

Давайте розглянемо порядок формування досудової доповіді персоналом органу пробації, а також зміст і участь обвинуваченого у цьому процесі. Досудова доповідь базується на інформації, яка надходить з різних джерел, таких як обвинувачений особисто (зокрема, якщо він бере участь у її підготовці), підприємства, установи, організації або від громадян.

Завдання формування досудової доповіді покладено на представника органу пробації, який має відповідні повноваження відповідно до своїх службових обов'язків.

Основний вміст досудової доповіді про обвинуваченого має включати:

1. Аналіз соціально-психологічних аспектів особи обвинуваченого, такі як історія правопорушень, час винесення попереднього вироку та інші юридичні аспекти. Детальний опис умов життєдіяльності, освіти, роботи, матеріального становища, а також особистісних характеристик, включаючи контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан і вживання речовин.

2. Оцінка ризиків повторного скоєння кримінальних правопорушень з використанням спеціальної методики.

3. Висновок про можливість виправлення обвинуваченого без обмеження або позбавлення волі на певний термін.

Таким чином, здійснюється комплексна оцінка індивіда, його потенційних ризиків і можливостей виправлення, що сприяє ефективній роботі системи пробації.

Згідно із законодавством України про пробацію та відповідно до наказу Міністерства юстиції України № 200/5 від 27 січня 2017 року «Про затвердження Порядку складання досудової доповіді», процес складання досудової доповіді охоплює наступні етапи:

1. У день отримання ухвали суду щодо необхідності складання досудової доповіді про обвинуваченого або отримання запрошення для представника персоналу органу пробації для участі у підготовчому судовому засіданні, керівник органу пробації делегує цю відповідальність та завдання представнику. Останньому доручається підготувати досудову доповідь.

2. У той самий день, коли представник персоналу органу пробації отримує ухвалу суду, він реєструє її в журналі обліку осіб, щодо яких були видані ухвали суду про складання досудової доповіді, та формує справу з матеріалами досудової доповіді, стосовно обвинуваченого. Всі документи, що створюються під час підготовки досудової доповіді, додаються до цієї справи.

3. Найпізніше наступного дня після отримання ухвали суду, обвинуваченому відправляється виклик до органу пробації для проведення бесіди.

4. Отриману від обвинуваченого усну інформацію представник органу пробації оформляє у письмовій формі, із якою обвинувачений знайомиться, підтверджуючи це своїм підписом.

5. У випадку, якщо місце проживання або тимчасового перебування обвинуваченого (роботи, навчання) знаходиться за межами територіальної юрисдикції органу пробації, який отримав ухвалу суду на складання досудової доповіді, відповідний підрозділ здійснює запит до відповідного органу пробації про надання необхідних документів. Орган пробації, який отримав запит, вживає заходів для підготовки необхідних документів та їхнього направлення до органу пробації, що зробив запит, в установлений термін.

Якщо запобіжний захід у вигляді тримання під вартою застосовується до обвинуваченого, представник органу пробації може відвідувати місця його попереднього ув’язнення без додаткового дозволу. Обвинувачений підтверджує своє рішення (відмову) щодо участі у підготовці досудової доповіді, подавши підписане повідомлення. Також відмовою від участі може вважатися відсутність обвинуваченого на спеціальному засіданні для першої бесіди, якщо його вчасно інформували про це. Якщо обвинувачений відмовляється підписати повідомлення або не приходить за викликом, представник органу пробації складає довідку, яку додає до справи, вказуючи дату, місце та обставини складання.

У випадку об’єктивних обставин, які перешкоджають підготовці досудової доповіді, орган пробації негайно повідомляє суд з відповідним обґрунтуванням. Досудова доповідь розробляється за спеціальною методикою, яка визначає ймовірний ризик вчинення правопорушником нового злочину, його життєві обставини, що негативно впливають на поведінку, та можливі методи корекції через пробацію, уникнення ізоляції від суспільства. Збирана інформація може враховуватися судом при винесенні вироку.

Досудова доповідь не складається, відповідно до закону, у випадках, коли: особа, щодо якої є клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності; особа вже відбуває покарання обмеженням волі чи позбавленням волі; неповнолітній, щодо якого є клопотання про застосування примусових заходів виховного характеру; неповнолітній, який не досяг віку кримінальної відповідальності, за умови можливості застосування примусових заходів виховного характеру; особа, щодо якої є клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру; особа, яка вже мала умовно-дострокове звільнення, але вчинила новий злочин під час невідбутої частини покарання; у разі ухвалення судового рішення про затвердження угоди під час підготовчого судового засідання, як передбачено Кримінальним процесуальним кодексом України.

Зазначимо, що інформація, яку працівник органу пробації отримує про обвинувачену особу, вважається конфіденційною та не може бути розкрита. Згідно з чинним законодавством, досудова доповідь складається щодо особи, яку обвинувачують у вчиненні злочину, який не має найвищого ступеня тяжкості, і за який передбачена найнижча межа покарання – не більше п’яти років позбавлення волі.

Крім того, за винятком ситуацій, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України, досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого у віці від 14 до 18 років складається незалежно від того, наскільки серйозним є вчинений злочин.

Введене в кримінальному процесуальному законодавстві нововведення – досудова доповідь – є сучасним інструментом у проведенні судових розглядів, і викликає великий інтерес у науковому та практичному плані щодо його використання під час здійснення судочинства.

З початку вересня 2016 року було внесено зміни до Кримінального процесуального кодексу України, в результаті чого була введена ст. 314-1, яка передбачає обов’язок складання досудової доповіді [167]. Мета цього вступу полягає в поданні суду інформації, яка характеризує обвинуваченого та сприяє

ухваленню судового рішення щодо накладення покарання. Обов’язок складання цього звіту покладено на представника уповноваженого органу з пробації. Одночасно, згідно зі ст. 71-1 КПК України, цей представник визначається як учасник судового процесу з наданням відповідних прав і обов’язків. Він виступає як незалежна сторона, не прихильна ані обвинуваченню, ані захисту. Це надає працівнику пробації статус об’єктивної особи, яка повинна об’єктивно інформувати суд про соціально-психологічний портрет обвинуваченого, оцінювати ризик повторення злочину та надавати висновок щодо можливості реабілітації обвинуваченого без позбавлення або обмеження його волі [295].

Під час формування доповідного матеріалу працівник служби пробації може взаємодіяти з близькими, друзями, колегами та іншими особами, що мають стосунок до обвинуваченого. Також він має право отримувати інформацію з різних джерел, таких як матеріали кримінального провадження, місце роботи чи навчання, адреса проживання тощо, згідно з положенням ч. 2 ст. 72-1 Кримінального процесуального кодексу України [167].

Представник персоналу органу пробації в кримінальному провадженні з’являється згідно зі ст. ст. 314 та 338 Кримінального процесуального кодексу України після завершення розслідування кримінального провадження та ухвалення судом рішення на підготовчому або судовому засіданні щодо складання досудової доповіді. Суд приймає рішення з вказівкою терміну підготовки такої доповіді. Лише після отримання письмового запиту суду до органу пробації щодо подання досудової доповіді стосовно обвинуваченого, керівник органу пробації визначає конкретного представника персоналу для виконання завдань, визначених у ст. ст. 72-1, 314-1 КПК України. Важливо зауважити, що згідно з п. 2 ст. 316 КПК України судовий розгляд повинен бути назначений не пізніше, ніж через десять днів після ухвалення постанови про його призначення.

Представник персоналу органу пробації, з метою підготовки досудової доповіді, має право наступне:

1. отримувати інформацію від підприємств, установ, організацій, або уповноважених ними органів та громадян про обвинуваченого;

2. запитувати обвинуваченого для отримання усних чи письмових пояснень уповноваженим органом з питань пробації;

3. відвідувати місце проживання, роботи чи навчання обвинуваченого;

4. відвідувати місця попереднього утримання, якщо до обвинуваченого застосовано заходи запобіжного характеру, такі як тримання під вартою;

5. подавати клопотання до суду для ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, що стосуються обставин, передбачених п. 4 та 5 ч. 1 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, а у справах, пов'язаних з неповнолітніми обвинуваченими, додатково відповідно до ст. ст. 485, 487 Кримінального процесуального кодексу України, відповідно до процедури, визначеної ст. 317 Кримінального процесуального кодексу України;

6. присутній на судовому засіданні;

7. подавати клопотання щодо забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом (згідно з ч. 2 ст. 72-1 Кримінального процесуального кодексу України).

Крім цього, відповідальність представника персоналу органу пробації включає в себе наступні обов'язки:

1. формулювання досудової доповіді та її подання до суду у визначений судовим рішенням термін;

2. дотримання прав і свобод людини і громадянина;

3. негайне сповіщення суду про наявність або виникнення об'єктивних обставин, що перешкоджають підготовці або своєчасному представленню досудової доповіді;

4. надання пояснень з питань, які ставить суд щодо досудової доповіді під час судового розгляду;

5. нерозголошення будь-якої інформації, яка стала відомою в ході виконання службових обов'язків;

6. утримання від розголошення будь-яким чином конфіденційної інформації, що була довірено або стала відомою в процесі виконання обов'язків;

7. звернення з самовидводом при наявності обставин, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України (ч. 3 ст. 72-1 Кримінального процесуального кодексу України).

Згідно зі ст. 314-1 Кримінального процесуального кодексу України, представник уповноваженого органу з питань пробації повинен скласти досудову доповідь згідно з рішенням суду та в установлений ним термін [167].

Під час формування попереднього висновку перед судовим розглядом, представник пробаційної служби активно вивчає соціальне оточення обвинуваченого та аналізує його психологічні особливості. Особлива увага зосереджується на вивченні кримінальної історії, родинного стану, взаємин у сім'ї, житлових умов, заняттях, фінансовому становищі, стилі життя та можливій наявності алкогольної чи наркотичної залежності, а також даних про фізичне та психічне здоров'я.

Важливо зауважити, що обвинувачений має визначені права в цьому процесі. Він має можливість активно брати участь у формуванні досудової доповіді, надавати вірну інформацію представникам пробації, вносити зауваження та уточнення, а також отримувати інформацію про можливу допомогу і консультації. Висновок працівника пробації щодо можливого позитивного рішення значно залежить від участі обвинуваченого у підготовці досудової доповіді та від достовірності інформації, яку він подає.

Зазначено, що обвинуваченому надається відведений час для ознайомлення з текстом досудової доповіді, як це визначено в п. 8 ч. 4 ст. 42 Кримінального процесуального кодексу України [167].

Згідно із ст. 319 Кримінального процесуального кодексу України, після завершення підготовчого судового засідання щодо підготовки до судового розгляду, суд приймає рішення про призначення судового засідання. Такий судовий розгляд має бути назначений не пізніше, ніж через десять днів після

ухвалення рішення про його проведення [167]. Отже, законодавець передбачає лише 10 днів для складання досудової доповіді. Важливо враховувати, що ця доповідь не може використовуватися в кримінальному провадженні як доказ винуватості обвинуваченого у вчиненні злочину. Суд, при виносі вироку, враховує інформацію про соціально-психологічну характеристику обвинуваченого (згідно з ч. 5 ст. 314-1, абз. 2 п. 14 ч. 1 ст. 368 КПК України) [167].

Іншими словами, досудова доповідь повинна бути подана до суду до винесення вироку. Це підтверджується листом Вищого спеціалізованого суду України, який стосується практики судів у кримінальних провадженнях з питань неповнолітніх. У листі зазначено, що через важливість якості досудової доповіді, яка впливає на повноту та ретельність дослідження інформації про неповнолітнього, прокурору та слідчому судді слід надавати достатньо часу для її підготовки. Також важливо зауважити, що наказ про складання досудової доповіді не перешкоджає призначенню та проведенню судового розгляду [302]. Проте на практиці іноді виникають випадки, коли рішення суду надсилається до пробаційного органу після того, як вже минув визначений термін для складання досудової звітності. Це призводить до неможливості його виконання. У таких ситуаціях працівники пробаційного органу згідно з п. 3 ст. 72-1 Кримінального процесуального кодексу України інформують суди про об’єктивні обставини, які заважають своєчасній підготовці та поданню досудової звітності, та подають клопотання щодо продовження терміну її складання [167].

Прохання щодо вирішення таких справ не завжди отримують задоволення від суду. Таким чином, виникає питання: чи може персонал органів пробації складати досудову доповідь після закінчення строку, визначеного у рішенні суду? Також цікавить, чи має право персонал органів пробації проводити з обвинуваченим різні заходи, такі як виклик, розмови з ним і його родичами, збір характеристик і інші матеріали.

Існують різні точки зору на це питання. З одного боку, деякі вважають, що закінчення строку, вказаного судовим рішенням, припиняє можливість здійснення цих дій. Якщо неможливо скласти досудову доповідь у визначений строк, представник органу пробації повинен повідомити суд та подати клопотання про продовження строку.

З іншого боку, відповідно до Кримінального процесуального кодексу України, представники персоналу органу пробації зобов'язані складати досудову доповідь і подавати її до суду в установлений строк, а також негайно повідомляти суд про будь-які обставини, що унеможливлюють підготовку або своєчасне подання досудової доповіді. Проте закон не передбачає процедури продовження строку для складання досудової доповіді.

Незважаючи на це, з моменту прийняття судового рішення про складання досудової доповіді у відношенні обвинуваченого, йому надаються певні права. Обвинувачений має право брати участь у підготовці доповіді, надавати необхідну інформацію, ознайомлюватися з текстом доповіді та висловлювати свої пропозиції.

Таким чином, представники органу пробації повинні негайно повідомляти суд про обставини, що заважають своєчасній підготовці досудової доповіді, і виконувати обов'язкове рішення суду, поки воно не буде скасовано чи змінено. Завершення строку, визначеного судом для складання досудової доповіді, не призводить до припинення виконання судового рішення.

Міжнародні стандарти визначають необхідність підготовки об'єктивних характеристик обвинувачених з рекомендаціями для суду від спеціальних органів. Залежно від правової системи країни, служба пробації може готувати доповідь для суду у справі обвинуваченого, щоб сприяти судовому рішенню про визначення відповідного покарання за вчинений злочин [329] .

Про необхідність складання «доповіді про соціальне обстеження» заявлено у Токійських правилах [220]. Те саме щодо неповнолітніх – у Пекінських правилах [219].

Реалізація положень впровадження системи пробації, таких як Концепція створення та розвитку системи пробації в Україні на період 2008–2018 рр., Концепція розвитку кримінальної юстиції для неповнолітніх в Україні (затверджена Указом Президента України від 24 травня 2011 року), Концепція державної політики у сфері реформування державної кримінально-виконавчої служби України (затверджена Указом Президента України від 8 листопада 2012 року), а також Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, були запропоновані різні терміни для позначення досудової характеристики, такі як «досудовий звіт», «інформація соціально-психологічного характеру про особу неповнолітнього правопорушника», «досудове дослідження» і «досудова доповідь».

Український законодавець вирішив використовувати саме термін «доповідь». В тлумачному словнику це поняття інтерпретується як «публічне повідомлення на певну тему / текст такого повідомлення; усне або письмове офіційне повідомлення про що-небудь керівникові, начальникові» [350].

Термін «досудова доповідь» визначено у другому пункті статті 1 Закону України «Про пробацію» як письмова інформація для суду, яка містить характеристику обвинуваченого [305]. Згідно зі ст. 314-1 Кримінального процесуального кодексу України, дана звітність формується з метою надання суду інформації, яка відображає особливості обвинуваченого, а також сприяє прийняттю судового рішення щодо визначення міри покарання. Давайте порівняємо визначення досудової доповіді, що надають дослідники:

Науковець	Досудова доповідь – це
Л. І. Олефір	письмова інформація для суду, яка характеризує особу, щодо якої до суду направлено обвинувальний акт, та містить обґрунтований висновок про ризик вчинення цією особою повторного злочину і можливість виправлення цієї особи без позбавлення або обмеження волі [239, с. 35]

О. І. Богатирьова	сукупність інформації, яка розкриває кримінально-правову, кримінологічну, кримінально-виконавчу та соціально-психологічну характеристику правопорушника (обвинуваченого, підсудного, засудженого) [38, с. 144]
Т. П. Ткач	письмовий документ, який готується службою пробації на стадії судового розгляду справи та інформує суддю про біографічні, соціально-психологічні дані особи правопорушника, причини вчинення протиправного діяння та ймовірність повторного вчинення злочину, можливість вжиття відновлювальних заходів із метою визначення допустимості ефективного застосування пробаційних методів роботи до правопорушника та убезпечення суспільства від майбутніх протиправних діянь з боку правопорушника [380, с. 64]

Аналізуючи вказані визначення, можна виділити такі особливості досудової доповіді:

1. незважаючи на використання терміну «досудовий», сам процес складання цієї доповіді здійснюється в рамках судового провадження. У даному контексті «досудовий» відображає головну мету доповіді – передачу інформації «до суду»;

2. суд та учасники судового провадження є суб'єктами, які ініціюють доповідь та використовують її;

3. час для підготовки цієї доповіді визначається періодом з моменту отримання ухвали суду і до часу, визначеного в цій самій ухвалі (наголосимо, що Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ акцентував увагу судів на необхідність надання представнику органу з питань пробації достатньо часу для її підготовки щодо неповнолітніх) [303];

4. суб’єктом дослідження та відтворення у звіті є особа, що має обвинувачення;

5. Характер звіту є рекомендаційним. Учасники судового процесу не зобов’язані застосовувати чи погоджуватися з ним (суд лише враховує його висновки). Крім того, звіт не може бути використаний як доказ винуватості у кримінальному провадженні;

6. звіт має письмову форму та є офіційним. Він повинен містити всі необхідні реквізити та виконувати інформаційну функцію;

7. законом визначений перелік випадків, при яких потрібно складати такий звіт, а також випадків, коли його не потрібно складати (ч. ч. 2, 4 ст. 314-1 КПК України);

8. різноманітність та варіативність джерел отримання інформації для його складання (матеріали кримінального провадження; інформація отримана безпосередньо від обвинуваченого, підприємств, установ, організацій, громадян).

Закон України «Про пробацію» в ст. 9 визначає зміст досудової доповіді, яка повинна включати наступне:

1. соціально-психологічна характеристика обвинуваченого;

2. оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення;

3. висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк.

Для неповнолітніх обвинувачених додатково визначені такі аспекти:

1. інформація про вплив криміногенних факторів на поведінку особи;

2. рекомендації стосовно заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень;

3. детальні вказівки з щодо складання досудової доповіді наведено у Порядку складення цього документу [295].

Висловлення дослідників стверджує, що звіт слід формулювати як об’єктивну оцінку діяльності працівника пробації, щодо особи, яка порушила закон, та вчиненого нею злочину. Крім цього, важливо відзначити, що звіт не

повинен бути включеним до складу обвинувачення або викликати прохання від правопорушника щодо пом’якшення покарання [380, с. 63].

Складання попередньої доповіді не звільняє сторону обвинувачення від відповідальності за доведення фактів та обставин, що визначають характеристику особи обвинуваченого, які можуть вплинути на обтяження чи пом’якшення покарання (згідно з п. 5 ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України). Ці дані представлені різними документами, одні з яких є доказами у справі, зібраними стороною обвинувачення, тоді як інші надаються у вигляді рекомендацій у формі попередньої доповіді, складеної представником персоналу органу пробації за вказівкою суду.

Попередня доповідь є корисним інформаційним засобом для формування обґрунтованої позиції сторін щодо покарання і для подальшого об’єктивного прийняття судом рішення про вид і міру покарання. Позитивною рисою попередньої доповіді є її рекомендаційний характер, а також заборона використання її як доказу вини особи.

Тепер давайте розглянемо концепцію наглядової пробації. Під наглядовою пробацією мається на увазі здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо осіб, засуджених до покарань у вигляді обмеження права обіймати певні посади або займатися конкретною діяльністю, виконання громадських або виправних робіт; також це стосується осіб, яким покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк замінено громадськими або виправними роботами, або осіб, які взяті під випробування, звільнених від відбування покарання вагітним жінкам і жінкам з дітьми віком до трьох років; а також направлення засуджених до відбування покарання до виправних центрів.

Підставою для застосування наглядової пробації є відповідні судові рішення, вирок суду, ухвала суду або акт про помилування, яким покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі замінено менш суворим. Термін наглядової пробації визначається терміном покарання або іспитовим терміном – у випадку звільнення від відбування покарання. Якщо особу направлено до

виправного центру на відбування покарання, термін розраховується від дати набуття вироку законною силою до дати прибуття засудженого у виправний центр.

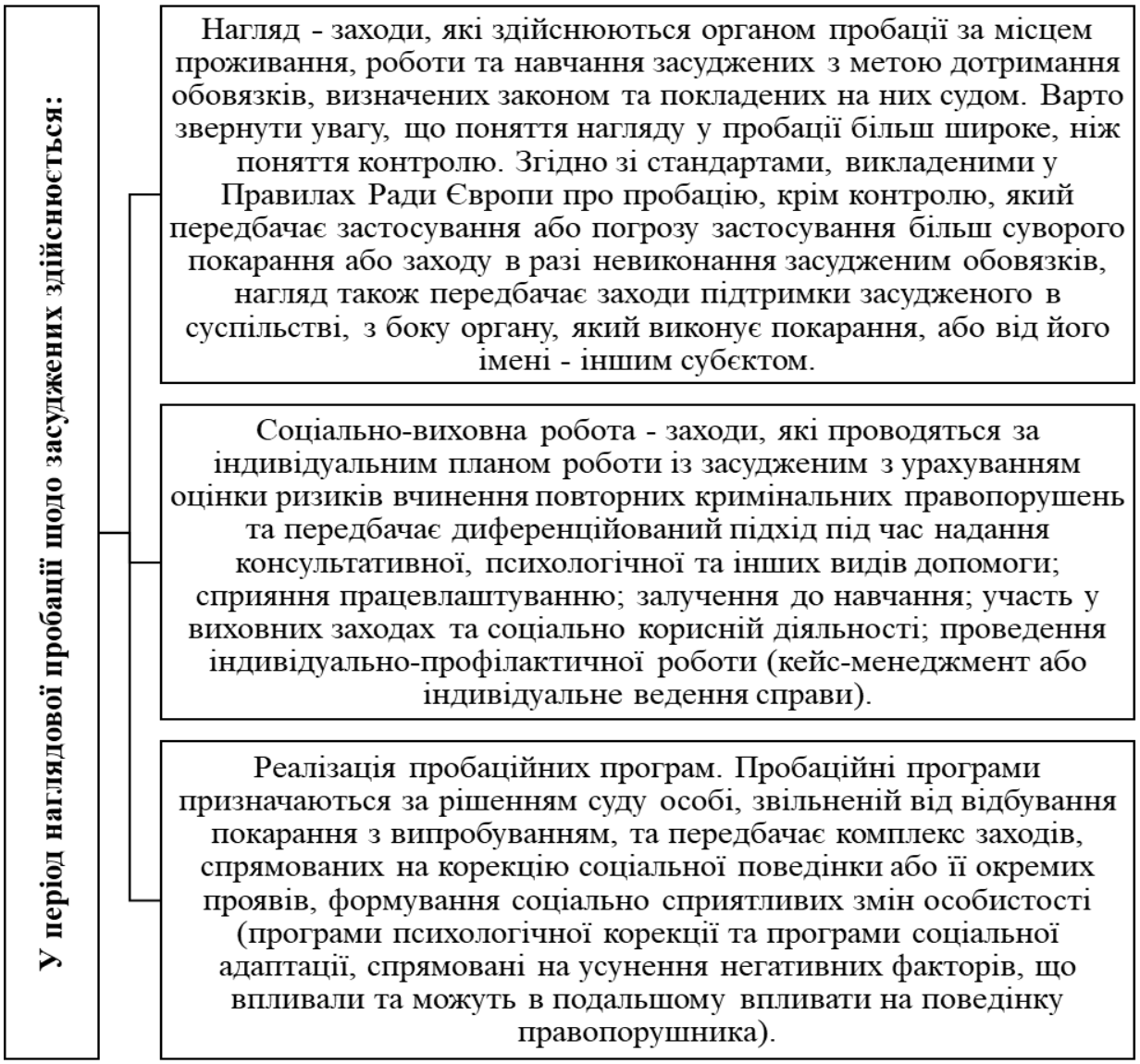

Пенітенціарна пробація – це програма підготовки осіб, які перебувають під покаранням у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на обмежений термін, з метою підготовки їх до виходу на волю шляхом надання підтримки у трудовому та побутовому аспектах для успішного влаштування у суспільстві після звільнення. Орган пробації здійснює заходи пенітенціарної пробації на території, яку засуджений обрав для місця свого проживання після виходу на волю. Ці заходи виконуються за вказівкою адміністрації установи протягом

першого місяця з моменту отримання запиту, шляхом залучення органів соціального патронажу, що визначені відповідним законодавством. Орган пробації, за вказівкою адміністрації установи, спільно з державними та місцевими органами, надає підтримку засудженим, які готуються до виходу на волю, в плануванні місця проживання після звільнення, розгляді варіантів у спеціалізованих установах для звільнених, госпіталізації осіб, які потребують медичної допомоги, а також допомагає в трудовому влаштуванні працездатних осіб [292].

Особливості пробації для неповнолітніх визначаються законом у такий спосіб: у сфері заходів пробації для неповнолітніх наголошується на гарантуванні їхнього нормального фізичного та психічного розвитку, запобіганні агресивній поведінці, стимулюванні позитивних змін у особистості та поліпшенні соціальних відносин.

Досудова доповідь про неповнолітнього обвинуваченого додатково повинна включати інформацію щодо впливу криміногенних факторів на його поведінку та рекомендації з метою мінімізації ризику вчинення повторних кримінальних правопорушень.

Соціально-виховну роботу засуджених неповнолітніх можна проводити залучаючи їх батьків чи законних представників. Заходи пробації здійснюються у співпраці з органами та службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, які забезпечують їхній соціальний захист і профілактику правопорушень. Програми пробації для неповнолітніх виконуються спільно з центральним органом виконавчої влади, який визначає державну політику у сфері соціальної політики.

Під час наглядової пробації законодавство передбачає можливість залучення до проведення нагляду за засудженими та роботи з ними соціально-виховних волонтерів пробації. Волонтери пробації – це особи, які досягли вісімнадцятирічного віку, уповноважені органом пробації для виконання конкретних завдань, пов’язаних із пробацією, на добровільній та безоплатній основі.

Згідно з положенням, яке регламентує діяльність волонтерів пробації, схваленого наказом Міністерства юстиції України від 17 січня 2017 року № 98/5, волонтерська діяльність у сфері пробації охоплює наступні аспекти:

1. Проведення наглядових заходів над місцем праці та навчання осіб, які перебувають під впливом судового рішення.

2. Організація соціально-виховної роботи з цими особами.

3. Розробка та реалізація індивідуальних планів роботи з особами, які перебувають під впливом судового рішення.

4. Проведення індивідуально-профілактичної роботи з цими особами.

5. Надання консультацій, психологічної та іншої підтримки для цих осіб; допомога в їхньому трудовому впорядкуванні, залученні до навчання, виховних заходів та соціально корисної діяльності.

6. Реалізація пробаційних програм щодо осіб, які звільнені від відбування покарання під випробуванням.

7. Підготовка осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення; реалізація інших заходів, спрямованих на виправлення та запобігання повторним кримінальним правопорушенням цих осіб.

Особи, які були засуджені і залучаються до співпраці з волонтерами пробації, мають можливість обирати форму волонтерської допомоги в сфері пробації та замінювати призначеного для них волонтера пробації. Залучення особи до волонтерства у пробації відбувається за поданням письмової заяви цієї особи, після проходження співбесіди з працівником органу пробації та заповнення анкети волонтера пробації. Включення до списку волонтерів пробації здійснюється за рішенням керівника органу пробації.

Орган пробації визначає завдання для волонтера пробації, пов’язане з виконанням волонтерських обов’язків у сфері пробації, враховуючи його досвід роботи, освіту, моральні та ділові якості, а також враховуючи висловлені пропозиції та побажання волонтера пробації. Діяльність волонтерів пробації, спрямована на здійснення нагляду, контроль за виконанням обов’язків

засудженими, визначеними законом та судом, дозволяє волонтерам приймати участь лише у відповідних заходах.

Щодо результатів проведення наглядових заходів та виконання умов нагляду, волонтер пробації повідомляє працівника органу пробації. Однак рішення щодо заходів, спрямованих на припинення порушень, зокрема щодо притягнення порушника до відповідальності, приймається виключно працівником пробації.

З волонтером пробації, який допомагає в нагляді за засудженим, укладається договір про проведення волонтерської діяльності у сфері пробації [290].

Закон, який регулює виконання завдань пробації, визначає владу працівника пробації у такий спосіб:

1. Він може перебувати на земельних ділянках, у житлових та інших приміщеннях громадян за їхньою згодою, а також на території та в приміщеннях підприємств, установ і організацій, при цьому повідомивши про це керівника або уповноважену ним особу.

2. Він має право відвідувати суб'єкти пробації за місцем їх проживання, роботи або навчання.

3. Закон зобов'язує визначений орган пробації установити термін для надання працівникові пробації необхідної інформації безоплатно для виконання його повноважень [305].

Організацію заходів пробації забезпечує орган пробації, який є центральним органом виконавчої влади, відповідальним за виконання державної політики у сфері пробації [305]. Функції реалізації державної політики у сфері пробації покладено на Державну пенітенціарну службу України відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 30 червня 2015 року № 456 «Про внесення змін до Положення про Державну пенітенціарну службу України» [277].

На перший день грудня 2021 року структура «Центру пробації» включає 573 підрозділи, з яких 504 спеціалізуються на роботі з неповнолітніми. При

плануванні штату на 3 262 посади, до кінця 2021 року було забезпечено 2 989 штатних посад, що складає 91,6 % від загальної чисельності. Окрім того, взято на облік майже 82 тисячі осіб, які були засуджені до покарань або альтернативних видів покарань.

Щодо персоналу пробації, відповідно до окремого завдання Державної пенітенціарної служби України від 25.08.2015 № 285-15, були надані рекомендації з щодо професійної компетентності працівників пробації. На посаду працівника пробації можуть бути призначені особи на добровільній та конкурсній основі, які мають відповідні особисті, ділові, моральні якості та здоров'я для виконання роботи [261].

Крім того, існують певні обмеження: кандидат на посаду працівника пробації не може бути особою, яка раніше притягувалася до кримінальної відповідальності або стосовно якої кримінальне провадження завершилося за нереабілітуючими підставами; також кандидат на посаду працівника пробації не може бути особою, на яку протягом останнього року застосовувалося адміністративне стягнення за скоєння корупційного правопорушення; крім того, особа, яка має вирок суду про її недієздатність чи обмежену дієздатність, також не може обіймати посаду працівника пробації [261].

Ми вважаємо, що при відборі кандидатів на посади працівників пробації слід враховувати їхній досвід у різних галузях, таких як державне управління, педагогіка, психологія, соціальна робота та надання соціальних послуг. Також важливо враховувати досвід у проведенні профілактичних та психокорекційних заходів з особами асоціальної спрямованості.

При аналізі кандидатури на посаду працівника пробації рекомендується використовувати право на встановлення випробувального терміну. Впровадження випробувального терміну сприятиме стимулюванню кандидатів до успішного проходження навчання та стажування. Це надасть можливість здійснити обґрунтоване рішення про прийняття кандидата на посаду працівника пробації, з урахуванням рівня знань, необхідних для виконання

професійних обов'язків. Кожен працівник пробації повинен пройти підготовку згідно зі спеціальною навчальною програмою та пройти стажування.

Розглянемо застосування досудової доповіді у кримінальному провадженні в контексті українських реалій.

Інститут досудової доповіді впроваджено відповідно до Закону України «Про пробацію» від 5 лютого 2015 року [305] та змін, внесених до Кримінального процесуального кодексу України для забезпечення суду інформацією, яка дає характеристику обвинуваченому, а також для прийняття судового рішення щодо покарання.

На сьогодні виникають труднощі у використанні досудової доповіді в кримінальному провадженні через неефективний обіг документів між органами пробації та судами, що впливає на швидкість та якість процесу та порушує раціональні терміни.

Згідно з ч. 5 ст. 314 КПК України [167] питання складання досудової доповіді вирішується судом шляхом винесення ухвали у підготовчому судовому засіданні за власною ініціативою або за клопотанням прокурора, обвинуваченого, його захисника чи законного представника, в якій вказується строк для підготовки доповідь.

У законі не вказано конкретного терміну, протягом якого суд повинен скласти доповідь. Саме тому судді часто рекомендують готувати доповідь до початку судового розгляду. Згідно з вимогами статті 316 КПК України, цей період не повинен перевищувати 10 днів [167].

Це видається обґрунтованим, оскільки суд, до початку вирішення справи, вже володіє інформацією про обставини, встановлені під час досудового розслідування, та перевірені їх доказами, що є необхідним для ухвалення рішення щодо відповідальності обвинуваченого.

З цих міркувань інститут досудової доповіді можна вважати видом досудової пробації, згідно з визначенням у статті 8 Закону України «Про пробацію». Цей вид пробації проводиться до розгляду справи і сприяє прийняттю законного та обґрунтованого рішення. У випадку визнання особи

винною, він також надає можливість більш докладно охарактеризувати винного згідно зі статтею 65 КК України, відповідно до загальних принципів призначення покарання [167].

Безперечно, важливо відзначити, що відповідно до пункту 2 статті 314-1 Кримінального процесуального кодексу України, досудова доповідь складається стосовно особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, максимальне покарання за який не перевищує п’яти років позбавлення волі. Судовий розгляд більшості справ цієї категорії проводиться згідно з п. 3 ст. 349 КПК України, і відзначається відсутністю необхідності дослідження багатьох доказів. Це призводить до можливості винесення вироку на одному судовому засіданні. Таким чином, подання досудової доповіді до суду до початку судового розгляду сприяє досягненню цілей пробації.

У п. 11 інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 16 січня 2017 року № 223-66/0/4-17 відзначається, що обов’язок складання досудової доповіді не заважає призначенню судового розгляду та його проведенню [302]. Проте ми вважаємо, що невчасне подання досудової доповіді зменшує її призначення та можливість досягнення її мети.

Згідно з розділом ІІ Порядку [295] підготовка досудової доповіді розпочинається в день отримання ухвали. Виклик до органу пробації для проведення бесіди має бути направлений обвинуваченому протягом одного дня з моменту отримання ухвали суду. Досудова доповідь повинна бути подана до суду не пізніше, ніж за один день до закінчення строку її підготовки, визначеного у рішенні суду. Таким чином, завершення досудової доповіді протягом не більше, ніж 10 днів, є завданням вельми трудомістким.

Значна кількість часу витрачається на отримання органом пробації ухвали суду щодо надання завдання складання досудової доповіді, а також на отримання судом готової доповіді. Наша позиція полягає в тому, що для вирішення цієї проблеми необхідно впровадити систему електронного обміну документами між судами та органами пробації. Така система дозволить органу

пробації негайно розпочати підготовку досудової доповіді, а суду – почати розгляд кримінального провадження вчасно.

Давайте проаналізуємо основні принципи створення системи взаємодії між суб'єктами пробації. Україна має всі можливості впровадити найефективніші методи взаємодії з правопорушниками у період формування пробації як інституту в державному праві. Згідно з дослідженнями, Україна посідає третє місце серед країн Східної Європи за співвідношенням кількості ув'язнених до населення. Для зниження цього показника слід детально розглянути механізм та принципи розвитку інституту пробації, використовуючи досвід інших країн. Результати такого дослідження можна буде використовувати при регулюванні роботи служби пробації.

Поглянемо на організацію роботи служби пробації в більшості країн. Офіцери пробації зазвичай мають справу з особами, які засуджені до виконання громадських робіт, особами під наглядом, а також особами, які достроково звільнені з в'язниць (в межах невідбутої частини терміну покарання). Працівники служби готують досудові доповіді та підготовлюють в'язнів до повернення у суспільство.

Назначаючи режим пробації для засудженого, суд може ухвалити рішення про його зобов'язання брати участь у наступних програмах за згодою правопорушника:

1. Програми корекції поведінки, спрямовані на прогнозування можливої поведінки засудженого.

2. Програма реабілітації від наркотичної залежності, що вимагає від правопорушника пройти курс лікування для зменшення чи усунення залежності від наркотиків.

3. Програма реабілітації від алкогольної залежності, яка передбачає для правопорушника проходження лікувального курсу для зменшення чи усунення залежності від алкоголю.

4. Лікування психічних вад.

Інститут пробації слід розглядати у взаємодії з інститутом громадських робіт, оскільки їх виконання є однією з умов пробації згідно з кримінальним законодавством. Обов'язкові роботи призначаються одночасно з кримінальними заходами, такими як умовне засудження чи пробація.

В Україні, згідно з новим законодавством, затвердження, внесення змін та скасування пробаційних програм, а також реалізація заходів щодо їх виконання, покладається на Міністерство юстиції.

Уповноважений орган з питань пробації забезпечує подання суду інформації про зобов'язання суб'єкта пробації проходити програму, затверджені пробаційні програми, їх завдання, зміст заходів, порядок участі та оцінку результатів реалізації програми. Той самий уповноважений орган відповідає за впровадження пробаційних програм [294].

Зазвичай, програми (курси) орієнтовані на різні цільові групи, такі як:

програма для осіб, засуджених за наркотичну залежність;

програма Brotts-biytet (Зупини злочин) для рецидивістів;

спеціальна програма для жінок, які порушують закон;

освітня програма «Один на один»;

програма з управління гнівом та інші [308].

Окрім проходження визначеної програми, суд може накласти ряд обов'язків, таких як продовження професійного навчання, обмеження відвідування певних місць протягом двох років (як от місця проживання конфліктної сторони, казино тощо, – що контролюється через електронний моніторинг), відмова від володіння вогнепальною зброєю, компенсація завданої шкоди, повідомлення суду про будь-які зміни у місці проживання та роботи, з'явлення перед судом за викликом агента пробації та інші заходи. Також суд може встановити комендантську годину, що вимагає знаходження в певному місці від двох до 12 годин щоденно протягом шести місяців (з контролем через електронний моніторинг); обмеження в різноманітній діяльності від одного дня до трьох років (наприклад, заборона відвідування місць продажу алкогольних напоїв, участь у футбольних матчах або контакт з дитиною); а також визначити

конкретне місце проживання правопорушника: гуртожиток або приватна адреса (з контролем не пробаційною установою, а поліцією чи іншими структурами).

Якщо умови пробації дотримуються, це призводить до повного звільнення від будь-якого покарання за вчинений злочин і відсутності судимості, а також відсутності певних правових обмежень, які можуть випливати з засудження за злочин [53, с. 143].

Організація пробації зазвичай вибирає конкретну програму із числа розроблених та затверджених для використання на певній території. Основним кредо роботи пробаційної організації є гуманність. При визначенні тривалості, виду та місця роботи враховуються навіть найменші деталі особистого життя учасника програми, щоб максимально спростити його участь. Робочий час організації пробації розподілений на дві зміни, щоб особи, які працюють вдень, мали можливість відвідати офіс до 21:00 години.

Організація пробації надає можливість засудженим, які виконують роботу вдень, використовувати послуги до 21:00 годин, щоб вони могли взяти участь у програмі. Також, якщо особі потрібно скористатися транспортом для зустрічі з менеджером, вона отримує повернення частини витрат на проїзд при пред’явленні квитка.

У багатьох країнах існують спеціальні програми інтенсивної пробації для різних категорій правопорушників, таких як водії, які скоїли злочини у нетверезому стані, особи із сексуальними проблемами, програми контролю за вживанням алкоголю та наркотиків, управління емоціями, профілактика злочинної поведінки і т. д.

Мінімальний термін пробації в більшості країн становить 6 місяців, а максимальний – 3 роки. Система пробації надає правопорушникам можливість розглянути скоєний злочин та прийняти всі необхідні заходи для запобігання подальшим правопорушенням.

В Україні існує система функціональних зв’язків служби пробації, яка розвивається відповідно до загальноприйнятої схеми співпраці з іншими державними органами, громадськістю та клієнтами пробації.

Зауважимо, що законодавці України можуть використовувати інноваційні підходи для впровадження у систему нашої країни. Зараз у багатьох країнах відбувається одночасне реформування та удосконалення системи покарань, що залежить від рівня розвитку кожної з них.

Наприклад, в Польщі реалізуються корекційні програми для роботи з особами, що мають проблеми з алко- та наркозалежністю, такі як «Сім кроків» та «Атлантіс», проводиться профілактика насильства та професійна підготовка засуджених. Використовуються засоби відео- та аудіоконтролю за засудженими, а також впроваджено нові системи охорони та триступеневу систему навчання персоналу.

В Німеччині йде реформування системи попереднього ув'язнення, у Великобританії активно розвивають програми профілактики СНІДу серед неповнолітніх засуджених та зміцнюють інститути громадського контролю над органами виконання покарань.

В Швеції впроваджують елементи служби пробації та програми підготовки засуджених до звільнення. Канада приділяє увагу превентивним заходам проти неналежного поводження засуджених, зменшенню шкоди серед наркозалежних та впровадженню елементів ювенальної юстиції.

У США активно організовують охорону в установах, розвивають служби пробації та співпрацюють з релігійними організаціями. Швейцарія працює над підвищенням кваліфікації пенітенціарного персоналу [406].

Вибір пробації лежить у руках самого правопорушника. Покладання обов'язків або накладання відповідальності на порушників для участі у відповідних програмах відбувається за допомогою контракту, який укладається з ним у суді. Таким чином, правопорушнику доводиться вибирати: погодитися з певними умовами або відбувати покарання у в'язниці. Крім того, на підставі угоди проводиться робота з особами, які звільнені достроково з місць позбавлення волі [436].

Інститут відновного правосуддя та медіації, аналогічно до принципів пробації, керується схожими принципами. Існує погляд, що саме громада може

ефективно взяти на себе контроль над рівнем злочинності. Це підтверджується 25-річним досвідом розвитку відновного правосуддя в країнах Європи та Америки [314, с. 84].

Згідно з українським та міжнародним досвідом, участь особи, яка скоїла правопорушення, у програмах відновного правосуддя може сприяти її реабілітації та відновленню в суспільстві. Це може допомогти відновити самоповагу та відчуття впевненості, уникнути відчуження від суспільства, а також розібратися у причинах вчиненого злочину та прийняти заходи для їх усунення у майбутньому.

Збір досудових матеріалів щодо осіб, які вчинили злочини, є важливою частиною процесу призначення та виконання кримінальних покарань. Це включає в себе основні принципи державної політики, спрямовані на захист законних прав і свобод громадян. Цей етап проводиться на стадії попереднього розгляду справи суддею, після того, як кримінальна справа надійшла до суду.

Досудова функція пробації включає збір об’єктивної та повної інформації про особистість правопорушника, його соціальне становище та зв’язки. Це допомагає визначити найбільш ефективний вид покарання та розробити програму ресоціалізації. Ця інформація використовується офіцерами пробації для визначення можливості ресоціалізації особи, якщо суд вирішить призначити альтернативне покарання.

Досудовий звіт містить відомості про особу, правопорушення та оцінку ризику. Рекомендації щодо призначення покарання, не пов’язаного з позбавленням волі, та вибір виду покарання або потреби у в’язниці формулюються в цьому звіті з урахуванням експертизи у сфері соціальної роботи та виконавчого права [80].

Етапи дослідження особи, яка порушила закон, включають:

1. Перевірка попередніх судимостей особи на основі офіційних поліцейських даних.

2. Складання «соціальної характеристики» особи, включаючи біографію та умови життя, які могли вплинути на формування її особистості. Цю інформацію здобувають під час бесід з правопорушником.

3. Визначення фізичного та психічного стану правопорушника.

4. Перевірка та уточнення соціальних відомостей, таких як навчання, робота, соціальні контакти тощо.

Досудовий звіт повинен включати інформацію про ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння.

У деяких країнах існують різні види досудових звітів:

1. П’ятнадцятиденний – використовується при розгляді серйозних справ, на його підготовку відводиться 15 днів.

2. Від 1 до 5 днів – використовується при організації пробації чи необхідності перевірки фактів, таких як травми, що могли вплинути на поведінку.

3. Усний – містить стислу інформацію про правопорушника, використовується у випадках, коли інформації достатньо чи справа не є серйозною, або для обговорення умов вироку.

Законодавчо визначений алгоритм складення доповіді був затверджений наказом Мінюсту у січні 2017 року [295].

Спочатку справа надходить до органу пробації на підставі рішення суду щодо складання досудової доповіді, яку можуть складати органи слідства та дізнання. Цей документ містить короткий огляд справи та контактні дані підозрюваного. Після отримання цих даних керівник органу пробації поручає представникові персоналу служби пробації підготовку доповіді.

Сам підозрюваний може брати активну участь у складанні досудової доповіді, надаючи інформацію про себе та своє ставлення до вчиненого злочину. Важливою є компетентність працівників органу пробації, які взаємодіють з підозрюваним та його оточенням, включаючи родичів, друзів, сусідів, вчителів та співробітників, з метою збору об’єктивної інформації. Одним з інструментів роботи офіцера є анкетування.

На основі отриманих даних офіцер готує звіт для судді, який містить соціально-психологічну характеристику підозрюваного та рекомендації щодо заходів, спрямованих на його виправлення. Ці матеріали передаються в суд, і суддя може врахувати їх при винесенні вироку. Також суддя може запросити представника служби пробації до участі у підготовчому судовому засіданні.

Найпізніше за день до закінчення строку, вказаного у рішенні суду, суд повинен отримати досудову доповідь, складену представником персоналу органу пробації, а також повідомлення про відмову обвинуваченого від участі у складанні доповіді (якщо така відмова є). Якщо є зауваження та уточнення обвинуваченого до тексту доповіді, вони також враховуються, а разом із доповіддю передається супровідний лист.

У звіті служби пробації перед судом передбачено включення наступної інформації:

1. Історія вчинених обвинуваченим правопорушень, що були скоєні до розгляду справи.

2. Опис умов життєдіяльності та соціального оточення обвинуваченого.

3. Особистісні риси особи, яка перебуває під наглядом пробації.

4. Оцінка наявності мотивації у обвинуваченого до внесення позитивних змін у своєму житті.

5. Висновок щодо можливості виправлення особи без застосування позбавлення або обмеження волі на певний строк. Враховуючи доступні програми та послуги, досягнення належної поведінки без застосування ізоляції від суспільства повинно бути можливим.

З позитивних аспектів системи пробації важливо відзначити не лише гуманітарний підхід до правосуддя, але й соціально-економічну вигоду. Деякі з цих аспектів включають:

1. Збереження сімейних зв’язків – залишаючи правопорушника в суспільстві, збільшуються можливості його успішного виправлення та збереження корисних соціальних зв’язків.

2. Внесок у економіку країни та компенсація шкоди потерпілим – можливість збереження роботи обвинуваченого.

3. Підтримання правопорядку – уникаючи негативного впливу кримінального середовища, яке може виникнути при утриманні особи у в'язниці.

4. З економічної точки зору, утримання системи пробації для держави є менш затратним, ніж утримання місць позбавлення волі [437]. Економічний аспект пробації набув великого значення у 1980-х роках. У цей період система ресоціалізації стала стикатися з фінансовими труднощами: зросли вимоги до фінансової звітності, збільшилися обмеження у фінансуванні галузей охорони здоров'я, освіти та соціальних служб. В багатьох країнах Заходу основоположником виправної політики стали «три Е» – економічність, ефективність та дієвість [446].

Країни, які вже впровадили систему пробації, приходять до висновку, що найефективнішим її варіантом є створення приватних або комбінованих об'єднань, які формуються через конкуренцію громадських організацій, що надають послуги з реабілітації та корекції поведінки правопорушників.

Наприклад, у Великобританії держава, представлена Міністерством юстиції, виступає як замовник послуг на конкурсній основі. Метою цього процесу є зниження рецидиву злочинів. Неприбуткові та пробаційні організації представляють свої пропозиції, і держава обирає найбільш ефективну. Робота ґрунтується на умовах контрактів, і якщо умови порушуються, контракт передається іншому виконавцю з більш перспективними умовами реабілітації правопорушників.

Вивчаючи досвід пробації у місті Свонс, де пробаційний орган є приватним об'єднанням, можна висунути висновок, що його мотивація, яка визначається політикою Міністерства юстиції, є досить ефективною. Наприклад, при досягненні зменшення рецидиву на 3 %, бюджет фінансування організації залишається незмінним, а якщо ціль не досягнута, 10 % бюджету перерозподіляється на інші організації. Таке приватне об'єднання зацікавлене у

наданні якісних послуг з реабілітації, що вище за державні, які спрямовані лише на виконання посадових завдань. Національна служба управління правопорушниками (NOMS) встановлює загальні вимоги та базові стандарти діяльності.

Декілька років тому в Уельсі проводили експерименти із системою оплати праці організацій пробації «за результатом» для підвищення конкуренції та відповідальності працівників, хоча цей метод виявився менш ефективним, ніж система заохочень.

Реформи були впроваджені завдяки наполегливим зусиллям уряду для запровадження системи «проникного» управління для кожного правопорушника. Основною метою було відокремлення «управління» в справах покарань від «постачання послуг» і створення умов для максимальної конкуренції між постачальниками корекційних послуг [424].

Наявність відповідної інфраструктури та власного персоналу кримінально-виконавчої інспекції відкриває можливості для значного зменшення витрат на створення пробаційної служби. Це можна спостерігати, аналізуючи досвід країн, таких як Швеція, Данія, Норвегія, Канада та Грузія [4, с. 109-110].

Але без належного фінансового, матеріально-технічного та кадрового забезпечення служба пробації не може ефективно функціонувати, незалежно від того, чи перетворена з Кримінально-виконавчої інспекції (КВІ), чи створена з нуля. Справді, реорганізація КВІ у службу пробації вимагатиме великих витрат, оскільки КВІ ніколи не була адекватно забезпечена необхідними приміщеннями, офісною технікою, транспортом та кваліфікованим персоналом.

Одним із серйозних аспектів є кадрове забезпечення служби пробації. Завдання пробації призводять до зростання обсягу повноважень працівників. На відміну від працівника кримінально-виконавчої інспекції, працівник пробації має статус учасника кримінального процесу з відповідними обов’язками та правами. Працівник пробації також має право отримувати безкоштовну інформацію від будь-якого органу, яка необхідна для виконання

завдань пробації. Додатково, з метою нагляду, працівник пробації має право відвідувати особи, які перебувають під його пробацією, або викликати їх та отримувати пояснення від них [208].

Співробітник служби пробації повинен об'єднувати в собі функції психолога, соціального педагога та юриста. Крім цього, він також повинен володіти навчаннями у створенні умов для успішної ресоціалізації осіб, які перебувають під пробацією. Він зобов'язаний надавати їм соціальні послуги та виконувати функції нагляду [223]

Працівник служби пробації виконує соціально-психологічну роботу із особою, яка має судимість. Під час цього процесу йому потрібно впливати на психологічний стан цієї особи, знімати напругу, страх, розчарування, агресію та невдоволення. Особливу увагу приділяють тематичним бесідам із засудженим. Для ефективного контролю працівник повинен мати повні знання про всі аспекти життя свого підопічного, відслідковувати його фізичний, психічний та моральний стан, вивчати його розваги, виявляти професійні інтереси та допомагати у підвищенні загальноосвітнього рівня.

На основному правовому ресурсі України «Ліга закон» доступний Профіль професійної компетентності працівника пробації, який був створений управлінням КВІ ДПТС України та розроблений в рамках проєкту ЄС «Підтримка реформ у сфері юстиції в Україні» від 08.05.2015 року. У цьому профілі визначено призначення та зміст професії, вимоги до кандидата, необхідну спеціальну підготовку та обов'язки працівника пробації.

Зокрема, його юридичний статус передбачає такі вимоги [319]:

1. Оволодіти знаннями щодо міжнародних та національних правових норм, які регулюють відносини, пов'язані з основними принципами застосування альтернативних заходів до тюремного ув'язнення та стандартів пробації.

2. Здійснювати збір та аналіз інформації щодо впливу криміногенних факторів на поведінку обвинуваченого або засудженого.

3. Оцінювати ризики повторного вчинення кримінального правопорушення обвинуваченим або засудженим.

4. Підготовлювати соціально-психологічну характеристику обвинуваченого або засудженого.

5. Розробляти рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень засудженим, зокрема неповнолітнім.

6. Готувати висновок щодо можливості виправлення обвинуваченого без обмеження волі або із застосуванням позбавлення волі в разі його засудження.

7. Підготовка та подання до суду досудової доповіді.

8. Організація виконання покарань, що не пов’язані з позбавленням волі.

9. Наводження ефективних комунікацій з суб’єктами пробації, проведення мотиваційних інтерв’ю з засудженими.

10. Складання індивідуального плану нагляду та соціально-виховної роботи із засудженими, враховуючи оцінку ризиків.

11. Здійснення нагляду за засудженими.

12. Проведення індивідуально-профілактичних та соціально-виховних заходів з засудженими.

13. Організація надання засудженим консультативної, психологічної та іншої допомоги для їх соціальної реабілітації.

14. Ефективне використання методів мотивації для участі засуджених у виховних заходах, програмах, соціально корисній діяльності, працевлаштуванні та навчанні.

15. Реалізація пробаційних програм для осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням.

16. Підготовка осіб, які відбувають покарання, до звільнення з метою їх трудового і побутового влаштування після звільнення за обраним місцем проживання.

17. Керівництво волонтерами пробації.

18. Забезпечення дотримання вимог закону про захист персональних даних у службовій діяльності.

19. Налагодження взаємодії та підтримка зв’язків з державними та недержавними організаціями для виконання завдань пробації.

20. Вміння користуватися базами нормативних документів.

21. Оволодіння діловою мовою, складання документів та робота з великим обсягом інформації.

22. Використання інформаційних технологій в обсязі, необхідному для роботи.

Важливо створювати високий статус у професії офіцера пробації та проводити якісне навчання для кваліфікованого персоналу. Реформування пенітенціарної системи в Україні передбачає зміну підходів до роботи з особами, які перебувають під наглядом пробації, а також встановлення відповідних нормативів для ефективного взаємодії судових та інших органів під час досудової стадії і виконання вироків.

З цього приводу важливо розглянути дві ключові аспекти, а саме складання досудової доповіді та реалізацію пробаційних програм. В. М. Лиска вказує на необхідність проведення комплексного збору інформації про правопорушника на етапі розслідування злочину, одночасно з проведенням слідчих дій органами дізнання та слідства. Це дозволяє надати суду повну інформацію для визначення найефективнішого виду покарання (позбавлення волі чи альтернативне покарання) на основі прогнозу подальшої поведінки та можливостей виправлення особи у в’язниці чи на волі [186].

Необхідно вирішити ряд проблем у законодавчому взаємодії на рівні Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про пробацію». Основні труднощі включають:

Обмежений термін для складання досудової доповіді.

Труднощі, що часто ускладнюють збір інформації та підготовку доповіді, такі як територіальна віддаленість місця реєстрації та відсутність транспорту, складнощі встановлення фактичного мешкання суб’єкта пробації (наприклад, у

випадку бездомних осіб), відсутність засобів зв'язку для узгодження часу та місця зустрічі з суб'єктами пробації тощо.

Реалізація пробаційної програми вимагає розробки графіка та виконання передбачених заходів, а також оцінювання результатів та підготовку висновку про виконання запланованих заходів.

Висновки до розділу 3

1. Здійснено розподіл кримінальних процесуальних заходів запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, на фізично-примусові (домашній арешт; тримання під вартою; затримання; поміщення до психіатричного закладу; направлення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу) та психолого-примусові, що ґрунтуються на зобов'язанні неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) або діях (зобов'язаннях) третіх осіб.

2. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень засвідчив, що суд у більшості випадків повинен застосовувати саме передачу неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, адміністрації дитячої установи (ст. 493 КПК України) як найбільш ефективний запобіжний захід, який може бути застосований до неповнолітнього, позаяк особисте зобов'язання не має такого стримуючого і виховного впливу. У разі застосування цього запобіжного заходу між органом досудового розслідування і підозрюваним знаходиться посередник, який несе не тільки правову, а й моральну відповідальність перед органами досудового розслідування. Особисте зобов'язання засноване на ефекті страху. Для неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, найбільш ефективним є запобіжний захід, який забезпечує контроль над його поведінкою. Перевага запобіжного заходу, передбаченого ст. 493 КПК України, над особистим зобов'язанням полягає і в тому, що контроль здійснюється у

звичному для підлітка оточенні. При цьому позитивні соціальні зв'язки не тільки не розриваються, але навіть зміцнюються.

3. Закріплення в кримінальному процесуальному законі повноважень прокурора, слідчого та дізнавача приймати процесуальні рішення про застосування запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання щодо неповнолітніх обумовлює необхідність внесення змін до самого процесуального порядку обрання такого запобіжного заходу (ст. 179 КПК України). Доведено, що розвиток системи домашнього арешту та призначення такого запобіжного заходу істотно зменшує кількість осіб, які перебувають у слідчих ізоляторах, включаючи неповнолітніх, що тягне за собою скорочення витрат державного бюджету на утримання зазначених осіб, персоналу тощо. Даний захід передбачається як превентивна дія, яка повністю відповідає світовим тенденціям у сфері прав дитини. Звернуто увагу на необхідність обережного використання такого запобіжного заходу як тримання неповнолітніх під вартою. Ключовим аспектом є легітимність та правильність застосування тримання під вартою неповнолітніх. Органи досудового розслідування та суди повинні безумовно дотримуватися всіх міжнародних договорів та конвенцій й національного законодавства, приділяючи особливу увагу детальному вивченню усіх обставин, мотивів та характеристик, пов'язаних із кримінальними правопорушеннями, вчиненими неповнолітніми, й враховувати, що такий захід має бути застосований лише у виняткових випадках, навіть якщо є підстави для його застосування відповідно до КПК України. Важливо дотримуватися принципу мінімізації тривалості такого утримання і проводити регулярні перегляди необхідності його продовження. Ухвалюючи рішення, суди мають розглядати можливість вибору альтернативних запобіжних заходів для забезпечення подальшого утримання особи під вартою, відповідно до ст. 199, 331 КПК України (рішення ЄСПЛ у справі «Будан проти України», 2015 р.).

4. Досудова доповідь включає розгорнуту соціально-психологічну характеристику неповнолітнього обвинуваченого, що містить: історію

правопорушень (попередні судимості; вік першого притягнення до відповідальності; рецидив кримінального правопорушення); час, який минув з моменту винесення попереднього вироку (іншого рішення суду), яким особу засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела у виховній установі; форма вини; наявність обставин, які обтяжують покарання за нинішнім обвинуваченням (за виключенням повторності та рецидиву кримінального правопорушення); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення, ставлення до правопорушення з боку неповнолітнього обвинуваченого; умови життєдіяльності та розвитку (родина, житло, освіта, робота, матеріальне становище); особистісні характеристики (контроль за поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, виходячи з його криміногенних потреб; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (з урахуванням бажання брати участь у підготовці досудової доповіді). Важливими складовими досудової доповіді є також оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, а також висновок про можливість виправлення неповнолітнього без обмеження або позбавлення волі на певний строк.

5. Досудова доповідь складається у формі звіту з необхідними реквізитами (Закон України «Про пробацію»; наказ Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5), долучається до матеріалів кримінального провадження (ч. 6 ст. 314-1 КПК України), проте не може використовуватися як доказ винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення (ч. 5 ст. 314-1 КПК України).

6. До повноважень представника неповнолітнього слід віднести право отримувати роз’яснення щодо порядку підготовки та використання досудової

доповіді, відмовлятися від участі у підготовці досудової доповіді, брати участь у підготовці досудової доповіді, надавати представнику персоналу органу пробації інформацію, необхідну для підготовки такої доповіді, ознайомлюватися з текстом досудової доповіді, подавати свої зауваження та уточнення; неповнолітній зобов'язаний надавати достовірну інформацію представнику персоналу органу пробації, необхідну для підготовки досудової доповіді; представник персоналу органу пробації не має права брати участь в кримінальному провадженні.

7. Виокремлені складові дослідження неповнолітнього, який вчинив кримінальне правопорушення, які відображаються у досудовій доповіді: 1) загальна інформація про обвинуваченого (прізвище, ім'я, по батькові (за наявності; дата народження; місце проживання/перебування; контакти); представника персоналу органу пробації (найменування органу пробації; прізвище, ім'я, по батькові (за наявності), посада, контакти, дата заповнення та підписання досудової доповіді); джерела інформації (прізвища, імена, по батькові близьких родичів, які надали інформацію про обвинуваченого, ступінь їх родинних зв'язків; прізвища, імена, по батькові осіб з числа оточення обвинуваченого та посадових осіб, які надали інформацію для підготовки досудової доповіді; найменування установи, організації або прізвище, ім'я, по батькові (за наявності) особи, яка надає інформацію про обвинуваченого; перелік документів, на підставі яких вносяться дані до досудової доповіді, наприклад, характеристика, письмовий опис бесіди тощо; перелік реєстрів, відомості з яких використовувалися для підготовки досудової доповіді); 2) соціально-психологічна характеристика обвинуваченого (історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив); час, який минув з дня винесення попереднього судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за нереабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням; категорія

кримінального правопорушення за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву кримінальних правопорушень); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище); особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку особи; фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, ураховуючи його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді); 3) інформація про ставлення жертви до правопорушника та вчиненого діяння; 4) оцінка ризику вчинення повторного кримінального правопорушення; 5) висновок про можливість виправлення без обмеження або позбавлення волі на певний строк (проблемні питання особистості обвинуваченого та його життєдіяльності, на які повинні бути спрямовані заходи впливу, висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк, з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути правослухняної поведінки без застосування покарань, пов’язаних з обмеженням або позбавленням волі на певний строк); рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

РОЗДІЛ 4.
ПРОБАЦІЯ У МЕХАНІЗМІ ЗАПОБІГАННЯ ВЧИНЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІМИ ПОВТОРНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

4.1. Кримінально-виконавча характеристика пробації та особливості проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховних установах

У спеціальних виховних установах фокусуються на роботі з неповнолітніми віком від 14 до 18 років (можливо, до 22 років за умови одержання дозволу від педагогічної ради), які були засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України.

Прагнучи зрозуміти неповнолітніх засуджених, які перебувають у відокремленні від суспільства, сім'ї та друзів, ми намагаємося надати узагальнену характеристику їхній особистості. Така характеристика часто називається «портретом особистості неповнолітнього засудженого» у науковій літературі. Розкриття цього портрету може допомогти соціальним працівникам та іншим учасникам соціально-виховного процесу ефективніше працювати з метою ресоціалізації засуджених.

Учені визначають ряд структурних компонентів портрету особистості неповнолітнього засудженого, серед яких можна відзначити наступні характеристики: соціально-демографічні, кримінально-правові, психолого-педагогічні аспекти будуть проаналізовані [1; 25; 41; 44; 52; 54; 56; 57; 70; 72; 74; 83; 86; 96; 102; 115; 123; 127; 134; 141; 142; 151; 194; 197; 202; 204; 231; 242; 153; 249; 253; 313; 245; 342; 348; 344; 393; 402; 404; 442; 445].

Розглянемо кожен з них детальніше. Щодо соціально-демографічних характеристик неповнолітніх засуджених, важливо враховувати їх вік, стать, національну приналежність, рівень освіти, сімейне виховання та сферу діяльності до засудження.

Цей широкий віковий спектр охоплює складні та важливі періоди формування особистості молодої людини. Тому належить виділити три вікові категорії вихованців колоній: 1) 14-15 років – підлітковий вік, 2) 16-18 років – юнацький вік, та 3) 18-22 роки – перший молодіжний вік [349, с. 199].

Кожна з розглянутих вікових груп у пенітенціарних закладах має свої власні особливості з психологічного та педагогічного погляду, які ми обговорювали раніше. Ці характеристики необхідно враховувати при розробці та реалізації соціально-виховної роботи в умовах відокремлення від суспільства.

Особливо важливим аспектом для організації соціально-виховного процесу в умовах ізоляції є стать неповнолітнього засудженого. Тому потрібно звертати увагу на актуальність вирішення завдань тендерної соціалізації, гендерного виховання та формування поваги до представників протилежної статі.

Крім того, у роботі необхідно враховувати етнічні, національні, соціокультурні та релігійні відмінності представників різних націй. За інформацією Державної пенітенціарної служби України, у виховних колоніях перебувають українці, росіяни, молдовани, кримські татари, болгари, румуни, угорці та інші. Кількість вихованців ромської національності також зростає.

Різний рівень освіти серед засуджених є важливою соціально-демографічною особливістю, що впливає на ефективність соціально-виховної роботи та досягнення мети ресоціалізації. Згідно з інформацією Державної пенітенціарної служби України, близько 89 % неповнолітніх засуджених навчаються в школах, розташованих у межах колоній. Проте лише частка з них відповідає віковим стандартам: 7,8 % – учні шкіл ІІ ступеня та 39,7 % – учні шкіл ІІІ ступеня. Значно зростає також кількість засуджених, які не володіють навичками читання, письма та рахунку. Для них у школах колоній створюються спеціальні класи, а також класи для осіб із фізичними та розумовими вадами.

Сьогодні у спеціальних виховних та виправних установах з’являється нова категорія засуджених, які висловлюють бажання отримати вищу освіту. Хоча деякі вищі навчальні заклади не проявляють ініціативи приймати таких

осіб на навчання, для них створюються умови для здачі зовнішнього незалежного оцінювання та навчання за дистанційною формою.

Велике значення має включення осіб, які відбувають покарання, у систему освіти країни, що охоплює загальну середню, професійно-технічну та вищу освіту.

Ще однією важливою характеристикою є соціально-демографічний аспект. Це дозволяє з'ясувати причини та наслідки соціальної дезінтеграції серед неповнолітніх та визначати зміст соціально-виховної роботи з ними, включаючи аналіз сімейного середовища (родинний склад, умови виховання) та сфери їхньої діяльності (навчання, працевлаштування) перед покаранням.

Недбалість та бездомність неповнолітніх часто призводять до відчайдушної поведінки: споживання алкоголю, наркотиків, тютюну та інших токсичних речовин. Це може призвести до вчинення злочинів. У деяких неповнолітніх вже може сформуватися стійка залежність від психоактивних речовин. Тому ключовими напрямками соціально-педагогічної роботи у виховних установах повинні бути профілактика куріння, алкоголізму, наркоманії та усунення негативних соціальних чинників, спрямованість на формування здорового способу життя [348, с. 240-245].

Характеристика неповнолітніх, які скоїли злочин, є важливою складовою їх соціально-педагогічного портрету. Вона дозволяє визначити фактори, які сприяли їх десоціалізації і вчиненню злочину, а також визначити напрями для соціально-виховної роботи з метою ресоціалізації.

Другим аспектом соціально-педагогічного портрету є кримінально-правова характеристика. Вона включає у себе інформацію про типи злочинів, терміни покарання, наявність попередніх судимостей та кримінальний статус неповнолітніх.

Аналіз даних показує, що більшість неповнолітніх були засуджені за крадіжки, грабежі та розбій з метою матеріальної вигоди. Проте спостерігається зростання злочинів, що відрізняються особливою жорстокістю, таких як вбивства, жорстокі побиття та зґвалтування.

Щодо рецидиву, близько 97 % чоловіків та 99 % жінок відбувають покарання у вигляді позбавлення волі вперше, але певна частка з них раніше отримувала відстрочку виконання вироку. Особи, які мали два чи більше попередніх засуджень, складають трохи більше 3 % від загальної кількості.

Таке кримінологічне становище стосовно неповнолітніх дає можливість визначити основні тенденції неповнолітньої злочинності:

1. значний ріст числа випадків насильства та злочинів, скоєних за ускладнюючих обставин;

2. швидке збільшення злочинності під впливом психоактивних речовин та через поширення бездомності серед дітей і дорослих, а також формування злочинних груп на цій основі;

3. зростання жорстокості дитячої злочинності, що пов’язане з агресивним і жорстоким стилем виховання в родині, а також з позитивним уявленням про агресивну та кримінальну поведінку в ЗМІ [57, с. 150-151].

Важним аспектом профілю кримінально-правового неповнолітнього засудженого є його статус в пенітенціарному середовищі виховної колонії, що має велике значення при організації соціально-виховної діяльності.

В місцях позбавлення волі для неповнолітніх існує певна неформальна ієрархія, яка відрізняється від тієї, що існує серед дорослих засуджених. Тут спостерігаються особливості, зокрема, активізація механізмів групової динаміки, таких як психологічне зараження, навіювання, наслідування, конформізм і суперництво. Це призводить до складної системи взаємин між неповнолітніми засудженими. Крім того, характерною рисою цього середовища є тенденція формування груп, що сприяє процесу адаптації. Практично кожен неповнолітній засуджений прагне отримати статус у елітній групі, що часто веде до втрати власної індивідуальності та підпорядкування лідеру.

С. Замула, дослідник кримінальної субкультури неповнолітніх у спеціальних виховних установах, виділяє чотири ієрархічні класи серед вихованців:

1. формальні лідери, які співпрацюють з адміністрацією та виступають проти злочинного середовища;

2. неформальні лідери, які ідентифікують себе зі світом злочинності та контролюють поведінку інших членів спільноти;

3. основна маса, яка байдуже ставиться до злочинного світу та виконує основну роботу;

4. аутсайдери, відкинуті злочинним світом і змушені виконувати непопулярну роботу [102, с. 63-65].

Останнім часом спостерігається тенденція до зменшення кількості осіб, які відкрито протистоять адміністрації установи, серед засуджених. Підбір кандидатів на керівні посади відбувається в самій установі, з урахуванням групових процесів серед засуджених та їхніх особистих якостей. Це призводить до того, що у сучасних виховних закладах частіше спостерігається збіг формальної та неформальної структур групи, а активісти стають лідерами середовища.

Таким чином, виявлення та врахування кримінальної субкультури серед неповнолітніх засуджених є ефективним методом для правильного формування органів самоврядування та створення партнерства і взаємодії між персоналом та засудженими у процесі ресоціалізації.

Отже, кримінально-правова характеристика неповнолітніх засуджених є основою для визначення напрямків та змісту правового виховання та створення позитивного ресоціалізуючого середовища, яке задовольняє потреби та можливості неповнолітніх.

Ще одним компонентом соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого є його психолого-педагогічна характеристика, яка включає вікові особливості засуджених та їхніх розвиток у всіх сферах під впливом негативних психофізіологічних, педагогічних і соціальних чинників.

Дослідження Р. І. Благути [29], С. Ю. Замули [103; 102], І. Д. Звєрєвої [115], М. О. Луняк [194], В. П. Лютого [197], М. Ю. Максимової [363; 202; 201], В. М. Оржеховської [242; 243], В. М. Синьова [332] надають широкий матеріал для узагальненого психолого-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого, позбавленого волі.

Психолого-педагогічні аспекти пов’язані з загальними та специфічними рисами осіб, які перебувають у спеціальних виховних установах відповідно до їх вікових груп. Це можна розділити на три основні категорії віку: підлітковий (14-15 років), юнацький (16-18 років) і перший молодіжний (18-22 роки).

У спеціальних виховних закладах, де знаходяться особи різних вікових груп, проявляються як загальновікові, так і специфічні для злочинців особистісні риси. Це важливо враховувати при розробці соціально-виховної програми, оскільки для кожного індивідуального випадку необхідно встановлювати конкретні цілі, завдання та методи ресоціалізації.

Наступні дослідження [54; 72; 74; 96; 103; 102; 123; 141; 194; 196; 197; 247; 204; 242; 243; 244; 248; 249; 253; 254, 255; 276; 245; 336; 360; 359; 393; 402; 404] довели, що такі чинники, як:

– психофізіологічні порушення, які можуть бути як вродженими, так і отриманими в результаті травм або захворювань;

– різні типи акцентуації характеру, такі як гіпертимний, циклоїдний, лабільний, епілептоїдний та істероїдний;

– висока виразність окремих рис темпераменту, таких як збудливість, реактивність, нейротизм, екстраверсія, регідність та імпульсивність;

– недбале ставлення до контролю за власними діями, включаючи безвідповідальність;

– негативний вплив сімейного середовища та недостатність виховання;

– проблеми у шкільному середовищі, такі як недостатність особистісно-орієнтованого підходу з боку вчителів, психологічні травми, стигматизація та конфлікти;

– негативний вплив неформальних груп, що може включати залучення до кримінальної діяльності, вживання наркотиків та алкоголю, а також міжгрупові конфлікти;

– соціальні проблеми, такі як зниження життєвого рівня, проблеми зайнятості, незабезпеченість житлом та обмежені можливості для змістовного проведення дозвілля, які можуть робити особистість більш схильною до десоціалізації та кримінальної діяльності.

Усі ці фактори створюють сприятливе середовище для десоціалізації неповнолітніх, що може в кінцевому підсумку призвести до скоєння злочинів.

На основі аналізу структури особистості неповнолітнього засудженого, що була розроблена М. І. Шевандріним та ретельно проаналізована нами, ми можемо провести класифікацію основних відхилень у розвитку особистості правопорушників порівняно з законослухняними однолітками [275, с. 7-8].

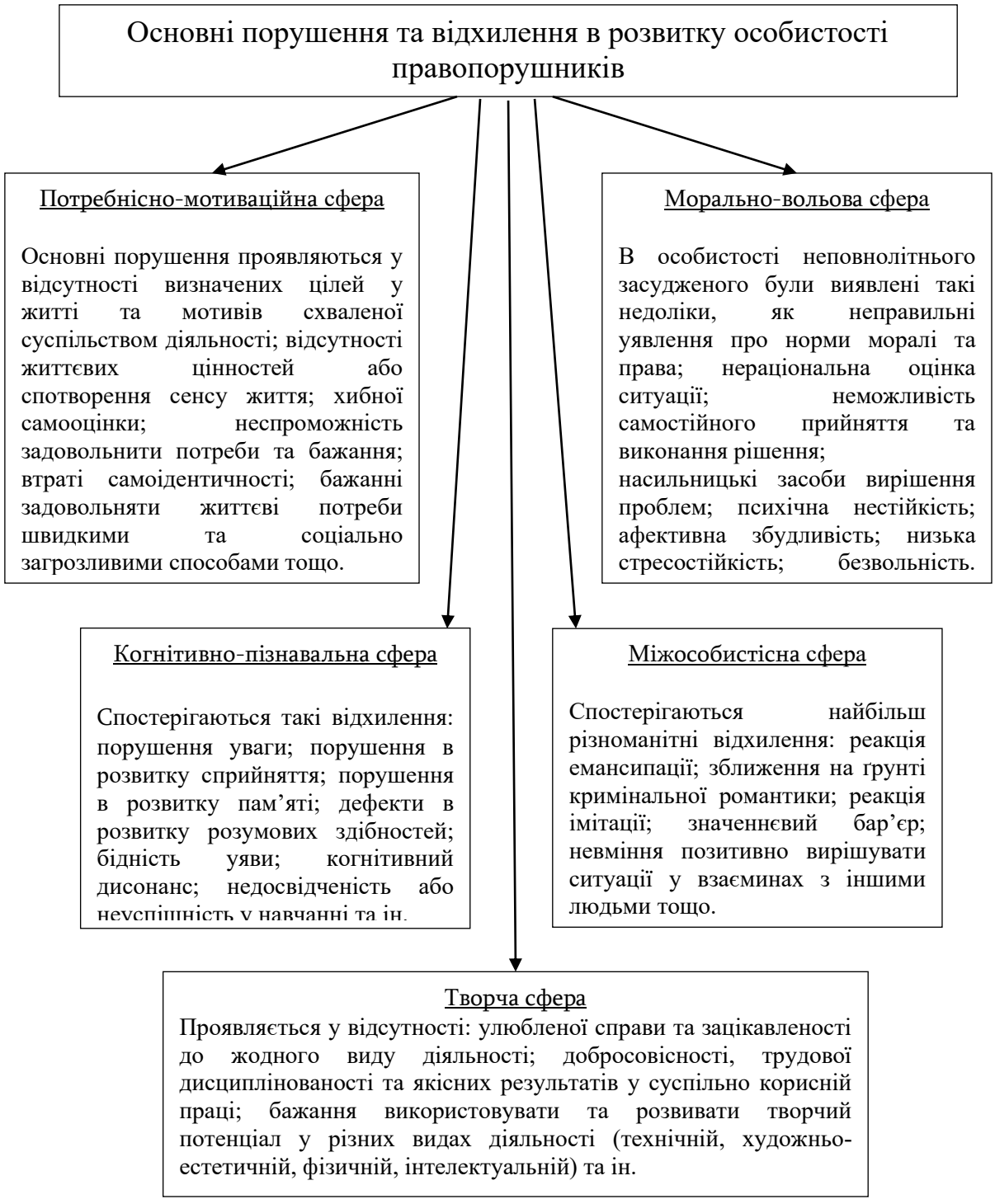

Отже, портрет психолого-педагогічного характеру неповнолітнього, що був засуджений, виявляється досить неузгодженим і потребує професійної психологічної, педагогічної та соціальної підтримки для корекції та реабілітації.

На основі аналізу соціально-демографічних, кримінально-правових та психолого-педагогічних характеристик неповнолітнього засудженого ми можемо сформулювати його загальний соціально-педагогічний профіль.

Таким чином, неповнолітній засуджений – це особа віком від 14 до 18 років із невдячної, нестабільної сім'ї, з низьким рівнем освіти та культури, з порушеннями в особистості та поведінці у всіх сферах, яка була засуджена за злочин, переважно з мотивів матеріальної вигоди.

Структура соціально-педагогічного профілю неповнолітнього засудженого включає:

1. соціально-демографічні характеристики (вік, стать, національність, рівень освіти, сімейне виховання та діяльність перед засудженням);

2. кримінально-правові характеристики (види злочинів та терміни ув'язнення, наявність попередніх судимостей неповнолітніх та їх кримінальний статус у в'язниці);

3. психолого-педагогічні характеристики (загальні та специфічні особливості засуджених у цьому віці, вплив психофізіологічних, педагогічних та соціальних чинників на їх особистість).

Роль соціально-виховної діяльності в рамках Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК України) визначається як ключовий механізм реабілітації та повернення у суспільство осіб, засуджених за вчинені правопорушення [170].

Важним завданням для практичної реалізації нормативно визначеної мети соціально-виховної роботи з особами, які перебувають під кримінальною відповідальністю, є з'ясування природи та розкриття змісту цієї діяльності.

Згідно зі ст. 123 Кримінального виконавчого кодексу України, соціально-виховна робота визначається як цілеспрямована діяльність персоналу органів виконання покарань та інших соціальних установ з метою виправлення та ресоціалізації засуджених.

Структурний підхід до соціально-виховної роботи дозволяє розглядати її як складну систему взаємопов'язаних компонентів. Аналіз цих компонентів допомагає уточнити та розширити надане законодавцем визначення, зокрема щодо неповнолітніх правопорушників.

Більшість сучасних дослідників соціально-педагогічної діяльності, включаючи соціально-виховну роботу з особами, які перебувають під кримінальною відповідальністю (наприклад, О. Безпалько, І. Зверева, А. Капська), вводять такі компоненти її структури: суб'єкт, об'єкт, мета, напрями, зміст, технологія (форми, методи, етапи), результат [20, с. 38-43; 116, с. 39; 128, с. 45]. Ці елементи взаємодіють нерозривно, тому можна розглядати соціально-педагогічну діяльність як систему. Для розкриття сутності та змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми необхідно детально описати кожен з її складових з огляду на функціонування спеціалізованих виховних закладів для неповнолітніх, таких як виховні колонії.

Згідно з КК України, до об'єкта соціально-виховної роботи у виховних колоніях відносяться неповнолітні особи віком від 14 до 18 років (за рішенням педради колонії – до 22 років), які були засуджені до покарання у вигляді позбавлення волі за скоєння злочинів, передбачених КК України. Серед таких злочинів включаються особи, яким на момент вчинення злочину виповнилося 16 років, а також окремі особи віком 14-15 років, що підлягають відповідальності лише за певні види злочинів, такі як умисне вбивство, напад на державних чиновників, правоохоронців, суддів, а також за інші тяжкі злочини, визначені законодавством.

Щодо осіб, які не досягли 16 років, передбачено заходи виховного характеру [161].

Згідно з Кримінально-виконавчим кодексом України, особами, що ведуть соціально-виховну роботу із особами, що перебувають у стані засудження, є «персонал установ виконання покарань та інших соціальних інституцій». Уточнюючи цих осіб у контексті роботи з неповнолітніми засудженими у виховних колоніях, до них належать: працівники територіального управління Державної пенітенціарної служби України; персонал виховних колоній, який виконує соціально-виховні функції, такі як начальник відділення соціально-психологічної служби, старший вихователь, вихователь відділення соціально-психологічної служби; психологи; старший інспектор; інспектор; інспектори, які відповідають за звільнення засуджених та фізичне виховання в колонії; педагогічні працівники загальноосвітньої школи та професійно-технічного училища; педагогічна рада, піклувальна рада та спостережна комісія, батьківський комітет при виховній колонії; а також персонал виховної колонії, який безпосередньо не пов'язаний із соціально-виховною роботою, такий як працівники відділів режиму, охорони та оперативної роботи; контрольні працівники, що відповідають за виконання судових рішень; медичний персонал та інші.

Серед соціальних інституцій, які беруть участь у організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, можна виділити місцеві органи законодавчої та виконавчої влади, районні та міські центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, службу у справах дітей, територіальні органи внутрішніх справ, суди, прокуратуру, органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості; а також освітні, психологічні, медичні, спортивні, мистецькі, промислові, соціально-захисні, релігійні та громадські установи та організації. Деякі індивідуальні особи, волонтери, соціальні працівники та інші також можуть брати участь у цій роботі. Використовуючи свій потенціал, всі ці соціальні інституції створюють середовище для ресоціалізації, що сприяє головній меті соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими – їхній ресоціалізації та інтеграції в суспільство після виходу на волю.

З визначення соціально-виховної роботи з особами у стані засудження у Кримінально-виконавчому кодексі України випливає, що її метою є створення умов для успішної ресоціалізації. Однак ця ресоціалізація може досягатися також за допомогою інших методів, таких як режим, суспільно-корисна праця, загальноосвітня і професійно-технічна освіта та громадський вплив.

У процесі ресоціалізації засуджених, якщо розглядати їх як цілісну систему, ми визначаємо мету соціально-виховної діяльності, що відрізняється своєю специфікою. Ця мета полягає у створенні відповідних умов для ресоціалізації та наступної соціалізації особи, а також у всебічному розвитку та саморозвитку засудженого.

Формулюючи ціль соціально-виховної роботи як «ресоціалізацію неповнолітніх» засуджених, необхідно чітко визначити змістовно-семантичні та структурно-функціональні параметри цього соціально-правового та психолого-педагогічного явища. Це допоможе уявляти, які конкретні цілі потрібно досягти в процесі соціально-виховної роботи.

Оскільки ресоціалізаційний процес має міждисциплінарний характер, в науковій літературі він досліджується у контексті різних наукових галузей. Процес ресоціалізації аналізується на рівні філософії, правознавства, психології, педагогіки, соціології, з основним фокусом на правовий аспект, який представлений у відповідних дослідженнях, серед яких важливе місце займають наукові праці з правознавства (О. Бандурка [14], І. Богатирьов [31], В. Льовочкін [198], В. Наливайко [226], О. Неживець [231], В. Прусс [320], Д. Ягунов [427], О. Пташинський [327], Г. Радов [326], В. Сулицький [375], А. Яровий [442] та ін.), психології (Я. Гошовський [73], О. Павлик [248; 249], Л. Ростомова [336], Н. Савчук [338], І. Ярмиш [440] та ін.), педагогіки (О. Беца 21; 23], В. Кривуша [154], І. Парфанович [253; 254], Г. Радов [326], В. Синьов [259], М. Фіцула [394], Н. Харченко [402] та інші), соціальної роботи (М. Панасюк [251], В. Проскура [315], В. Синьов [360], С. Толстоухова [384], М. Лукашевич, І. Мигович [193], Л. Тюптя, І. Іванова [361] та інші) та

соціальної педагогіки (Т. Бєлавіна [25], Ю. Гарасимів [61], М. Гевко [62], С. Горенко [72], Л. Завацька [97], І. Звєрєва [115], В. Лютий [196; 197] та інші).

Аналіз упереджених робіт підтвердив той факт, що для розуміння сутності та значення поняття ресоціалізації особистості засудженого науковці використовують порівняльний аналіз таких термінів: соціалізація (асоціалізація), десоціалізація, соціальна адаптація (дезадаптація), соціальна реабілітація, соціальна інтеграція (деінтеграція) як синоніми, протилежні, взаємозалежні та підпорядковані один одному.

Основою для визначення терміну «ресоціалізація» та інших зазначених вище понять є саме соціалізація особистості, що відбувається протягом життя людини і включає в себе згадані терміни у взаємодії з соціальним оточенням зі змінами у розмірах та якості людини. Саме тому ресоціалізацію неповнолітнього, який засуджений до позбавлення волі, ми розглядаємо як послідовність взаємопов'язаних процесів, які виникають один з одного та іноді існують паралельно:

соціалізація → десоціалізація → ресоціалізація → соціалізація.

Незважаючи на різноманіття різних тлумачень поняття соціалізації особистості, визначення Г. Андрєєвої отримало найбільше визнання серед педагогів. Вона визначила соціалізацію як двосторонній процес, що включає в себе, з одного боку, усвідомлення особою соціального досвіду через вступ у соціальне середовище та систему соціальних зв'язків, а з іншого боку, процес активного відтворення цих систем зв'язків через активну участь особистості в соціальному житті [358, с. 27].

Під час соціалізації людина зіштовхується з різноманітними об'єктивними та суб'єктивними загрозами, які перешкоджають досягненню гармонії між оточенням та особистісним розвитком [48; 145, с. 163-171]. У ранньому дитинстві різні чинники можуть спричиняти різноманітні відхилення в поведінці малюків. Серед них можна виокремити соціальні проблеми, психофізіологічні аспекти та вплив навколишнього середовища, включаючи сім'ю, школу та дитячий колектив.

Ці фактори можуть викликати десоціалізацію дітей, що означає відхід від загальної соціалізації. Цей процес полягає в тому, що особистість віддаляється від більшості людей та вступає в асоціальні або антисоціальні неформальні групи.

Десоціалізація свідчить про те, що соціалізація особистості перетворюється, деякою мірою, на антигромадський процес. Це може виявлятися у відхилень від позитивних соціальних норм та прийнятті антигромадських зразків поведінки. Це може проявлятися через девіантну поведінку, а у найекстремальніших випадках – скоєння кримінальних правопорушень [73].

Водночас всі вчені наголошують на тому, що результати соціалізації мають «нестабільний характер». Вона може перейти з успішної у невдалу стадію та навпаки. При цьому перспектива досягти успіху залежить від здатності особистості адаптуватися до нових умов. Тому на певній стадії розвитку різних наук про суспільство і вводиться поняття «ресоціалізація». Саме воно характеризує перехідну ланку від десоціалізації до соціалізації [83] та один з етапів нерозривного процесу соціалізації [126].

Отже, основною семантичною основою для з’єднання концепцій соціалізація, десоціалізація та ресоціалізація є термін «соціалізація», в якому префікси «де» та «ре» виступають направляючим вектором.

Десоціалізація та ресоціалізація становлять взаємозалежну основу складного процесу, відомого як «соціалізація». Якщо відмова від попередніх цінностей, норм, ролей та правил поведінки описується терміном «десоціалізація», то наступний етап, пов’язаний із вивченням нових цінностей, норм, ролей та правил поведінки, замість старих, називається «ресоціалізація».

У юридичних документах ресоціалізація осіб, які позбавлені волі, представляє собою цілеспрямований процес, що є фундаментом для боротьби зі злочинністю та попередження рецидивів злочинів. Також вона спрямована на надання неповнолітнім необхідних можливостей та формування у них здібностей до життя в суспільстві з дотриманням норм права

(В. Наливайко [226, с. 8]; А. Ревко, Ю. Рожкова [328, с. 90-91]); корекція осудженого, спрямування його на шлях дотримання закону, сприяння формуванню життєвої позиції, відповідної соціальним стандартам, шляхом відновлення, утримання та розвитку корисних соціальних якостей та відносин під час відбування покарання та соціальної адаптації після звільнення з місць позбавлення волі (І. Богатирьов) [31, с. 12]); реабілітація особи, яка скоїла злочин і була засуджена, орієнтована на відновлення її як соціалізованого члена суспільства. Цей процес здійснюється шляхом застосування комплексу правових, організаційних, психолого-педагогічних, виховних та інших заходів на різних етапах кримінальної відповідальності. Головна мета полягає в тому, щоб уникнути повторення протиправних дій та сприяти поверненню особи до самостійного, прийнятного для суспільства життя [231, с. 14].

На наш погляд, більшість неповнолітніх, які потрапляють у виправний заклад, виростають у сім'ях з асоціальними проблемами, де часто відсутні соціальні взірці, відсутній чіткий соціальний статус, що ускладнює процес формування соціальних навичок. Тут не йдеться про відновлення будь-яких якостей через відсутність адекватних соціальних моделей. Десоціалізація та антисоціальна поведінка більшості неповнолітніх виникають не тому, що вони «забули» норми, але через спотворене їх сприйняття або невідомість щодо них [83; 64; 259; 336; 404].

Розглядаючи походження терміну «ре соціалізація», яке виникло зі слова «соціалізація» та префікса «ре» (що вказує на відновлення, повторення дії), ресоціалізацію можна визначити як процес повторної соціалізації в нових, змінених соціальних умовах з метою повторної інтеграції особистості в суспільство.

Це означає, що у найзагальнішому розумінні ресоціалізація включає в себе відновлення соціального адаптаційного процесу в осіб, які зазнали змін у соціальних умовах та обставинах, з метою їх повторної інтеграції в суспільство.

Цей процес має різні аспекти. Наприклад, у випадку неповнолітніх, які були засуджені за вчинення злочину, якщо вони не мають попереднього

позитивного соціального досвіду і вже сформовані негативні соціальні стереотипи, ресоціалізація має на меті ліквідацію цих негативних явищ та навчання прийнятних для суспільства навичок.

З іншого боку, якщо неповнолітній має позитивний соціальний досвід та вже встановлені позитивні соціальні зв'язки, ресоціалізація спрямована на збереження та відновлення цих позитивних якостей, навіть у змінених обставинах.

З огляду на вікові особливості та фізіологічну, психічну і соціальну незрілість неповнолітніх, важливо враховувати, що деякі їхні якості та звички ще не сформовані або сформовані недостатньо. Тому розвиток деяких аспектів, таких як поведінка в колективі, суспільстві, етикет, гігієнічні та інші, вимагає подальшого формування, тоді як інші аспекти, такі як сексуальна поведінка або споживання алкоголю, потребують коригування.

Отже, соціалізація та ресоціалізація неповнолітніх можуть відбуватися паралельно, з урахуванням індивідуальних особливостей та потреб кожної особистості. Певні якості можуть зберігатися та розвиватися, тоді як інші піддаються коригуванню та переформуванню [126; 404].

Отже, у контексті нашого дослідження, ресоціалізація неповнолітнього, який визнаний винним і відбуває покарання у спеціалізованому закладі, є складним процесом відновлення його соціальної адаптації. Цей процес ґрунтується на нейтралізації негативних соціальних норм і цінностей, які він здобув унаслідок десоціалізації. Мета ресоціалізації полягає в регенерації, збереженні або вперше засвоєнні суспільно прийнятних норм, цінностей і моделей поведінки з метою (повторної) інтеграції в суспільство після відбуття покарання.

Згідно із чинним кримінально-виконавчим законодавством, ключовими напрямками соціально-виховної роботи з засудженими є реалізація комплексного виховання, що охоплює моральний, правовий, трудовий, естетичний, фізичний, санітарно-гігієнічний аспекти. Ці заходи сприяють формуванню життєвої позиції, відповідної правовим нормам і вимогам

суспільно корисної діяльності [170]; участь у програмах індивідуального виховного впливу для засуджених враховує їх соціально-демографічні особливості, ступінь соціально-педагогічної занедбаності та особисті потреби. Програми включають такі напрями, як «Освіта», «Професійний розвиток», «Правова просвіта», «Духовне оновлення», «Творчість», «Фізкультура і спорт», «Подолання алкогольної та наркотичної залежності» та «Підготовка до звільнення» [291].

Логічно визначити зміст соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими відповідно до конкретних напрямків є наступним кроком після аналізу цієї діяльності. Важливо відзначити, що компоненти виховної роботи, такі як всебічне виховання та диференційований виховний вплив, тісно взаємодіють і взаємодоповнюють один одного. Основна різниця полягає в тому, що всебічне виховання застосовується до всіх засуджених у колонії, тоді як диференційований виховний вплив націлений на конкретні групи засуджених з урахуванням їхніх соціально-демографічних, кримінально-правових та психолого-педагогічних характеристик, а також ступеня соціально-педагогічної занедбаності та потреб.

Підкреслимо, що правове виховання охоплює комплекс заходів, спрямованих на формування у засуджених правильного розуміння ролі та сутності законів, стійкої впевненості в їхньому дотриманні, а також правомірної поведінки під час відбування покарання та після звільнення. Основний зміст правового виховання неповнолітніх засуджених включає:

1) поширення правових знань та пояснення суті чинних законів України;

2) висвітлення справедливості та гуманності законів;

3) виховання поваги до законів, додержання режиму, виконання правил внутрішнього порядку та сприяння розвитку навичок їх відповідального дотримання;

4) ознайомлення з обов’язками та правами засуджених, пояснення необхідності їх суворого виконання;

5) розвіювання стереотипів про невинуватість та несправедливість кримінального покарання;

6) пояснення принципу неповернення покарання за вчинений злочин.

Другий напрямок виховної діяльності фокусується на трудовому вихованні серед осіб, що перебувають під владарюванням правової системи. Трудове виховання засуджених – це система заходів, спрямованих на залучення в'язнів до праці з метою їх психологічної, практичної та моральної підготовки до інтеграції у суспільно-корисну працю після звільнення.

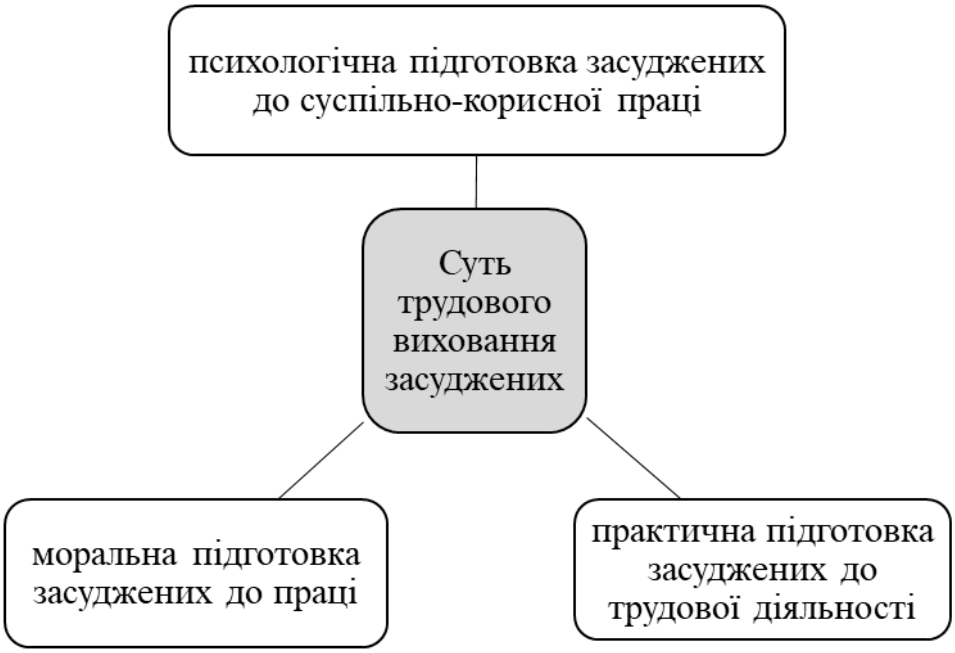

Психологічна підготовка до громадсько-корисної праці включає в себе зміцнення трудової мотивації осіб, що перебувають під владою, підтримку їхньої активності, а також розвиток інтересу до конкретної професії чи виду діяльності. Цього досягається за допомогою професійної орієнтації та трудового впорядкування осіб, які зазнають покарання, враховуючи їхні індивідуальні особливості, здібності та особисті вподобання як у місцях утримання, так і після звільнення.

Практична підготовка до трудової діяльності передбачає передачу засудженим необхідних професійно-теоретичних знань, умінь та навичок, формування необхідної професійної та виробничої культури, забезпечення належно обладнаного робочого місця, а також виховання звички до регулярної праці. Цей процес відбувається під час продуктивної праці у сфері

матеріального виробництва, громадсько-корисної праці в установах покарань, а також у господарському обслуговуванні та самообслуговуванні, а також під час професійно-технічного навчання.

Моральна підготовка засуджених до праці включає спрямовану та безперервну психологічну і практичну підготовку до праці, формування таких моральних якостей особистості, як усвідомлення суспільної та особистісної значущості праці, навички бережливого ставлення до суспільної та колективної власності. Загалом це можна охарактеризувати як «сумлінне ставлення до праці».

Наступний аспект виховної роботи – це моральне виховання засуджених, що визначається як система виховних заходів, спрямованих на виявлення та ліквідацію негативних моральних рис, етичних переконань, поглядів, звичок та впровадження в засуджених загальнолюдських гуманістичних цінностей, ідеалів добра, правди, справедливості, совісті та людської честі, з метою формування духовної особистості.

Отже, основний зміст морального виховання включає в себе моральну освіту, яка передбачає засвоєння знань про норми моралі суспільства, формування переконань в усвідомленні моральних норм як принципів особистості, а також розвиток моральних почуттів через перетворення знань і переконань у позитивні звички та навички поведінки.

Виховання осіб, позбавлених волі, у сфері естетики визначається як комплекс заходів, спрямованих на формування творчо-активної особистості, здатної сприймати, усвідомлювати та оцінювати красу в житті. Основні аспекти естетичного виховання включають:

1) отримання неповнолітніми естетичних та художніх знань;

2) розвиток естетичних потреб і почуттів, навичок правильного сприйняття та оцінки красивого в навколишньому світі;

3) виховання естетичного смаку та ідеалів для формування правильних уявлень про ціль життя та майбутні перспективи після звільнення;

4) залучення правопорушників до художньо-естетичної діяльності з метою перетворення оточуючого середовища згідно із законами краси і гармонії.

П’ятий напрямок – фізичне виховання у виховних колоніях – передбачає впровадження системи фізкультурно-спортивних та оздоровчих заходів з метою зміцнення здоров’я, розвитку фізичних сил і морально-вольових якостей, підтримки здорового способу життя та профілактики захворювань. Основою цього виховання є:

1) розвиток фізичної сили через заняття фізичною культурою;

2) покращення спортивних досягнень у різних видах спорту;

3) усвідомлення важливості здорового способу життя;

4) виховання морально-вольових якостей під час спортивних змагань.

Санітарно-гігієнічне виховання включає в себе систему виховних заходів, спрямованих на підвищення санітарно-гігієнічної культури осіб, позбавлених волі. Метою є викладання їм навичок санітарії в побуті та на виробництві з метою запобігання інфекційних захворювань.

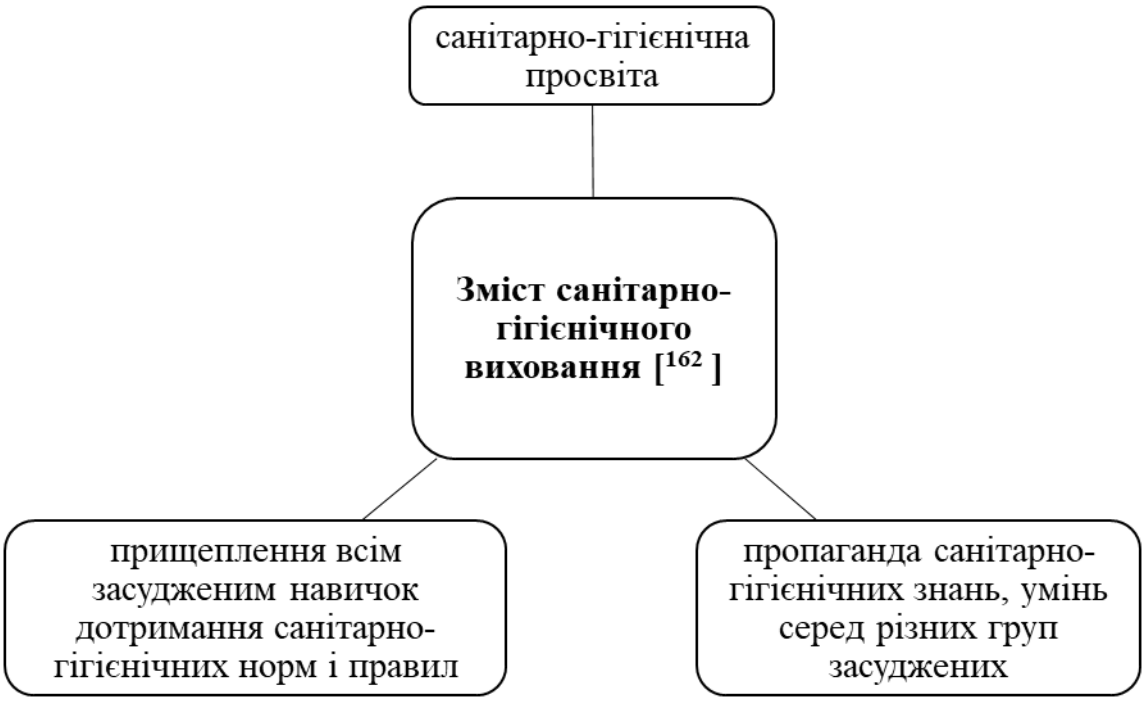

Сутність «соціально-виховної роботи» визначається основною увагою до соціального аспекту. Зокрема, це поняття вимагає розгляду змісту соціальної

діяльності персоналу виховної колонії, оскільки без неї неможливо досягти ресоціалізаційних цілей.

Суб'єктами соціальної роботи з неповнолітніми засудженими є персонал колонії та представники державних і недержавних організацій ресоціалізації, які створюють сприятливе середовище навколо виховної колонії.

Основною метою соціальної роботи з неповнолітніми у пенітенціарному закладі є організація взаємодії та співпраці між суб'єктами соціально-виховної роботи та соціальним середовищем регіону. Це сприяє соціальному розвитку особистості засудженого, включаючи відновлення соціального статусу, встановлення корисних соціальних зв'язків та підготовку до повноцінного включення в суспільство після звільнення.

Основні заходи для досягнення цілей соціальної роботи з неповнолітніми включають:

1. аналіз потенціалу колонії та соціального середовища для ресоціалізації;

2. колективне планування та організація соціально-виховної роботи на основі співпраці між суб'єктами колонії та ресоціалізаційного середовища;

3. встановлення зворотного зв'язку та контроль діяльності суб'єктів соціально-виховної роботи в постпенітенціарному періоді.

Узагальнено, соціально-виховна робота, яка поєднує виховні та соціальні аспекти, впливає на ефективність ресоціалізації неповнолітніх засуджених. Особливу увагу варто приділити технології соціально-виховної роботи.

Технологія соціально-виховної роботи є засобом організації взаємодії між суб'єктами і об'єктами, що ґрунтується на розділі на періоди та процедури, їх координації та синхронізації, а також виборі різних форм і методів на різних етапах. Основними складовими технологічного компоненту є форми, методи і етапи соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими.

Форма соціально-виховної роботи визначається як найбільш ефективна організаційна модель взаємодії між суб'єктом і об'єктом, в якій використовуються різні методи для досягнення соціально-виховних цілей.

Метод представляє собою сукупність теоретичних і практичних прийомів, використовуваних для стимулювання розвитку потенційних можливостей об'єкта з метою досягнення різноманітних професійних цілей суб'єкта. Межа між формами і методами соціально-виховної роботи іноді є досить умовною: в деяких випадках форма може виступати як метод, і навпаки [129, с. 84-90; 196].

Саме завдяки використанню технологічних компонентів у системі форм, методів та етапів можна ефективно впроваджувати всю систему соціально-виховної роботи з неповнолітніми, які перебувають у виховних колоніях. Аналізуючи теоретичні досягнення щодо класифікацій форм і методів соціально-педагогічної роботи, ми пропонуємо більш раціональні підходи до форм і методів соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими в межах виховних напрямків (правових, моральних, трудових, естетичних, фізичних, санітарно-гігієнічних) та соціальної сфери.

Отже, ми узагальнюємо форми і методи виховної роботи з неповнолітніми засудженими. З різних існуючих класифікацій ми обираємо класифікацію форм і методів за спрямуваннями виховної роботи з неповнолітніми засудженими. Розглядаємо форми і методи правового, морального, трудового, естетичного, фізичного, санітарно-гігієнічного виховання. Важливо відзначити, що ця класифікація включає також класифікації за іншими ознаками.

Наприклад, на практиці застосування форм виховної роботи неминуче призводить до їхньої класифікації за такими ознаками:

1. за об'єктом виховного впливу: індивідуальні (окремі особистості), групові (відділення та групи засуджених), масові (засуджені всієї колонії);

2. за суб'єктом виховного впливу: форми, які використовує персонал колонії, та форми, які використовує колектив засуджених.

Систематизація методів виховної роботи в межах її різних напрямків включає:

1. наукові (теоретичні) методи пізнання:

– застосування наукових досліджень;

– використання теоретичних аспектів у вихованні;

2. методи практичної діяльності:

– реалізація практичних завдань та вправ;

– впровадження практичних аспектів у вихованні.

Основні форми та методи виховної роботи, які сприяють реалізації її змісту, можна класифікувати за напрямами:

1. правове виховання:

– проведення лекцій, бесід, конференцій та тренінгів;

– організація роботи юридичних консультацій;

– створення куточків правових знань;

– прийом осіб з особистих питань у представників суду, прокуратури, адвокатури, поліції тощо;

2. трудове виховання:

– проведення трудових змагань;

– робота гуртків технічної творчості;

– організація навчально-продуктивної та суспільно-корисної праці;

3. морально-етичне виховання:

– проведення лекцій, бесід, конференцій та тренінгів;

– використання рольових ігор та аналізу вчинків;

4. художньо-естетичне виховання:

– проведення лекцій, бесід, конференцій та тематичних вечорів;

– організація конкурсів, концертів, виставок та гуртків за інтересами;

5. фізичне виховання:

– проведення фізичних зарядок, змагань, турнірів та робота спортивних секцій;

6. санітарно-гігієнічне виховання:

– проведення бесід та наголошення на дотриманні санітарно-гігієнічних норм;

7. релігійне виховання:

проведення лекцій, бесід та використання релігійної літератури.

Методи виховної роботи з неповнолітніми засудженими можна поділити на такі групи:

1. формування і корекція свідомості особистості;

2. організація діяльності та спілкування;

3. додаткова мотивація та стимулювання діяльності і поведінки;

4. самовиховання;

5. виявлення результатів виховання/перевиховання [90; 129; 362].

Соціальна робота у виховних колоніях включає ряд форм, таких як участь у засіданнях піклувальної ради та батьківського комітету, взаємодія у заходах виховного характеру, побутове та трудове організування, відновлення соціального статусу та розвиток корисних соціальних зв'язків.

Соціальна робота в виховних колоніях використовує різні методи, включаючи соціологічні (вивчення соціальної ситуації неповнолітнього), управлінські (постановка цілей, прийняття рішень, планування), та організаційні (встановлення взаємодії з ресоціалізаційним середовищем).

Технологічний аспект соціально-виховної роботи визначає етапи, що включають діагностику, цілепокладання, прогнозування, проєктування, планування, організацію, керівництво, контроль, результат, підсумкову діагностику, оцінку та корекцію. Ці етапи циклічно повторюються в різних фазах перебування неповнолітнього в колонії та в разі виникнення нових соціально-педагогічних проблем.

Оскільки головною метою соціально-виховної роботи є ресоціалізація неповнолітніх засуджених, логічно визначити результат як ресоціалізовану особистість, здатну до ефективної реінтеграції у суспільство після звільнення. Цей результат відповідає соціальному замовленню на модель успішно ресоціалізованої особистості неповнолітнього засудженого, яка вирізняється просоціальним розвитком на всіх рівнях своєї особистості [321]):

у сфері потребно-мотиваційного аспекту слід визначити конкретні соціально-затверджені цілі у своєму житті, такі як отримання освіти,

професійний успіх та формування сімейних цінностей. Важливо прагнути до постійного самовдосконалення та виражати готовність задовольняти життєві потреби, такі як харчування, житло та матеріальне благополуччя, за допомогою соціально-прийнятних методів;

у когнітивно-пізнавальному плані важливо розуміти роль освіти в людському житті, виявляти певний рівень знань у навчальних предметах, проявляти самостійність мислення та маючи бажання поглиблювати свої знання;

в сфері морально-вольового аспекту слід негативно ставитися до вчинених злочинів, визнавати власну вину та вважати судове покарання справедливим. Важливо встановлювати високі стандарти для себе та інших, проявляти вимогливість і бути готовим взяти на себе відповідальність;

у міжособистісному аспекті важливо бути відкритим для просоціальної взаємодії з іншими, виявляти негативне ставлення до асоціальної поведінки інших осіб, включаючи друзів. Розуміння значення єднання та інтересів усіх членів колективу, до якого належить особа, також є важливим аспектом;

у творчому плані важливо займатися улюбленою справою, усвідомлювати можливості реалізації власних здібностей, виявляти добросовісність, трудову дисциплінованість та досягати якісних результатів у суспільно корисній діяльності.

Отже, ми провели аналіз основних структурних компонентів та змісту соціально-виховної роботи з неповнолітніми, які перебувають у спеціальних виховних установах. Цей аналіз включає такі аспекти, як суб’єкт, об’єкт, мета, напрями, зміст, технологія (форми, методи, етапи), результат. Таким чином, ми отримали основи для розуміння поняття «соціально-виховна робота».

Соціально-виховна робота з неповнолітніми у спеціальних виховних установах представляє собою взаємодію персоналу виховної колонії та представників соціального середовища. Її метою є створення умов для ефективної ресоціалізації, інтеграції, соціалізації, всебічного розвитку,

саморозвитку та самореалізації неповнолітніх на основі інтеграції ресурсів особистості, колонії, громади, регіону та держави.

Науково-теоретичний аспект поняття «соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими» визначається порівнянням з близьким за значенням терміном «соціально-педагогічна діяльність». З'ясовано, що соціально-виховна робота є конкретним видом соціально-педагогічної діяльності, що здійснюється у виховній колонії та спрямована на визначений об'єкт впливу – неповнолітнього засудженого.

Важливими елементами структури соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, які визначають її сутність та зміст, є об'єкт, суб'єкт, мета, напрями, зміст, технологія (форми, методи, етапи) та результат.

Об'єктом соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими є особи віком від 14 до 18 років (а за рішенням педагогічної ради – до 22 років), які зазнають покарання у вигляді позбавлення волі за вчинення злочинів, передбачених Кримінальним кодексом України.

Суб'єктами соціально-педагогічної діяльності з неповнолітніми засудженими є працівники виховних колоній, що виконують соціально-виховні функції, такі як заступник начальника з соціально-виховної та психологічної роботи, старший вихователь, вихователь, інструктор, а також фахівці інших підрозділів. До цих суб'єктів також відносяться педагогічні колективи загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних училищ, педагогічна та піклувальна ради, спостережна комісія, батьківський комітет при колонії, Державна пенітенціарна служба України та її територіальні органи управління, органи місцевої законодавчої та виконавчої влади, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, служба у справах дітей, територіальні органи внутрішніх справ, суд, прокуратура, органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості, підприємства, установи, громадські та релігійні організації, окремі особи, волонтери, соціальні працівники та інші.

Основною метою соціально-виховної діяльності є створення відповідних умов для ресоціалізації та наступної інтеграції, соціалізації, всебічного

розвитку та саморозвитку особистості засудженого. Це досягається шляхом інтеграції ресурсів особистості, колонії, регіону і громади.

Ресоціалізацію неповнолітнього засудженого у спеціальній виховній установі визначаємо як складний процес відновлення соціалізації на основі нейтралізації асоціальних норм, цінностей та стереотипів поведінки, що виникли внаслідок десоціалізації, а також відновлення, збереження та розвиток позитивних соціальних норм, цінностей, зв'язків і зразків поведінки з метою подальшої інтеграції в суспільство після відбуття покарання.

Одержуючи уявлення про складний характер соціально-виховної діяльності, її умовне поділ на соціальний і виховний компоненти, визначено різні напрямки, такі як правове, моральне, трудове, естетичне, фізичне санітарно-гігієнічне виховання, диференційований виховний вплив на засуджених, а також соціальну роботу спеціальної виховної установи.

Аналіз природи соціально-виховної діяльності з неповнолітніми засудженими дозволяє виявити зміст її компонентів – виховного (правове, моральне, трудове, естетичне, фізичне, санітарно-гігієнічне виховання) та соціального. Ключовим для розуміння кінцевого «продукту» соціально-виховної діяльності є визначення результату – ресоціалізованої особистості, що є просоціально-розвиненою на всіх рівнях своєї структури: потребнісно-мотиваційному, когнітивно-пізнавальному, морально-вольовому, міжособистісному та творчому.

В Україні завжди надавалася велика увага вихованню неповнолітніх. Кримінально-виконавчі інспекції слідкували за молодшими правопорушниками, вживаючи заходи, не пов'язані із позбавленням волі. В екіпажах виконавчої служби працював соціальний персонал, який організовував виховні та розважальні заходи для неповнолітніх.

Закон України «Про пробацію» визначає особливості використання пробації у відношенні молодших правопорушників під час складання досудового звіту та контролю за ними. Судді отримали роз'яснення щодо їхніх функцій та повноважень від Судової палати у кримінальних справах.

Досудова доповідь, згідно зі ст. 12 Закону України «Про пробацію», складається разом із представниками служби у справах дітей, враховуючи інформацію, отриману від регіонального представництва органів Національної поліції України.

При виконанні своїх обов'язків органи, відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», Типових положень про службу у справах дітей та Закону про пробацію, збирають інформацію, яка описує поведінку неповнолітнього в повсякденному житті перед та після вчинення кримінального правопорушення, його оточення, освіту та осіб, із якими він спілкується. Цю інформацію узагальнюють та подають суду у формі досудової доповіді [280].

Програми пробації, спрямовані на справи неповнолітніх, виконуються органами соціальної політики. В нагляді за особами, які отримали вирок, та у проведенні соціально-виховної роботи з ними беруть участь добровольці пробації. Мета пробаційної роботи з неповнолітніми полягає у забезпеченні нормального фізичного та психічного розвитку, запобіганні агресивної поведінки, стимулюванні позитивних змін в особистості та покращенні соціальних відносин. Неповнолітній обвинувачений разом із батьками або іншими законними представниками викликається до пробаційного органу.

Досудова доповідь про неповнолітню особу, яка привласнюється до кримінальної відповідальності, повинна включати в себе:

– інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку неповнолітнього;

– рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення ризику повторного вчинення кримінальних правопорушень [295].

Окрім цього, вельми важливим є створення відповідного соціального середовища. Тому в процесі виховної роботи з неповнолітніми можливе залучення батьків, а в разі їх відсутності – використання підтримки наставників. Великі очікування пов'язуються із волонтерами, які можуть взяти

участь у цьому процесі. З цього стає зрозуміло, що соціально-виховна робота є сферою, де активно діють волонтери [199].

Наприклад, можна аргументувати, що неповнолітні засуджені виявляють різні соціально-психологічні особливості, тому ця група не є однорідною. Відтак, важливо здійснювати індивідуалізовану роботу з їхньою вихованням. Програми ресоціалізації слід розробляти, враховуючи різні види соціальної дезадаптації, оскільки це є основою для кримінальної поведінки [200].

Самі прояви соціальної дезадаптації можна розділити на кілька груп:

1. Соціальна дезадаптація, спричинена педагогічною занедбаністю: ця категорія включає підлітків, які мають труднощі у взаємодії з педагогічним впливом через відсутність сформованих особистісних структур. Вони характеризуються імпульсивністю та відсутністю схильності до самоаналізу й рефлексії. У них може бути відсутній усвідомлений та реалістичний план життя. Таким чином, важливо, щоб компетентна робота психолога спрямовувалася на формування у цих осіб стереотипів законослухняної поведінки, відновлення нормального соціального функціонування як активних і відповідальних членів суспільства.

2. Біологічно зумовлена соціальна дезадаптація: ця група включає підлітків, чиї труднощі у вихованні обумовлені відхиленнями у психофізіологічному розвитку, спричиненими ураженням мозку, черепно-мозковими травмами, мінімальними мозковими дисфункціями тощо. Зауважимо, що у 65 % неповнолітніх, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, можливі ознаки психічних відхилень [364]. Комбінація цього з низьким рівнем інтелектуального розвитку та високим рівнем агресивності стає значущою загрозою. Особливості цих осіб роблять їх важкими для традиційних методів корекції через їхні індивідуальні риси. Проблеми, пов’язані з порушеннями в психічному розвитку, потребують індивідуального підходу у виховній роботі з неповнолітніми, які зазнали засудження [373]. З метою надання необхідної допомоги організуються консультації лікаря-

психіатра. Однак при урахуванні розміру робіт важливо включити в штатну структуру атестованого лікаря-психіатра.

Соціальна дезадаптація, обумовлена конкретною ситуацією, виникає внаслідок негативного виховання дорослих. Цей вид дезадаптації може призвести до кримінальної поведінки, коли підліток, після конфліктів з батьками, виходить з дому і приєднується до асоціальних груп. У кримінальній ситуації такий підліток може виявити позитивну соціальну орієнтацію, проявляючи успішність у навчанні та участь у спортивних заходах.

Соціальна дезадаптація, обумовлена особистісними чинниками, є особливо складною для ресоціалізації. Вона виникає через неможливість дитини задовольнити свої соціальні потреби у підлітковому віці, що призводить до утворення негативних особистісних утворень. Ці утворення, закарбовані у підсвідомості, утворюють афектогенні зони, які спотворюють позитивну інформацію та спонукають особистість до дій, несумісних із соціально-схвалюваними нормами. Такі неповнолітні часто виходять із неблагополучних сімей і потрапляють до системи правосуддя, де психічний розвиток відбувається в невластивому для дитини закритому середовищі.

З метою подолання цієї ситуації працівники служби пробації, враховуючи особистісні особливості кожного підлітка, вчать їх бути законослухняними, вирішувати життєві ситуації та уникати конфліктів, не порушуючи закон.

Розробка індивідуалізованих пробаційних програм для ресоціалізації є творчим та важким процесом, в якому беруть участь соціально-психологічні та виховні спеціалісти, а також сам підліток. Програма не просто набір заходів, а система виховних впливів фахівців, спрямованих на підтримку соціально-схвалюваної діяльності підлітка в рамках визначеної програми та строків виконання [332].

Практика свідчить, що у випадках, коли засуджені не отримували підтримки після визволення, вони, як правило, поверталися до злочинного способу життя. Одним із обов’язків пробаційної служби є реабілітація правопорушника, стимулювання його до зміни неправомірної поведінки та

антисоціальних навичок, акцентування на його сильних сторонах і критика протиправної поведінки.

В сучасному розумінні мета виконання покарань переосмислюється: ресоціалізація засуджених, що має соціальний, педагогічний та психологічний зміст, стає визначальною. Таким чином, велике значення набуває соціально-виховна робота з засудженими, яка визнається ключовим інструментом досягнення мети ресоціалізації засудженого та його інтеграції в суспільство після визволення.

Особливо, коли йдеться про неповнолітніх засуджених, що відбувають покарання в спеціальних виховних установах, таких як виховні колонії, соціально-виховна робота повинна стати головним змістом їх діяльності. Успішність цієї роботи, за думкою В. Синьова, М. Стурова та інших, залежить від того, наскільки колектив працівників виховної колонії володіє методами педагогічного виховання, спрямованого на ресоціалізацію неповнолітніх правопорушників [259, с. 14].

З вищезазначеного випливає, що соціально-виховні завдання повинен виконувати не лише персонал відділу соціально-виховної та психологічної роботи, але і всі працівники спеціальної виховної установи. Таким чином, готування персоналу виховних колоній до соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими стає крайньою необхідністю у сучасності. Це актуалізується тим, що наразі спеціальної педагогічної освіти не отримали ані працівники відділу соціально-виховної роботи з засудженими, ані інший персонал колоній, за винятком педагогічних колективів шкіл та ПТУ, що діють на території колоній.

З усвідомленням величезного значення наукових досліджень у реформуванні пенітенціарної системи, українські вчені розробили базу дисертацій, однак поки що це відбувається головним чином у галузі 12.00.08 – кримінального права та кримінології; кримінально-виконавчого права. Зазначаються праці таких авторів, як Ю. Абросімова, О. Бугера, В. Бурдіна,

Т. Гончар, Т. Кальченко, С. Киренко, Н. Ковтун, С. Корецький, О. Неживець, О. Северин, А. Яровий, О. Яцун.

Поступово починають з'являтися дисертаційні дослідження щодо пенітенціарного процесу, зокрема в сфері психології, таких авторів як Н. Греса, Н. Малиш, О. Павлик, Л. Ростомова, та педагогіки – С. Бадьора, П. Вівчар, С. Горенко, Т. Журавель, С. Замула, О. Караман, В. Коваль, В. Лютий, О. Третяк, Н. Харченко.

Інтенсивний розвиток соціально-педагогічної теорії та практики вже відзначився на загальній ситуації з дітьми, що скоїли кримінальні злочини, в Україні. На етапі досудового слідства та визначення покарання суд уважніше враховує різноманітні обставини соціально-педагогічного й психологічного характеру. Це відкриває можливість призначати неповнолітнім покарання, альтернативні позбавленню волі, а також звільняти від відбування покарання під умовою випробування; під час перебування виховних колоній – умовно достроково звільняти неповнолітніх та надавати різноманітні пільги тощо.

У виховних колоніях кримінально-виконавчої системи України покарання відбувають неповнолітні, які вчинили злочини певних категорій. Тут проводиться ізольоване тримання осіб, забезпечуючи їм вплив на формування та корекцію через виховні заходи. Головною метою цього процесу є реабілітація та відновлення соціальної адаптації засуджених.

Ст. 123 Кримінально-виконавчого кодексу України визначено соціально-виховну роботу (СВР) як ключовий інструмент у впровадженні процесу виправлення та ресоціалізації засуджених. Це означає цілеспрямовану діяльність персоналу установ виконання покарань та інших соціальних інституцій з метою досягнення покладених завдань з виправлення та соціальної реінтеграції осіб, які перебувають під впливом кримінальної системи [170]. Спрямована на виконання певних завдань, соціально-виховна діяльність зі засудженими має на меті:

– вироблення та закріплення в них інтересу до залучення до суспільно-корисної діяльності,

– розвиток у них сумлінного ставлення до трудової діяльності,

– забезпечення виконання вимог законів та інших прийнятих у суспільстві норм поведінки,

– підвищення їхнього рівня загальноосвітньої та культурної компетентності [170].

Соціально-виховна робота включає такі складові:

1. виховна робота – це система заходів, спрямованих на корекцію поведінки засуджених з метою позитивних змін у їх особистості та усунення особистісних деформацій;

2. соціальна робота – це комплексна діяльність з надання соціальної допомоги, спрямована на забезпечення всебічної життєдіяльності людини в умовах позбавлення волі, відтворення повноцінної людської особистості та розвиток соціальних зв’язків;

3. психологічна робота – діяльність професіоналів-психологів щодо надання засудженим психологічної допомоги, включаючи попередження впливу умов позбавлення волі на особистість та розробку програм психокорекції.

Для практичної організації соціально-виховної роботи в умовах позбавлення волі діють соціально-психологічні служби, з основною структурною ланкою – відділення соціально-психологічної служби установи виконання покарань.

Функціонування виховних колоній, обслуговуючи особливий контингент, включає такі основні складові:

– загальноосвітнє і професійно-технічне навчання;

– організація праці неповнолітніх;

– організація соціально-психологічної роботи;

– залучення неповнолітніх до культурно-масової та фізкультурно-спортивної діяльності;

– формування колективу неповнолітніх засуджених.

Важливою особливістю педагогічного процесу у виховних колоніях є обов'язкова участь засуджених у цьому процесі. Режим виховних колоній для неповнолітніх менш суворий, що відкриває більше можливостей для використання педагогічних прийомів та методів впливу на них, порівняно з установами виконання покарань для повнолітніх засуджених.

Режим у виховній колонії організований таким чином, щоб забезпечити всі необхідні умови для здійснення навчання вихованців у школі або професійно-технічному училищі, а також для підтримки зв'язків з їхніми батьками і родичами. Вихованці мають більше пільг та менше обмежень у спілкуванні з зовнішнім світом, що сприяє їхній ресоціалізації.

Однією з обов'язкових складових режиму є встановлений розпорядок дня. Дотримання його сприяє формуванню стандартів поведінки, дисципліни, організованості та відповідальності серед неповнолітніх. Зважаючи на такі якості особистості, як активність і ініціативність, розпорядок дня забезпечує постійну зайнятість вихованців та спрямовує їхню активність на корисні заняття. Важливо відзначити, що при невигідних умовах ця активність може призвести до негативних дій.

Основна сфера діяльності вихованців у виховній колонії – це навчальна діяльність, а не працевлаштування. Ставлення учнів до навчання визначається як головний показник їхнього прогресу. Здійснення загальноосвітнього навчання, професійно-технічної освіти та навчання на виробництві регулюється законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту» та іншими нормативними актами.

Під час проведення іспитів учні-засуджені відпускаються від праці на період, передбачений трудовим законодавством та Законом України «Про оплату праці». Заробітна плата їм в цей час не нараховується, але харчування надається безкоштовно. Адміністрація установи виконання покарань повинна активно сприяти загальноосвітньому та професійно-технічному навчанню засуджених і, у разі необхідності, надавати їм допомогу.

Однією з характерних особливостей організації навчально-виховного процесу в установах виконання покарань є негативне ставлення більшості вихованців до навчання, школи та вчителів, а також відсутність навичок самостійної систематичної навчальної роботи та виконання домашніх завдань. У зв'язку з цим одним з головних завдань загальноосвітніх шкіл є стимулювання інтересу до навчання, формування позитивного ставлення до школи та вчителів, розвиток навичок самостійної розумової діяльності та залучення до активної позакласної діяльності.

Для досягнення цих цілей використовуються різні методи, такі як підвищення авторитету вчителів та вихователів, впровадження нових методів навчання, використання технічних засобів та елементів проблемного навчання, організація позашкільної роботи через гуртки, секції та навчальні програми за інтересами вихованців.

До інших завдань входить розумове, моральне та естетичне виховання неповнолітніх засуджених, сприяння формуванню правильного світогляду та корекції їх поведінки. Професійно-технічне навчання охоплює всіх неповнолітніх, які не мають необхідної професії для працевлаштування.

Система професійного спрямування у виховних колоніях враховує готовність вихованців до певної роботи, потреби виробництва, їх здібності та загальноосвітній рівень. У карантині проводять бесіди, медичне обстеження та психологічне тестування для визначення перспектив засуджених. Професійно-технічне навчання здійснюється протягом 37 годин на тиждень, орієнтуючись на напрямки, такі як метало- та деревообробка чоловіків та підприємства легкої промисловості.

Сучасною тенденцією є переорієнтація неповнолітніх на популярні спеціальності, такі як будівельники, оператори комп'ютерної техніки тощо.

Починаючи з жовтня 2000 року, програма «Мелітопольський Меморіал», реалізована недержавною організацією, розпочала свою діяльність з метою навчання засуджених, які перебувають у Мелітопольській виховній колонії.

Заняття для дівчат проводяться двічі на тиждень, а учениці 9-11 класів отримують навички комп'ютерної грамотності.

Для захисту здоров'я неповнолітніх працівників передбачено скорочений робочий час. Так, для працівників віком від 16 до 18 років встановлений 36-годинний робочий тиждень, а для тих віком від 15 до 16 років – 24 години на тиждень (згідно зі ст. 51 Кодексу законів про працю). Учні віком від 14 до 15 років, якщо вони працюють під час навчання у вільний від занять час, не повинні перевищувати половину того робочого часу, який встановлено для осіб відповідного віку. Тобто, для учнів віком від 14 до 16 років – не більше 12 годин на тиждень, а для тих віком від 16 до 18 років – 18 годин на тиждень (згідно зі ст. 51 Кодексу законів про працю).

Час від 10 годин вечора до 6 годин ранку вважається нічним. Заборонено залучати працівників віком до 18 років до роботи в цей період. Також заборонено залучати осіб, молодших 18 років, і працівників, які навчаються в школах і училищах, до надурочних робіт під час навчальних занять.

Для роботи у вихідні дні заборонено залучати працівників, яким не виповнилося 18 років (згідно зі ст. 192 Кодексу законів про працю). Праця засуджених у виховних колоніях спрямована не лише на економічні, але й на виховні цілі. Для трудового виховання використовується різноманітна діяльність, така як продуктивна праця, навчально-продуктивна праця, самообслуговування та робота в гуртках технічної творчості.

Робота вихованців регулюється трудовим законодавством і оплачується за встановленими ставками. Неповнолітніх засуджених не залучають до понаднормової роботи, нічної зміни та роботи у шкідливих умовах. Таким чином, мета залучення вихованців до праці полягає у створенні позитивного ставлення до неї, оскільки багато з них до цього моменту не мали позитивного досвіду участі в суспільно-корисній праці і мають негативне ставлення до неї.

Специфіка соціально-психологічної роботи визначається широким залученням різноманітних співробітників, таких як вихователі, вчителі,

викладачі ПТУ, майстри та представники виробництва. Вплив на неповнолітніх здійснюється у формі порад, побажань та нагадувань.

Головною метою виховної роботи є підготовка до звільнення та ресоціалізація. Відновлення соціальних зв'язків розпочинається з карантину. Поміж офіційних запитів до територіальних органів, листів до родичів та повідомлень до центрів зайнятості, також відправляються листи-клопотання щодо надання допомоги у реабілітації вихованців-сиріт до центрів соціальних служб для молоді та служб у справах дітей. Уже існує позитивний досвід надання такої допомоги в різних областях України.

Засуджені отримують необхідні знання та навички під час занять у школі з підготовки до звільнення. Неповнолітні мають колективну структуру, яка включає первинний, вторинний та загальний колективи. Формування первинних колективів відбувається за принципом взводу – класу, а в деяких колоніях також застосовується наскрізний принцип взводу – класу – бригади.

Колектив неповнолітніх засуджених має власні органи самоуправління, такі як ради та збори взводів, відділень і колонії. Також створюються суспільні комісії за різними напрямками діяльності, такі як шкільна, виробнича, клубна, підтримки суспільного порядку, фізкультурно-спортивна, культурно-масова та санітарна секції.

У період перебування в карантині більшість неповнолітніх засуджених виявляє підвищену тривожність та агресивність, що призводить до створення у них готовності до конфлікту та неадекватної реакції на вимоги працівників установи. У зв'язку з невизначеністю їхнього становища та неможливістю займати відповідне місце в рейтингу серед інших вихованців колонії, у неповнолітніх засуджених виникає психологічний бар'єр, що ускладнює налагодження взаємодії зі співробітниками закладу.

Сеанси релаксації у кабінеті психоемоційного розвантаження виявляються найбільш ефективною формою виховного впливу на психіку засуджених у цих умовах. Вони сприяють заспокоєнню, зниженню імпульсивності реакцій та урівноваженню процесів збудження і гальмування.

Наприклад, внаслідок перебування в карантині засуджені часто переосмислюють свої цілі, змінюють особистісні установки та прагнуть до умовно-дострокового звільнення.

Особлива увага повинна бути приділена групам ризику в адаптаційний період. Наприклад, у Прилуцькій колонії (Чернігівська обл.) спеціалізований психолог разом із вихователями проводить індивідуальні бесіди, консультації та психологічні тренінги з вихованцями, що схильні до порушень режиму. Ця робота дозволяє знизити випадки делінквентної поведінки серед неповнолітніх засуджених у даній установі на 45 %.

Проведення соціометрії колективів засуджених психологічною службою передбачає визначення об’єктивного групового статусу вихованців з метою уникнення конфліктних ситуацій. Встановлення неформальних лідерів та характеру взаємин між вихованцями спрямоване на переорієнтацію груп з негативним впливом та обрання кандидатів до активу, що сприяє зменшенню ситуацій, які можуть викликати життєву кризу у засуджених.

Для успішної адаптації неповнолітнього, начальник відділення повинен вивчити його особову справу, провести ознайомчу бесіду та поставити конкретні завдання, враховуючи різні аспекти його життя та особистості.

Якщо молодша особа визнається як важко виховувана, то рекомендується виконати наступні дії:

1. провести тестування та створити психологічний портрет особистості, а також розробити належний план подальших заходів;

2. провести індивідуальну співбесіду для визначення можливостей, які можна розвинути в умовах виправної колонії;

3. призначити вихователя з урахуванням психологічного контакту, оцінити їхню психологічну сумісність, рівень розвитку і досвід роботи вихователя, а також виявити бажання працювати з даною особою;

4. розробити план роботи на основі глибокого вивчення особистості молодшого за допомогою методів, таких як бесіда, спостереження, природний експеримент, анкетування і аналіз результатів;

5. проводити роботу з неповнолітнім, фіксуючи динаміку змін у програмі індивідуальної соціально-психологічної роботи із засудженим, представляючи звіт закріпленого співробітника та аналізуючи результати.

Після досягнення повноліття засуджені переводяться в УВП для дорослих засуджених (згідно із ст. 147 КВК). Рішення про переведення вирішується Департаментом з урахуванням педагогічної ради та поданням начальника виховної колонії, яке також повинно отримати погодження служби у справах дітей.

Згідно зі ст. 148 КВК України, у виховних колоніях можуть залишати засуджених для закріплення результатів виправлення, завершення професійно-технічного навчання не більше, ніж до досягнення ними 22 років. Рішення про залишення приймається на основі вимог, що використовуються при переведенні до виправної колонії. Переведення засудженого, який досяг повноліття, до виправної колонії приймає педагогічна рада установи.

Педагогічні ради – це постійно діючий колегіальний орган виховної колонії, метою якого є розгляд питань та надання пропозицій адміністрації виховної колонії щодо організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, а також удосконалення навчально-виховного процесу.

Наказом керівника виховної установи визначається персональний склад педагогічної ради, термін повноважень якої становить один рік. Педагогічна рада аналізує відповідні матеріали і подає пропозиції керівнику установи з таких питань:

1. Організація навчально-виховного процесу в установі, узагальнення досвіду соціально-виховної та психологічної роботи з особами, що перебувають під вихованням, та підготовка відповідних рекомендацій.

2. Підготовка та проведення культурно-масових заходів серед осіб, що перебувають під вихованням.

3. Надання методичної та практичної допомоги старшим вихователям, вихователям та іншим працівникам соціально-психологічної служби.

4. Організація підвищення психолого-педагогічної майстерності персоналу установи.

5. Взаємодія з громадськими та державними організаціями у питаннях ресоціалізації осіб, що перебувають під вихованням.

6. Переведення осіб, які досягли вісімнадцятирічного віку, з виховної установи до виправної установи та залишення таких осіб для подальшого відбування покарання в установі, установленому відповідно до ст. 147, 148 Кримінально-виконавчого кодексу України. Застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання до осіб, що перебувають під вихованням. Взяття на профілактичний облік злісних порушників встановленого порядку відбування покарання та організація індивідуально-профілактичної роботи з ними.

7. Зняття з профілактичного обліку осіб, які були взяті на облік як злісні порушники встановленого порядку відбування покарання. Переведення осіб до дільниці соціальної адаптації в порядку, установленому ст. 94 Кримінально-виконавчого кодексу України.

8. Переведення до дільниці ресоціалізації осіб, які після переведення до дільниці соціальної адаптації припустилися порушення встановленого режиму утримання. Застосування заходів заохочення або стягнення до осіб, що перебувають під вихованням.

9. Надання особам, що перебувають під вихованням, права відвідування культурно-видовищних і спортивних заходів за межами установи в супроводі працівників установи в порядку, установленому ст. 144 Кримінально-виконавчого кодексу України.

10. Заохочення представників підприємств, установ і організацій усіх форм власності, навчальних закладів, об’єднань громадян та окремих громадян, осіб з числа персоналу установи за активну участь у забезпеченні навчально-виховного процесу.

Голову педагогічної ради обирає заступник начальника виховної колонії, який відповідає за соціально-виховну та психологічну роботу. Заступник

голови обирається з числа членів ради шляхом голосування на її засіданні. Склад педагогічної ради включає заступників начальника установи, керівників відділів, частин і служб, директора загальноосвітньої школи, директора професійно-технічного училища, старшого інспектора відділу соціально-виховної та психологічної роботи (його також обирають секретарем педагогічної ради), старших вихователів, методиста виховної колонії, психолога та завідувача клубу.

Представники підприємств, установ і організацій, навчальних закладів, об'єднань громадян та окремі громадяни можуть брати участь у засіданнях педагогічної ради за попереднім погодженням з головою ради як дорадчі особи. При необхідності до засідань можуть бути запрошені працівники виховної колонії, які не входять до складу педагогічної ради, але мають компетенцію з питань, які розглядає рада.

Основною формою роботи педагогічної ради є засідання, які проводяться не рідше двох разів на місяць у разі потреби. Рішення, прийняті на засіданнях та погоджені з начальником виховної колонії, є обов'язковими для виконання працівниками установи.

При переведенні засудженого з виховної колонії до виправно-трудової установи виникають труднощі через їхню психологічну непідготовленість до нових умов та страхи. Засуджені, переведені з виховної колонії, часто проявляють погану поведінку та тяжіють до кримінально-злочинних елементів. При цьому важливо пояснювати їм особливості взаємодії серед дорослих засуджених, встановлювати правила поведінки та режимні вимоги, формувати позитивні життєві перспективи, нейтралізувати негативну поведінку, надавати увагу вільному часу та зайнятості.

Важливо також активно залучати громадськість у процес виправлення та ресоціалізації неповнолітніх засуджених у виховних колоніях. Об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації та окремі особи можуть брати участь у виправленні та ресоціалізації, а також у наданні допомоги органам виконання покарань згідно з законодавством.

Участь громадськості в реабілітації та соціалізації неповнолітніх, засуджених до ув'язнення, виявляється через створення піклувальних рад при виховних колоніях. Відповідно до Положення про піклувальні ради, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 року № 429, ці ради мають виконувати ключові завдання, серед яких важливими є надання допомоги виховним установам у сфері соціального захисту засуджених неповнолітніх.

Піклувальні ради активно сприяють громадським організаціям, виконавчій владі, місцевому самоврядуванню, підприємствам, установам і організаціям у вирішенні різних аспектів покращення умов перебування засуджених. Серед їхніх обов'язків – розробка та реалізація заходів для поліпшення становища засуджених та формування здорового способу життя.

Піклувальні ради вносять пропозиції до проєктів регіональних (місцевих) програм підтримки виховних колоній, співпрацюють з різними організаціями і владовими структурами, надаючи допомогу адміністрації виховних колоній у проведенні соціально-виховної роботи. Вони також вживають заходів для підтримки засуджених у залученні до суспільно корисної праці та розширенні співпраці з підприємствами та іншими організаціями для зміцнення матеріально-технічної бази установ.

Піклувальні ради також активно сприяють поліпшенню умов проживання засуджених, організовуючи медично-санітарні та оздоровчо-профілактичні заходи. Вони взаємодіють з громадськими організаціями та владовими структурами для реалізації соціального патронажу над неповнолітніми особами, які вже відбули покарання. Окрім цього, піклувальні ради виконують інші функції відповідно до законодавства.

Права піклувальних рад включають в себе:

1. делегування членам ради відвідування виховних колоній для вивчення умов матеріально-побутового та медико-санітарного забезпечення засуджених, їхньої праці та навчання, а також стану соціально-виховної роботи;

2. отримання від громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, установ виконання покарань, підприємств та інших організацій інформації і документів для виконання своїх завдань;

3. запрошення представників виховних колоній, територіальних органів управління Державного департаменту з питань виконання покарань, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, зацікавлених підприємств, установ і організацій на свої засідання;

4. проведення особистих зустрічей з засудженими, розгляд їхніх звернень та ухвалення відповідних рішень;

5. внесення пропозицій щодо удосконалення діяльності виховних колоній, поліпшення становища засуджених, дотримання їх прав і законних інтересів, організації трудового та побутового влаштування неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання, і забезпечення правового та соціального захисту персоналу виховних колоній.

Склад піклувальних рад включає представників громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств та інших організацій, а також громадян. Особи з несплаченою або нескасованою судимістю не можуть бути членами ради.

Голову, заступника та секретаря ради обирає засідання. Персональний склад оголошується наказом начальника виховної колонії. Участь у роботі ради відбувається на громадських засадах.

Піклувальна рада веде засідання за необхідністю, але не рідше одного разу на три місяці. На засідання можуть бути запрошені представники громадських організацій, органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, прокуратури та громадяни. Участь начальника виховної колонії або його заступника також передбачена.

З метою підвищення ефективності виховного впливу та надання допомоги адміністрації виховних колоній, можуть створюватися батьківські комітети при відділах соціально-психологічної служби. Їх склад включає батьків, осіб, що їх замінюють, та інших близьких родичів. Діяльність таких

комітетів регламентується положенням, що затверджується начальником установи.

Зазвичай, батьківський комітет має можливість:

а) ознайомлюватися в установленому порядку з умовами проживання засуджених у виховній колонії;

б) звертатися до громадських організацій для допомоги сиротам та особам, які втратили батьківський піклування, а також неповнолітнім з неблагополучних родин;

в) надсилати посилки та передачі сиротам, особам без батьківського піклування, а також засудженим, чиї батьки не підтримують зв'язок з ними під час відбування покарання;

г) забезпечувати сиріт та осіб, позбавлених батьківського піклування, що звільняються з виховної колонії, громадським одягом спільно з адміністрацією;

д) надавати допомогу адміністрації у забезпеченні сиріт та осіб, які залишились без батьківського піклування, громадським одягом; а також спільно з адміністрацією звертатися до державних та громадських органів для отримання допомоги у проведенні виховної роботи із засудженими.

Для підтримки зв'язків з батьками засуджених регулярно організовуються батьківські збори та дні відкритих дверей. Під час цих заходів батьки неповнолітніх або особи, які їх представляють, можуть спілкуватись особисто з начальником установи, його заступниками, вихователями, вчителями та психологами. Вони можуть отримати інформацію щодо процесу перевиховання та ознайомитися з умовами проживання у колонії.

У кожній виховній колонії існує дільниця соціальної адаптації, де перебувають засуджені, які дотримуються правил, працьовито виконують завдання і мають залишити установу протягом наступних 6 місяців. Туди переводяться засуджені, які пройшли не менше півроку у дільниці ресоціалізації, закінчили навчання у школі або професійно-технічному училищі, або мають залишити установу за менше ніж три місяці з підставами для умовно-дострокового звільнення через 6 місяців.

Основною метою функціонування цієї дільниці є підготовка засудженого до виходу на волю. Засуджені проживають у спеціально обладнаних приміщеннях, відокремлених від інших засуджених, мають окреме харчування та використовують окремі послуги, такі як лазня, бібліотека та крамниця.

Для кожного засудженого розробляється індивідуальна програма підготовки до виходу на волю. Ця програма формується начальником відділення соціально-психологічної служби спільно з психологом, медичним працівником виховної колонії та фахівцями центру соціальних служб для дітей, сім'ї та молоді протягом тижня після прибуття засудженого на дільницю соціальної адаптації.

Аналіз методів соціально-виховної роботи з особами, що перебувають у виховних колоніях, дозволяє прийти до висновку, що під час моделювання способу виховної взаємодії з неповнолітніми можна визначити лише орієнтир для подальшого розвитку технологій соціально-педагогічної роботи в установах Департаменту виконання покарань.

Якщо об'єктами виховної діяльності є неповнолітні засуджені, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, то основним виконавцем соціально-виховної роботи в пенітенціарному закладі є персонал, який безпосередньо реалізує соціально-виховні завдання. До цього персоналу входять різні посади, такі як начальник, старший вихователь, вихователь соціально-психологічного відділу соціально-виховної та психологічної роботи, психологи, старший інспектор, інспектор, інспектори, відповідальні за звільнення засуджених, фізичне виховання і спорт. Також до цього персоналу входять педагогічні працівники загальноосвітньої школи та професійно-технічного училища, педагогічна рада, піклувальна рада та спостережна комісія, батьківський комітет при виховній колонії, а також персонал виховної колонії, який не прямо пов'язаний із соціально-виховною роботою, такий як персонал відділів режиму, охорони та оперативної роботи, контролю за виконанням судових рішень, медичної частини та інші.

Отже, в процесі вивчення соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого як об'єкта соціально-виховної діяльності з неповнолітніми засудженими, важливим завданням є детальний аналіз професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу для неповнолітніх як суб'єкта соціально-виховної роботи. Його функції включають в себе координацію діяльності всього персоналу пенітенціарного закладу, що був визначений раніше.

Базою для визначення професійно-важливих якостей соціального педагога для роботи в пенітенціарних закладах стали наукові праці О. Безпалько [20], М. П. Лукашевича, О. М. Лукашевич, Ф. Ф. Шандор [366], Л. Завацької [97], С. Харченка [404], В. Зливкова, С. Лукомської, О. Федан [119] та ін., які присвячені опису професійної компетентності та змісту підготовки соціальних педагогів узагалі; освітньо-кваліфікаційна характеристика та освітньо-професійна програма стандарту підготовки соціальних педагогів у ВНЗ; кодекс етики соціального педагога/соціального працівника в Україні; власне розуміння гуманістичної та соціокультурної місії соціально-виховної діяльності.

Основні компетенції соціального педагога, які мають вагоме значення, описані в науковій літературі та освітніх стандартах, формують професійний образ соціального педагога у пенітенціарному закладі для неповнолітніх. Ці компетенції можна узагальнити у чотири основні блоки:

1. Науково-теоретичні знання. Цей аспект включає у себе розуміння історії, нормативно-правових аспектів, теорій, технологій та практик управління соціально-виховною роботою з неповнолітніми засудженими. Сюди входять:

– знання історії вітчизняних та міжнародних пенітенціарних систем та соціально-виховної роботи з засудженими;

– розуміння етапів розвитку соціально-виховної допомоги засудженим, включаючи репресивний, філантропічний, соціально-реабілітаційний та реформаторський.

2. Практичні вміння. Соціальний педагог повинен мати практичні навички, необхідні для виконання своїх професійних обов'язків. Це може включати:

– організацію та управління соціально-виховною діяльністю в пенітенціарному закладі для неповнолітніх;

– застосування технологій соціальної роботи в педагогічній практиці.

3. Психофізіологічні якості. Важливим елементом є розвинутість психофізіологічних якостей, що дозволяє ефективно взаємодіяти з неповнолітніми засудженими. Це може включати:

– емоційну стабільність та здатність контролювати стресові ситуації;

– емпатію та розуміння індивідуальних особливостей підопічних.

4. Психологічні якості. Сюди входять аспекти, пов'язані з розвитком психологічних навичок та особистісних якостей:

– вміння побудови позитивних міжособистісних відносин;

– навички консультування та психологічної підтримки неповнолітніх засуджених.

Спочатку розглянемо коло науково-теоретичних знань соціального педагога пенітенціарного закладу, якими він повинен володіти для здійснення професіональної діяльності.

Науково-теоретичні знання соціального педагога в установі пенітенціарної системи включають у себе широкий спектр інформації, що охоплює історію, нормативно-правові аспекти, теорії, технології та практику управління та організації соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. Зокрема, ці знання обговорюють такі питання:

1. Історія розвитку пенітенціарних систем:

– етапи історії соціально-виховної допомоги засудженим, такі як репресивний, філантропічний, соціально-реабілітаційний та реформаторський;

– актуальні проблеми реформування сучасної пенітенціарної системи в Україні [131];

2. Нормативно-правова база у вітчизняних та міжнародних рамках:

– законодавчі основи соціально-виховної роботи з неповнолітніми правопорушниками [131];

3. Теоретичні аспекти соціально-виховної роботи:

– сутність та зміст соціально-виховної роботи із засудженими;

– особливості неповнолітніх засуджених з точки зору соціально-демографічних, кримінально-правових і психолого-педагогічних аспектів;

– процес ресоціалізації як мета, процес та результат соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими [131];

4. Технології соціально-виховної роботи:

– поняття та класифікація технологій соціально-виховної роботи;

– основні форми та методи освітньої, психологічної та соціально-виховної роботи із засудженими;

– організація вільного часу, планування та реалізація програм диференційованого виховного впливу [131];

5. Організаційно-управлінська система соціально-виховної роботи:

– координація роботи на державному, регіональному та локальному рівнях;

– органи влади, установи та організації, що взаємодіють з пенітенціарними закладами у здійсненні соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими [131].

Необхідно враховувати ці знання при підготовці соціального педагога для роботи з неповнолітніми, які перебувають у стані в’язниці. Наступним етапом у характеристиці роботи спеціаліста у сфері соціального виховання з цією категорією осіб є визначення конкретного змісту практичних навичок соціального педагога у пенітенціарному закладі з метою їхнього подальшого розвитку.

Під час детального аналізу завдань та обов’язків соціального педагога в сучасному пенітенціарному закладі вдалося виокремити п’ять основних груп навичок, якими він повинен володіти для досягнення ефективності у соціально-виховній роботі з ресоціалізації неповнолітніх засуджених [258; 382; 404].

До них входять:

1. Гностичні вміння: розуміти важливість соціально-виховної роботи для досягнення ресоціалізації неповнолітніх, які визнаються винними, та реформування системи покарань в Україні; аналізувати мету, основні завдання та шляхи їх досягнення в соціально-виховній роботі з такими неповнолітніми; впроваджувати інтеграцію в інформаційний простір та розуміти існуючі стратегії та досягнення в галузі освіти, виховання та розвитку особистості; передбачати ефективність різних методик соціально-виховної роботи; оцінювати, передбачати та аналізувати проблемні ситуації та індивідуальні випадки з неповнолітніми; аналізувати результати соціально-виховної роботи та порівнювати їх із поставленою метою; виявляти недоліки та помилки у виконанні соціально-виховної роботи, розпізнавати причини та шляхи їх усунення; проводити аналіз соціально-виховної діяльності колег та іншого персоналу колонії; визначати та ефективно використовувати наукову та навчально-методичну літературу; проводити науково-дослідну роботу та узагальнювати її в наукових працях, методичних розробках, виступах на конференціях; узагальнювати власний досвід та досвід роботи колег і т.п.

2. Проєктувальні вміння: передбачати соціально-виховну роботу та розвиток особистості неповнолітнього на основі аналізу соціальної та педагогічної ситуації; визначати перспективні цілі соціально-виховної роботи з неповнолітніми, стратегії та методи їх досягнення; розробляти соціально-виховні програми для неповнолітніх, враховуючи різні напрямки; обирати потрібні методи та форми діяльності; конкретизувати зміст соціально-виховної роботи в кожному окремому випадку і т.п.

3. Конструктивні вміння: розробляти конструктивні моделі власної діяльності незалежно від ситуації, знаходити автентичні рішення; встановлювати взаємозв’язки в системі «особистість – пенітенціарний заклад – соціальне середовище»; відтворювати ситуації розвитку особистості та колективу в умовах відносної ізоляції; проводити профілактику та вирішення конфліктів між засудженими та між засудженими та персоналом на

справедливій основі, виконувати функції «третейського судді»; розвивати взаємини з іншим персоналом, залучаючи його до соціально-виховної роботи та ін.

4. Організаторські навички соціального педагога пенітенціарного закладу охоплюють здатність влаштовувати життєдіяльність неповнолітніх засуджених в умовах ізоляції від суспільства, створювати виховне середовище та поглиблювати їхню ініціативу й самодіяльність. Важливими аспектами є творче використання різноманітних форм і методів соціально-виховної роботи, встановлення ефективної взаємодії з пенітенціарним закладом та представниками соціального середовища, об'єднання внутрішніх і зовнішніх ресурсів для досягнення спільних цілей соціально-виховної роботи. Також важливо вміти організовувати, готувати та ревізувати власну діяльність, керуючись чіткістю документації та іншими аспектами.

5. Комунікативні вміння соціального педагога пенітенціарного закладу включають здатність висловлювати думки чітко, логічно та точно, привертати увагу слухачів, утримувати інтерес до інформації, агітувати та спонукати до дії. Важливо володіти культурними, вербальними та невербальними методами міжособистісного спілкування, налагоджувати контакти з засудженими, колегами та представниками соціального середовища. Спеціаліст повинен вміти вибирати оптимальні способи поведінки у конкретних ситуаціях, поглиблювати позитивну емоційну взаємодію з засудженими та персоналом, формувати позитивний імідж на основі ставлення до аудиторії, мовної грамотності, ерудиції, емоційності та індивідуального стилю спілкування.

Психофізіологічні якості, що є синтезом досвіду та індивідуальних особистісних рис, є наступним важливим компонентом професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу, оскільки вони впливають на успішність соціально-виховної роботи [404].

На думку вчених, психофізіологічний образ соціального педагога, який успішно виконує практичні завдання в пенітенціарному закладі, повинен включати комплекс психофізіологічних засобів. Соціальний педагог повинен

ефективно користуватися цими засобами для досягнення оптимального збалансування своєї особистості з умовами зовнішньої діяльності. З одного боку, важливо, щоб соціальний педагог мав розвинені основні психічні процеси, такі як сприйняття, пам’ять, уява, мислення і інші. Також важливо мати стійкість та високий рівень саморегуляції. З іншого боку, важлива мобільність, особливо фізичної та нервової системи.

Отже, ключові психофізіологічні якості професійного портрету соціального педагога в пенітенціарному закладі включають [403]:

1) розвиненість психічних процесів, таких як сприйняття, пам’ять, уява і мислення, характеризується оптимальним рівнем інтелектуального розвитку. Це проявляється у синтетичному, цілісному когнітивному стилі з високим рівнем розрізнення. Також важливі аспекти включають гнучкість та конвергентність мислення [403];

2) збалансованість вираження емоцій та управління власною вольовою сферою – це вміння утримувати себе та зберігати спокій у ситуаціях, які можуть спричинити інтенсивне порушення психічного стану. Це включає прояв терпимості, зосередженості та вимогливості до себе і оточуючих, збереження стійкості та спокою в умовах постійної зміни діяльності. Також важливо відзначатися чіткістю мовлення, виразністю висловлення думок і рівновагою у виявленні емоцій. Низький рівень тривожності та агресивності, управління настроєм і контроль над власними емоціями, стійке перенесення нервово-психічних навантажень – це також важливі аспекти цього навчання [403];

3) психоемоційна рухомість та фізична енергія, що вимагають значного рівня працездатності; можливість ефективно реагувати на інтенсивні подразники і здатність управляти своєю увагою; постійна активність і бадьорість; збереження високого загального та емоційного тонусу протягом усього робочого дня; вміння швидко відновлювати енергію та інше [403].

Успішність у сфері соціально-виховної діяльності в першу чергу залежала від індивіда з вираженим, урівноваженим та енергійним психофізіологічним типом. Третій компонент професійного портрету соціального педагога

пенітенціарного закладу – психологічні якості – пов'язується з розвитком потенціалів особистості на всіх її рівнях.

Взявши за основу структуру особистості та її потенціали, яку розробив Д. Прасол, ми можемо оцінити психологічні характеристики соціального педагога, необхідні для успішного проведення соціально-виховної роботи з неповнолітніми, які перебувають під кримінальним ув'язненням [275, с. 7-9].

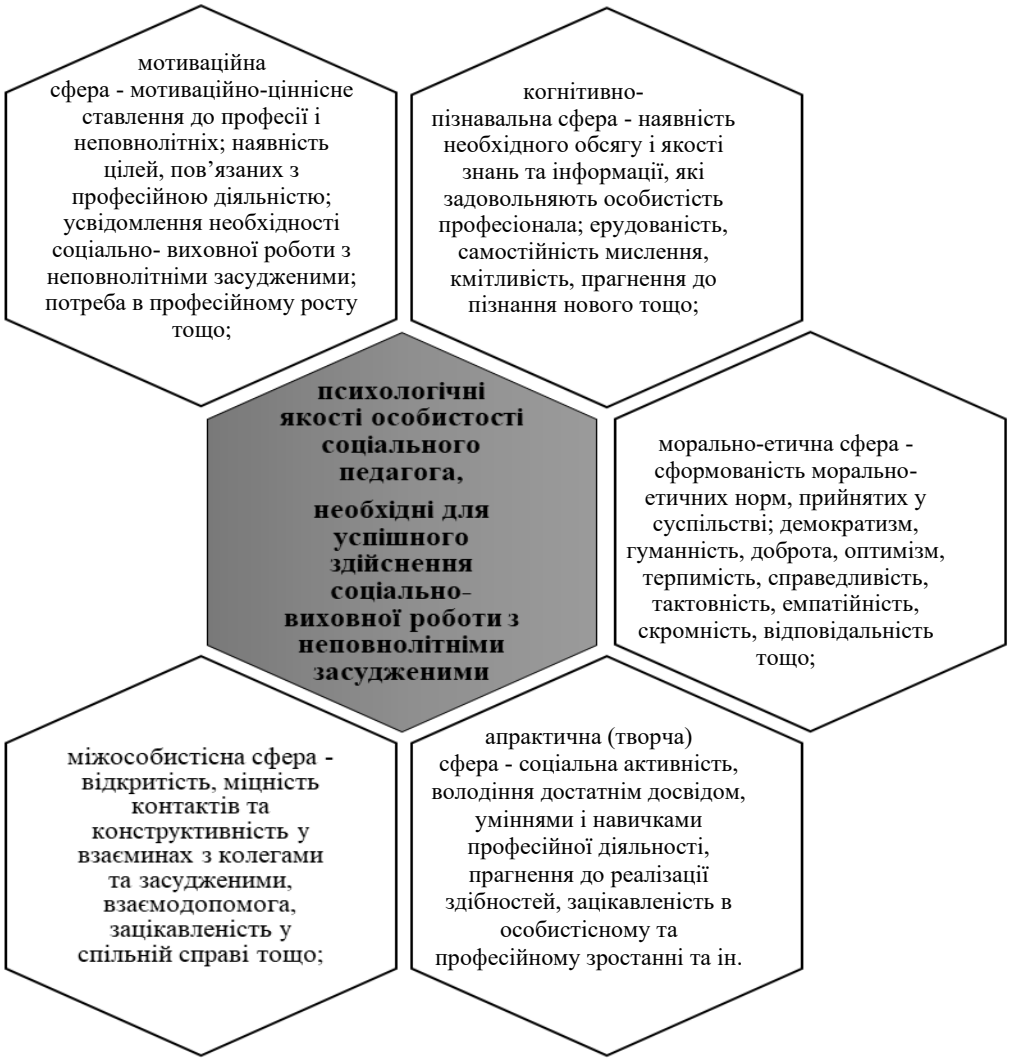

Отже, характеристики психологічних якостей особистості соціального педагога-професіонала можна визначити наступним чином: 1) за прагненням до професійного зростання, 2) засвоєнням необхідних знань, 3) дотриманням морально-етичних норм, 4) вмінням ефективно спілкуватися з людьми, 5) здатністю до творчого трансформування себе й оточення.

Отже, розкривши зміст науково-теоретичних знань, практичних навичок, психофізіологічних та психологічних якостей соціального педагога, необхідних для успішного виконання соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими, ми описали професійний образ соціального педагога пенітенціарного закладу, визначивши суб'єкта соціально-виховної діяльності.

Основними методами характеристики об'єкта та суб'єкта соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими стали створення та опис 1) соціально-педагогічного портрету неповнолітнього засудженого; 2) професійного портрету соціального педагога пенітенціарного закладу.

4.2. Виконання пробаційних програм під час наглядової пробації

Випробувальний нагляд – це реалізація наглядових та соціально-виховних заходів щодо осіб, які були засуджені до обмеження права обіймати конкретні посади або виконувати певні види діяльності. Це може включати в себе громадські роботи, виправні роботи, а також може стосуватися осіб, яким вже було призначено покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний термін, але це було замінено громадськими роботами чи виправними роботами.

Ця форма покарання також застосовується до осіб, які були визволені від відбування покарання з умовою, вагітних жінок і матерів з дітьми віком до трьох років. Також передбачається направлення осіб, які були засуджені до обмеження волі, до виправних центрів для відбування покарання [293].

Під час виконання нагляду за виконанням судових рішень, що отримали законну силу, а також законів про амністію та актів про помилування, персонал органу пробації виконує такі функції [293]:

відзначає та веде облік осіб, які перебувають під вироком;

надає роз'яснення засудженим щодо порядку та умов відбування покарання;

здійснює контроль за виконанням засудженою особою обов’язків, встановлених законом та накладених судом;

проводить попереджувальні та виховні бесіди з засудженою особою, відвідує її за місцем проживання для контролю за поведінкою та способом життя;

оцінює ризики повторного вчинення кримінальних правопорушень;

здійснює зустрічі з батьками неповнолітніх та іншими членами сім’ї для усунення причин і умов, що спонукали до вчинення кримінальних правопорушень;

проводить індивідуально-профілактичні бесіди з особами, які перебувають під вироком;

приймає заходи для запобігання порушенням судових рішень та при необхідності припиняє їх негайно;

організовує пошук засуджених осіб, які перебувають у невідомому місці;

щокварталу направляє запити до служб інформаційно-аналітичного забезпечення територіальних органів внутрішніх справ для виявлення нових кримінальних правопорушень та адміністративних порушень, скоєних засудженими особами;

при отриманні інформації про нові кримінальні правопорушення засуджених осіб, направляє запити до компетентних органів для отримання інформації про внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань та застосування запобіжних заходів;

надає дозвіл на виїзд засуджених осіб за межі України та інформує територіальні органи внутрішніх справ;

в разі перебування засудженої особи під адміністративним наглядом, видає погодження разом з територіальним органом внутрішніх справ;

в необхідних випадках надсилає запити до Головного центру обробки спеціальної інформації Державної прикордонної служби України для встановлення факту перетину кордону засудженими особами.

Згідно зі статтею 76 Кримінального кодексу України, у випадку звільнення від відбування покарання з умовною випробуванням, суд накладає на засудженого обов'язки періодично з'являтися для реєстрації у відповідних уповноважених органах пробації. Засуджений також повинен інформувати уповноважений орган про будь-які зміни щодо свого місця проживання, роботи чи навчання.

Крім того, суд може накласти на звільнених від відбування покарання додаткові обов'язки, такі як публічне або інше прослуховування вибачень перед потерпілим, обмеження виїзду за межі країни без погодження з уповноваженим органом пробації, працевлаштування за їхнім направленням або реєстрація як безробітних та виконання вимог пробаційної програми. Також може бути обов'язок пройти курс лікування від психічних розладів або захворювань, що можуть становити небезпеку для інших осіб, і дотримуватися встановлених судом обмежень щодо дій, спілкування, переміщення та дозвілля.

Слід відзначити, що нагляд за такими особами здійснюється уповноваженим органом пробації за їхнім місцем проживання, роботи чи навчання. Відповідно до статті, військовослужбовців, засуджених до умовного звільнення, контролюють команди їхніх військових частин.

Давайте розглянемо заходи з соціально-виховної сфери, спрямовані на суб'єктів пробації. Отже, соціально-виховна діяльність визначається як уміле спрямування зусиль персоналу пробації на досягнення мети реабілітації осіб, які перебувають під їхнім наглядом [370]. Під час виконання соціально-виховної роботи працівники органу пробації здійснюють наступні дії:

1. Розробляють індивідуальні плани роботи з особами, які перебувають під їхнім наглядом, враховуючи оцінку ризиків вчинення кримінальних правопорушень.

2. Аналізують виконання індивідуальних планів роботи з особами, які перебувають під їхнім наглядом.

3. Аналізують виконання засудженою особою обов'язків, які на неї покладені судом та законом.

4. Застосовують диференційований підхід при наданні консультативної, психологічної та інших видів допомоги особам під наглядом.

5. Сприяють працевлаштуванню, залученню до навчання, участі у виховних заходах та соціально корисній діяльності засуджених осіб.

6. Допомагають у вирішенні соціальних проблем неповнолітніх, зокрема конфліктних ситуацій у сім'ї, пов'язаних із батьками чи законними представниками.

7. Сприяють у залученні неповнолітніх засуджених осіб до навчання та отриманні повної загальної середньої освіти.

8. Ініціюють направлення неповнолітніх до відповідних установ для отримання необхідної медичної та психологічної допомоги, співпрацюють із службами у справах дітей та структурними підрозділами охорони здоров'я місцевих державних адміністрацій.

Заходи соціально-виховної роботи та нагляду включаються до індивідуального плану роботи із засудженим. Спільно з проведенням нагляду, персонал органу пробації здійснює соціально-виховну роботу з усіма суб'єктами пробації, за винятком осіб, які відбувають покарання у виправних центрах через обмеження волі.

План індивідуальної роботи з особою, яка була засуджена, формується з урахуванням аналізу ризиків повторного вчинення кримінального правопорушення протягом 10 днів. Після цього суб'єкт пробації ознайомлюється з планом і підписує його. Оцінка ризиків проводиться за спеціальною методикою після ознайомлення з умовами відбування покарання, що займає не більше 20 днів. Для засуджених до громадських робіт (з терміном менше 100 годин) застосовується скорочена форма оцінки [293].

Щодо інформації, що включається в план індивідуальної роботи з особою, яка має засуджений статус, тут враховуються такі елементи:

1. Заходи нагляду.

2. Соціально-виховні заходи.

3. Консультативна та психологічна підтримка.

4. Заходи для допомоги у вирішенні соціальних питань, працевлаштування та залучення до навчання.

5. Індивідуально-профілактичні заходи та інші відповідні заходи.

Ця інформація визначається з метою ефективної реабілітації та підтримки засудженої особи, спрямованої на поліпшення її соціальної адаптації та відновлення в нормальне життя [293].

Під час формування індивідуального плану роботи відбувається обговорення мети заходів, узгодження тих заходів, які засуджена особа може виконувати самостійно. Також обираються форми контролю за їх виконанням, визначаються потреби у консультаціях та послугах для досягнення мети. Крім того, до плану додається графік реалізації пробаційної програми.

Останній день перебування засудженої особи на обліку в персоналі органу пробації визначається як день, коли оцінюється виконання поставлених задач з індивідуального плану.

Психологічні дослідження особи правопорушника є обов'язковою частиною індивідуального професійного впливу на формування та корекцію її поведінки. Згідно зі ст. 7 Закону України «Про пробацію», суд при вирішенні питання про застосування пробації враховує характер кримінального правопорушення та соціально-психологічну характеристику особи обвинуваченого або засудженого, яку готує персонал органу пробації або адміністрація установи виконання покарань. Оцінка ризиків повторного правопорушення базується на психологічних методиках, таких як визначення рівня самоконтролю, нахилу до деструктивної поведінки, схильності до навіювань і інших характеристик особистості засудженого [305].

Психологічні дослідження мають важливе значення у процесі здійснення соціально-виховної роботи з особами, які перебувають під наглядом під час випробувального терміну. Ця робота проводиться індивідуально з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень відповідно до положень Закону України «Про пробацію» (ст. 13). Вона включає в себе

індивідуальний підхід під час надання консультативної та психологічної допомоги, а також реалізацію індивідуально-профілактичної роботи.

Під час наглядової пробації органи пробації впроваджують програми, спрямовані на осіб, які звільнені від відбування покарання з випробуванням. Завданням цих програм є застосування комплексу заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки суб'єктів пробації або її окремих аспектів, а також формування позитивних змін у їх особистості, які можна відстежити з позитивного соціального погляду [294].

Для визначення зміни поведінки особи під час пробації, необхідно провести попередню оцінку за допомогою спеціальних психологічних методик, які розкривають особливості особистості суб'єкта.

Експерти з психології, які працюють у системі пробації, застосовують різні тестові методики для аналізу характерологічних рис особистості. Один із прикладів – це використання Фрайбурзького особистісного опитувальника, який адаптовано до української мови [274] та 16-факторного особистісного тесту Кеттелла [241]; методики «Самооцінки психічних станів» Г. Ю. Айзенка – для визначення таких емоційних станів, як тривожність, фрустрація, агресивність, ригідність, застосовується [318] .

Особистісний опитувальник Фрайбурга (FPI) розроблено для визначення станів та характеристик особистості, які мають важливе значення для соціальної адаптації та регулювання поведінки. Методика FPI була створена, враховуючи досвід створення та використання відомих опитувальників, таких як 16-факторний особистісний тест Кеттелла, MMPI (ЗМІЛ), особистісний опитувальник EPI Айзенка та інші. Тест FPI широко використовується для проведення психодіагностики, професійної орієнтації, психологічного консультування, експертизи тощо [377].

Опитувальник FPI складається з 12 шкал, призначених для визначення різних аспектів особистості, таких як невротичність, спонтанна агресивність, депресивність, дратівливість, товариськість, врівноваженість, реактивна агресивність, соромязливість, відкритість, екстраверсія-інтроверсія, емоційна

лабільність та маскулінність-фемінність. Загалом у опитувальнику 114 питань. Використання опитувальника FPI призначено для практичних застосувань і вимагає обов'язкового інтерпретування спеціалістом.

Учасникові пропонується переглянути перелік тверджень. Кожне твердження передбачає питання щодо його відповідності особливостям поведінки, конкретним вчинкам, ставленню до людей, або поглядам на життя. Якщо учасник вважає, що твердження відображає його характеристику, він відповідає «Так», в іншому випадку – «Ні». Відповіді фіксуються певним знаком у відповідній клітинці, яка відповідає номеру твердження та виду відповіді. Обов'язково подати відповіді на всі запитання [397].

Ефективність проведення дослідження значно залежить від ретельності виконання завдань. Намагатися вражати когось своїми відповідями не має сенсу, оскільки жодна відповідь не оцінюється як хороша чи погана. Розглядати кожне питання детально не потрібно; замість цього слід оперативно визначати, яка з двох відповідей, хоч і відносно, але найбільш приближена до істини. Не слід перейматися, якщо деякі питання здаються особистими, оскільки дослідження не передбачає детального аналізу кожного питання та відповіді, а базується лише на кількості відповідей різних типів. Крім того, респондент повинен усвідомлювати, що результати індивідуально-психологічних досліджень, так само як і медичних, є конфіденційними [377]

Опитувальник особистості Кеттелла з 16 факторами, часто називаний 16 PF, є одним з найвідоміших психологічних тестів у світі. Отримані характеристики під час його проходження стають об'єктом значного інтересу для самодіагностики [241].

На сьогодні існують різноманітні варіанти багатофакторного опитувальника Кеттелла. Розробка їх відбулася не лише за рахунок адаптацій та модифікацій оригінальних версій, але й через необхідність врахування особливостей різних вікових та освітніх груп осіб, які тестуються [241].

Тест, який було розроблено, ґрунтується на теоретичних і методологічних принципах факторного аналізу особистості. В процесі дослідження за

допомогою цього тесту особистість описується за допомогою 16 фундаментально незалежних та психологічно значущих факторів. Кожен з цих факторів має власну умовну назву і визначає стійкий ймовірнісний зв'язок між різними аспектами особистості.

Факторна структура опитувальника відображає ймовірнісну модель психологічних властивостей особистості для кожної окремої людини. При врахуванні групової моделі вибірки, до якої входить дана особа, ця структура виявляє індивідуальні риси особистості та дозволяє з більшою ймовірністю прогнозувати її поведінку у різних ситуаціях.

Методика «Самооцінки психічних станів» Г. Ю. Айзенка призначена для діагностики тривожності як індивідуальної особливості. Тривожність проявляється у схильності переживати сильну тривогу навіть з незначних подій. Ця риса може бути або набутою, зумовленою конкретною ситуацією, або пов'язаною зі слабкістю нервових процесів та особливостями темпераменту.

Тривожність не тільки відображається в поведінці, але є і рисою суб'єктивного неблагополуччя особистості, створюючи специфічний фон, що негативно впливає на психіку. Високий рівень тривожності може призводити до бачення світу як повного загроз, загрожуючи психічному здоров'ю, сприяти передневротичним станам, негативно впливати на результати діяльності та взаємозв'язок із здібностями до навчання та професійною діяльністю, а також провокувати конфліктні відносини та негативний соціальний статус.

Високі рівні тривожності свідчать про негативний прогноз щодо того, як особа може уникати конфліктів у взаємовідносинах. Важливо відзначити, що випущені під випробуванням засуджені мають низькі показники тривожності. Ще однією ключовою характеристикою є рівень фрустрації, який визначається методикою Г. Ю. Айзенка. Фрустрація, що походить від латинського слова «frustratio» (обман, невдача, марне очікування, розлад, руйнування планів), представляє психічний стан, що виникає з розчарування, невдачі та неможливості досягнення поставленої мети. Цей стан проявляється в напрузі, відчутті безвихідності та відчаю [391].

Негативні наслідки від стану фрустрації можуть включати наступне:

1. Утікання від реальності в світ фантазій, мрій та марень.

2. Виникнення внутрішньої агресивності, яка може бути стриманою і виражатися у формі дратівливості або відкрито проявлятися як гнів, що викликає загальний регрес у поведінці.

3 .Поява невпевненості в собі та усвідомлення, як звичні, способи дій, що виникали в умовах фрустрації, нерідко стають характерними.

4. У людей з високим рівнем фрустрації часто спостерігається підвищений рівень тривожності, а також занижена самооцінка. Такі особи уникають труднощів, бояться невдач та не мають конструктивних планів на майбутнє.

Ще одним показником, що визначається за методикою Г. Ю. Айзенка, є агресивність. Агресивність, що виражається як схильність до завдання шкоди оточуючим істотам та предметам або схожий афективний стан (гнів, злість), також є характеристикою осіб у цьому стані [389].

Агресивність може виникати з різних конфліктів: внутрішніх, фрустраційних та різних станів дезадаптації. Патерни агресивної поведінки формуються вже в дитинстві. Підвищений рівень агресивності ускладнює соціальну адаптацію особи і сприяє виникненню та загостренню конфліктів.

Для осіб, які вчинили злочини, характерно вищий рівень агресії порівняно із законослухняними громадянами. Також високий рівень агресивності свідчить про їхню схильність до конфліктів, недостатність навичок контролю над емоціями і поведінкою, що може слугувати криміногенним фактором, що збільшує ймовірність вчинення злочинів у майбутньому [211].

Ригідність, походячи від латинського «rigidus» (жорсткий, твердий), визначається як утрудненість або навіть повна неспроможність суб’єкта змінювати задуману програму діяльності в умовах, коли такі зміни є об’єктивно необхідними. Високий рівень ригідності часто веде до неадаптивності в актуалізованих мотивах, емоціях та діяльності індивіда [390].

Стан ригідності особливим чином у засуджених не відрізняється від інших категорій осіб [211].

Психологічні дослідження є необхідним, корисним та результативним інструментом при вивченні осіб, які перебувають на пробації. Отримані діагностичні дані дозволяють передбачати поведінку осіб, засуджених, і визначати оптимальний персональний стиль спілкування та напрямок психокорекційної роботи. Ця інформація надає змогу обґрунтовано оцінювати ризики повторного вчинення кримінальних правопорушень і допомагає у процесі ресоціалізації та соціальної адаптації осіб на пробації.

Ми підтримуємо думку І. Г. Богатирьова, що суспільство має усвідомити, що покарання, не пов’язані із позбавленням волі, також є ефективними та суворими для злочинця, ніж позбавлення волі. Форма покарання, не пов’язана із позбавленням волі, може впливати на свідомість засуджених, підкреслюючи можливість зміни на краще та запобігаючи майбутнім правопорушенням, і це є важливим елементом державного підходу до реабілітації та перевиховання [33].

Звернімо увагу на те, що для суспільства є ризик від таких категорій правопорушників:

1. Особи, які мають проблеми з вживанням алкоголю та наркотиків.

2. Особи, у яких через специфічний характер чи темперамент виникають проблеми з поведінкою у повсякденному житті.

3. Неадекватні асоціальні особи, які не бажають жити за правилами соціуму.

Згідно із Законом України «Про пробацію», передбачено використання такого інструменту роботи із засудженими, як пробаційні програми. Суд може призначити ці програми для осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням. Пробаційні програми включають комплекс заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки чи окремих її проявів, а також формування соціально сприятливих змін у особистості, які можна об’єктивно перевірити. Програми психологічної корекції та соціальної адаптації

спрямовані на усунення негативних факторів, що впливали та можуть продовжувати впливати на поведінку правопорушників.

Відповідно до частини 2 статті 76 Кримінального кодексу України, особа, яка звільнена від відбування покарання з випробуванням, може бути зобов'язана виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою [371].

Пробаційна програма – це комплекс заходів, які проводяться за певним графіком і спрямовані на корекцію поведінки, що не відповідає загальновизнаним нормам суспільства, а також на формування соціально сприятливих змін у особистості [310].

Міністерством юстиції України були затверджені чотири пробаційні програми для дорослих та чотири для неповнолітніх осіб, відповідними наказами [310]:

«Зміна прокримінального мислення»;

«Попередження вживання психоактивних речовин»;

«Подолання агресивної поведінки»;

«Формування життєвих навичок».

Відповідно до відповідних наказів Міністерства юстиції України, було схвалено чотири пробаційні програми для повнолітніх та чотири для неповнолітніх осіб, які перебувають під пробацією. Метою впровадження цих програм є виправлення осіб, які перебувають під пробацією, і які були звільнені від відбування покарання з випробуванням, а також запобігання можливості вчинення ними нових кримінальних правопорушень.

Основним завданням реалізації пробаційних програм є застосування комплексу заходів, спрямованих на корекцію соціальної поведінки осіб, які перебувають під пробацією, загалом або в окремих аспектах, а також формування соціально сприятливих змін у їхній особистості. Проекти таких програм розробляються Міністерством юстиції, включаючи завдання, функції, ознаки цільової групи, якою спрямована програма, а також інформацію про те, які навички та знання можуть бути здобуті учасником пробаційної програми та які ресурси необхідні для її реалізації.

Міністерство юстиції може залучати підприємства, установи та організації, незалежно від їхньої форми власності, до розроблення проектів пробаційних програм. Проекти та їхні зміни, зокрема з урахуванням завдань, визначених відповідними програмами, надсилаються для вивчення та надання зауважень Мінсоцполітики, МОЗ, МОН, МВС, Мінмолодьспорту, Національної поліції, Академії Державної пенітенціарної служби, Національної академії педагогічних наук, Національної академії медичних наук.

В ході реалізації пробаційної програми, уповноважений орган отримує необхідну інформацію від державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та окремих громадян, відповідно до порядку, встановленого Законом України «Про пробацію». Пробаційна програма, яка стосується неповнолітнього суб'єкта пробації, здійснюється уповноваженим органом разом із суб'єктом, що надає соціальні послуги, які передбачені Законами України «Про соціальні послуги» та «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю». В процесі реалізації пробаційної програми, інформація про суб'єкта пробації може бути передана третім особам відповідно до Закону України «Про захист персональних даних», або за письмовою згодою самого суб'єкта пробації, якщо він є неповнолітньою особою, то також за згодою його батьків або інших законних представників.

Давайте розглянемо існуючі на сьогодні програми пробації для неповнолітніх. Розпочнемо з «Програми зміни прокримінального мислення» для неповнолітніх суб'єктів пробації. Ця програма включає 10 занять (30 годин), в тому числі 10 годин індивідуальних занять і 20 годин групових. Заняття планується проводити не рідше одного разу на тиждень [261].

Ведучим програми може бути представник персоналу органу пробації, який пройшов спеціальне навчання з реалізації пробаційних програм, або фахівець, що залучається до впровадження пробаційної ініціативи.

Метою цієї програми є досягнення позитивних змін у поведінці особи під наглядом пробації. Це досягається шляхом розвитку та підтримки конструктивного та критичного мислення, формування навичок рефлексії,

планування та постановки цілей, а також сприяння розвитку співпраці та взаємодії з оточуючим середовищем, відповідно до соціально прийнятних норм поведінки.

Між завданнями та функціями програми включаються наступні пункти [261]:

1) Передбачити ознайомлення із різноманітними стилями мислення та сприйняття інформації, розглянути значущі та несприятливі переконання і їх зв'язок із вибором стратегії поведінки.

2) Підтримати усвідомлення особистої відповідальності за свої дії та усвідомлення можливих наслідків кожної події (вчинку, поведінки), сприяти розвитку навичок їх передбачення.

3) Розвивати вміння моніторити (розпізнавати) власні думки і виявляти прокримінальні думки.

4) Впливати на розвиток когнітивних навичок, зокрема навичок критичного мислення.

5) Сприяти осмисленню учасниками пробації важливості встановлення правильних цілей та визначення шляхів їх досягнення, розробляти плани позитивних змін у власному житті.

6) Формувати розуміння важливості активної життєвої позиції та відповідального ставлення до власної поведінки.

7) Сприяти сформуванню соціально прийнятних норм поведінки, розвивати навички конструктивної взаємодії з оточуючими та ефективного вирішення конфліктів, спрямовані на співпрацю з іншими.

8) Заохочувати до позитивних змін у власному житті

Програма розроблена для взаємодії із особами, які досягли повноліття та були звільнені від відбування покарання з умовним строком. Суд поклав на них обов'язок виконувати заходи, визначені пробаційною програмою. Вони проходять цю програму, оскільки оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення виявила фактори, що потребують застосування пробаційної програми «Зміна прокримінального мислення». Ці особи виявили

схильність до поведінкових проявів без належного розуміння можливих негативних наслідків, не володіють навичками прийняття обдуманих рішень, планування позитивних змін у своєму житті та формулювання його мети [312].

Програма розроблена відповідно до принципів когнітивно-поведінкової психології, що сприяє розпізнаванню та зміні дисфункційних (порушених) переконань, думок та моделей поведінки. У взаємодії із суб'єктами пробації методи когнітивно-поведінкових втручань роз'яснюють та допомагають зрозуміти, як когнітивні (пізнавальні) спотворення та прокримінальне мислення впливають на кримінальну поведінку. Програми когнітивно-поведінкових втручань підкреслюють індивідуальну відповідальність особи та намагаються сприяти розумінню власного мислення та здійсненню свідомого вибору до вчинення злочину. Засадою когнітивної моделі є ідея, що емоційні реакції та поведінка людини визначаються її думками, переконаннями та інтерпретаціями, а також значеннями, які вона приписує подіям. У цій програмі основний акцент робиться на проблемних або дисфункційних думках, що лежать в основі прокримінального мислення. Відповідно, дисфункційні думки часто виступають джерелом або ключовим аспектом виникнення асоціальної поведінки, яка має подальші негативні наслідки для особи та її оточення [312].

Програма «Зміна прокримінального мислення» призначена для сприяння осмисленню власних прокримінальних шаблонів мислення та їх впливу на поведінку, розумінню важливості вибору цілей та просоціальних шляхів досягнення цих цілей, а також визначенню важливих цілей та цінностей у власному житті (Додаток А).

Пробаційна програма «Подолання агресивної поведінки» призначена для неповнолітніх осіб, які виявляють ознаки агресивної поведінки. Ця програма спрямована на зниження рівня агресії та покращення соціальної адаптації учасників. Вона включає в себе ряд психологічних, педагогічних та соціальних заходів, спрямованих на розвиток навичок контролю над власною поведінкою, розв'язання конфліктних ситуацій та встановлення позитивних міжособистісних відносин. Програма також може включати консультування

психологів, тренінги з розвитку емоційного інтелекту та інші інтерактивні методи впливу на підлітків з метою зміни їхньої агресивної поведінки на конструктивнішу (Додаток Б).

Пробаційна програма «Попередження вживання психоактивних речовин» для неповнолітніх спрямована на забезпечення підтримки та реабілітації молоді, яка має проблеми з вживанням наркотиків чи інших психоактивних речовин. Ця програма включає в себе індивідуальне консультування, психологічну та медичну підтримку, а також навчання навичкам самоконтролю та здорового способу життя. Метою є попередження подальшого вживання речовин та реінтеграція учасників програми в суспільство з позитивними змінами в їхньому житті (Додаток В).

Пробаційні програми для неповнолітніх розроблені та впроваджуються, враховуючи їхні психологічні та фізичні особливості. Наглядова пробація, яка є одним із видів пробації, застосовується до значної кількості осіб, які перебувають на обліку уповноважених органів з питань пробації.

Упродовж першого півріччя 2021 року 90 528 осіб, засуджених до покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, пройшли облік уповноваженими органами з питань пробації. Це представляє зростання порівняно з аналогічним періодом 2020 року, коли на обліку перебувало 87 018 осіб [237, с. 20]. Протягом звітного періоду, на обліку уповноважених органів з питань пробації фігурували 653 особи, яким призначено виправні роботи. Станом на 1 липня 2021 року, на обліку вказаних органів перебувало 491 особа. З цієї кількості, 36 % становлять особи, яким виправні роботи призначено відповідно до статті 57 Кримінального кодексу України, тоді як 64 % – особи, у яких покарання у вигляді позбавлення або обмеження волі замінено виправними роботами на підставі статті 82 Кримінального кодексу України [237, с. 21].

Протягом першого півріччя 2021 року судами було засуджено 309 осіб за ухилення від відбування належного покарання, що становить 2,1 % від загальної кількості осіб, які перебували на обліку. У порівнянні з відповідним періодом 2020 року цей показник склав 2,3 % [237, с. 23].

У закладах виправних установ (ізоляторах під слідством) спільно з уповноваженими органами пробації були організовані заходи з пенітенціарної пробації для підготовки осіб, які готуються до вивільнення. У цих заходах брали участь 172 засуджених [237, с. 31].

Уповноважені органи з питань пробації отримали 6445 повідомлень-запитів відносно 4239 осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, в установах виконання покарань (слідчих ізоляторах). Зокрема:

Щодо можливості проживання надійшло 4081 повідомлення-запит (що на 3 % менше, ніж за аналогічний період минулого року – 4223).

Запитів щодо можливості працевлаштування отримано 1516 (на 8 % більше, ніж минулого року – 1398).

Сприяння організації соцпатронажу (соцсупроводу) для засуджених віком до 35 років стосується 788 повідомлень-запитів (що на 2 % більше, ніж минулого року – 774).

Влаштування до спецустанов та надання соцпослуг для засуджених віком старше 35 років викликало 60 повідомлень-запитів (що на 37 % менше, ніж минулого року – 95) [237, с. 31].

Отже, серед заходів пробаційного характеру, наглядова пробація виокремлюється особливою ефективністю. Основною особливістю цього підходу порівняно із системою виконання покарань, не пов’язаних із позбавленням волі, є її соціальна орієнтованість. Під час наглядової пробації здійснюється не лише контроль, але й розгорнута соціально-виховна діяльність. Ця ініціатива включає реалізацію заходів відповідно до індивідуального плану роботи із засудженим, з урахуванням оцінок ризиків ймовірних повторних правопорушень. Крім того, цей підхід передбачає індивідуальне надання консультативної, психологічної та іншої підтримки; сприяння трудовій адаптації; залучення до освіти; участь у виховних і соціально корисних ініціативах; а також проведення індивідуально-профілактичної роботи [224].

Наглядова пробація включає в себе реалізацію індивідуально розробленої стратегії для вирішення проблем, які можуть сприяти вчиненню повторних злочинів, і забезпечує надання необхідних соціальних, психологічних, юридичних, медичних та освітніх послуг. Також передбачається застосування спеціальних пробаційних програм. Всі пробаційні заходи базуються на оцінці факторів ризику та використанні спеціальних методик пробаційної роботи [224]. Закон України «Про пробацію» ввів новий інструмент роботи із засудженими – пробаційні програми [305]

Процес активного розроблення пробаційних програм розпочався у червні 2017 року. Враховуючи результати аналізу ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень, експертна комісія розробила три концепції пробаційних програм для повнолітніх і неповнолітніх суб'єктів пробації, а саме: «Профілактика вживання психоактивних речовин», «Подолання агресивної поведінки», «Зміна прокримінального спрямування», «Сформування навичок життя» [122].

На рік 2022 вже успішно реалізовано вісім пробаційних програм: чотири призначені для повнолітніх та інші чотири для неповнолітніх суб'єктів пробації, охоплюючи такі напрями, як «Перемога над агресивною поведінкою», «Трансформація прокримінального мислення», «Профілактика вживання психоактивних речовин».

Висновок куратора стосовно пробаційної програми вказує на виконання судового обов'язку, а оцінка результатів визначає ступінь досягнення поставленої мети (низький, середній, високий) та короткий огляд досягнутих змін (позитивна динаміка у зміні знань, навичок та установок тощо) [286].

Низький рівень досягнення поставленої мети не розглядається як невиконання судового обов'язку. Заключення про реалізацію програми включається до матеріалів відділу органу пробації та подається до суду у випадках, передбачених чинним законодавством. Порушення особою, яка перебуває на пробації, у виконанні пробаційної програми, згідно зі ст. 166 Кримінально-виконавчого кодексу України, може послужити підставою для

подання до суду про анулювання визначеного строку звільнення від відбування покарання.

Дотримання особою, яка перебуває на пробації, запланованих заходів, які передбачені пробаційною програмою, включає в себе регулярні відвідування занять і виконання завдань, які визначає її куратор. Інциденти, що призводять до неможливості проведення запланованих заходів, оцінюються як порушення, на що може бути видано письмове попередження. У разі невідповідного врегулювання ситуації та повторних порушень, орган пробації може подати до суду відповідне клопотання, узгоджуючи його із службою у справах дітей, щодо скасування рішення про звільнення від відбування покарання [286].

Один із ключових аспектів досягнення позитивного впливу на реабілітацію визначається аналізом особистості злочинця. Специфічні вимоги до фахівців у сфері ювенальної правосуддя обумовлені високими стандартами, що гарантують професійний підхід до роботи з неповнолітніми.

Основні критерії відбору включають такі:

Спеціалізована освіта у галузі соціальної роботи, психології, педагогіки чи юриспруденції.

Наявність життєвого та практичного досвіду у сфері виховної роботи.

Регулярне проходження курсів підвищення кваліфікації.

Суворий конкурсний відбір.

Кадри, які займаються питаннями пробації, повинні мати гуманітарну освіту, яка щонайменше еквівалентна бакалаврському рівню (наприклад, соціальна робота, юриспруденція, психологія, педагогіка). Вони також зобов’язані проходити спеціалізовані тренінги для роботи з різними категоріями осіб, постійно підвищувати свою професійну компетентність, брати участь у спеціальних тренінгах, мотиваційно-виховних бесідах та програмах підвищення кваліфікації. Це необхідно через те, що спільною метою пробаційних програм є досягнення позитивних змін у поведінці осіб, які перебувають під наглядом.

4.3. Ресоціалізаційна спрямованість пенітенціарної пробації

Протягом останніх десятиліть суспільні трансформації призвели до наростання рівня криміналізації. Особи, які опинилися в складних життєвих обставинах, вчиняють правопорушення, раціоналізуючи це відсутністю можливості існувати в умовах, створених державою. Зрозуміло, що збільшується кількість осіб, які отримали вирок на позбавлення волі на значний термін [307].

Ситуація, в якій опиняється особа, яка відбула покарання, виявляється вкрай складною. Протягом періоду утримання в установі вона щоденно підкорялася строгим тюремним нормам, не мала можливості для самостійності. Внаслідок цього така особа не завжди готова психологічно впоратися з відновленням в нормальне життя.

Здобутки показують, що процес відбування покарання має численні негативні впливи на особистість засуджених. По-перше, внаслідок судового вироку засуджені мають деякі обмеження та заборони. По-друге, це відзначається негативним впливом на морально-психологічний стан особи, викликає збільшення агресивності, збільшує ризик психічних захворювань, а в окремих випадках може призвести до самогубства.

Навіть при наочно встановленому законодавчому регулюванні, такому як Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», Розпорядження КМУ «Про схвалення Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк» і інші, дійсно показник рецидиву серед екс-засуджених вказує на те, що ці норми не втілилися на практиці. Запровадження системи пробації прагматично покращить умови тримання злочинців, підвищить організаційний рівень соціально-виховної та психологічної роботи, підвищить ефективність та рівень професійної підготовки персоналу виправних установ [53, с. 146]. Кожна особа, яка отримала обмеження чи позбавлення волі, супроводжується працівником

пробації, який готує правопорушника до повернення у вільне суспільство, зокрема, допомагаючи знаходити роботу та житло. Це забезпечує більш ефективну соціальну підтримку екс-засудженим, оскільки цю допомогу здійснює державний представник, а не будь-яка організація, чиї пропозиції та рішення мають лише рекомендаційний характер.

Останні роки призначаються значними досягненнями в реформуванні пенітенціарної системи України. Треба враховувати, що це складний та витратний процес, тому важливо використовувати позитивний досвід інших країн для оптимізації цього процесу. Міжнародна антикримінальна практика довгий час підтримує думку, що покарання має застосовуватися тільки до небезпечних злочинців, оскільки соціальна ізоляція часто може призвести до руйнування особистості, втрати важливих соціальних зв'язків та розвитку психічних розладів.

Хоча процес розвитку пробації може виявлятися різним у різних країнах, об'єднаною є ідея нагляду, який включає соціальну допомогу та реабілітацію правопорушників, сприяючи їхньому подальшому успішному та самостійному життю [22, с. 34-35].

Перевага цієї послуги виявляється не лише у людських аспектах, а й у соціально-економічній раціональності. Збереження злочинця в суспільстві підвищує ймовірність його успішної реабілітації, збереження корисних соціальних зв'язків (зокрема, об'єднання родини), здобуття роботи (сприяння економіці, компенсація потерпілим), уникає негативних наслідків кримінального середовища за межами місць позбавлення волі (порушення закон і порядку). З економічної точки зору пробація для держави є більш вигідною, ніж витрати на утримання ув'язнених (включаючи інфраструктуру, персонал і самих засуджених). Результати опитувань свідчать, що значна частка громадян не підтримує збільшення витрат на пенітенціарну систему, а окремі респонденти вбачають, що вони вже заплатили високий податок, і його слід раціонально використовувати. У Швеції, Фінляндії, Естонії та Румунії вартість ресоціалізації особи в десять-одинадцять разів менша, ніж вартість ув'язнення.

Співвідношення між персоналом і ув'язненим практично однакове, а відношення персоналу служб пробації до кількості їх клієнтів перевищує одне до двадцяти.

У зв'язку із успішністю цих нововведень у ЄС, пробація вже не розглядається як альтернатива позбавленню волі, а її роль розглядається як ключовий елемент кримінального правосуддя. Ув'язнення застосовується лише в крайніх випадках заради безпеки жертви, суспільства або реінтеграції злочинця [34]. У країнах Європи звичайно спостерігається відношення трьох працівників пробації до одного засудженого до позбавлення волі.

Останнім часом в Швеції введено новий вид пробації, що відомий як контрактна угода. Якщо порушник згідний піддатися спеціальному лікуванню за попередньо розробленим планом, суд може призначити йому цю форму пробації замість позбавлення волі. Детальні плани розробляє служба пробації, яка також визначає прийнятний заклад для лікування порушників (лікування алкозалежності, наркозалежності, психічних розладів тощо). Якщо суд згоден із службою пробації на користь «лікування за контрактом», порушника направляють до медичного закладу або на амбулаторне лікування.

Працівники пробації виконують різноманітні соціальні завдання з порушниками, що сприяє усвідомленню їх емоційного стану, здатності спілкуватися та готовності до самостійного життя як законослухняного громадянина.

Інший аспект стосується особливостей статусу працівника пробації. З цього погляду важливий є досвід Італії, де у 1975 році була проведена тюремна реформа із створенням служби пробації. Працівники служби пробації в Італії є державними службовцями, а служба розділена на національний, регіональний та місцевий рівні. Система включає угоди з психологами та можливість працевлаштування через програму «Servizio Civile» для молодих людей, які обирають цивільну службу замість військової [60]. Заходи, спрямовані на реінтеграцію правопорушників у суспільство як повноцінних членів, призначені підтримати усвідомлення негативних наслідків злочинної поведінки

та надати настанови для уникнення подібних дій у майбутньому. Особливий акцент робиться на реабілітаційному аспекті пробації, де основною метою є не просто покарання, але і соціальна реінтеграція.

Для досягнення успіху в цьому напрямку важливо використовувати міжнародний досвід як інструмент для удосконалення внутрішнього законодавства. Особливо актуально це, якщо передбачається внесення нових видів покарань до національного кримінального кодексу. Проте важливо уникати механічного копіювання зарубіжного досвіду, забезпечуючи його органічне взаємодії з українською правовою традицією та культурою.

На сьогодні служби пробації стали важливим елементом глобальної системи кримінального правосуддя з численних причин. Вони відзначаються більш низькими витратами, забезпечують ефективніші можливості реабілітації правопорушників і зменшують ризик рецидиву. Це відкриває широкі можливості для вдосконалення пенітенціарної політики країни, підвищення авторитету України на міжнародному рівні та забезпечення поваги до прав громадян.

Розглянемо ключові аспекти пенітенціарної пробації. Пенітенціарна пробація – це процес підготовки осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до їхнього звільнення з метою їхнього трудового та побутового влаштування після виходу на волю [262]

Соціальний патронаж реалізується через участь різноманітних суб’єктів, таких як центральні і місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, об’єднання громадян, а також фізичні особи, які взяли на себе відповідальність здійснювати соціальний патронаж [262]

Соціальний патронаж є важливою формою підтримки для осіб, які виходять на волю. Це включає комплексні заходи щодо правового, економічного, організаційного, психологічного, соціального і інших аспектів,

зокрема надання різноманітних послуг для полегшення їхньої соціальної адаптації [265]:

Органи внутрішніх справ, органи праці та соціального захисту населення, соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, органи та заклади охорони здоров'я — всі ці інституції взаємодіють у системі пенітенціарної пробації в Україні. Для кращого розуміння цього механізму давайте розглянемо функції основних органів та служб у спрощеному форматі.

Установа виконання покарань та слідчого ізолятора проводить опитування засудженого не пізніше, ніж за 3 місяці до закінчення терміну покарання або перед засіданням комітету колонії для розгляду питань, пов'язаних із застосуванням статей 81, 82 Кримінального кодексу України. Це опитування спрямоване на визначення місця проживання засудженого після звільнення, його намірів щодо працевлаштування та вирішення інших питань, пов'язаних із реінтеграцією, для чого засудженому надається необхідна допомога. Після чого від засудженого приймається заява, яка долучається до його особової справи (1*).

До органу пробації (за місцем можливого проживання та працевлаштування) за три місяці до подання до суду заяви за матеріалами ст. ст. 81, 82 ЦПК України установою виконання покарання надсилається запит про можливість проживання та працевлаштування після звільнення. Представник служби пробації звертається до керівництва підприємства, установи, організації для перевірки можливості працевлаштування засудженого та до органу житлово-комунального господарства, об'єднання співвласників багатоповерхового будинку або органу місцевого самоврядування з метою перевірки наявності вказаного житлового приміщення, осіб, які в ньому проживають та права засудженого на проживання в зазначеному приміщенні після звільнення (2*).

При потребі установа виконання покарань надсилає повідомлення до органу пробації для влаштування засудженого до спеціалізованих установ для звільнених осіб або інших закладів соціальної підтримки (3*).

Щодо засуджених похилого віку, які досягли пенсійного віку, інвалідів I та II груп, які за станом здоров'я потребують стороннього догляду, та які не мають працездатних дітей або інших родичів, що обрали для проживання після звільнення спеціальні будинки-інтернати або інші заклади соціальної підтримки, разом із повідомленням до уповноваженого органу з питань пробації направляють його особисту заяву щодо влаштування до спеціального будинку-інтернату, довідку медичної частини установи про стан його здоров'я з висновком про необхідність стороннього догляду, довідку про розмір призначеної пенсії або за наявності – інших соціальних виплат, а також довідку медико-соціальної експертної комісії про групу інвалідності (за її наявності), за наявності – індивідуальну програму реабілітації інваліда (4*).

Установа виконання покарань та слідчого ізолятора після отримання на повідомлення-запит відповіді про відсутність можливості проживання засудженого за обраним ним місцем, повідомляє йому про це та інформує про заходи соціального патронажу, які будуть здійснені відповідними органами стосовно нього після звільнення (5*).

За 20 днів до звільнення засудженого установа виконання покарань надсилає повідомлення про звільнення до відповідного органу Національної поліції України. Також установа виконання покарання надсилає повідомлення до органу соціального захисту населення стосовно засуджених, які звернулись за допомогою у влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених осіб; стосовно осіб, які звільняються від покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі у зв'язку із заміною невідбутої частини покарання більш м'яким, – до відповідного органу з питань пробації (6*).

Установа виконання покарання надає направленні разом із спостережною комісією до суду подання про застосування до засудженого статті 82 Кримінального кодексу України, довідки про стан здоров'я засудженого та про результати попереднього вирішення питання місця проживання та роботи. (7*)

Після остаточного з'ясування місця проживання чи перебування, обраного засудженим, який звільняється і є хворим на заразну форму

туберкульозу, не пізніше ніж за 20 днів до звільнення установа виконання покарання направляє до органів охорони здоров'я інформацію про засуджених осіб, які звільняються і є хворими на заразну форму туберкульозу, за обраним звільненою особою місцем проживання.

Тепер розглянемо повноваження уповноваженого органу з питань пробації. До них належать:

1) орган з питань пробації після повідомлення від установи виконання покарань сприяє засудженим, які готуються до звільнення, у визначенні місця проживання після звільнення (3*), влаштуванні до спеціалізованих установ для звільнених (4*); госпіталізації до закладів охорони здоров'я осіб, які потребують стаціонарної медичної допомоги (9*); працевлаштуванні працездатних осіб (10*).

2) у разі надходження з установи виконання покарань повідомлення щодо можливості проживання засудженого за обраним ним місцем проживання звертається до органу житлово-комунального господарства, об'єднання співвласників багатоповерхового будинку або органу місцевого самоврядування з метою перевірки наявності даного житлового приміщення, осіб, які в ньому проживають, та права засудженого на проживання в зазначеному приміщенні після звільнення (2*). У разі, якщо право на проживання в житловому приміщенні потребуватиме погодження з фізичними або юридичними особами, то уповноважений орган з питань пробації звертається для з'ясування питання до фізичних або юридичних осіб. За результатами перевірки можливості проживання засудженого за обраним місцем проживання, направляє повідомлення до адміністрації установи виконання покарання.

3) стосовно осіб, які звільняються з установ виконання покарань (слідчого ізолятора), віком 35-60 років, та які для проживання обрали спеціалізовану установу для звільнених осіб або інший заклад соціальної підтримки (догляду), надсилає до цієї установи особисту заяву Засудженого та довідку про його стан здоров'я (3*).

4) у разі отримання повідомлення стосовно осіб, які звільняються з установ виконання покарань (слідчого ізолятора), віком до 35 років надсилає повідомлення про звільнення до центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі – центр) відповідного району (міста, району у місті), у якому має намір проживати особа після звільнення (11*).

5) звертається до підприємства з письмовим запитом про перевірку можливого місця роботи (2*).

Розглянемо повноваження органу Національної поліції:

1) при надходженні з установи виконання покарань (слідчого ізолятора) повідомлення про звільнення засудженого проводить перевірку прибуття звільненого до обраного ним місця проживання (12*). У разі неприбуття звільненого до обраного ним місця проживання протягом 10 днів після звільнення інформує про це установу виконання покарань (слідчий ізолятор) (13*).

2) за зверненням протитуберкульозного закладу надає інформацію про прибуття за обраним місцем проживання осіб (14*).

До повноважень органу соціального захисту населення в свою чергу належать такі:

1) при надходження від органу пробації повідомлення-запиту не пізніше ніж через 20 днів повідомити уповноважений орган з питань пробації про кількість центрів соціальної адаптації звільнених осіб у регіоні та види соціальних послуг, що надаються ними, і надіслати відповідне повідомлення (4*);

2) при надходженні повідомлення від органу пробації з'ясувати можливість надання послуги тимчасового притулку особі, яка звільняється з установи виконання покарань (слідчого ізолятора), у спеціалізованій установі для звільнених осіб, у разі відсутності в регіоні такої установи – у закладі для бездомних осіб (15*);

3) у разі самостійного звернення звільненої особи до органу соціального захисту населення (спеціалізованої установи для звільнених осіб або закладу

для бездомних осіб) у триденний строк сповістити про це територіальний орган Національної поліції та установу виконання покарань (слідчий ізолятор) (за наявності довідки про звільнення) (16*);

4) у разі надходження з установи виконання покарань (слідчого ізолятора) повідомлення про звільнення особи, яка направляється для влаштування до спеціалізованої установи для звільнених осіб, сповістити установу виконання покарань (слідчий ізолятор) про прибуття або неприбуття цієї особи до такої установи у місячний термін після звільнення (17*).

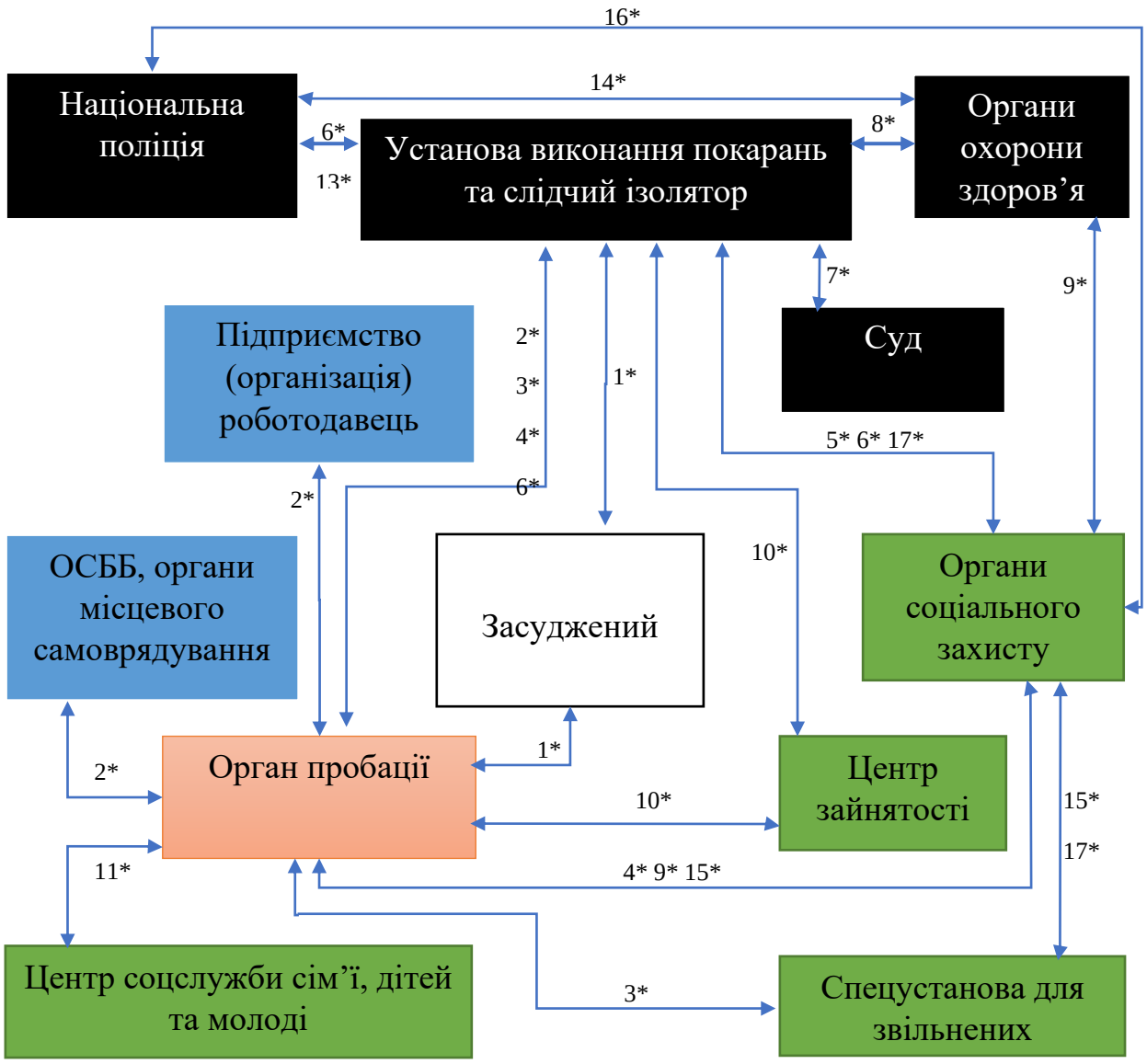

Схема. Модель організації пробації в Україні

Особливу увагу слід звернути на питання ресоціалізації неповнолітніх, які були звільнені із місць позбавлення волі.

Процес соціальної адаптації звільнених неповнолітніх є унікальним етапом соціалізації, спрямованим на формування у них поведінки, відповідної соціальним вимогам та внутрішньому розвитку, що сприяє їхньому здатному вирішувати життєві проблеми.

Адаптація особистості включається в систему нормативних, соціальних та моральних цінностей та тісно пов'язана з правовою культурою, розумінням суспільних, політичних, етичних та правових явищ, а також внутрішнім усвідомленням морально-правових норм як особистих цінностей.

Основні ознаки соціальної адаптації звільнених неповнолітніх такі:

1. відбувається після звільнення від покарання;

2. розпочинається у момент звільнення та завершується, коли досягається відповідність поведінки звільненої особи вимогам суспільства;

3. мета – надати можливість жити без обмежень покарання;

4. залежить від адаптаційних навичок та здібностей, розвитих під час відбування покарання;

5. успішність адаптації значною мірою залежить від співвідношення індивідуальних установок та середовища;

6. досягається в умовах мікросередовища та позитивної соціальної орієнтації, узгодженості очікувань та цінностей спільноти з моральними переконаннями особи.

Аналіз юридичних джерел свідчить, що одним із дієвих методів соціальної роботи для соціальної адаптації неповнолітніх після звільнення є проведення соціального супроводу.

Постпенітенціарний соціальний супровід – це метушлива діяльність державних та недержавних організацій, а також соціальних працівників (соціальних педагогів), спрямована на впровадження соціальної політики стосовно осіб, які повертаються з місць позбавлення волі, з метою створення

оптимальних умов для активної соціалізації. Обраний варіант соціальної підтримки обирається на основі його максимальної ефективності, враховує побажання клієнта, втілюється через взаємодію, зосереджений на конкретних завданнях та поєднує індивідуальні та групові підходи. Цей підхід спрямований на застосування інновацій у соціальній роботі для сприяння позитивній соціалізації повернених з місць позбавлення волі неповнолітніх.

Основними формами організації постпенітенціарної соціальної підтримки є індивідуальна та групова робота. У цьому контексті застосовуються різноманітні методи соціального впливу, такі як консультування, адвокація, психотерапія, інструктаж інших соціальних навичок тощо [139].

Для надання ефективної підтримки осіб після відбування покарання, соціальні працівники, або соціальні педагоги, повинні добре розбиратися в правових, психологічних, педагогічних та соціокультурних аспектах, що відносяться до досягнення поставлених цілей. Фахівці з соціальних послуг відіграють ключову роль у забезпеченні соціальної підтримки для адаптації осіб до стандартів демократичного суспільства. При цьому їх діяльність базується на позитивних аспектах та вірі в людську природу, але вони також розуміють всі труднощі відновлення соціального характеру колишніх ув’язнених.

Соціальна підтримка для молодих людей, що повертаються з місць позбавлення волі після відбування покарання, включає соціальну роботу, спрямовану на створення умов для їхньої ресоціалізації та, за необхідності, захист їхніх інтересів у правозахисній діяльності з метою захисту прав і свобод. Згідно зі статтею 6 Кримінального кодексу України, ресоціалізація – це свідоме відновлення соціального статусу правопорушника як повноцінного члена суспільства та його впровадження в самостійне, визнане суспільство з упорядкованим соціальним життям. Це комплексне соціально-правове явище, що охоплює всі аспекти відновлення суспільних відносин в процесі та після відбування покарання.

Отже, в тюремній педагогіці ресоціалізацію розглядають в контексті пенітенціарної та постпенітенціарної, охоплюючи розвиток законослухняної

поведінки у в’язничних установах та подальші заходи для працевлаштування, умов проживання та встановлення зв’язків для ефективної соціальної реабілітації після звільнення. Успішність ресоціалізації визначається вирішенням соціальних та сімейних питань, таких як житлові умови, працевлаштування та матеріальне забезпечення [228]. З цього погляду не можна стверджувати, що повна ресоціалізація неповнолітніх правопорушників відбувається під час відбування покарання, адже цей період може включати лише певні заходи, спрямовані на підготовку до їхньої подальшої ресоціалізації після звільнення. Ключовим аспектом є створення умов для активної соціалізації молоді, яка повертається з місць позбавлення волі, через усвідомлення їхніх прав та обов’язків за національним законодавством.

Відповідно до вимог Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк», молоді люди віком до 35 років, що звільнені, отримують інформаційну, правову та психологічну підтримку згідно з визначеними законодавством процедурами. Центри соціального обслуговування дітей та підлітків забезпечують медичну та іншу соціальну допомогу.

Для досягнення позитивних результатів важлива активна співпраця різних учасників системи ювенальної юстиції, включаючи органи державної влади, органи місцевого самоврядування та інститути громадянського суспільства. Успішна реалізація цієї функції вимагає виправлення неповнолітніх у вигляді соціально-виховної роботи, заходів для залучення до громадських робіт, загальної та професійної підготовки, а також участі громадських організацій для уникнення ризику відхилень від активної ресоціалізації.

Ув’язнення, безперечно, негативно впливає на соціальну адаптацію та реінтеграцію правопорушників після звільнення. Після повернення до нормального життя ці особи стикаються з численними соціально-психологічними труднощами, такими як втрата соціальних та родинних зв’язків, необхідність розв’язання життєвих ситуацій, впорядкування

матеріальних питань, пошук роботи та житла. Ці виклики часто стають причиною повторення злочинів та збільшення ризику рецидиву взагалі [439].

Прийнятий в 2015 році Закон України «Про пробацію» спрямований на часткове розв'язання проблеми повторної злочинності. Впроваджений для забезпечення безпеки суспільства та реабілітації правопорушників, випробувальний термін став ключовим каталізатором перетворень у системі виконання покарань, зокрема, у тюремних установах. Навіть до прийняття цього закону проводились заходи щодо підготовки в'язнів до звільнення, існували заходи соціального захисту відповідно до Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк». Тільки ці заходи були добровільними та часто неефективно координувалися правоохоронними органами [368].

Впровадження системи пробації по суті покладає на органи пробації обов'язок забезпечити правопорушникам ряд соціальних послуг під час їх підготовки до звільнення. Установи пробації прямо визначають стратегії стосовно злочинців та соціально-виховної роботи з ними. Таким чином, органи пробації відповідають за координацію пробаційних заходів на всіх етапах взаємодії з правопорушниками, забезпечуючи неперервність процесу їх виправлення та ресоціалізації, починаючи від підготовки досудових звітів і закінчуючи вирішенням питань, пов'язаних з адаптацією після звільнення.

Важливо відзначити, що протягом тривалого часу у минулому терміни «пробація» та «тюрма» використовувалися в протиставленні один одному. Злочинці часто розглядалися лише як відкинуті особи (з депортацією, фізичним знищенням, ізоляцією), а не як особи з можливістю встановлення зв'язків з громадськістю. Вони просто потребують більше уваги для впливу на відновлення соціальної адаптації [15, с. 344]. Тому в дослідженнях пробації більше уваги приділяється застосуванню санкцій та заходів, не пов'язаних із позбавленням волі [311, с. 39]. Проте залучення працівників пробації до

виправних установ поступово набуло поширення, а пробація та позбавлення волі тепер характеризуються як два елементи однієї системи [422, с. 37].

У відповідності до висловленого Н. Хуторською, пробація представляє собою висококомплексну соціально-правову систему. З одного боку, це метод покарання, що передбачає накладання вироку суду на особу без відбування ув'язнення. З іншого боку, це система виконання такого виду покарання, включаючи комплекс заходів та ресурсів, спрямованих на досягнення мети ресоціалізації правопорушників [339, с. 113].

Крім того, в сучасному тлумаченні роль працівника пробації не обмежується лише сферою соціальної та виховної роботи з правопорушниками. Вона також охоплює управління фінансовими ресурсами та вживання заходів щодо зменшення можливості повторного скоєння правопорушень [422, с. 37].

На міжнародно-правовому рівні виконання функції так званого постпенітенціарного контролю регламентується рекомендаціями, які надає Комітет міністрів Ради Європи стосовно пробації. Згідно з положеннями ст. 59, у випадку, якщо організація служби пробації взяла на себе функцію нагляду за особою, що була ув'язнена і після звільнення з місць позбавлення волі, вона має взаємодіяти з управлінням пенітенціарної установи, відділом управління, ув'язненим, членами його сім'ї, а також із громадськістю, щоб підготувати особу до соціальної адаптації [329].

У партнерстві з місцевими соціальними службами, в'язницями та неурядовими організаціями більшість країн зараз запускають або готують експериментальні програми в цій сфері. Так, робота в тюрмах є невід'ємною частиною Служби пробації Великобританії з 1966 року [55, с. 115]. У Північній Ірландії офіцери пробації працюють у в'язницях і центрах ув'язнення для неповнолітніх. Цілями цієї співпраці є забезпечення соціальної безпеки, оцінка ризиків, реалізація програм реабілітації, оцінка можливості умовно-дострокового звільнення, допомога при звільненні тощо [422, с. 79-80]. У Болгарії служби пробації організовують заходи, пов'язані з наданням спеціалізованої індивідуальної та групової роботи, психологічною оцінкою

ув’язнених, культурними та спортивними заходами, релігійною підтримкою та відновленням зв’язків із членами сім’ї [311, с. 41].

Українська система пробації має своєю правовою базою Кримінальний кодекс України, Закон України «Про пробацію», і Положення про організацію волонтерів пробації, яке затверджене Міністерством юстиції України від 17 січня 2017 року № 98/5 і зареєстроване в Міністерство юстиції України від 18 січня № 65/29933.

Згідно зі статтею 11 Закону України «Про пробацію», установи пробації спільно з державними та місцевими органами сприяють підготовці правопорушників до виходу на волю, зокрема у визначенні місця проживання після звільнення, організації працевлаштування, влаштуванні до спеціалізованих установ, а також госпіталізації тих, хто потребує допомоги. Ця сфера взаємодії охоплює широкий спектр заходів і не обмежується перерахованим.

Важливо відзначити, що для підготовки неповнолітніх до звільнення передбачено статтею 94 КК України створення в пенітенціарних установах пунктів соціальної адаптації для засуджених, які володіють зразковою поведінкою та мають належну підготовку до працевлаштування, яким залишилося менше 6 місяців до звільнення [170]. Підготовка до звільнення є завершальним етапом тюремного випробування, під час якого у виправній колонії підліткам створюються умови для забезпечення нормального фізичного та психічного розвитку, запобігання агресивній поведінці, стимулювання мотивації до зміни характеру з урахуванням віку та психологічних особливостей та поліпшенням соціальних відносин, щоб засуджені неповнолітні могли брати участь у навчанні та здобути повну загальну середню освіту [385, с. 176].

Звернемо увагу на те, що впровадження пілотного проєкту у галузі ювенальної пробації в Україні призвело до позитивних результатів у соціальній адаптації неповнолітніх. Згідно з інформацією, наданою Міністерством юстиції

України, лише 2 % учасників цих програм внаслідок їхньої реалізації знову скоїли правопорушення [422].

Незважаючи на обмежені ресурси для впровадження пробаційних заходів, важливо наголосити на необхідності тісної співпраці між пенітенціарними органами та органами пробації, а також іншими державними установами та сектором. Відзначимо, що взаємодія цих органів, визначена ч. 3 ст. 11 Закону України «Про пробацію», покладається на центральний орган виконавчої влади в Міністерстві з питань пробації, соціальної політики, охорони здоров'я та Міністерстві внутрішніх справ України. Наголошується на важливості міждисциплінарної співпраці. За дослідженнями М. Лейсі та Г. Ріда, роль тюремного персоналу самостійно не вистачає для вирішення всіх проблем правопорушників. Тому для ефективної роботи з ув'язненими слід залучити педагогічних працівників, лікарів, тренерів, психологів, капеланів і т.п. Виділяється важливість розуміння різниці в ролях працівників пробації та тюремного персоналу. Також визначено, що підхід персоналу тюремних установ до злочинців виключно як до злочинців не є найефективнішим з точки зору громадської безпеки [447]. Отже, здатність офіцера пробації розглядати особистість правопорушника вимагає переосмислення підходів до ресоціалізації. Важливо розглянути, наскільки широким є застосування пробації, зокрема щодо категорій правопорушників. У своєму дослідженні, Є. Бараш звертає увагу на те, що ст. 11 Закону України «Про пробацію» визначає, що пробація застосовується тільки до осіб, які відбувають обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Крім того, ст. 7 цього закону визначає підстави для пробації, такі як акт помилування, яким засудженому замінено покарання або невідбуту частину покарання громадськими або виправними роботами. Однак ці підстави не включають помилування замість довічного ув'язнення згідно з чинним законодавством, оскільки таке помилування може бути надане Президентом України лише особам на підставі судових вироків. Таким чином, Є. Бараш вказує на те, що потенціал системи

пробації для оптимізації та об’єктивізації звільнення від довічного ув’язнення наразі не передбачений [15, с. 353].

Однією з актуальних проблем впровадження пробації в Україні є необхідність удосконалення законодавчої бази. Важливим кроком в цьому напрямку є гармонізація певних положень Закону України «Про пробацію» і «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк».

Завершення впровадження системи пробації в Україні призведе до підвищення ефективності існуючих превентивних заходів через поліпшення соціальних навичок та сприяння реінтеграції правопорушників після звільнення. Основні кроки для досягнення цієї мети включають інтеграцію функцій органів пробації та органів соціальної допомоги у пенітенціарних установах, а також розробку необхідних статутів для заповнення юридичного вакууму.

Після аналізу діяльності служби пробації в Україні від моменту прийняття Закону «Про пробацію» стає зрозумілим, що на даний момент ця служба перебуває на етапі активного розвитку та досягнення нового механізму для країни.

На сучасному етапі, коли головною метою пробації є запобігання рецидиву, корекція протиправної поведінки та підтримка соціальної адаптації, важливо визначити необхідні правила та норми для виконання завдань пробації.

Іноземні експерти та урядові організації з кількох країн активно сприяють Україні у створенні концепції та впровадженні системи пробації. Проведено навчання працівників пробації та впроваджено пілотну програму для дистанційного навчання.

У рамках проєкту ЄС «Підтримка судової реформи в Україні» розроблено методику оцінки ризику повторного правопорушення, а Міністерство юстиції України подало проєктну заявку на розробку програми пробації та електронної системи пробації [149].

Позитивним є те, що була запроваджена система пробації для неповнолітніх. Метою пробації для неповнолітніх є забезпечення нормального фізичного та психічного розвитку, запобігання агресивній поведінці, стимулювання позитивних змін особистості та покращення соціальних стосунків. Пробація здійснюється з урахуванням віку та психологічних особливостей неповнолітнього [433, с. 35].

В сучасній Україні наявна методологія оцінки ризиків та потреб неповнолітніх правопорушників, а також концепція ведення справ, що базується на індивідуальному плануванні, враховуючи їх соціальні потреби та виправлення результатів регулярних оцінок. Розроблено методику підготовки фахівців пробації, яка включає перший етап підготовки тренерів.

Проведено розробку двох програм корекції агресивної поведінки для неповнолітніх правопорушників. Також розроблено процедури оцінки ризиків та потреб цих осіб, складання досудових протоколів, а також спеціальні програми для подолання агресивної поведінки та розвитку соціальних навичок. Серед цих програм варто відзначити «Управління гнівом», «Менеджмент емоцій», «Життєві навички» та «Вибір до змін».

Зазначені методи були перевірені в ході реалізації українсько-канадського проєкту «Реформування кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні» в рамках пілотної моделі Центру відвідування у м. Мелітополь Запорізької області. Зазначений центр, створений на базі соціальної служби для сім'ї та дітей, забезпечує програмну роботу з неповнолітніми, що були засуджені до покарань без позбавлення волі за направленням кримінально-виконавчої інспекції. З 2010 року було відкрито кілька пробаційних центрів для неповнолітніх, і впродовж періоду з 2011 по 2021 рік в Україні успішно реалізовано пілотні проекти, в рамках яких 348 дітей прийняли участь, і лише три з них, завдяки взаємодії зі спеціалістами, не скоїли повторних правопорушень, успішно повернувшись до нормального життя [441, с. 45-46].

У місті Івано-Франківськ також діє аналогічний центр. Розроблена модель Центру відвідування для неповнолітніх, що створена в рамках зазначених проєктів, може зараз розповсюджуватися в різних регіонах України.

Пілотний Пробаційний центр успішно функціонує на базі кримінально-виконавчої інспекції міста Полтави та реабілітаційної мережі Благодійного фонду «Світло Надії». Цей центр об'єднує ресурси, включаючи центр зменшення шкоди, реабілітаційний центр і навчально-виробничі майстерні. При створенні Пробаційного центру була взята за основу шведська програма реабілітації правопорушників «Кімната майбутнього», адаптована для українського контексту за участю НДО «Світло Надії».

В рамках цього проєкту розробляються моделі для:

методології оцінки ризиків і потреб засуджених;

процедури складання індивідуального плану соціально-виховної роботи з засудженими, його виконання та оцінки результатів;

діяльності підрозділу майбутньої пробації з соціальної, психологічної та педагогічної роботи;

порядку волонтерської діяльності в межах пробації;

інноваційної роботи з особами, які визнані винними і альтернативно позбавленню волі, таким як громадські майстерні [441, с. 46–47].

У рамках Проєкту спільно з недержавною організацією «Конвіктус-Україна» розроблена модель центру соціальної адаптації для жінок, що звільняються з місць позбавлення волі, та випробувана програма їхньої реінтеграції в суспільстві.

Суть пробації полягає у перевірці специфічних категорій злочинців, які мають унікальні юридичні зобов'язання, і в поєднанні цього з наданням різноманітних реабілітаційних заходів. Головна мета полягає в ефективній реабілітації правопорушників та у мінімізації ймовірності повторного вчинення злочинів. Важливою складовою процесу є проведення аналізу особистості, що включає розгляд моральних цінностей конкретного правопорушника з метою визначення перспектив проведення виховної та психосоціальної роботи з ним.

Прийняття закону України «Про пробацію» є лише першим кроком на шляху до відповідності міжнародним судовим стандартам. Те, чи набуде українська система пробації рис європейської системи, у значній мірі залежатиме від подальших заходів її розвитку: наскільки вони відповідатимуть європейським принципам пробації, чи буде приділена увага та підтримка цим ініціативам на політичному рівні, а також сприятливому суспільному розумінню та активній участі у впровадженні системи пробації.

4.4. Шляхи удосконалення постпенітенціарної пробації щодо неповнолітніх

Постпенітенціарна пробація, як одна з організаційних складових структури кримінального управління з відповідними функціями, сьогодні є невід'ємною частиною кримінально-правової системи будь-якої країни.

Встановлення постпенітенціарної пробації було насамперед запровадженням абсолютно нового підходу не лише до осіб, засуджених до інших видів покарань, а й до правопорушників, які утримуються в місцях позбавлення волі чи обмеження волі, з метою подальшої адаптації їх до суспільства [441, с. 47].

Зі створенням пенітенціарної системи пробації працівники уповноважених органів з питань пробації не лише здійснюють нагляд за особами, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням чи обмеженням волі, а також беруть участь у моніторингу можливих потреб правопорушників, які готуються до пробації після звільнення.

Служба пробації має багато функцій, включаючи допомогу правопорушнику, який збирається звільнитися з в'язниці, визначити його наміри жити після звільнення, допомогу працездатним людям у пошуку роботи тощо. Іншими словами, створюється ефективніша система соціальної підтримки колишніх ув'язнених.

Слід зазначити, що український закон «Про пробацію» передбачає, що пенітенціарна пробація обмежена плановими видами, оскільки їх метою є лише підготовка правопорушника до звільнення. На даний час із неповнолітніми засудженими до обмеження та позбавлення волі проводиться індивідуально-просвітницька психологічна робота, але її напрями, методи та форми потребують об'єктивного вдосконалення [305]. Зважаючи на це, доцільно внести зміни до чинного законодавства про процедури виконання та відбування покарання неповнолітніми, щоб розширити концепцію пенітенціарної пробації для включення пробаційних програм, спрямованих на вирішення конкретних проблем правопорушників: управлінню агресією та гнівом для тих, хто вживає наркотики та алкоголь, а також для тих, хто вчинив злочини проти сексуальної свободи та недоторканності. Отже, враховуючи те, що пробаційні програми не можуть бути обов'язковими, необхідно розробити або скорегувати пробаційні програми для засуджених неповнолітніх та внести зміни до чинного законодавства щодо мотивації порушників брати участь у таких програмах, враховуючи, наприклад, умовно-дострокове звільнення тощо.

Для реалізації деяких положень закону про пробацію необхідно розробити деякі підзаконні нормативно-правові акти: порядок взаємодії органу пробації та державних органів під час здійснення заходів пенітенціарної пробації щодо неповнолітнього; положення про інструменти пробаційної діяльності щодо неповнолітніх.

Також на сьогоднішній день необхідно зазначити, що служби пробації є недофінансовані, оскільки все одно більше уваги приділяється установам, які виконують покарання [410].

Враховуючи, що законодавство виділяє три види пробації, логічно виникає питання у створенні законодавства щодо постпенітенціарної пробації. Запровадження такої пробації могло б замінити нинішній адміністративний нагляд за колишніми ув'язненими та надати пробації поняття логічної завершеності.

Пропонується прийняття нового законодавчого акту, який регулюватиме постпенітенціарну пробацію та спрямований на оптимальне використання цього інструменту для забезпечення ефективної реабілітації та успішної реінтеграції осіб, засуджених за кримінальні правопорушення. Новий закон визначає мету та завдання пробації, чітко встановлює статус та обов'язки учасників, а також регламентує критерії та процедури призначення пробації. Тривалість процесу пробації регулюється в рамках закону, з можливістю коригування термінів в залежності від поведінки та досягнень засуджених.

Законодавство передбачає конкретні обов'язки осіб, які перебувають під постпенітенціарним наглядом, зокрема, регулярні зустрічі з працівниками служби пробації та виконання суспільно корисних робіт. Також встановлені санкції за порушення умов пробації, що можуть включати відновлення виконання покарання у вигляді позбавлення волі.

Законопроект визначає захист прав та гідності засуджених як невід'ємну складову, забезпечуючи справедливе та гідне ставлення до осіб під пробацією. Особлива увага приділяється моніторингу та оцінці ефективності програм пробації, з метою постійного вдосконалення та визначення успішності реабілітаційних заходів. Ці пропозиції вказують на необхідність створення ефективної системи постпенітенціарної пробації, спрямованої на покращення якості життя засуджених та зменшення рецидиву злочинів.

Тому наявність чинного в Україні Закону «Про пробацію» є лише першим кроком на шляху до міжнародних стандартів у судовій сфері. Чи набуде пробація в Україні ознак європейської системи, значною мірою залежить від подальших кроків розвитку, відповідності європейським принципам пробації, уваги та підтримки цих кроків на політичному рівні, сприяння суспільному розумінню та сприйняттю позитивних наслідків пробації.

Відомо, що визнання вини особою може призвести до відмови від відбування покарання з випробуванням, яке є однією з форм виконання кримінальної відповідальності. Згідно із Законом України, що стосується

системи пробації, передумовою для застосування умовного покарання є наявність судового рішення із застосуванням умови (згідно зі ст. 7, ч. 2) Вид умовного покарання, який може бути накладений на зазначених осіб, – це наглядова пробація (ст. 10) [305].

Ст. ст. 75-78 визначають загальні принципи звільнення від відбування кримінального покарання за умови випробування. Крім цього, згідно зі ст. 79, від умовного покарання звільняються вагітні жінки та матері дітей до семи років. Ст. 104 передбачено звільнення від відбування покарання з випробуванням для неповнолітніх.

Згідно з ч. 1 ст. 75 Кримінального кодексу передбачено, що суд, призначаючи покарання у вигляді виправлення робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі або позбавлення волі на певний термін (за винятком осіб, засуджених за корупційні злочини), може вирішити питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням. При цьому суд враховує тяжкість злочину, особистість злочинця та інші обставини справи, і може прийняти рішення про випробування, якщо вважається, що засуджена особа може виправитися, не перебуваючи під впливом покарання.

Аналіз цих правових норм показує, що умовою для звільнення від відбування покарання з випробуванням є наступні фактори: відсутність засудження за корупційний злочин, перелік яких визначено у Примітці до статті 45 Кримінального кодексу України; призначення основного покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі або позбавлення волі строком не більше п’яти років.

Необхідно відзначити, що закон не встановлює жодних обмежень для використання цієї форми реалізації кримінальної відповідальності. Тим часом, аналіз Єдиного державного реєстру судових рішень показує значну кількість ситуацій, коли застосовувалася ст. 75 Кримінального кодексу України для важких та особливо важких злочинів. Це означає, що часто за особливо важкі злочини призначалась кара у вигляді позбавлення волі на 5 років з використанням ст. 69 Кримінального кодексу України – більш м’якого

покарання, ніж передбачено законом. Після цього особу звільняли від відбування покарання з умовним строком. Навіть вчинення нового злочину під час випробувального терміну не заважало повторному застосуванню статті 75 Кримінального кодексу України.

Підставою для звільнення особи від відбування кримінального покарання з умовним строком, передбаченою ч. 1 ст. 75 Кримінального кодексу, є висновок суду про можливість виправлення засудженого без відбування покарання, з урахуванням тяжкості злочину, особи винної та інших обставин справи.

Отже, можна зробити висновок, що законодавець обмежує застосування ст. 75 Кримінального кодексу України лише у випадках, коли особа, засуджена за важкий злочин, не вчинила корупційний злочин та отримала одне з основних покарань, зазначених у цій статті. Це може бути здійснено без відбування покарання, якщо суд вважає, що засуджений може бути виправлений.

Кримінальний кодекс не надає чіткого визначення терміну «виправлення засудженого», згадує його у різних контекстах, не уточнюючи його суті. Також, виправлення обговорюється при регламентації відбування покарання з умовним строком, визначенні мети покарання та інших аспектах.

Досліджуючи законодавчі положення та проводячи аналіз Кримінального кодексу України та практики його застосування, можна припустити, що виправлення засудженого означає його моральне покращення, що проявляється в сумлінній поведінці та ставленні до праці та навчання. Виникає питання: чи потребують виправлення особи, які вчинили злочини необережності чи у сфері службової діяльності, але володіють винятково позитивними характеристиками та сумлінно ставляться до праці? Очевидно, що вони також можуть бути піддані виправленню, якщо змінюють свою поведінку та стають сумлінними учасниками суспільства. Здавалося б, чинний Кримінальний кодекс України, можливо, успадкував підходи радянського законодавства, де моральне виправлення вважалося метою, яку можна досягти через кримінальне

покарання, але в той же час дозволяв розглядати позитивно налаштованих громадян, які піддаються впливові соціалістичної системи, як виняток.

Отже, згідно із ст. 75 Кримінального кодексу України, можливість застосування відпустки від відбування кримінального покарання з випробуванням передбачена у випадках, коли особа може бути виправлена без примусового відбування покарання. Зазвичай це стосується вчинення злочинів у сфері службової, професійної діяльності, а також інших білокомірцевих і необережних злочинів. Зазначено, що особа, яка не має стійкої антисоціальної спрямованості та не вчиняє загальнокримінальних корисливих чи насильницьких злочинів, може бути виправлена без застосування кримінального покарання.

Щодо призначення кримінального покарання зі звільненням від його відбування з випробуванням в Україні, варто відзначити, що це є однією з найпоширеніших форм кримінальної відповідальності, становлячи практично половину всіх випадків. Для окремих категорій злочинів, особливо тих, що вчинені особами із позитивною репутацією, цей підхід використовується практично усіма судами.

З одного боку, позитивним моментом є те, що такі особи та їх родичі не зазнають негативних наслідків від відбування покарання у вигляді утисків від інших ув’язнених, погіршення здоров’я чи руйнування соціальних зв’язків. З іншого боку, можна відзначити, що держава, вибираючи цей шлях, може втрачати можливість досягнення основної мети кримінальної відповідальності.

Слід зазначити, що в чинному кримінальному законодавстві не визначено конкретних цілей кримінальної відповідальності, але воно вказує на необхідність виправлення засуджених та запобігання новим злочинам. Однак, частина ст. 65 КК України зменшує акцент на мету кари, вказуючи, що покарання має бути «необхідним і достатнім для виправлення особи та запобігання новим злочинам».

У випадках відпустки від відбування покарання з випробуванням за ст. 75 КК України, розглядається лише можливість або неможливість виправлення

засудженого без фактичного відбування покарання, інші аспекти мети кримінальної відповідальності залишаються поза увагою.

На нашу думку, ситуація стає абсолютно неприйнятною, коли держава, застосовуючи найбільш суворий та витратний вид юридичної відповідальності – кримінальну відповідальність – навіть у половині випадків не декларує необхідність досягнення мети загальної і спеціальної превенції. Зміни в цій ситуації стають невідкладними та потребують реформування, зокрема, обмеження кола злочинів, щодо яких неможливе звільнення від відбування покарання з випробуванням, а також встановлення обмежень та заборони застосування цієї форми відповідальності до осіб із певними кримінальними попередніми записами.

Законодавча база є основою функціонування будь-якої інституції, такої як пробація, що є альтернативою позбавленню волі та спрямована на реабілітацію та зменшення рецидивної злочинності. Для забезпечення ефективності системи пробації необхідно ретельно розробити та удосконалити законодавчу базу.

1. Для посилення законодавчої бази інституту пробації, перш за все, потрібно вдосконалити закон, який визначає компетенцію та функції служби пробації, щоб забезпечити її ефективну роботу. Закон повинен чітко визначити повноваження служби пробації стосовно відбору та оцінки правопорушників, проведення пробаційного нагляду, встановлення умов пробації та реалізації програм нагляду та реабілітації. Законодавство також повинно чітко регулювати взаємодію служби пробації з іншими елементами правоохоронної системи та соціальними службами.

2. Законодавча база повинна ясно визначати процедуру пробаційного контролю для ефективного моніторингу служби пробації. Це може включати вимоги до регулярного звітування правопорушників до служби пробації, проведення перевірок та відвідувань місць проживання, а також вжиття заходів щодо виправлення потенційних ризиків. Законодавство також повинно передбачати відповідальність та санкції за порушення умов пробації.

3. Законодавство повинно гарантувати права правопорушників, які перебувають під пробацією, та забезпечити справедливий розгляд їхніх стосунків зі службою пробації. Це включає право на інформацію про свої права та обов'язки під час пробації, конфіденційність особистої інформації та участь у програмах реабілітації. Законодавство повинно також захищати незалежність служби пробації від зовнішнього впливу та гарантувати незалежність прийняття рішень і виконання обов'язків.

4. Законодавча база має передбачати відповідальність правопорушників за порушення умов пробації та визначати санкції, які можуть бути застосовані за такі порушення. Це може включати зміни умов пробації, попередження, альтернативні варіанти покарання або навіть призупинення пробації та повернення до ув'язнення.

5. Законодавство повинно передбачати заходи щодо запобігання корупції та зловживань у системі пробації. Це може включати механізми нагляду та внутрішнього аудиту, етичні стандарти для служби пробації, процедури розгляду скарг і звинувачень у можливих порушеннях, а також відповідне навчання офіцерів пробації з етики та професійної поведінки.

Запропоновано розширити законодавство, включивши більш детальні положення щодо пробації для неповнолітніх. Ці положення включають:

1. Складення списку обов'язків, які можуть бути покладені на неповнолітніх під час перебування на випробувальному терміні, таких як: виконання громадських робіт; зайняття конкретними видами діяльності для відшкодування збитків, заподіяних злочином; участь у реабілітаційних програмах; обмеження вільного часу; обмеження часу, проведеного на свіжому повітрі; проживання в пробаційному центрі; участь у психотерапевтичних програмах; лікування від алкогольної та наркотичної залежності; участь у корекційних програмах для запобігання агресії та девіантного поведінки; завершення початкової, середньої або вищої освіти.

2. Визначення переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації, і не включають позбавлення волі, таких як:

виправний нагляд під контролем наглядачів; громадський осуд; примусові вибачення перед потерпілими; відшкодування збитків; проходження освітніх курсів у школі або спеціальній школі-інтернаті.

Пропонується внести наступні зміни до ст.12 Закону «Про пробацію» «Особливості пробації щодо неповнолітніх».

Розширення вікового діапазону пробації щодо неповнолітніх з 14-18 років до 12-18 років обумовлено потребою врахувати ранні особливості розвитку та впливати на них на ранніх етапах. Такий крок сприятиме більш ефективній корекції проблемного поведінкового впливу та зменшенню ризику повторних правопорушень, особливо у зв'язку з сучасними викликами, такими як вплив технологій та соціальних мереж. Урахування психологічних особливостей та соціально-психологічного стану молодших неповнолітніх визначає необхідність індивідуального підходу для досягнення більш ефективного реабілітаційного та ресоціалізаційного впливу.

Тому, пропонується п.1: «Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 14 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх.» викласти в наступній редакції: «Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 12 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх, зокрема, їхнього рівня розвитку та соціально-психологічного стану.»

Пробація щодо неповнолітніх має бути спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості, поліпшення соціальних стосунків та врахування їхніх індивідуальних потреб та можливостей.

Для досягнення цієї мети можуть застосовуватися альтернативні форми покарання та виховання, включаючи, виховний розмовний захід, соціальну реінтеграцію та інші заходи, які сприяють позитивному розвитку неповнолітнього.

Додатково, закон має передбачати конкретні кроки та вимоги до процедури реінтеграції неповнолітніх після їх звільнення з місць позбавлення волі, включаючи підтримку в пошуку роботи, освіти, житла та соціального забезпечення.

Замість п.2: «Пробація щодо неповнолітніх спрямована на забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку, профілактику агресивної поведінки, мотивацію позитивних змін особистості та поліпшення соціальних стосунків.» пропонується новий текст:

«Пробація щодо неповнолітніх має на меті гарантувати їх нормальний фізичний і психічний розвиток, запобігати агресивній поведінці, стимулювати позитивні зміни в особистості та поліпшувати соціальні стосунки, враховуючи їхні індивідуальні потреби та можливості. Для досягнення цієї мети можуть використовуватися альтернативні форми покарання та виховання, такі як виховні розмови, соціальна реінтеграція та інші заходи, спрямовані на позитивний розвиток неповнолітнього, включаючи індивідуальну оцінку потреб, розробку індивідуального плану реінтеграції, підтримку в пошуку роботи, забезпечення доступу до освіти, надання житлової підтримки, соціального забезпечення, психологічної підтримки та системи моніторингу та оцінки.»

Для забезпечення більш повної та ефективної інформації, досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього повинна тепер включати інформацію щодо впливу криміногенних факторів на поведінку особи, а також конкретні рекомендації стосовно заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень та підготовки до ефективної реінтеграції.

Змінити п.3 таким чином:

«Досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково повинна містити інформацію:

щодо впливу криміногенних факторів на поведінку особи, а також

конкретні рекомендації стосовно заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень та

рекомендації щодо підготовки до ефективної реінтеграції, з метою забезпечення більш повної та ефективної інформації для подальших рішень і дій в системі правосуддя та соціальної підтримки»

Наступні зміни в законі, що визначають процес пробації щодо неповнолітніх, обґрунтовані бажанням удосконалити та покращити систему нагляду та підтримки для цієї категорії осіб. Додаткове включення навчальних закладів у процес пробації забезпечить більш ефективну координацію та співпрацю між різними структурами, спрямовану на забезпечення нормального фізичного та психічного розвитку неповнолітніх. Така зміна враховує важливість взаємодії органу пробації, органів і служб у справах дітей, спеціальних установ та закладів соціального захисту у процесі нагляду за неповнолітніми. Викликається розширенням кола учасників та акторів, що можуть внести вагомий внесок у забезпечення необхідного середовища для розвитку та уникнення правопорушень серед неповнолітніх

Змінити п.4 наступним чином, замість «4. Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень» на наступний:

«4. Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами і службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Також залучаються навчальні заклади, для координації зусиль у забезпеченні нормального фізичного та психічного розвитку неповнолітніх.»

Змінити п.5 ст.12 Закону «Про пробацію» наступним чином:

«5. Орган пробації сприяє залученню засуджених неповнолітніх до навчання та здобуттю ними повної загальної середньої освіти, забезпечуючи при цьому захист їхніх прав на освіту та психологічний супровід. Орган пробації сприяє залученню засуджених неповнолітніх до професійної орієнтації

та підтримує їх в процесі здобуття навичок, які сприятимуть їхньому успішному включенню в суспільство після закінчення періоду пробації.»

Зазначені зміни в тексті обґрунтовані розширенням функцій та відповідальностей органу пробації відносно засуджених неповнолітніх. Додана частина вказує на розширений обсяг діяльності, який передбачає: забезпечення доступу засуджених неповнолітніх до повної загальної середньої освіти не лише вказує на стимулювання навчання, але й акцентує на необхідності захисту їхніх прав на отримання освіти. Включення в текст фрази про психологічний супровід підкреслює важливість забезпечення засудженим неповнолітнім відповідної підтримки для успішного навчання та адаптації в суспільстві. Додаткове висвітлення професійної орієнтації та розвитку навичок вказує на більш комплексний підхід до підготовки неповнолітніх до їхнього подальшого включення в суспільство. Це може включати підтримку у здобутті професійних навичок, які полегшать їхню успішну інтеграцію у робочий ринок.

Ці зміни ставлять за мету не лише навчання, а й підтримку та підготовку засуджених неповнолітніх до вдалих змін у їхньому житті після завершення періоду пробації

Пункт 6 подати в наступній редакції:

«6. Соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми повинна проводитися із залученням батьків або їхніх законних представників, а також педагогічних працівників навчальних закладів, де неповнолітні вивчаються.»

Запропоновані зміни в законі обґрунтовані необхідністю розширення учасників соціально-виховної роботи із засудженими неповнолітніми. Додавання педагогічних працівників навчальних закладів до категорії осіб, які можуть бути залучені до цього процесу, є обґрунтованою ініціативою з урахуванням важливості взаємодії різних виховних аспектів у формуванні поведінки та соціального розвитку неповнолітніх засуджених. Залучення педагогічних працівників дозволить створити більш інтегрований та комплексний підхід до реабілітації, забезпечуючи спільну роботу всіх

відповідальних сторін для досягнення позитивних результатів у вихованні та перевихованні неповнолітніх, які вчинили правопорушення.

Змінити п. «7. Орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням» наступним чином:

«7. Орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, з метою поліпшення їхньої освітньої ситуації та подальшого взаємодії з освітніми установами, зокрема, в контексті надання доступу до освітніх та реабілітаційних програм, включаючи конкретні заходи підтримки під час реінтеграції.»

Запропоновані зміни в законі щодо пробаційних програм для неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням, обґрунтовані прагненням покращити їхню освітню ситуацію та підтримати їхню подальшу взаємодію з освітніми установами. Введення таких змін має на меті активно сприяти реінтеграції неповнолітніх у систему освіти та реабілітаційні програми. Зазначене доповнення в законі визначає конкретну мету – поліпшення освітньої ситуації неповнолітніх під час відбуття періоду випробування. Це спрямовано на забезпечення їхнього доступу до освітніх ресурсів та можливостей. Зміни в законі також враховують важливість підтримки неповнолітніх під час процесу реінтеграції. Вони передбачають конкретні заходи для надання допомоги та стимулювання їхнього активного участі у освітніх та реабілітаційних програмах. Визначення цілей і заходів в контексті подальшої взаємодії з освітніми установами вказує на прагнення створити ефективні механізми співпраці. Це може включати здійснення консультацій, надання ресурсів та забезпечення безперешкодного доступу до освітніх програм.

Такі зміни сприятимуть інтеграції неповнолітніх у освітнє середовище та сприяють їхньому позитивному розвитку під час періоду випробування та після нього.

Крім того, пропонуємо додання нові пункти:

«9. Орган пробації зобов'язаний взаємодіяти із фахівцями у галузі психології, педагогіки та інших відповідних сфер для вивчення індивідуальних особливостей неповнолітніх та розробки персоналізованих пробаційних програм.»

Додавання такого пункту до статті закону є необхідним для забезпечення ефективного функціонування органів пробації та забезпечення індивідуального підходу до кожного неповнолітнього під наглядом. Здійснення взаємодії з фахівцями у галузі психології, педагогіки та інших відповідних сфер дозволить здійснювати глибше вивчення особистісних особливостей кожного неповнолітнього та враховувати їх при розробці індивідуальних пробаційних програм.

Психологічна та педагогічна експертиза стане важливим інструментом для оцінки потреб та можливостей неповнолітніх, дозволяючи більш ефективно впливати на їхнє поведінкове та соціальне становище. Результатом цієї співпраці буде розробка персоналізованих пробаційних програм, які враховуватимуть не лише виправлення конкретних правопорушень, а й особисті розвиткові потреби та психосоціальний контекст кожного неповнолітнього. Такий підхід сприятиме зниженню рецидиву та стимулюватиме позитивне перетворення особистості молодої людини.

«10. У разі застосування альтернативних форм покарання, орган пробації спільно з органами і службами у справах дітей повинен регулярно оцінювати ефективність заходів та вживати необхідні коригувальні дії для досягнення позитивних результатів.»

Введення такого пункту до статті закону є важливим з точки зору забезпечення ефективності та справедливості в системі альтернативних форм покарання. Цей пункт дозволяє забезпечити систематичний моніторинг та

оцінку ефективності заходів пробації, а також визначення необхідних коригувальних дій для досягнення позитивних результатів.

Орган пробації, який взаємодіє з органами і службами у справах дітей, має важливу роль у забезпеченні ефективності альтернативних заходів, особливо у випадках, пов’язаних із неповнолітніми. Регулярна оцінка дозволяє вчасно виявляти можливі труднощі та проблеми, що виникають під час застосування альтернативних форм покарання.

Цей пункт також вказує на важливість партнерства між органами пробації та органами, що відповідають за справи дітей, щоб спільно розвивати та вдосконалювати підходи до використання альтернативних заходів. Це сприяє створенню ефективної системи реабілітації та ресоціалізації для осіб, які перебувають під впливом альтернативних форм покарання, зокрема для неповнолітніх.

«11. Проведення регулярного моніторингу та оцінки ефективності освітніх та реабілітаційних програм для неповнолітніх з метою вдосконалення та адаптації їхнього змісту та методик.»

Додавання такого пункту до статті закону є важливим з погляду забезпечення якісної освіти та реабілітаційних програм для неповнолітніх. Регулярний моніторинг та оцінка ефективності цих програм дозволять вчасно виявляти їхні сильні та слабкі сторони, а також визначати необхідні зміни та покращення.

Зазначений пункт закону визначатиме необхідність проведення періодичних рецензій, аналізу та оцінки ефективності освітніх та реабілітаційних програм для дітей та підлітків. Це надасть можливість владі, освітнім установам та соціальним службам долучати нові дані, враховувати зміни у суспільстві та наукові досягнення для постійного вдосконалення цих програм.

Застосування такого підходу дозволить адаптувати освітні та реабілітаційні програми до індивідуальних потреб дітей, що забезпечить їхню

ефективність та сприятиме забезпеченню оптимальних умов для навчання та розвитку

«12. Орган пробації має право здійснювати регулярні візити та моніторинг у місце проживання неповнолітнього з метою перевірки його умов проживання та визначення можливих ризиків для його безпеки та благополуччя.»

Запровадження зазначеного пункту в статтю закону має ряд важливих підстав, які спрямовані на забезпечення ефективного функціонування системи пробації та належного захисту прав та благополуччя неповнолітніх осіб. Зазначений пункт надає Органу пробації необхідні повноваження для здійснення регулярних візитів та моніторингу у місце проживання неповнолітнього. Це слугує засобом активної профілактики можливих ризиків, пов’язаних із несприятливими умовами проживання та можливими загрозами його безпеці.

Ця норма також визначає конкретні мети візитів та моніторингу, такі як перевірка умов проживання та виявлення можливих ризиків для безпеки та благополуччя неповнолітнього. Це дозволяє Органу пробації належним чином аналізувати ситуацію, при необхідності вживати заходів для запобігання можливим негативним наслідкам для дитини.

Такий пункт створює правовий механізм для ефективного втручання в ситуації, де неповнолітній може знаходитися під загрозою чи де йому може бути надана несвоєчасна чи неадекватна допомога. Враховуючи ці обставини, додавання такого положення є обґрунтованим та сприяє вдосконаленню системи пробації з огляду на захист неповнолітніх громадян

«13. Орган пробації має обов’язок співпрацювати з органами у справах дітей та іншими відповідними установами для забезпечення комплексного соціального захисту неповнолітніх, враховуючи їхні індивідуальні потреби та особливості.»

З метою ефективності виконання цього обов’язку, орган пробації повинен надавати інформацію та координувати свою діяльність з іншими органами та

установами, спеціалізованими у сфері соціального захисту дітей. Взаємодія повинна ґрунтуватися на принципах індивідуального підходу та гуманного ставлення до потреб неповнолітніх, спрямованих на їх повноцінний розвиток та врахування особливостей їхнього соціального середовища.

«14. Пробація має передбачати залучення соціальних працівників та педагогів для надання необхідної підтримки та нагляду за неповнолітніми, які находяться на пробації. Це може включати консультування, психологічну підтримку, освітню роботу та допомогу в процесі соціальної адаптації.»

Додавання такого пункту до статті закону є важливим з погляду забезпечення повного та комплексного підходу до супроводу неповнолітніх на пробації. Соціальні працівники та педагоги володіють необхідними навичками та знаннями для надання ефективної підтримки та нагляду.

По-перше, їхня роль у забезпеченні консультування може бути визначальною для допомоги неповнолітнім у розумінні їхнього становища та виявленні шляхів виправлення. Соціальні працівники здатні аналізувати складні сімейні та соціальні ситуації, тоді як педагоги можуть сприяти розвитку освітніх компетенцій та підтримувати навчання.

По-друге, надання психологічної підтримки може стати важливим елементом для вдосконалення психосоціального стану неповнолітніх на пробації. Співпраця із соціальними працівниками та педагогами може сприяти виявленню та розробці ефективних стратегій для подолання стресу та психологічних труднощів.

Нарешті, освітня робота та допомога в процесі соціальної адаптації визначаються як ключові елементи, які допоможуть неповнолітнім інтегруватися в суспільство під час відбуття пробації. Використання знань та досвіду соціальних працівників та педагогів може визначити успішність цього процесу, сприяючи утвердженню та розвитку молоді

«15. Процедура реінтеграції неповнолітніх передбачає розробку та реалізацію індивідуальних планів реінтеграції для кожного неповнолітнього,

включаючи підтримку в отриманні освіти, професійної підготовки, а також надання доступу до програм соціальної підтримки та реабілітації.»

Включення даного пункту до статті «Процедура реінтеграції неповнолітніх» є критичним для забезпечення комплексного та індивідуального підходу до реінтеграції неповнолітніх осіб, що перебувають у складних життєвих ситуаціях

Для реалізації деяких положень закону про пробацію необхідно розробити деякі підзаконні нормативно-правові акти.

Порядок взаємодії органу пробації та державних органів під час здійснення заходів пенітенціарної пробації щодо неповнолітнього. Там мають бути визначення наступні позиції:

а) Організація спільних нарад та засідань між органом пробації, службами у справах дітей, правоохоронними органами та навчальними закладами для обговорення та планування індивідуальних програм пенітенціарної пробації для кожного неповнолітнього.

б) Уточнення взаємодії із соціальними службами та медичними установами для забезпечення повного обсягу реабілітаційних заходів та медичного обслуговування для неповнолітніх на період проведення пенітенціарної пробації.

в) Визначення порядку обміну інформацією між органом пробації та державними органами щодо визначення ризиків та потреб неповнолітнього для вироблення ефективних пробаційних заходів.

Положення про інструменти пробаційної діяльності щодо неповнолітніх:

а) Визначення процедури психологічної та педагогічної експертизи для визначення вікових та психологічних особливостей неповнолітнього з метою адаптації програм пенітенціарної пробації.

б) Створення каталогу ресурсів та програм, які можуть бути використані під час проведення пробаційних заходів, з урахуванням освітніх, розважальних та професійно-розвивальних можливостей для неповнолітніх.

в) Впровадження механізмів систематичного моніторингу та оцінки ефективності пробаційних заходів для неповнолітніх з подальшим внесенням коректив у випадку необхідності.

г) Визначення процедур взаємодії з родинами та законними представниками неповнолітніх з метою забезпечення підтримки і партнерства у реалізації пробаційних програм.

д) Регламентація участі неповнолітніх у визначенні та оцінці ефективності пробаційних заходів, що спрямовані на їхню реабілітацію та соціальну адаптацію.

Ці підзаконні нормативно-правові акти спрямовані на конкретизацію та вдосконалення механізмів реалізації пробації для неповнолітніх, забезпечуючи ефективність та синергію дій між різними органами та структурами в цьому процесі.

Враховуючи, що законодавство виділяє три види пробації, логічно виникає питання у створенні законодавства щодо постпенітенціарної пробації. Запровадження такої пробації могло б замінити нинішній адміністративний нагляд за колишніми ув’язненими та надати пробації поняття логічної завершеності.

У сучасному суспільстві проблема рецидиву серед екс-засуджених є актуальною та вимагає комплексних підходів для вирішення. Створення спеціалізованих служб з питань постпенітенціарної пробації є необхідним етапом в розвитку системи кримінально-виконавчої політики з метою забезпечення ефективного відновлення та реінтеграції осіб, які вже пройшли покарання.

Створення таких служб є відповіддю на визначені потреби суспільства та індивідуальних потреб осіб, що підлягають постпенітенціарній пробації. Ці служби мають спеціалізований підхід до планування та впровадження програм та заходів, орієнтованих на конкретні потреби кожного клієнта. Такий індивідуальний підхід сприяє підвищенню ефективності програм реабілітації та зниженню ризику рецидиву.

Забезпечення координації роботи центральних та регіональних відділень сприятиме системному впровадженню найкращих практик та стандартів у сфері постпенітенціарної пробації. Співпраця з різними зацікавленими сторонами, такими як неприбуткові організації, бізнес-сектор та громадські ініціативи, сприятиме розширенню ресурсів і забезпеченню більш повного покриття індивідуальних потреб клієнтів.

Створення спеціалізованих служб є стратегічним кроком в напрямку покращення соціальної та психологічної підтримки для осіб, що повертаються до суспільства після відбуття покарання. Це також сприятиме створенню безпечнішого та стабільнішого соціального оточення, сприяючи відновленню правопорядку та загальному благополуччю суспільства.

Постпенітенціарна пробація є важливим елементом кримінально-виконавчої системи, спрямованим на підтримку та реабілітацію осіб, які вже відбули покарання та повертаються до громади. Це поняття визначає процес послідовного та індивідуалізованого надання підтримки та нагляду екс-засудженим з метою полегшення їхньої інтеграції в суспільство.

Головна ідея постпенітенціарної пробації полягає в активному втручанні та визначенні індивідуальних потреб особи, яка завершила виконання покарання. Цей процес включає в себе оцінку ризиків та потенціалу рецидиву, розробку індивідуальних планів підтримки, надання соціально-психологічної допомоги та навчання, а також моніторинг дотримання умов та прогресу екс-засуджених.

Створення спеціалізованих служб постпенітенціарної пробації є обґрунтованим на тлі потреби в забезпеченні ефективного та індивідуалізованого підходу до реінтеграції екс-засуджених. Ці служби мають сприяти вдосконаленню програм та заходів, враховуючи конкретні потреби та обставини кожної особи, що повертається до громади. Такий підхід сприяє зменшенню ризику повторного вчинення злочинів та сприяє створенню безпечнішого суспільства.

Огляд існуючих систем постпенітенціарної пробації свідчить про різноманітність підходів та практик у цій сфері. Різні країни та регіони мають свої власні моделі та методи впровадження постпенітенціарних програм, що базуються на їхніх культурних, правових та соціально-економічних особливостях.

У деяких країнах, наприклад, система постпенітенціарної пробації фокусується на індивідуальному нагляді та реінтеграційних програмах для екс-засуджених, спрямованих на підтримку їхньої соціальної адаптації та зниження ризику рецидиву. Ці системи враховують особливості кожного випадку та акцентують на співпраці з громадськістю, неприбутковими організаціями та іншими зацікавленими сторонами.

У інших країнах системи постпенітенціарної пробації можуть бути більш формалізованими, з визначеними стандартами та процедурами. Такі системи можуть включати в себе електронний моніторинг, програми професійної підготовки та психологічну підтримку для екс-засуджених.

Зокрема, деякі країни акцентують на реабілітації та перевихованні через впровадження програм вивчення нових навичок, навчання та робочих можливостей для тих, хто повертається до суспільства після відбуття терміну ув’язнення.

Огляд існуючих систем показує, що ефективність постпенітенціарної пробації залежить від гнучкості, індивідуалізації та комплексного підходу до потреб екс-засуджених, а також від тісного співробітництва з усіма відповідальними сторонами.

Мета створення спеціалізованих служб постпенітенціарної пробації полягає в забезпеченні ефективного та індивідуалізованого підходу до реінтеграції екс-засуджених в суспільство. Ці служби спрямовані на підтримку осіб, які вже відбули покарання, з метою полегшення їхнього успішного включення в громаду та зменшення ризику рецидиву.

Завдання спеціалізованих служб постпенітенціарної пробації включають в себе аналіз потреб та потенціалу кожної особи, розробку індивідуальних

планів підтримки, надання соціально-психологічної допомоги та навчання. Додатково, вони здійснюють моніторинг дотримання умов та прогресу екс-засуджених, сприяючи їхньому поступовому включенню в суспільство та розвитку позитивної поведінки.

Створення таких служб відповідає стратегічній меті підвищення ефективності системи постпенітенціарної підтримки та сприяє створенню безпечнішого суспільства шляхом попередження рецидиву та підтримки соціальної реінтеграції осіб, що повертаються до громади після відбуття покарання.

Кадрові ресурси спеціалізованих служб постпенітенціарної пробації визначаються наявністю висококваліфікованого персоналу, який може забезпечити ефективну реалізацію програм та заходів реінтеграції для екс-засуджених. Це вимагає систематичного навчання та підготовки співробітників, а також чіткого визначення кваліфікаційних вимог та стандартів для забезпечення високого рівня професійності в галузі постпенітенціарної пробації.

Навчання та підготовка спеціалізованого персоналу для служб постпенітенціарної пробації є ключовим аспектом успішної реалізації цієї ініціативи. Кадри, які працюють в цій галузі, повинні мати не лише високий рівень фахової компетентності, але й вміти ефективно взаємодіяти з екс-засудженими та розуміти їхні потреби.

Визначення кваліфікаційних вимог та стандартів для співробітників є важливим етапом у розвитку професійного стандарту для цієї сфери. Навчання має охоплювати широкий спектр тем, включаючи правові аспекти, принципи реабілітації, соціальну психологію, а також навички ведення індивідуальних консультацій та роботи з групами.

Програми підготовки повинні акцентувати на розвиток емпатії та комунікативних навичок, оскільки спілкування з екс-засудженими вимагає високого рівня розуміння та вміння створювати середовище, яке підтримує. Додатково, персонал має бути озброєним знаннями про різноманітні

соціокультурні фактори, які можуть впливати на індивідуальні шляхи реінтеграції екс-засуджених.

Забезпечення високих стандартів підготовки та встановлення чітких кваліфікаційних вимог гарантує, що співробітники служб постпенітенціарної пробації здатні впроваджувати ефективні та емпатичні підходи в роботі з екс-засудженими, сприяючи їхній успішній реінтеграції в суспільство.

Залучення громадськості та партнерів в процес постпенітенціарної пробації є ключовим елементом для створення ефективної та підтримуючої атмосфери для екс-засуджених осіб. Співпраця з неприбутковими організаціями, бізнес-сектором та іншими зацікавленими сторонами є стратегічно важливою для розширення ресурсів та експертності, що можуть бути використані для успішної реабілітації.

Партнерства з неприбутковими організаціями можуть забезпечити доступ до додаткових програм та послуг, спрямованих на соціальну та професійну реінтеграцію. Залучення бізнес-сектору може включати створення програм працевлаштування та навчання для екс-засуджених, що сприяє їхньому включенню в економічне життя.

Окрім того, активна участь громадськості є важливим фактором успіху. Залучення громадськості до підтримки та участі в програмах постпенітенціарної пробації створює позитивне середовище та може допомогти у подоланні стигми, яку часто відчувають екс-засуджені. Це може включати організацію інформаційних кампаній, волонтерську діяльність чи залучення громадських ініціатив для підтримки індивідів, які повертаються до суспільства.

Отже, співпраця з партнерами та активне взаємодії з громадськістю є стратегічними кроками для забезпечення успішної реінтеграції екс-засуджених та побудови підтримуючого середовища.

Введення нових запобіжних заходів щодо неповнолітніх є важливим кроком у вдосконаленні системи правосуддя, оскільки вони відповідають на

виклики сучасного суспільства та потреби розвитку ювенального права. Обґрунтування їх використання і впровадження включає багато аспектів.

По-перше, нові заходи дозволяють враховувати особливості кожного неповнолітнього, його соціальні та психологічні потреби. Це сприяє переходу від застосування загальних стандартів до індивідуального підходу, що підвищує ефективність реабілітації та ресоціалізації.

По-друге, ці заходи спрямовані на виявлення кореневих причин правопорушень та на їх виправлення, що допомагає у попередженні подальших правопорушень серед молоді.

По-третє, програми соціально-педагогічної роботи та медіації сприяють підтримці стабільних та позитивних відносин у сім'ї та оточенні неповнолітнього, що є важливим фактором у попередженні правопорушень.

По-четверте, заходи реінтеграції та ресоціалізації сприяють успішній адаптації неповнолітніх у суспільстві, забезпечуючи їхню участь у навчальних, професійних та соціальних процесах.

По-п'яте, запровадження нових заходів передбачає активну участь спеціалізованих установ, громадськості та громадських організацій у реалізації програм для неповнолітніх, що сприяє ефективному використанню ресурсів та підвищує рівень довіри до системи правосуддя.

Пропонуємо використання наступних запобіжних заходів щодо неповнолітніх, з метою забезпечення ефективної реабілітації та ресоціалізації молоді, зокрема:

1. Впровадження програм соціально-педагогічної роботи з сім'єю та оточенням неповнолітніх, спрямованих на підтримку стабільності та позитивного соціального середовища. Ці програми передбачають активну взаємодію з сім'ями неповнолітніх, надання консультацій та підтримки у вирішенні конфліктів в родині, а також сприяють побудові взаєморозуміння та довіри між членами сім'ї. Крім того, вони спрямовані на залучення відповідних ресурсів для покращення соціально-економічного статусу сімей та створення умов для розвитку позитивних взаємин та підтримки розвитку дітей у

сприятливому середовищі. Наприклад, це може включати проведення родинних консультацій та тренінгів, спрямованих на розвиток батьківських навичок та підтримку сімейних взаємин. Такі програми можуть включати в себе такі складові, як навчання способам ефективного спілкування в родині, розвиток навичок вирішення конфліктів, а також надання психологічної та соціальної підтримки для зміцнення сімейних зв'язків і створення позитивного та стабільного середовища для розвитку неповнолітнього.

2. Розробка і впровадження медіаційних та конфліктних програм розв'язання, спрямованих на вирішення конфліктів та попередження подальших правопорушень. Ці програми спрямовані на вирішення конфліктів та попередження подальших правопорушень шляхом сприяння діалогу між сторонами конфлікту та досягнення взаємоприйнятного рішення. Вони забезпечують участь неповнолітніх у процесі вирішення конфліктів, враховуючи їхні інтереси та потреби, що сприяє позитивному взаємодії та вирішенню конфліктів без застосування судового втручання. Такі програми сприяють формуванню навичок співпраці, взаєморозуміння та розвитку альтернативних стратегій вирішення конфліктних ситуацій у неповнолітніх, що сприяє побудові мирного та безпечного оточення.

3. Залучення третіх осіб для здійснення соціального нагляду та підтримки неповнолітніх у процесі. Залучення третіх осіб для здійснення соціального нагляду та підтримки неповнолітніх у процесі передбачає використання експертів з різних галузей, які мають відповідні знання та навички для надання необхідної допомоги. Це можуть бути соціальні працівники, психологи, юристи, вчителі, медичні працівники та інші спеціалісти, які сприяють ефективній реабілітації та підтримці неповнолітніх. Їхні зусилля спрямовані на створення стійких позитивних зв'язків, забезпечення безпеки та благополуччя молоді, а також на надання необхідної підтримки в усуненні факторів, що спричиняють ризик правопорушень. Крім того, треті особи можуть виступати у ролі посередників між неповнолітніми, їхніми сім'ями та відповідними установами чи органами, що виконують контроль та нагляд, що сприяє

покращенню комунікації та співпраці всіх сторін у процесі реабілітації та підтримки молоді.

4. Використання програм реінтеграції та ресоціалізації, спрямованих на підтримку навчання, професійної підготовки та психологічної підтримки неповнолітніх для їх успішної інтеграції в суспільство. Ці програми орієнтовані на розвиток різних аспектів життя молоді, з метою забезпечення їхнього позитивного розвитку та уникнення повторних правопорушень.

Програми реінтеграції та ресоціалізації включають у себе комплексні заходи, спрямовані на підтримку навчання неповнолітніх. Це включає в себе доступ до освітніх закладів та навчальних програм, які враховують індивідуальні потреби та можливості молоді. Також, ці програми можуть забезпечувати підтримку під час навчання, включаючи додаткові заняття, підтримку вчителів та інші ресурси.

Програми реінтеграції та ресоціалізації надають можливості для професійної підготовки неповнолітніх. Це може включати у себе навчання різним професійним навичкам, стажування на роботі або участь у програмах підтримки зайнятості. Такі можливості допомагають неповнолітнім знайти роботу та стати активними учасниками суспільства.

Крім того, ці програми надають психологічну підтримку неповнолітнім, сприяючи їхньому психологічному відновленню та адаптації після вчинення правопорушень. Це може включати у себе консультування, психотерапію, групову підтримку та інші психосоціальні інтервенції, спрямовані на підтримку психічного здоров’я та соціальної адаптації неповнолітніх.

Наприклад, ось кілька прикладів програм реінтеграції та ресоціалізації для неповнолітніх:

Програма освітньої підтримки: ця програма передбачає надання неповнолітнім доступу до освітніх закладів та підтримку під час навчання. Вона може включати в себе підготовку до складання екзаменів, навчання позаурочних предметів, індивідуальну та групову підтримку.

Професійна підготовка та стажування: ця програма надає можливості для навчання різним професійним навичкам та стажування на роботі. Неповнолітні можуть брати участь у практичних курсах, майстер-класах, а також отримувати підтримку в пошуку роботи.

Психологічна підтримка та консультування: ця програма надає психологічну підтримку та консультування для неповнолітніх, які може включати в себе індивідуальні консультації, групові сесії, а також психотерапію. Вона спрямована на підтримку психічного здоров'я та адаптації неповнолітніх під час їхнього відновлення в суспільстві.

Соціальна адаптація та групова підтримка: ця програма передбачає створення групових сесій, де неповнолітні мають можливість спілкуватися, ділитися своїми досвідами та отримувати підтримку від інших учасників. Вона сприяє створенню позитивних соціальних зв'язків та підтримує процес соціальної адаптації.

Підтримка сім'ї та родини: ця програма спрямована на надання підтримки сім'ям та родинам неповнолітніх, включаючи консультування батьків, родинні терапії, навчання навичкам батьківства та підтримку вирішення конфліктів у сім'ї.

У цілому, використання програм реінтеграції та ресоціалізації дозволяє неповнолітнім отримати необхідні знання, навички та підтримку для успішної інтеграції в суспільство після вчинення правопорушень. Ці програми сприяють створенню умов для позитивного розвитку та уникнення подальших правопорушень.

Ці запропоновані запобіжні заходи розглядаються з точки зору їхньої ефективності у зменшенні ризику відновлення правопорушень серед молоді та враховують важливість взаємодії з різними аспектами соціального та психологічного впливу на неповнолітніх.

Правова культура передбачає належне знання людьми окремих положень чинного законодавства, порядку їх реалізації, вміння використовувати ці знання при застосуванні правових норм та їх реалізації. Правова культура суспільства

в цілому відрізняється від правової культури окремої людини. Крім того, ці два поняття взаємозалежні. Чим більше в суспільстві юридично освічених людей, тим вища правова культура цього суспільства. Особиста правова культура, як складова частина соціальної правової культури, виражає ступінь і характер суспільного розвитку, певним чином забезпечує соціалізацію особистості та її правову діяльність.

Правова культура складається з кількох елементів, а саме: реалізації якісного правового статусу, який захищає основні права і свободи людини та громадянина, ступеня реалізації принципів верховенства права та правової держави в практиці суспільного і національного життя, рівень правової свідомості громадян і посадових осіб. Вона містить правові цінності, визначає ступінь демократизму і законності, регулює суспільні відносини.

Правосвідомість населення визначається масовістю нормативно-правових актів, рівнем правової освіти, обсягом і якістю правової освіти, удосконаленням законодавчої форми та змісту, правовим статусом суспільстві, особливо правоохоронними органами (суди, органи прокуратури, ефективність органів внутрішніх справ тощо).

Правове виховання тісно пов’язане з питанням правового виховання неповнолітніх. Метою правового виховання та правового виховання є створення умов для формування особистості громадянина України, яка характеризується цінностями правової культури, свідомої свободи, прав людини, відповідальності, готовності брати участь у громадських справах.

Сучасні дослідження категорії «правова культура» проводили такі вітчизняні та зарубіжні правознавці, як: С. Алексеєв, В. Бачинін, Д. Керімов, А. Козловський, М. Козюбра, М. Костицький, В. Нерсесянц, М. Патей-Братасюк, О. Скакун та інші. У наукових працях, що переосмислюють цю категорію, вона набуває нового характеру. Тому заслуговує на увагу концепція реформування правового життя, яка базується на національній духовній культурі, національній свідомості, духу, цінностях тощо.

Зараз питання зміцнення громадянського статусу кожного, підвищення високої правової культури громадян є особливо актуальним.

Питання прав дитини – одну із гострих питань нашого суспільства. Важливість вирішення питань прав дитини полягає в тому, що реалізація прав дитини є чи не найважливішою умовою її фізичного здоров'я та розвитку.

Необхідно виховувати у дітей почуття гідності, потреб суспільства, власних прав, обов'язків і відповідальності за поведінку, стимулювати бажання дітей реалізувати свої права.

Актуальність питань правового виховання неповнолітніх злочинців на даному етапі визначається такими основними факторами:

по-перше, одним із аспектів усебічного розвитку особистості є наявність високої культури поведінки, тому що людина, яка має міцне здоров'я, якщо вона обізнана, добре працює або вчиться, проте порушує кодекс поведінки, не може вважатися грамотною;

по-друге, в Україні спостерігається тенденція до зростання злочинності неповнолітніх, поширення підліткової злочинності випереджає її загальне зростання.

Схема «Формування правової культури у людини»

Метою запровадження пробаційної програми «Формування правової культури та свідомості» є підвищення рівня правової свідомості неповнолітніх суб'єктів пробації та середовища їх соціалізації з врахуванням вікових та індивідуальних особливостей шляхом упровадження програм та передових методик; підготовка неповнолітніх до життя, набуття ними навичок правової поведінки; регулювання способу вирішення життєвих проблем з використанням права; розширення світогляду та формування активної позиції неповнолітніх у реалізації прав у житті.

Об'єктом програми є правова свідомість неповнолітніх злочинців, що потребує постійного вдосконалення.

Предмет діяльності програми – сприяння в розвитку правового виховання неповнолітніх злочинців; правова освіта неповнолітніх злочинців; захист громадянських прав і свобод неповнолітніх.

Відповідно до предмета, мети, були поставлені такі завдання проєкту:

формування у неповнолітніх поваги до закону та відповідальної поведінки, розвиток правової свідомості, що виражається в усвідомленні особою своїх прав, свобод і обов'язків, свідомому ставленні до закону та державної влади;

виховання у неповнолітніх поваги до Української держави і права, принципів законності, розуміння необхідності їх дотримання;

вироблення у неповнолітніх умінь і навичок правомірної поведінки;

поширення та пропаганда правових знань серед неповнолітніх для підвищення правової культури та свідомості;

підвищення ефективності профілактичних та роз'яснювальних заходів щодо запобігання порушенням прав неповнолітніх та жорстокому поводженню з дітьми;

сприяння формуванню у неповнолітніх позитивних позицій щодо реалізації прав і свобод людини;

створення атмосфери, яка не допускає будь-якої антигромадської та протиправної поведінки;

профілактика протиправних дій та поведінки неповнолітніх шляхом координації зусиль педагогів, батьків, Кримінальної поліції у справах дітей, Центру соціальної служби для сім'ї та молоді та громадських організацій;

створення умов для набуття неповнолітніми досвіду громадянської дії, демократичної поведінки та конструктивної взаємодії;

виховання в неповнолітніх нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, намагання взяти посильну участь у боротьбі з цими негативними явищами, які трапляються у нашому житті, формування вміння протистояти негативним впливам.

Проєкт розробленої нами пробаційної програми наведений в Додатку Г.

Удосконалення пробаційних програм є необхідним етапом в розвитку кримінально-виконавчої системи. Ця ініціатива спрямована на оптимізацію підходів до реабілітації та соціальної реінтеграції осіб, які перебувають під контролем пробаційної служби. Удосконалення полягає у вдосконаленні методів оцінки потреб та ризиків кожного учасника програми, а також у введенні інноваційних підходів до надання підтримки та навчання.

Це також включає в себе впровадження індивідуалізованих планів для кожного учасника, з орієнтацією на його унікальні потреби та обставини. Додатковий акцент робиться на розвитку навичок, які сприяють професійній та особистісній самореалізації.

Удосконалення пробаційних програм також передбачає впровадження ефективних механізмів моніторингу та оцінки, щоб забезпечити постійний контроль за прогресом учасників та вчасно коригувати стратегії відповідно до їхніх потреб та обставин.

У цьому контексті удосконалення пробаційних програм також означає посилення співпраці з іншими відомствами, громадськими організаціями та бізнес-сектором для забезпечення доступу до різноманітних ресурсів та можливостей для учасників.

Крім того ми пропонуємо внести деякі зміни в існуючи пробаційні програми. Ці зміни пов’язані з війною в Україні та негативним впливом воєнних подій на характер і поведінку неповнолітніх злочинців.

Війна приносить не тільки видиме спустошення і загибель людей. Вона впливає на психічне здоров’я українців. З кожним днем кількість людей, які відчувають ці наслідки, лише зростатиме. Навіть тих, хто пережив перші кілька місяців війни, чекає психічне виснаження, адже звичка постійно воювати може негативно позначитися на психічному здоров’ї.

Дедалі більше проявів такого ефекту, як посттравматичний стресовий розлад, починає все більше виявлятися серед наших громадян, у тому числі серед неповнолітніх.

ПТСР – посттравматичний стресовий розлад – це психічний розлад, який може розвинутися після травматичної події. При цьому симптоми захворювання з’являються не відразу, а через певний час – зазвичай через три-шість місяців.

Практика та статистика психологів сьогодні показує, що ПТСР спостерігається майже у 98 відсотків постраждалих [266, с. 63–68; 246].

Сучасні дослідження ПТСР показали, що психологічні втручання впливають на людину на різних рівнях: фізичному, емоційному, когнітивному, особистісному, мікро– та макросоціальному. Нормально працюючи в організмі, режим «стресової реакції» призводить до протидії згубній дії стресу і вважається неврозом із проявами та симптомами, пов’язаними з «патологічно зміненим ґрунтом».

Неповнолітні потребують особливої уваги з боку медико-психологічної служби та психосоціальної реабілітації з урахуванням їх психологічного досвіду, нерозвиненості компенсаторних можливостей, емоційно-вольової сфери [120, с. 87-88]. Соціально-правові аспекти медико-психологічної служби повинні бути спрямовані на оперативне виявлення правопорушників з психічними розладами, психотичними відхиленнями та схильністю до

насильства [272, с. 101–102; 120, с. 111–112]. На нашу думку, цей стан доцільно назвати «соціопатією».

Що стосується окремих категорій кримінальних правопорушень, то загрозу суспільству становлять вбивства, самогубства та умисне тяжке тілесне ушкодження із застосуванням вогнепальної чи холодної зброї, особливо щодо членів сім'ї [93, с. 228], а також хуліганство, незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, бандитизм, терористичні акти, створення незаконних збройних формувань [93, с. 227–235].

ПТСР у неповнолітніх може проявлятися у вигляді агресії, бунтарства, повної недовіри, низької самооцінки, безсоння, кошмарів, дратівливості, апатії, труднощів зосередження, ризикованої поведінки та депресії.

Звісно, якщо такий прояв накладається на поведінка і стан неповнолітнього, який з тих чи інших причинах уже скоїв злочин, то вірогідність скоєння ним повторного злочину зростає в декілька разів.

На основі викладеного вище пропонуємо внести певні зміни в існуючі пробаційні програми.

Цю пробаційну програму «Подолання агресивної поведінки» для неповнолітніх суб'єктів пробації, на нашу думку, варто додати заняття на тему «Важливе під час війни і після», в якому слід опрацювати такі питання: Втрата в родині; Подолання тривожності, пов'язаної з подіями в країні; Наскільки важливо лишитися людяним – подолати ненависть; Що робити, якщо мені здається, що я звикаю до війни? Я зриваюся на рідних і близьких. Що мені робити?

До 10-ого заняття пробаційної програми «Зміна посткримінального мислення» слід додати питання обговорення цінності людського життя. Кожного дня в телефоні і по телевізору всі, зокрема, і неповнолітніх, бачать сцени стрілянини та фото мертвих. Це залишає певний відбиток на сприйнятті та ставленні до людей, до зброї, її застосуванні та цінності людського життя. Цього питання обов'язково треба торкнутись в даній програмі, бо за наявності

зброї, «звички до неї» через ЗМІ та невміння стримувати себе рецидив у неповнолітніх невідворотній.

Результатом тривалого процесу реформування кримінально-виконавчої системи стало створення в Україні служби пробації, а в її структурі – центрів ювенальної пробації. На сьогодні низка міжнародних законодавчих актів, ухвалених Верховною Радою України, визначає спеціальні методи взаємодії з неповнолітніми правопорушниками: Декларація ООН про права дитини, Пекінські правила, Ер-Ріядські рекомендації тощо. З метою належного виконання міжнародних зобов'язань України щодо особливої турботи та допомоги держави дітям, реалізації положень Конституції України та врахування чіткого шляху становлення та розвитку підлітків, необхідно готувати кваліфікований персонал. Тому на сучасному етапі становлення та розвитку ювенальної юстиції в Україні досить актуальним є питання підготовки майбутніх працівників пробації до роботи з неповнолітніми.

Відповідно до вітчизняного законодавства пробація – це наглядовий та соціально-виховний захід, який призначається судом і покладається на винного відповідно до закону з метою виконання певних видів кримінального покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, та надання суду відомостей, що описують характеристики обвинуваченого [305].

Ювенальна пробація є частиною структури ювенальної юстиції, тому ефективне функціонування відділів ювенальної пробації неможливо без спеціально підготовленого персоналу для роботи з неповнолітніми.

Завданням, що випливає з цього, є формування фахівців служби ювенальної пробації, які володіють ефективними навичками соціально-виховної роботи з неповнолітніми як основним засобом виправлення та ресоціалізації правопорушників, вміють використовувати нові методи та програми для досягнення поставленої мети пробації неповнолітніх. Для цього працівники служби пробації повинні не лише володіти всебічними правовими знаннями, а й уміти професійно забезпечувати проведення соціально-виховної

роботи, вміти впроваджувати ефективні соціально-виховні методики для неповнолітніх, які перебувають на обліку в службі пробації.

Згідно з завданнями пробації, майбутні працівники пенітенціарної служби повинні разом з установами та службами у справах дітей, спеціалізованими установами, що забезпечують соціальний захист та профілактику злочинності, впроваджувати ефективні соціальні та освітні методи, тобто контроль за процесом прийняття рішень в інтересах дитини; визначення обсягу доступних послуг, які можуть надати спеціалісти служби пробації; забезпечення функціонування системи моніторингу, запровадженої органом пробації за місцем проживання правопорушника [97, с. 109-110].

Загальновідомо, що неповнолітні належать до малозахищеної верстви громадян, покарання та заходи соціально-виховного впливу на них потребують особливого підходу. Тому органи пробації мають бути укомплектовані відповідними знаннями та навичками роботи щодо неповнолітніх-правопорушників з урахуванням їх вікових, психосоціальних, психофізіологічних та інших особливостей розвитку. Фахівці зможуть створити ефективні системи реабілітації неповнолітніх правопорушників для їх перевиховання та ресоціалізації. Основним напрямом підготовки фахівців з питань злочинності неповнолітніх є набуття компетенцій соціально-виховної роботи.

Отже, можна зазначити, що існує потреба у спеціалізованій підготовці офіцерів пробації для ефективної соціально-виховної роботи, використання нових засобів і методів визначення ризику вчинення неповнолітніми правопорушень, ефективного застосування, планування та реалізації пробаційних програм з засуджених та їхніх сімей до подальшої співпраці.

Ефективність досягнення дисциплінарних цілей при призначенні покарань, не пов’язаних з позбавленням волі, залежить від ефективності соціально-виховних заходів у діяльності служби пробації. Сьогодні «філософія» злочинності серед неповнолітніх полягає в тому, що ув’язнення слід використовувати лише як крайній захід, при цьому основна увага

приділяється наданню якісних послуг для максимального охоплення цих осіб через пробацію та інші спеціально розроблені програми.

Ми вважаємо, що потрібно підготувати спеціалізовані курси та освітні модулі для майбутніх працівників органів пробації, спрямованих на набуття новітніх теоретичних знань та професійних навичок із соціально-педагогічних компетенцій для подальшого успішного вирішення професійних завдань роботи з неповнолітніми.

Ми вважаємо, що така програма має складатися з двох компонентів: правової компетентності та професійної компетентності, тому майбутні офіцери пробації повинні:

– розуміти особливості підліткового віку, особливо тих, які роблять неповнолітніх вразливими до різних факторів, що впливають на розвиток злочинної поведінки останніх;

– розуміти та ефективно використовувати наступні методи, інструменти та підходи: оцінка ризику повторного вчинення злочину неповнолітньою особою; розробка індивідуального плану; мотиваційне консультування;

– можливість впровадження пробаційних програм для неповнолітніх для зміни їхньої поведінки;

– розуміти основи медіації та підходи, засновані на сильних сторонах неповнолітнього;

– вміти оцінити необхідність надання неповнолітньому необхідних послуг і визначити відповідні дії;

– визначити криміногенні потреби, які необхідно змінити, та запропонувати конкретні рекомендації щодо додаткової роботи з дітьми.

– знати основи волонтерства та вміти співпрацювати з організаціями, які займаються благодійністю та волонтерством.

Служба пробації є важливою складовою системи кримінального судочинства, яка покликана сприяти соціальній реабілітації засуджених злочинців та зниженню рецидивної злочинності. Однак успішне функціонування системи пробації потребує чіткого нагляду та моніторингу,

щоб забезпечити дотримання умов пробації та відсутність потенційних порушень.

1. Законодавство має бути доповнене регулюванням діяльності служби пробації. Удосконалення законодавства має передбачати жорсткіші вимоги до нагляду та контролю, а також встановлення відповідальності за його порушення. Законодавство також повинно включати права та обов'язки працівників пробації щодо контролю за поведінкою злочинців, а також права та обов'язки тих, хто перебуває на пробації.

2. Розробка стандартів та процедур. Для забезпечення єдності та стандартизації контролю та моніторингу системи пробації необхідно розробити відповідні стандарти та процедури. Це передбачає встановлення правил оцінки ефективності служби пробації, методів контролю та моніторингу, а також розроблення інструментів для збору та аналізу даних.

3. Удосконалення системи звітності. Ефективний механізм контролю та моніторингу повинен мати комплексну систему звітності. Служба пробації кожні шість місяців подає звіт про свою діяльність та результати нагляду. Звіти мають бути вичерпними та містити інформацію про кількість осіб, які перебувають на випробувальному терміні, види проведених перевірок, виявлені порушення та вжиті заходи щодо їх усунення.

4 . Посилення незалежного нагляду. Одним із найважливіших аспектів удосконалення системи контролю та моніторингу системи пробації є підвищення незалежності системи. Незалежні експерти, органи громадського контролю та органи реагування на надзвичайні ситуації повинні мати можливість проводити незалежні аудити та оцінювати ефективність системи пробації. Це сприятиме об'єктивному аналізу та виявленню потенційних проблем у функціонуванні служби.

5. Використання інформаційних технологій. Сучасні інформаційні технології дозволяють значно підвищити ефективність нагляду та контролю за системою пробації. Створення та впровадження спеціалізованих програмних засобів для збору, обробки та аналізу даних сприятиме автоматизації процесів

контролю та забезпечить миттєвий доступ до необхідної інформації. Також важливо забезпечити захист цих інформаційних систем від несанкціонованого доступу.

6. Підвищення якості підготовки працівників служби пробації. Для ефективного нагляду та моніторингу у відділі пробації необхідні висококваліфіковані працівники. Важливо переконатися, що всі співробітники проходять систематичне навчання та підвищення кваліфікації щодо контролю, моніторингу, аналізу даних і використання сучасних технологій. Це сприятиме підвищенню їх професійних здібностей і забезпечуватиме високу якість виконання ними контрольних функцій.

7. Залучення громадськості. Громадськість може відігравати значну роль у регулюванні та нагляді за діяльністю служби пробації. Вкрай важливо залучати до процесу моніторингу та контролю громадські організації, правозахисні групи та активних учасників. Це можна зробити шляхом організації громадських слухань, створення незалежних комісій або залучення громадських експертів до оцінки діяльності служби пробації.

8. Співпраця з іншими органами. Ефективний нагляд і моніторинг системи пробації вимагає співпраці з іншими відповідними органами, такими як правоохоронні, судові та соціальні служби. Повідомлення інформації та координація дій дозволить усунути потенційні прогалини та забезпечити комплексний нагляд за пробацією осіб.

Посилення контролю та моніторингу системи пробації має вирішальне значення для ефективної системи пробації. Впровадження законодавчих змін, розробка стандартів і процедур, удосконалення системи звітності сприяють підвищенню ефективності системи пробації та досягненню її цілей соціальної реабілітації та попередження рецидивної злочинності.

Висновки до розділу 4

1. Здійснено розподіл повноважень суб'єктів щодо створення необхідних умов для ресоціалізації, соціалізації та всебічного розвитку неповнолітнього засудженого: пенітенціарні – Державна кримінально-виконавча служба України, її територіальні органи управління; персонал виховних колоній, який виконує соціально-виховні функції; батьківський комітет при колонії; профільні – педагогічні колективи загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних закладів освіти, педагогічна та піклувальна ради, спостережна комісія; органи місцевої влади; центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; служба у справах дітей; інші – органи поліції; суд; прокуратура; органи праці та соціального захисту населення, центри зайнятості, громадські та релігійні організації.

2. Соціальне середовище і виховання мають значний вплив на формування особистості неповнолітнього, а тому соціально-виховна робота проводиться за індивідуальним планом роботи із неповнолітніми засудженими з урахуванням оцінки ризиків повторного вчинення кримінальних правопорушень та передбачає вплив на мотиваційну, пізнавальну, вольову та міжособистісну сфери. З урахуванням Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі (наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 № 272/5), основна мета соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими у виховній установі полягає в організації взаємодії з соціальним середовищем засудженого спрямованої на відновлення або встановлення соціального статусу, сімейних та корисних соціальних зв'язків, створення умов для побутового та трудового влаштування після звільнення, інтеграції в суспільство повноправним громадянином. Соціально-виховна робота, об'єднуючи виховні та соціальні чинники, комплексно впливає на результативність ресоціалізації неповнолітнього засудженого.

3. Протягом тривалого періоду в соціально-виховній та психологічній роботі з засудженими та особами, взятими під варту, спостерігається формальний підхід до процесу виправлення та ресоціалізації, а також дається у знаки неналежна увага з боку суспільства до відділів соціально-виховної та психологічної роботи. Інструменти вивчення, оцінки засуджених та виховного впливу на них виявилися малоефективними, а їх застосування характеризується непослідовністю. Сучасний інструментарій впливу на засуджених ще перебуває на стадії формування, а наявні засоби не забезпечують створення умов для ресоціалізації в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах, що мало б сприяти зміні поведінки неповнолітніх та запобігати вчиненню ними правопорушень після звільнення. Назріла необхідність у розширенні переліку інструментів і форм соціально-виховної та психологічної роботи з засудженими під час відбування покарання і після звільнення, удосконаленні порядку надання засудженим освітніх послуг, забезпеченні корисної зайнятості засуджених, а також ефективному використанні їх вільного часу.

4. Серед заходів пробаційного характеру наглядова пробація здатна сприяти зменшенню рецидиву злочинності. Постійний нагляд, психологічна підтримка та соціальна реінтеграція допомагають засудженим змінити свою поведінку та уникнути повторних правопорушень. Під час наглядової пробації здійснюється не лише контроль, але й розгорнута соціально-виховна діяльність відповідно до індивідуального плану роботи із засудженим, з урахуванням оцінок ризиків учинення відповідних категорій повторних правопорушень. Крім того, цей підхід передбачає індивідуальне надання консультативної, психологічної та іншої підтримки; сприяння трудовій адаптації; залучення до освіти; участь у виховних і соціально корисних ініціативах; а також проведення індивідуально-профілактичної роботи. У цьому контексті результати психологічних оцінювань є необхідним, корисним та результативним інструментом при вивченні осіб, які перебувають на пробації. Отримані діагностичні дані дозволяють передбачати поведінку засуджених з визначенням

оптимального персонального стилю спілкування та індивідуальної траєкторії психокорекційної роботи.

5. Пробаційні програми під час наглядової пробації сприяють відновленню справедливості, що включає фінансові компенсації потерпілим, громадські роботи або інші види підтримки жертв. Встановлено, що виконання пробаційних програм під час наглядової пробації є ефективним заходом запобігання вчиненню неповнолітніми правопорушень у майбутньому, реабілітації неповнолітніх засуджених, які звільненні з під варти, що дає їм можливість перебувати під постійним контролем і сприяє соціальній адаптації. У свою чергу, випробувальний нагляд – це реалізація соціально-виховних заходів у вигляді громадських або виправних робіт щодо неповнолітніх, яким вже було призначено покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний термін, але замінено громадськими роботами чи виправними роботами; звільнених від відбування покарання з випробуванням; звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; направлення для відбування покарання до виправних центрів.

6. Пенітенціарна пробація як ефективний інструмент соціальної реабілітації спрямована на підготовку неповнолітніх, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. У цьому контексті розроблений проєкт пробаційної програми «Формування правової культури та свідомості» спрямований на реабілітацію та соціальну адаптацію засуджених шляхом підвищення їхньої правової свідомості та розвитку правової культури. Така програма базується на впровадженні освітніх та психологічних підходів для зміни переконань і поведінки учасників й включає: опанування правовими нормами, принципами та процедурами; набуття навичок конфліктології та медіації, а також психологічної підтримки. Через цей комплексний підхід учасники отримують знання про свої права та обов’язки, навчаються

вирішувати конфлікти у правомірний спосіб, розуміють наслідки неправомірної поведінки та вивчають альтернативні шляхи взаємодії з суспільством.

7. Запропоновані шляхи підготовки працівників служб пробації в частині виконання пенітенціарної пробації, які включають в себе не тільки правову, а й професійну (фахову) компетентність, яка базується на врахуванні особливостей підліткового віку, особливо таких, що впливають на розвиток злочинної поведінки; розумінні та ефективному використанні пробаційних методів, спрямованих на оцінку ризику рецидиву кримінального правопорушення; розробку індивідуального пробаційного плану; мотиваційному консультуванні; впровадженні пробаційних програм для неповнолітніх в частині позитивного впливу на поведінку; розумінні основ медіації та підходів, заснованих на позитивних характеристиках неповнолітнього; оцінці необхідності надання необхідних послуг і визначенні відповідних позитивних дій; встановленні потреб, які зумовлюють протиправність поведінки та вжиття необхідних пробаційних заходів на їх вирішення законним шляхом; вмінні співпрацювати з громадськими організаціями, які займаються благодійністю та волонтерством.

8. Для забезпечення ефективності постпенітенціарного впливу на неповнолітнього необхідно розробити та удосконалити законодавчу базу, а саме Закон України «Про пробацію» в частині визначення повноважень служби пробації стосовно відбору та оцінки правопорушників; проведення пробаційного нагляду; встановлення умов пробації та реалізації програм нагляду й реабілітації. Запропоновано законодавчо деталізувати положення щодо пробації неповнолітніх, а саме: 1) складання списку обов’язків, які можуть бути покладені на неповнолітніх під час перебування на випробувальному терміні (виконання громадських робіт; зайняття конкретними видами діяльності для відшкодування збитків, заподіяних кримінальним правопорушенням; участь у реабілітаційних програмах; обмеження вільного часу; обмеження часу, проведеного на свіжому повітрі; проживання в пробаційному центрі; участь у психотерапевтичних програмах; лікування від алкогольної та наркотичної залежності; участь у корекційних програмах для

запобігання агресії та девіантного поведінки; завершення початкової, середньої або вищої освіти); 2) визначення переліку виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації, і не включають позбавлення волі: виправний нагляд під контролем наглядачів; громадський осуд; примусові вибачення перед потерпілими; відшкодування збитків; проходження освітніх курсів у школі або спеціальній школі-інтернаті.

ВИСНОВКИ

У **дисертації** на основі комплексного аналізу доктринальних положень вітчизняних і зарубіжних учених у галузі права та дотичних спеціальностей, актів національного законодавства, міжнародно-правових документів та сталої пенітенціарної практики вирішено важливу наукову проблему, що полягає у формуванні кримінологічних та кримінально-виконавчих засад пробації щодо неповнолітніх з розробленням пропозицій і рекомендацій, спрямованих на удосконалення відповідних нормативно-правової регламентації та правозастосовної практики, а саме:

1. Застосування міждисциплінарного підходу (положень адміністративного, кримінального, кримінально-виконавчого, кримінального процесуального права, кримінології, педагогіки, психології, теорії управління) дозволило систематизувати напрацювання учених і наголосити на важливості розроблення заходів реагування на протиправну діяльність неповнолітніх. Попри значний масив праць, чимало проблем залишаються актуальними й невирішеними, а основною з них залишається розробка пробаційного механізму щодо неповнолітніх у сучасних умовах, який ґрунтувався б на міжнародно-правових стандартах охорони прав і свобод дітей, апробованій вітчизняною та зарубіжною практикою системі наглядових та соціально-виховних заходів. Потребують цільового вивчення й впровадження у діяльність органу пробації комплекси науково обґрунтованих інструментів, спрямованих на виявлення та нейтралізацію (мінімізацію) криміногенних чинників; прийняття на цій основі ефективних пробаційних рішень щодо неповнолітніх в частині виконання певних видів кримінальних покарань, не пов’язаних із позбавленням волі; забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого; виправлення засуджених та запобігання вчиненню ними повторних кримінальних правопорушень.

2. Пробація щодо неповнолітніх в Україні є ефективним і важливим інструментом їх соціальної реабілітації, а запровадження апробованих

позитивних пробаційних програм сприяє побудові безпечного суспільства. Така система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, відіграє ключову роль у виправленні, корекції поведінки, формуванні сприятливих змін особистості, запобіганні повторним порушенням закону. Найбільш ефективним визнається використання щодо неповнолітніх усього комплексу пробаційних заходів на основі взаємодії усіх суб'єктів ювенальної превенції, які в межах повноважень і статутних завдань сприяють створенню належних умов для соціалізації неповнолітніх, звільнених з місць позбавлення волі.

3. Проведений аналіз зарубіжного досвіду засвідчив, що ключові напрями соціальної роботи з особами, засудженими до покарання з відокремленням від суспільства, включають, зокрема: загальний моніторинг ефективності системи пробаційних заходів; підготовку досудової доповіді з розробленням програм корекції соціальної поведінки та превентивних заходів; координацію виконання кримінальних покарань та примусових робіт; взаємодію соціальних служб у справах дітей з установами виконання покарань; варіанти примирення у системі «жертва-злочинець»; підготовку кадрів для реалізації пробаційних програм. На основі виокремлених моделей організаційної побудови та відомчої підпорядкованості служб пробації в різних країнах підтверджено важливість співпраці між урядом, громадськими організаціями та населенням щодо запобігання кримінальним правопорушенням неповнолітніх, координації зусиль та ефективному використанню ресурсів для досягнення цілей пробації, а також міжвідомчої взаємодії стейкхолдерів.

4. Інститут пробації як відносно новий організаційно-правовий механізм виправлення правопорушників є невід'ємною складовою державної пенітенціарної системи у контексті переходу від ментально застарілої карально-репресивної «тюремної» моделі, успадкованої з радянської доби, до більш гнучких форм виправлення й ресоціалізації засуджених, апробованих у

більшості провідних країн світу. За своєю соціальною й правовою природою пробація відрізняється від призначення покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк, оскільки спрямована на виправлення неповнолітніх, формування толерантності до вчинення протиправних діянь у майбутньому, усвідомлення правопорушником суспільно небезпечних наслідків своєї протиправної поведінки. Завдяки пробації суд одержує поглиблену різносторонню інформацію про підсудних, що сприяє індивідуалізації міри їх відповідальності. У процесі реформування органів пробації в Україні здійснено низку заходів, зокрема: створено систему відповідних державних інституцій, що включає Державну установу «Центр пробації» та уповноважені органи з питань пробації на місцях; розроблено та впроваджено пробаційні програми; закріплено відповідні норми у кримінальному процесі; налагоджено алгоритм взаємодії між установами виконання покарань та органами пробації для підготовки засуджених до звільнення. Також створено комунікаційні платформи для поширення інформації в суспільстві про роль та переваги пробації як перспективної моделі виконання покарання, що поєднує підтримку та мотивацію порушника до змін без ізоляції його від суспільства. Водночас у законодавстві та нормативно-правових актах залишаються численні прогалини та неточності, які потребують подальшого врегулювання.

5. Встановлено, що особи віком 14–18 років, які вчинили кримінальне правопорушення, характеризуються комплексом соціально-демографічних, кримінально-правових, морально-психологічних характеристик; сукупністю поглядів, переконань, потреб, інтересів, життєвих цілей та очікувань, а також інтелектуальних, емоційних і вольових особливостей. Тож під час аналізу злочинності неповнолітніх важливо враховувати як об’єктивні (загальні), так і суб’єктивні (специфічні) фактори, що призводять до вчинення кримінального правопорушення. Неповнолітні, особливо ті, що належать до молодшої вікової категорії, частіше потрапляють в зону ризику, порівняно з дорослими. Особливо вразливі ті, хто походить із сімей, де немає належного піклування та захисту, що може виникати внаслідок функціональної неспроможності родини

під впливом об’єктивних чинників, у тому числі воєнного характеру. Урахування вікових та психологічних характеристик впливає на обрання та застосування заходів запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, зокрема й рецидиву, а саме щодо неповнолітніх – застосування пробаційних (наглядових та соціально-виховних) заходів.

6. Інститут пробації у комплексі заходів запобігання кримінальним правопорушенням неповнолітніх слугує: забезпеченню справедливого правосуддя із вжиттям альтернативних позбавленню волі заходів виправлення; економії витрат на утримання ув’язнених у виховних установах; зменшенню ризиків рецидиву; налагодженню співпраці (комунікації) уповноважених державних структур, їх службових осіб, територіальних громад, громадськості й волонтерських організацій для супроводу неповнолітніх, які перебувають під наглядом пробаційної служби. Концептуальне бачення застосування інституту пробації у запобіганні правопорушенням неповнолітніх включає розроблення проєктів змін та доповнень до законодавства із закріпленням: обов’язків, які покладаються на неповнолітніх під час перебування на випробувальному терміні; виховних заходів, які можуть бути застосовані в межах ювенальної пробації; критеріїв оцінювання ефективності пробаційного нагляду; процедури пробаційного контролю; гарантій захисту прав неповнолітніх; відповідальності за порушення умов пробації; заходів запобігання корупції та зловживанням з боку уповноважених суб’єктів.

7. Кримінальні процесуальні заходи, спрямовані на запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються неповнолітніми, розподілені на фізично-примусові та психолого-примусові. З огляду на судову практику, з метою запобігання повторним кримінальним правопорушенням до неповнолітніх застосовують найчастіше особисте зобов’язання (44,3 %), домашній арешт (22,2 %) і тримання під вартою (21,2 %). Такий розподіл дозволяє врегулювати різні ситуації, пов’язані з правопорушеннями серед неповнолітніх, забезпечуючи баланс між інтересами суспільства та індивідуальними потребами кожного підозрюваного чи обвинуваченого на

основі безумовного дотримання органами правосуддя міжнародних договорів та конвенцій й національного законодавства, детальним вивченням комплексу взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних ознак кримінальних правопорушень та розширеного переліку обставин, які підлягають доказуванню у кримінальних провадженнях цієї категорії.

8. Досудова доповідь, що складається у формі звіту з необхідними реквізитами, долучається до матеріалів кримінального провадження, не може використовуватися як доказ винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, включає розгорнуту соціально-психологічну характеристику неповнолітнього обвинуваченого з оцінкою ризиків вчинення ним повторного кримінального правопорушення, висновком про можливість виправлення неповнолітнього без обмеження або позбавлення волі на певний строк, а також рекомендаціями щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень.

9. Здійснено розподіл (пенітенціарні, профільні, інші) та розкрито зміст повноважень суб'єктів, що забезпечують ресоціалізацію неповнолітніх засуджених. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими має проводитись за індивідуальним планом з урахуванням ризиків повторного вчинення ними кримінальних правопорушень та передбачає різні важелі впливу на мотиваційну, пізнавальну, вольову та міжособистісну сфери особистості.

10. Серед заходів пробаційного характеру саме наглядова пробація найбільш сприяє зменшенню впливу чинника рецидиву злочинності. Постійний нагляд, психологічна підтримка та соціальна реінтеграція допомагають засудженим змінити свою поведінку та уникнути повторних правопорушень. Під час наглядової пробації здійснюється не лише контроль, але й розгорнута соціально-виховна діяльність відповідно до індивідуального плану роботи із засудженим, з урахуванням оцінок ризиків учинення ним відповідних категорій правопорушень. Програми наглядової пробації також включають фінансові компенсації потерпілим, громадські роботи або інші види підтримки жертв, у зв'язку з чим запропоновано зміни та доповнення до ряду пробаційних програм

(«Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Запобігання вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок»).

11. Постпенітенціарна пробація є невід'ємною частиною кримінально-правової системи будь-якої країни. Упровадження постпенітенціарної пробації спрямоване не лише до засуджених, а й до правопорушників, які утримуються в місцях позбавлення (обмеження) волі, з метою подальшої їх суспільної адаптації. У зв'язку з цим запропоновано напрями законодавчого удосконалення повноважень служби пробації, зокрема стосовно неповнолітніх, у частині: відбору та оцінки правопорушників; проведення пробаційного нагляду; встановлення умов пробації та реалізації програм нагляду й реабілітації.

12. З метою удосконалення пробації щодо неповнолітніх запропоновано внести зміни та доповнення до ст. 12 Закону України «Про пробацію», виклавши її у такій редакції: *ч. 1: «Пробація щодо неповнолітніх – це пробація стосовно осіб віком від 12 до 18 років. Пробація здійснюється з урахуванням вікових та психологічних особливостей неповнолітніх, зокрема, їхнього рівня розвитку та соціально-психологічного стану»; ч. 2: «Пробація щодо неповнолітніх має на меті гарантувати їх нормальний фізичний і психічний розвиток, запобігати агресивній поведінці, стимулювати позитивні зміни в особистості та поліпшувати соціальні стосунки, враховуючи індивідуальні потреби та інтереси. Для досягнення цієї мети можуть використовуватися альтернативні форми покарання та виховання, такі як виховні розмови, соціальна реінтеграція та інші заходи, спрямовані на позитивний розвиток неповнолітнього, включаючи індивідуальну оцінку потреб, розроблення індивідуального плану реінтеграції, підтримку в пошуку роботи, забезпечення доступу до освіти, надання житлової підтримки, соціального забезпечення, психологічної підтримки»; ч. 3: «Досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково повинна містити інформацію: щодо впливу криміногенних факторів на поведінку особи, а також конкретні рекомендації*

стосовно заходів, спрямованих на мінімізацію ризику повторного вчинення неповнолітнім кримінальних правопорушень та рекомендації щодо підготовки до ефективної реінтеграції, з метою забезпечення повної та ефективної інформації для подальших рішень і дій у системі правосуддя, соціальної підтримки»; ч. 4: «Пробація щодо неповнолітніх здійснюється органом пробації спільно з органами й службами у справах дітей, спеціальними установами та закладами, що здійснюють їх соціальний захист і профілактику правопорушень. Також залучаються навчальні заклади, для координації зусиль у забезпеченні нормального фізичного та психічного розвитку неповнолітніх»; ч. 5: «Орган пробації сприяє залученню неповнолітніх засуджених до навчання та здобуття ними повної загальної середньої освіти, забезпечуючи при цьому захист прав на освіту, а також професійної орієнтації та підтримує здобуття навичок, які сприятимуть успішному входженню до суспільства після закінчення періоду пробації; здійснює психологічний супровід»; ч. 6: «Соціально-виховна робота із засудженими неповнолітніми проводиться із залученням батьків або їхніх законних представників, а також педагогічних працівників навчальних закладів»; ч. 7: «Орган пробації спільно з центральним органом виконавчої влади, що формує державну політику у сфері соціальної політики, забезпечує реалізацію пробаційних програм щодо неповнолітніх, засуджених до пробаційного нагляду, осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, у тому числі надання доступу до освітніх та реабілітаційних програм, включаючи заходи підтримки під час реінтеграції»; ч. 8: «Пробація застосовується до неповнолітніх відповідно до цього Закону, з урахуванням особливостей, передбачених цією статтею, міжнародними актами, Кримінальним кодексом України, Кримінальним процесуальним кодексом України, Кримінально-виконавчим кодексом України»; ч. 9: «Орган пробації зобов'язаний взаємодіяти із фахівцями у галузі психології, педагогіки та інших відповідних сфер для вивчення індивідуальних особливостей неповнолітніх та розробки персоналізованих пробаційних програм»; ч. 10: «У разі застосування

альтернативних форм покарання, орган пробації спільно з органами й службами у справах дітей зобов'язаний регулярно оцінювати ефективність заходів та вживати необхідні коригувальні дії для досягнення позитивних результатів»; ч. 11: «Орган пробації зобов'язаний здійснювати моніторинг та оцінку ефективності застосування виховних та реабілітаційних програм для неповнолітніх»; ч. 12: «Орган пробації має право здійснювати регулярні візити та моніторинг місця проживання неповнолітнього з метою перевірки його умов проживання й визначення можливих ризиків для його безпеки, добробуту»; ч. 13: «Орган пробації зобов'язаний співпрацювати з органами у справах дітей та іншими відповідними установами для забезпечення комплексного соціального захисту неповнолітніх, враховуючи індивідуальні потреби та особливості»; ч. 14: «Пробація має передбачати залучення соціальних працівників та педагогів для надання необхідної підтримки та нагляду за неповнолітніми, які находяться на пробації у формах консультування, психологічної підтримки, освітньої роботи, а та допомоги в процесі соціальної адаптації»; ч. 15: «Процедура реінтеграції неповнолітніх передбачає розроблення та реалізацію індивідуальних планів реінтеграції для кожного неповнолітнього, включаючи підтримку в отриманні освіти, професійної підготовки, а також надання доступу до програм соціальної підтримки та реабілітації».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абросімова Ю. А. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ., 2009. 24 с.

2. АДЦ «Меморіал» та його партнери з країн Східного Партнерства завершили проєкт «Просування сучасних міжнародних стандартів прав дитини: деінституціоналізація та гуманізація закритих установ у Білорусі, Молдові та Україні». ADC «Memorial». URL: https://adcmemorial.org/novosti/adcz-memorial-i-ego-partnery-iz-stran-vostochnogo-partnerstva-zavershili-proekt-prodvizhenie-sovremennyh-mezhdunarodnyh-standartov-prav-rebenka-deinstituczionalizacziya-i-gumanizacz/ (дата звернення: 07.01.2025).

3. Александров Ю. В., Гель А. П., Семаков Г. С. Кримінологія: курс лекцій. Київ: Міжрегіональна академія управління персоналом, 2002. 295 с.

4. Алексєєв І. Пробація – крок до імплементації міжнародних стандартів у сфері юстиції. *Правове видання «Юридичний журнал»*. Київ, 2015. № 3(153). С. 109-111.

5. Алієв Р. В. Адміністративна діяльність кримінально-виконавчої інспекції щодо осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2009. 20 с.

6. Амджадін Л., Гончарук О. Суспільні практики та законодавство у сфері правопорушень неповнолітніх. *Національний юридичний журнал: теорія и практика*. 2014. № 3. С. 224–229.

7. Аналіз системи правосуддя щодо неповнолітніх, які перебувають у конфлікті з законом, в Україні: звіт за результатами дослідження. Т. Бугаєць, Д. Кобзін, Б. Неткова, Н. Пашко, А. Черноусов, С. Щербань за заг. ред. О. Калашник. Київ. 2023. 107 с.

8. Ангеленюк А.-М. Ю., Гуцуляк Ю. В., Захарова О. В. Процесуальні можливості досудового розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми: довідник. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 84 с.

9. Андрушко О. В. Примус у кримінальному процесі: питання денотації і конотації. *Кримінальний процес*. 2018. № 4. С. 215-220.

10. Аніщук В. Організація служби пробації в Україні. *Підприємництво, господарство і право (кримінальне право)*. Київ, 2017. № 3. С. 224-226.

11. Бабич С. О. Доекстрадиційна наглядова пробація як новітній механізм дотримання верховенства права. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/14730.

12. Байдалінова А. Ю. Кількісний вимір професійної віктимізації в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 40. 156 с. С. 147-154.

13. Баклан І. В. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, що вчинюються неповнолітніми: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ, 2007. 272 с.

14. Бандурка О. М. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоні: монографія. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 260 с.

15. Бараш Є. Ю. Загальні тенденції гуманізації та перспективи пенітенціарної пробації щодо довічного позбавлення волі. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1(4). С. 344-354.

16. Бараш Є. Ю. Зарубіжний досвід соціальної роботи зі засудженими. *Наук. вісн. Інституту кримінально-виконавчої служби. Науковий журнал*. 1 (11), 2016. Київ. 2016. 146 с. С. 10-17.

17. Бараш Є. Ю. Організаційно-правові засади діяльності установ виконання покарань: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2006. 20 с.

18. Батиргареєва В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2010. 47 с.

19. Бедь В. В. Юридична психологія: навч. посіб. 2 вид., доп. і переробл. Київ: МАУП, 2003. 436 с.

20. Безпалько О. В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді: дис. … д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2006. 537 с.

21. Беца О. В. Громадська підтримка пенітенціарної реформи в Україні. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 1. С. 19-31.

22. Беца О. В. До питання про створення служби пробації в Україні. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2012. № 7. С. 34-41.

23. Беца О. В. Нев'язничні санкції та можливість їх запровадження в Україні. *Соціальна політика і соціальна робота*. 1998. № 4(8). С. 3-25.

24. Беца О. В., Панасюк М., Шкадюк В. Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні: навч. посіб. Київ, 2003. «МП Леся». 116 с.

25. Бєлавіна Т. І. Соціальна дезадаптація молоді: чинники та умови: навч. посіб. Київ: ППНВ, 2004. 140 с.

26. Бєляєва К. В. Пробація по-українськи, або навчання під час роботи. *Юридична газета*. URL: http://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/probaciya-poukrayinski-abo-navchannya-pid-chas-roboti.html.

27. Бігун В. С. Філософія правосуддя: ідея та здійснення: монографія. Київ, 2011. 303 с.

28. Блага А. Б. Групова злочинність неповнолітніх: кримінологічний аналіз та основні тенденції. *Південноукраїнський правничий часопис*. № 1-2, 2022. С. 71-77.

29. Благута Р. І. Профілактика делінквентності неповнолітніх: психолого-правові аспекти: монографія. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ., 2008. 176 с.

30. Благута Р. І. Психологічні засади профілактики делінквентності неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук: 19.00.06 / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Київ, 2006. 219 с.

31. Богатирьов І. Г. Державна кримінально-виконавча служба України: історія та сучасність: монографія. Дніпропетровськ: Ліра, 2007. 352 с.

32. Богатирьов І. Г. Кримінальні покарання, не пов’язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): автореф. дис. … д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 32 с.

33. Богатирьов І. Г. Теорія і практика виконання кримінально-виконавчою інспекцією покарань, не пов’язаних із позбавленням вол: монографія. Київ: Атіка, 2005. 312 с.

34. Богатирьов І. Г. Чи потрібно реформувати кримінально-виконавчу інспекцію у службу пробації? *Віче*. 2007. № 3-4. С. 71-73.

35. Богатирьов І. Г., Джужа О.М., Ільтяй М.П. Оперативно-розшукова діяльність в установах виконання покарань: монографія. Дніпропетровськ: ДУВС, 2009. 188 с.

36. Богатирьов І. Г., Халимон С.І. Кримінально-виконавча інспекція як суб’єкт запобігання злочинам: монографія. Харків: Харків Юрид., 2009. 320 с.

37. Богатирьова О. І. Взаємодія кримінально-виконавчої інспекції з іншими суб’єктами кримінально-правових правовідносин. *Наук. вісн. Київського нац. ун-ту внутр. справ України*. 2008. № 5. С. 64-71.

38. Богатирьова О. І. Дослідження особистості (досудова доповідь) як одна із функцій служби пробації. *Право та управління*. 2012. № 2. С.141–152

39. Богатирьова О. І. Кримінально-виконавча інспекція як суб'єкт виконання покарань: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2009. 20 с.

40. Богатирьова О. І. Пробація як перспективний напрям політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. *Політика у сфері боротьби зі злочинністю*. Івано-Франківськ, 2014. С. 274-276.

41. Бугера О. І. Проблеми використання засобів масової інформації для запобігання злочинів серед неповнолітніх: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.

42. Бугера О. І. Спеціально-кримінологічне запобігання злочинності з використанням мережі Інтернет. *Підприємництво і господарське право*. 2018. № 5. С. 186-190.

43. Булах І. С. Розвиток моральної самосвідомості особистості підлітка: соціально-психологічний тренінг. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Ю. А. Алексєєва. 2003. 73 с.

44. Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2002. 19 с.

45. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.

46. Вакуленко О. Ф. Досудове розслідування кримінальних проваджень щодо неповнолітніх. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків. 2017. 298 с.

47. Василевич В. В. Кримінологічне обґрунтування запровадження інститутів відновного правосуддя та пробації в Україні. *Наук. вісн. Нац. акад. внутр. справ*. 2014. № 3. С. 45-49.

48. Вдовиченко О. В. Ризик у структурі девіантної поведінки особистості. Охорона дитинства. *Дитяче право: теорія, досвід, перспективи*: матеріали

конф., присвяченої 80-й річниці від дня заснування держ. показового Дитячого містечка ім. III Комінтерну в Одесі. Одеса: Юридична література, 2001. С. 84-87.

49. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2003. 1440 с.

50. Вечерова Є. М. Деякі аспекти мотиваційної характеристики корисливої кримінальної активності неповнолітніх. *Кримінологія в Україні та протидія злочинності*: зб. наук. статей. Б-ка журналу «Юридичний вісник». Одеса: Фенікс, 2008. С. 201-206.

51. Вивчення громадської думки. *Офіційний сайт Пробації України*. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=60 (дата звернення: 09.12.2024).

52. Виговський Д. Л. Кримінальна субкультура в механізмі злочинності неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2001. 207 с.

53. Виноградова С. О. Кримінологічні аспекти інституту пробації як гуманізаційна складова загальнодержавної політики України. *Право і суспільство*. 2015. № 3. С. 142-146. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2015_3_28.

54. Вівчар П. В. Особливості морального виховання неповнолітніх засуджених у виховно-трудових колоніях: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Тернопіль, 1999. 191 с.

55. Вітфілд Д. Вступ до служби пробації: монографія. 2 вид. перероб. та доповн. Київ: Атіка, 2004. 236 с.

56. Волянюк О. Д. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми. *Держава та регіони*. 2012. Вип. 3. С. 102-104.

57. Волянюк О. Д. Основна кримінологічна характеристика та запобігання злочинам, що вчиняються неповнолітніми. *Держава та регіони*. 2012. № 1. С. 150-152.

58. Галай А. О. Організаційно-правові засади формування та функціонування персоналу установ виконання покарання: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Ірпінь, 2003. 20 с.

59. Галась І. А. Тимчасове вилучення майна як захід забезпечення кримінального провадження: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро. 2019. 206 с.

60. Гандіні Л. Правові основи, організація і розвиток служби пробації в Італії. *Рада Європи. Підтримка тюремної реформи*: семінар на тему умовного засудження. (Київ, Україна, 24-25 січ. 2012 р.). Київ, 2012. URL: http://probation.at.ua/index/ital/0-42.

61. Гарасимів Ю. В. Усвідомлення провини як умова успішної ресоціалізації умовно засудженого неповнолітнього. *Вісник Житомирського держ. ун-ту*. Педагогічні науки. 2009. Вип. 48. С. 64-67.

62. Гевко В. П. Соціальна реабілітація засуджених як необхідна умова їх ресоціалізації. *Сучасна молодь: крок у майбутнє*: матеріали II Міжн. наук.-практ. конф. для студ. та аспір. Суми СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2008. С. 179-182.

63. Гель А. П. Криміналістичний аспект дослідження особи засудженого до позбавлення волі: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2002. 19 с.

64. Главацька О. Л. Сутність, зміст і особливості процесу ресоціалізації неповнолітніх засуджених. *Науковий вісник Ужгородського нац. уні-ту.* Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 36. С. 32-36.

65. Гладкова Є. О. Кримінологічні засади протидії наркозлочинам в Україні: навч. посіб. Харків: Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2018. 48 с.

66. Голіна В. В. Запобігання злочинності: проблеми оптимізації соціальної активності. *Вісник Академії правових наук України*. 2006. № 3 (46). С. 206-214.

67. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.

68. Голіна В. В., Головкін Б. М. Особистість неповнолітнього злочинця: сучасний кримінологічний портрет (на матеріалах м. Харкова). *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2006. № 1. С. 42-53.

69. Гоманюк О. О. Питання взаємодії установ виконання покарань з іншими органами щодо ухилення від відбування покарання. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ імені Е.О. Дідоренка*. 2015. № 2. С. 42-52.

70. Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00. 08. Одеса, 2004. 211 с.

71. Горбачевський В. Я. Запобіжні заходи у сучасному правосудді. *Юридичний часопис Нац. акад. внутр. справ*. Київ, 2013. № 1. С. 215-219.

72. Горенко С. В. Педагогічні умови ресоціалізації неповнолітніх засуджених у закладах пенітенціарної системи: дис. … канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2004. 214 с.

73. Гошовський Я. О. Психолого-педагогічні основи ресоціалізації депривованих підлітків: дис. … д-ра психол. наук: 19.00. 07. Київ, 2009. 396 с.

74. Греса Н. В. Психологічні чинники усвідомлення вини неповнолітніми злочинцями: дис. … канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2008. 189 с.

75. Гречанюк С. К. Взаємодія державної кримінально-виконавчої служби України з публічними інституціями: монографія. Ірпінь (Київ.обл.): Нац. ун-т ДПС України, 2011. 398 с.

76. Гречанюк С. К. Взаємодія кримінально-виконавчих установ України з державними органами та неурядовими організаціями. *Право України*. 2004. № 11. С. 88-90.

77. Гречанюк С. К. Взаємодія установ виконання покарань зі спеціальними державними інституціями по влаштуванню звільнених осіб

(організаційно-правові аспекти). *Держава і право*. Юридичні і політичні науки. Київ: Ін-т держави і права НАН України, 2010. Вип. 48. С. 248-253.

78. Гречанюк С. К. Організація взаємодії органів та установ Державної кримінально виконавчої служби України з неурядовими організаціями. *Держава і право*. Юридичні і політичні науки: зб. наук. пр. Київ: ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2011. Вип. 51. С. 495-500.

79. Гулак О. В. Організаційно-правові засади діяльності підприємств кримінально-виконавчих установ відкритого типу: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Київ, 2008. 20 с.

80. Гуманізація кримінального судочинства шляхом розвитку елементів служби пробації та реалізації програм примирення потерпілих та правопорушників: методичні матеріали / за заг. ред. Н. М. Прокопенко (Додаток 3). Київ, 2007. С. 45-60.

81. Гунько В. М. Досудова доповідь в кримінальному провадженні щодо неповнолітнього: практика застосування та проблемні питання. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні*: матеріали міжнародного кругл. столу. Київ, 2018. С. 32 – 33.

82. Гура Р. М. Виконання покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю: монографія. Харків: Вид. СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2005. 144 с.

83. Гусак А. П. Кримінологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 275 с.

84. Гусак А. П. Основні криміналістично значущі властивості особи неповнолітнього, що вивчаються при підготовці досудової доповіді. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 75–79.

85. Данченко Т. В. Застава в системі запобіжних заходів у кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2007. 198 с.

86. Дащенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 19 с.

87. Денисова Т. А. Пошук відповідей на амбітні програми реформування кримінально-виконавчої системи України: від законодавства до кадрового забезпечення. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2020. № 1(11). С. 8-19.

88. Департамент пробації Міністерства юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/rn/departament-probatsii.

89. Державна кримінально-виконавча служба України. Головна. Міністерство юстиції України. URL: https://minjust.gov.ua/dkvs (дата звернення: 09.12.2024).

90. Дрижак В. В. Пенітенціарна педагогіка: навч. посіб. Чернігів: Вид-во Чернігів, юрид. коледжу ДДУПВП, 2009. 270 с.

91. Дрьомін В. М. Еволюція покарань в контексті превентивних можливостей: від позбавлення волі до пробації. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса, 2007. Вип. 32. С. 259–265.

92. Дуткевич Т. В., Савицька О. В. Практична психологія: Вступ до спеціальності. 2 вид: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 256 с.

93. Дячкін О. П. Окремі питання запобігання незаконному обігу зброї, бойових припасів, вибухових речовин та пристроїв в умовах особливого періоду. *Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ*. 2015. № 2 (76). С. 227-235.

94. Єні О. В. Досудова доповідь у судовому кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 2. С. 42-50.

95. Єфімов М. М. Методика розслідування окремих видів кримінальних правопорушень: підручник. Дніпро: Видавець Біла К. О., 2022. 271 с.

96. Журавель Т. В. Соціально-педагогічна профілактика ВІЛ-інфекції серед вихованців пенітенціарних установ для неповнолітніх: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2012. 20 с.

97. Завацька Л. М. Гейткіпінг як напрям соціально-виховної роботи з неповнолітніми, які перебувають у конфлікті з законом. *Актуальні проблеми модернізації законодавства та освіти в умовах євроінтеграційного поступу України*: матеріали міжнарод. наук.-практ. конференції (Чернігів, 27-28 жовт. 2016 р.). Чернігів: Десна Поліграф, 2016. С. 109-110.

98. Завацька Л. М. Технології професійної діяльності соціального педагога: навч. посіб. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2008. 240 с.

99. Завгородня Ю. С. Кримінологічна характеристика неповнолітніх злочинців (за матеріалами Прилуцької ВТК). *Актуальні проблеми протидії злочинності в Україні*: матер. наук.-практ. семінару (21 бер. 2008 р.). Дніпропетровськ, 2008. С. 184–187.

100. Загальні висновки і рекомендації моніторингу дотримання прав дитини в приймальниках-розподільника. WCU - Жіночий консорціум України. URL: https://wcu-network.org.ua/ua/Zaxist_prav_dtei/publications/Zagaln_visnovki__rekomendaci_montoringu_dotrimannja_prav_ditini_v_prii (дата звернення: 07.01.2025).

101. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. Кн. 1. 424 с.

102. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах: навч.-метод. посіб. Біла Церква: ДПтСУ, 2011. 240 с.

103. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних установах: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2012. 20 с.

104. Запобіжні заходи: поняття, система, характеристика та підстави і умови застосування. Платформа правових консультацій. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Запобіжні_заходи:_поняття,_система,_характеристика_та_підстави_і_умови_застосування (дата звернення: 02.12.2024).

105. Застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. *Платформа правових консультацій WikiLegalAid*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Застосування_запобіжного_заходу_у_вигляді_особистої_поруки (дата звернення: 02.12.2024).

106. Застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою – WikiLegalAid. Платформа правових консультацій WikiLegalAid. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Застосування_запобіжного_заходу_у_вигляді_тримання_під_вартою (дата звернення: 02.12.2024).

107. Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2010. 229 с.

108. Захарко А. В. Неізоляційні запобіжні заходи в кримінальному процесі України: монографія / за наук. ред. канд. юрид. наук, доц. А. П. Черненка. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра-ЛТД. 2012. 167 с.

109. Заходи забезпечення кримінального провадження: навч. посіб. / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, А. Я. Хитра. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/handle/1234567890/315.

110. Заходи забезпечення кримінального провадження: лекція. *Jure. Jure*. URL: http://jure.in.ua/tema-8-zahody-zabezpechennya-kryminalnogo-provadzhennya/ (дата звернення: 02.12.2024).

111. Зведена інформація про стажування у Данії. URL: http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Summary%20information%20on%20Denmark.pdf. (дата звернення: 05.12.2024).

112. Звенигородський О. М. Взаємодія суб'єктів здійснення контролю та нагляду за особами, звільненими від відбування покарання з випробуванням населенням. *Влада. Людина. Закон*. 2009. С. 23-33.

113. Звенигородський О. М. Громадський контроль за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням справ. *Від громадянського суспільства – до правої держави*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. 28 квіт. 2006 р. ХНУ ім. В.П. Каразіна. Харків: ХНУ ім. В. П. Каразіна, 2006. С. 399-403.

114. Зверева О. В. Соціальна робота в Україні: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2004. 628 с.

115. Зверева І. Д. Соціальна, педагогічна та психокорекцій на робота з неповнолітніми, засудженими до покарань, не пов'язаних із позбавленням волі: метод. посіб. з питань реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених. Київ: Науковий світ, 2006. 277 с.

116. Зверева І. Д. Соціально-педагогічна робота з дітьми та молоддю в Україні: теорія і практика: монографія. 1998. 333 с.

117. Зелінський А. Ф. Кримінологія: курс лекцій. Харків, 1996. 149 с.

118. Зливко С. В. Теоретичні організаційні та правові аспекти участі державних та громадських інституцій у діяльності Державної кримінально-виконавчої служби України. *Форум права*. 2007. № 3. С. 104–106.

119. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях: монографія. Київ: Педагогічна думка, 2016. 219 с.

120. Іванцова Г. В. Система медико-психологічної підготовки військовослужбовців і членів їхніх сімей до надзвичайних ситуацій та їх реагування на наслідки: навч.-метод. посіб. Київ, 2009. 220 с.

121. Іваньков О. І., Бондар І. В., Іваньков І. В. Окремі питання реформування служби пробації в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 5. С. 167-170.

122. Івчук Ю. Ю., Нікітіна О. В., Івчук К. І. Історія розвитку та сучасні тенденції функціонування інституту пробації в Україні. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2019. № 2 (38). С. 10–27. URL: https://doi.org/10.33216/2218-5461-2019-38-2-10-27.

123. Інновації в роботі з ресоціалізації неповнолітніх, засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: метод. матеріали / за заг. ред. В. П. Лютого. Київ: Держ. соц. сл. для сім'ї, дітей та мол. 2005. 104 с.

124. Історія розвитку кримінології. *Все для студентів. Електронна бібліотека онлайн MegaLib.com.ua.* URL: http://megalib.com.ua/content/10894_Istoriya_rozvitky_kriminologii.html (дата звернення: 05.12.2024).

125. Кадигробова І. М. Окремі аспекти попередження злочинів, що вчиняються неповнолітніми. *Попередження злочинів суб'єктами оперативно-розшукової діяльності*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 груд. 2010 р.) МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2010. 248 с. С. 77-79.

126. Калашник Н. С. Уточнення понятійного апарату процесу ресоціалізації в соціально-педагогічній роботі з неповнолітніми в пенітенціарній системі України. Електронний ресурс www.kvs.zp.ua. URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vkmu/2010_l/Kalashnik.pdf.

127. Кальченко Т. Л. Запобігання злочинності неповнолітніх в Україні спеціальними органами та установами: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 20 с.

128. Капська А. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Центр навч. л-ри, 2003. 256 с.

129. Караман О. Л. Методи соціально-педагогічної роботи з неповнолітніми засудженими в пенітенціарних закладах. *Вісн. Черкаського ун-ту*. 2011. Вип. 203. Ч. 1. С. 84-90.

130. Караман О. Л. Ресоціалізація неповнолітніх засуджених як процес. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 22. С. 62-65.

131. Караман О. Л. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими: навч.-метод. посіб. / Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2014. 378 с.

132. Кацавець Р. С. Кримінальна психологія: навч. посіб. 2 вид., допов. Київ: Алерта, 2022. 152 с.

133. Кидисюк О. Системний звіт. Збір даних щодо неповнолітніх, які перебувають у контакті із законом / Звіт підготовлено Міжвідомчою координаційною радою з питань правосуддя щодо неповнолітніх станом на липень 2019 року / за участі: експерта О. Кидисюк, ред. О. Равчева, дизайнера О. Нечай; під кер. радника Міжвідомчої координаційної ради з питань правосуддя щодо неповнолітніх С. Старосольської; редставництва Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні; Міністерство соціальної політики України. Київ, 2019. 32 с. URL: https://ppl.org.ua/wp-content/uploads/2020/02 Звіт_статистика_фінальна-версія.pdf. (дата звернення: 15.12.2024).

134. Киренко С. Г. Проблеми захисту прав неповнолітніх кримінальним законодавством України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 23 с.

135. Кирилюк В. А. Громадський ресурс системи пробації в Україні. *Кримінально-виконавча політика України та Європейського Союзу: розвиток та інтеграція*: Зб. матеріалів між нар. наук-практ. конф. (Київ, 27 листоп. 2015 р.). Київ: Ін-т крим.- вик. служби, 2015. 648 с. С. 404–407.

136. Климчук М. П., Марко С. І. Криміналістично значущі особливості неповнолітніх та їх дослідження під час досудового слідства. *Наук. вісн. Львівського держ. ун-ту внутр. справ*. Серія юридична. 2012. № 1. С. 407-416.

137. Книженко О. О. Здійснення контролю за звільненими від відбування покарання з випробуванням. *Вісник Нац. ун-ту внутр. справ*. 2005. Вип. 30. С. 82-86.

138. Коваленко В. В. Органи наглядової пробації в сполучених штатах Америки. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 616-618.

139. Коваль В. В. Постпенітенціарний соціальний супровід неповнолітніх. *Наукові записки Ніжинського держ. ун-ту ім. Миколи Гоголя*. Сер.: Психолого-педагогічні науки. 2012. № 7. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nzspp_2012_7_7.pdf.

140. Коваль В. В. Соціалізація неповнолітніх у пенітенціарних установах: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 22 с.

141. Коваль В. В. Соціалізація неповнолітніх у пенітенціарних установах: дис. кандидата пед. наук: 13.00.05. Київ, 2010. 194 с.

142. Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за КК України: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2010. 19 с.

143. Кожевніков Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження. *Вісник національної академії прокуратури України*. Київ, 2012. № 3. С. 68-70.

144. Козаков В. Взаємодія як організаційний принцип та ціннісний критерій державного управління. *Вісник Національної Академії державного управління при Президентові України*. 2006. № 3. С. 179-188.

145. Козирєв М. П. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Львів: Львівський держ. ун-т внутр. справ, 2020. 352 с.

146. Колб О. Г. Установа виконання покарань як суб'єкт запобігання злочинам: автореф. дис. … д-ра юрид. наук. Київ, 2007. 32 с.

147. Кондратьєв М. Ю. Підліток у замкнутому колі спілкування: навч. посіб. Київ: Просвіта, 2017. 96 с.

148. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр (дата звернення: 07.01.2025).

149. Концепція Державної цільової програми реформування Державної кримінально-виконавчої служби на період до 2017 р.: розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 р. № 1511 р. Втрата чинності від 05.10.2013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1511-2008-р#Text (дата звернення: 07.01.2025).

150. Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: схвал. Указом Президента України від 24.05.2011 р. № 597/2011. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011 (дата звернення: 25.12.2024).

151. Корецький С. М. Кримінологічна характеристика девіантної поведінки неповнолітніх: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2003. 189 с.

152. Красілова Ю. М. Типологія особистості неповнолітніх засуджених як підґрунтя реабілітаційних заходів. *Теорія і практика сучасної психології*. 2020 р. № 1. Т. 3. С. 57-62.

153. Основи пенітенціарної психології: навч. посіб. / Н. П. Крейдуй, О. М. Лактіонов, А. В. Сорока, С. І. Скоков. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 140 с.

154. Кривуша В. І. Пенітенціарна педагогіка (завдання, ситуації, питання для самоконтролю): навч. посіб. Київ: РВВ КІВС при НАВС, 1997. 220 с.

155. Криміналістика: навч. посіб. / Благута Р. І., Сибірна Р. І., Бараняк В. М. та ін. Київ: Атіка, 2012. 496 с.

156. Криміналістика: підручник. 4 вид., перероб. і доп. / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін. Харків: Право, 2008. 464 с.

157. Кримінальний кодекс Австрії. Прийнятий 29.01.1974 р. Набрав чинності з 01.01.1975 р.; зі змінами та доповненнями на 01.05.2003 р. Асоціація Юридичний центр. Наук ред. та вступ, ст. С. Ф. Мілюкова. СПб.: Юридичний центр Прес, 2004. 352 с.

158. Кримінальний кодекс Албанії (Виправлений Законом № 8733 від 24 січня 2001 р., ст. 7) Кримінальні кодекси світу (офіційний сайт). URL: http://ugolovJSfeykodeks.ru/category/ugolovJSfeyj-kodeks- albaJSfeii/

159. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія: Прийнятий П’ятими Народними зборами на шостій сесії, четвертому засіданні, що відбулося 15.03.1968 р. URL: http://file://localhost/Volumes.

160. Кримінальний кодекс Республіки Польща / наук. ред. канд. юрид. наук, доц. О. І. Лукашов, д-р юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнєцова; переклад з польської Д. А. Барилович. СПб.: Видавництво «Юридичний центр Прес», 2001. 234 с.

161. Кримінальний кодекс України (із змінами та доповненнями станом на 1 листопада 2008 року). Харків: ТОВ «Одіссей», 2008. 288 с.

162. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення: 26.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text (дата звернення: 08.01.2025).

163. Кримінальний кодекс ФРН / наук. ред.: Кузнєцова Н.Ф., Решетніков Ф.М. М: Юрид. коледж МДУ, 1996. 202 с.

164. Кримінальний кодекс Швейцарії / переклад з нім.; наук. ред.: Серебреннікова А. В. СПб.: Юрид. центр Прес, 2002. 350 с.

165. Кримінальний кодекс Швеції (1962) – Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Кримінальний_кодекс_Швеції. (дата звернення: 27.01.2025).

166. Кримінальний процес: підручник / за заг. ред. В. В. Коваленка, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 554 с.

167. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI. Дата оновлення: 26.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text (дата звернення: 08.01.2025).

168. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. комент / за заг. ред. проф. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ: Юстініан, 2012. 1328 с.

169. Кримінально-виконавче право: підручник / В. В. Голіна, А. Х. Степанюк, О. В. Лисодєд та ін.; за ред. В. В. Голіни, А. Х. Степанюка. Харків: Право, 2015. 392 с.

170. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 01.01.2025. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text (дата звернення: 08.01.2025).

171. Кримінологічна характеристика особи злочинця. *Електронна бібліотека онлайн Lib-Net.com*. URL: http://lib-net.com/content/9252_Kriminologichna_harakteristika_osobi_zlochincya.html (дата звернення: 03.12.2024).

172. Кримінологічні проблеми попередження злочинності неповнолітніх у великому місті: досвід конкретного соціологічного дослідження: монографія / за заг. ред. професорів В. В. Голіна та В. П. Ємельянов. Харків, 2006. 292 с.

173. Кримінологія (Особлива частина): навч. посіб. / А. Б. Блага, Л. М. Давиденко та ін. Харків: Вид-во ХНУВС, 2011. 390 с.

174. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін. 2 вид. перероб. і доп. Харків: Право, 2009. 288 с.

175. Кримінологія: навч. посіб. / П. М. Бузало, С. Ф. Денисов, О. В. Кириченко. Запоріжжя: Юрид. ін-т Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ, 2007. 194 с.

176. Кримінологія: підручник / за заг. ред. І. Г. Богатирьова, В. В. Топчія. Київ: ВД. Дакор. 2018. 352 с.

177. Кримінологія: підручник / за заг. ред. Л. С. Сміяна, Ю. В. Нікітіна. Київ: Національна академія управління, 2010. 496 с.

178. Куйбіда Р., Рибак В., Середа М., Олійник Л. Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект): звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні. Координатор проектів ОБСЄ в Україні, 2021. 128 с.

179. Кулик Л. М. Особа злочинця: Лекція для здобувачів вищої освіти за спеціальністю 081 Право. 2018. 17 с.

180. Курс Кримінології: Загальна частина: підручник. У 2 кн. / О. М. Джужа, П. П. Михайленко, О. Г. Кулик та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи. Київ: Юрінком-Інтер, 2001. Кн. 1: Загальна частина. 352 с.

181. Кутішенко В. П. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. 2 вид. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 128 с.

182. Куц В. М. Кримінальна відповідальність у системі заходів кримінально-правового характеру. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук. -практ. конф. (Харків, 10-11 жовт. 2013 р.). Харків: Право, 2012. С. 170-171.

183. Кучинська О. П. Домашній арешт як запобіжний захід в кримінально-процесуальному законодавстві. *Адвокат*. 2010. № 7 (118). С. 17-19.

184. Кушнарьов С. В. Науково-теоретичні проблеми соціалізації й ресоціалізації неповнолітніх засуджених. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. № 4. С. 47-54.

185. Лиманська М. В. Застосування заходів кримінально-процесуального примусу у підготовчому провадженні. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*: Серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. Ужгород: Вид. дім «Гельветика», 2014. Вип. 27. Т. 3. С. 115–120.

186. Лиска В. М. Пробація. Проблеми її запровадження в Україні. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_13956.

187. Литвак О. М. Держава і злочинність: монографія. Атіка, 2004. 304 с.

188. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 278 с.

189. Литвак О. М., Однолько І. В. Запобігання наркозлочинності неповнолітніх в Україні кримінально-правовими засобами: монографія. Дніпропетровськ: ДЦУВС, 2012. 268 с.

190. Литвиненко І. С. Соціально-психологічна робота в пенітенціарних установах (кредит: «Психологічна підготовка засуджених до звільнення»): навч.-метод. посіб. Миколаїв: видавець Румянцева Г. В., 2023. 149 с.

191. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харків. нац. ун-ту внутр. справ*. 2008. Вип. 41. С. 111-117.

192. Лісневська А. О. Соціальна психологія малих груп: мет. рек. з вивчення спецкурсу «Соціальна психологія малих груп» для студентів спеціальності «Психологія». Чернігів, 2012. 72 с.

193. Лукашевич М. П., Мигович І. І. Теорія і методи соціальної роботи: навч. посіб. 2 вид., доп. і випр. Київ: МАУП, 2003. 168 с.

194. Луняк М. О. Кримінологічна характеристика психології злочинця та профілактика насильницьких злочинів: навч. посіб. Ніжин: Вид-во НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2004. 91 с.

195. Лютий В. П. Нехімічні адикції як предмет соціальної роботи. *Вісн. Луганського нац. ун-ту імені Тараса Шевченка (педагогічні науки)*. 2013. № 11 (270). С. 158-166.

196. Лютий В. П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: навч. посіб. Київ: Академія праці і соціальних відносин; Християнський дитячий фонд, 2000. 51 с.

197. Лютий В. П. Соціально-педагогічне забезпечення діяльності кримінально-виконавчої інспекції з ресоціалізації неповнолітніх, звільнених від відбування покарання з випробуванням: дис. … канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2010. 296 с.

198. Льовочкін В. Актуальні проблеми реформування кримінально-виконавчої системи України. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 1. С. 6-18.

199. Максимова Н. Ю. Особливості мікросередовища засуджених до позбавленні волі. *Формування позитивного соціально-психологічного мікроклімату в середовищі засуджених і персоналу установ виконання покарань*: матеріали кругл. столу. Біла церква, 2011. С. 158-169.

200. Максимова Н. Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. Київ: Либідь, 2011. 520 с.

201. Максимова Н. Ю. Теоретико-методологічні засади психологічної корекції особистості соціально дезадаптованих неповнолітніх: монографія / Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. Київ; Кіровоград: Імекс, 2012. 257 с.

202. Максимова Н. Ю., Мілютіна К. Л., Піскун В.М. Основи дитячої патопсихології: навч. посіб. Київ: Перун. 1996. 464 с.

203. Маланчук П. М., Голодна А. С. Пробація в Україні: бути чи не бути. *Молодий вчений*. 2016. № 12.1. С. 598-601.

204. Малиш Н. В. Соціально-психологічні особливості формування особистості неповнолітніх правопорушників: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2005. 18 с.

205. Малюська Д. Застосування пробаційного нагляду в якості альтернативного виду покарання дозволить більш ефективно забезпечити безпеку суспільства. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/news/ministry/denis-malyuska-zastosuvannya-probatsiynogo-naglyadu-v-yakosti-alternativnogo-vidu-pokarannya-dozvolit-bilsh-efektivno-zabezpechiti-bezpeku-suspilstva (дата звернення: 07.01.2025).

206. Манапова К. Р. Особливості особистості неповнолітніх правопорушників. *Право і Безпека*. 2009. № 5. С. 215-218

207. Марків С. І. Становлення та роль служби пробації в Україні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Вип. 3 (7). С. 78-82.

208. Маршуба М. О. Служба пробації в Україні: проблеми впровадження в систему кримінальної юстиції. *Наук. вісн. Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2016. № 19. URL: http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc19/31.pdf.

209. Меркулова В. О. Міжнародні стандарти щодо поводження з в’язнями та проблеми їх застосування в Україні до деяких категорій засуджених. *Вісник Одеського ін-ту внутр. справ*. 2001. № 2. С. 17-21.

210. Меркулова В. О. Умовні види звільнення від покарання та його відбування: особливості законодавчого визначення в окремих країнах Європи. *Південно-український правовий часопис*. 2015. С. 129-132.

211. Методика «Самооцінка психічних станів» (за Г. Айзенком). URL: https://www.ippo.if.ua/predmety/ocppsr/media/files/Samoocinka_psyhichnyh_staniv.doc (дата звернення: 07.01.2025).

212. Методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. / О. І. Гарасимів, О. М. Дуфенюк, О. В. Захарова та ін. 2 вид., перероб. та допов. Львів: ЛьвДУВС, 2019. 312 с.

213. Микитась І. М. Взаємодія кримінально-виконавчої інспекції Державної пенітенціарної служби України з органами внутрішніх справ. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3-1. С. 239-241. URL: http://www.pap.in.ua/3-1_2013/7/Mykytas%20I.M.pdf.

214. Микитась І. М. Взаємодія кримінально-виконавчої інспекції з органами внутрішніх справ. *Наук. вісн. Інституту Кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 3 (7). С. 39-46.

215. Михайлишин У. Б. Психологічні особливості поведінки підлітків-делінквентів. *Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності*. Харків, 2011. С. 277-280.

216. Михайлова І. М. Пробація щодо неповнолітніх як механізм запобігання злочинам неповнолітніх: монографія. Київ, 2010. 184 с.

217. Михайлова І. М. Щодо спеціальних функцій ювенальної юстиції в Україні. *Eudske a obcianske pravaa slobody: mechanizmusichimplementacie a ochrany v roznych odvetviach prava*. Zbornik prispevkov z medzinarodnej vedeckej konferencie. (Bratislava, 19-20 septembra 2014 p.). Bratislava: Paneuropska vysoka skola fakulta prava, 2014. С. 76-79.

218. Михальська С. А. Спілкування батьків і дітей як фактор розвитку особистості дитини. *Проблеми сучасної психології*: зб. наук. пр. К-ПНУ імені Івана Огієнка. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2016. Вип. 31. С. 227-237.

219. Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»): Правила ООН від 29.11.1985 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_211#Text (дата звернення: 07.01.2025).

220. Мінімальні стандартні правила поводження з в’язнями: Правила ООН від 30.08.1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_212 (дата звернення: 07.01.2025).

221. Мороз Л. Підготовка кадрів кримінальної міліції у справах дітей до здійснення профілактичної діяльності. *Відновне правосуддя в Україні*. 2009. С. 94-100.

222. Мулявка Д. Г. Взаємодія Державної податкової служби України з правоохоронними органами (теорія та практика): монографія. Нац. ун-т. держ. податк. служби України. Ірпінь: НУ ДПС України, 2012. 186 с.

223. На шляху до служби пробації. Офіційний сайт ДДУ ПВП. URL: http://www.kvs.gov.ua/punish/control/uk/publish/article?art_id=64550&cat_id=55822.

224. Наглядова пробація. Офіційний сайт Пробації України. URL: http://www.probation.gov.ua/?page_id=131.

225. Назаров В. В. Проблемні питання застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Глобальна організація союзницького лідерства*. URL: https://goal-int.org/problemni-pitannya-zastosuvannya-zapobizhnih-zahodiv-u-kriminalnomu-provadzhenni/ (дата звернення: 02.03.2024).

226. Наливайко В. С. Ресоціалізація осіб, звільнених з місць позбавлення волі: теорія і практика: навч. посіб. Луцьк, Місійна книжкова фабрика «Християнське життя», 2001. 120 с.

227. Наукова діяльність ДГ. Джерела отримання даних про особу злочинця на початковій стадії розслідування злочину. De mendacio veritas. De mendacio veritas. URL: http://psylib.onua.edu.ua/?cat=4 (дата звернення: 05.12.2024).

228. Науково-практичний коментар до ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України. *ІПС ЛІГА:ЗАКОН - система пошуку, аналізу та моніторингу нормативно-правової бази*. URL: https://ips.ligazakon.net/document/KK004506 (дата звернення: 03.03.2024).

229. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9 вид., переробл. та доповн. Київ: Юридична думка, 2019. 1316 с.

230. Начальник управління кримінально-виконавчої інспекції апарату Державної пенітенціарної служби України О. Б. Янчук став гостем програми «Власний погляд». URL: http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/774717.

231. Неживець О. М. Ресоціалізація засуджених та осіб, звільнених з місць позбавлення волі: монографія. Київ: Кондор, 2009. 222 с.

232. Немировська М. В. Процесуальні особливості застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту. *Літописець.* Вип. 15. Права людини: історичний вимір і сучасні тенденції (до річниці прийняття Загальної декларації прав людини): зб. наук. пр. VII Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Житомир, 5 грудня 2019 року). Житомир: ЖДУ ім. Івана Франка, 2020. 262 с. С. 176-180.

233. Нечепоренко М. В. Моральне виховання як педагогічна й соціальна проблема. *Наукові записки кафедри педагогіки*. Випуск XXXVI. Харків. 2014. С. 136-144.

234. Нещадим А. Г., Богатирьова О. І. Удосконалення взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з органами внутрішніх справ. *Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави*: матеріали наук.-практ. конф. (Одеса, 10 квіт. 2009 р.). Одеса: Одес.держ. ун-т. внутр. справ. 262-264.

235. Нікіфорова Т. І. Теорія і практика застосування заходів кримінально-правового характеру: навч. посіб. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2020. 175 с.

236. Ніколаєвський В. М. Вплив тюремної ізоляції. *Соціальна робота в Україні: теорія і практика*. 2013. № 1-2. С. 118-126.

237. Огляд за 1 півріччя 2021.docx. Google Docs. URL: https://docs.google.com/document/d/1JsW_wq6PSLQea_X33R4iur-AeFXU0hP9/edit (дата звернення: 07.01.2025).

238. Олексюк Н. Соціальна реабілітація як напрям соціальної роботи з засудженими в установах виконання покарань України. *Social Work and Education*. 2019. Vol. 6. № 1. P. 40-50.

239. Олефір Л. І. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту*. Серія юридичні науки. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 34–36.

240. Опис моделі пробації, визначеної Законом України «Про пробацію». URL: http:// www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/ article/829426.

241. Опитувальник Кеттелла: пройти багатофакторний тест онлайн. experimental-psychic.ru. URL: https://experimental-psychic.ru/test-kettella-forma-a/ (дата звернення: 07.01.2025).

242. Оржеховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посіб. Київ: ВІАН, 1996. 352 с.

243. Оржеховська В. М. Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів: дис. … д-ра пед. наук: 13.00.01. Київ, 1995. 440 с.

244. Основи пенітенціарної педагогіки і психології: навч. посіб. / С. Ю. Замула, В. А. Костенко, В. І. Мандра та ін. Біла Церква: ДДУПВП, 2003. 101 с.

245. Основи соціальної психології: підручник / П. П. Горностай, М. М. Слюсаревський, В. О.Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова та ін. Київ: Талком, 2018. 580 с.

246. Оцінка обмеження життєдіяльності у пацієнтів з наслідками закритої черепно-мозкової травми в практиці медико-соціальної експертизи:

метод. рек. / В. М. Школьник, Л. Ю. Науменко. Repository of Kharkiv National Medical University: Home. URL: https://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/19143/1/Social_Science%201(5)-27-30.pdf (дата звернення: 07.01.2025).

247. П’ясецька Н. А. Основи патопсихології: навч.-метод. посіб. Умань.: АЛМІ, 2015. 232 с.

248. Павлик О. М. Особливості мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників: дис. … канд. психол. наук: 19.00.06. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2005. 206 с.

249. Павлик О. М. Психологічні аспекти ресоціалізації неповнолітніх злочинців. *Вісник ХДПУ ім. Г. С. Сковороди*. Психологія. Харків: ХДПУ, 2002. Вип. 8. С. 154-158.

250. Пальчевський С. С. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Київ: Кондор, 2005. 560 с.

251. Панасюк М. Специфіка соціальної роботи в місцях позбавлення волі. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. № 2 (22). С. 22-64.

252. Парфанович І. І. Організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Тернопіль, 2002. 20 с.

253. Парфанович І. І. Організаційно-педагогічні засади виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми: дис. … канд. пед. наук: 13.00.07. Тернопіль, 2002. 218 с.

254. Парфанович І. І. Система виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми: навч. посіб. Тернопіль: ТИПУ, 2005. 175 с.

255. Парфанович І. І. Стан організації виховної роботи з умовно засудженими неповнолітніми в сучасних умовах. *Наукові записки Тернопільського держ. пед. ун-ту*. 2002. № 10. С. 9-14.

256. Пастушенко С. В. Заходи процесуального примусу щодо неповнолітніх обвинувачених в кримінальному процесі України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 18 с.

257. Пастушенко С. В. Заходи процесуального примусу щодо неповнолітніх обвинувачених у кримінальному процесі України: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 224 с.

258. Педагогіка: підручник / І. В. Зайченко. 3 вид., переробл. та доповн. Київ: Ліра-К, 2016. 608 с.

259. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців: навч. посіб. / В. М. Синьов, Г. О. Радов, В. І. Кривуша, О. В. Беца. Київ: МП «Леся», 1997. 272 с.

260. Педагогічно-правова профілактика правопорушень серед учнів професійних закладів освіти: навч.-метод. посіб. / Г. Є. Гребенюк, В. В. Дегтярьов, А. Л. Протопопов. Київ: Наук. світ, 2001. 86 с.

261. Пенітенціарна академія України – заклад вищої освіти. URL: https://academysps.edu.ua/wp-content/uploads/2020/04/Probacijna-programa-Zmina-prokriminalnogo-mislennja-dlja-nepovnolitnih-sub-iektiv-probacii.pdf (дата звернення: 07.01.2025).

262. Пенітенціарна пробація. Офіційний сайт Пробації України. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=136.

263. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. Ніжин: Ніжин. держ. ун-т ім. М. Гоголя, 2007. 239 с.

264. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк, у тому числі неповнолітніх: метод. посіб. / В. М. Вовк, Т. В. Журавель, В. М. Калівошко та ін.; за заг. ред. Т. В. Журавель, Ю. В. Пилипас. Київ: «Версо-04», 2012. 168 с.

265. Підготовка до звільнення осіб, які відбувають покарання у вигляді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. https://wiki.legalaid.gov.ua. (дата звернення: 14.12.2024).

266. Підтримка ментального здоров'я в часи війни. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: http://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidtrymka-mentalnoho-zdorovya-v-chasy-viyny (дата звернення: 07.01.2025).

267. Піонтковський А. Про умовне осуд, або систему випробування: Кримінально-політичне дослідження. Одеса. 1894. Типо-літографія Штаба Одеського військового округу.

268. Пліш Ю. Порівняльно-правовий аналіз обмежувальних заходів за Кримінальним кодексом України та законодавством зарубіжних держав. *Публічне право*. № 1 (41). 2021. С. 134-146.

269. Положення про психологічну службу установи виконання покарань: затв. наказом державного департаменту України з питань виконання покарань від 17.03.2000 № 33. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033325-00#text (дата звернення: 09.12.2024).

270. Пономаренко Ю. Г. Кримінологічна характеристика та попередження злочинів у сфері незаконного наркообігу: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2004. 196 с.

271. Попелюшко В. О. Чому конституційну формулу презумпції невинуватості треба змінити. *Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Серія: Право. Острог, 2012. № 1 (5). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n1/12pvontz.pdf.

272. Посттравматичний стресовий розлад. URL: https://neuronews.com.ua/ua/archive/2021/8%28129%29/pages-27-32/posttravmatichniy-stresoviy-rozlad#gsc.tab=0.

273. Правила Ради Європи про пробацію. Рекомендація CM/Rec(2010)1 (неофіційний переклад). URL: https://rm.coe.int/16806f4097.

274. Практикум із загальної, експериментальної і прикладної психології: навч. посіб. / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Горбачевський та ін.; за заг. ред. А. А. Крилова, С. А. Манічева. СПб, 2000. 560 с. С. 314-319.

275. Прасол Д. В. Психодіагностика та корекція в роботі шкільного психолога: метод. посіб. 3 вид. Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2009. 235 с.

276. Причини та умови злочинності неповнолітніх: наук.-практ. посіб. / С. Ю. Бабенко, В. В. Вітвицька, І. І. Ковальова та ін. Донецьк: Вид-во ДЮІ ЛДУВС, 2009. 228 с.

277. Про внесення змін до Положення про Державну пенітенціарну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2015 р. № 456. Дата оновлення: 16.05.2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/456-2015-п#Text (дата звернення: 07.01.2025).

278. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text (дата звернення: 07.01.2025).

279. Про Державну судову адміністрацію України: Указ Президента України від 29.08.2002 р. № 780/2002. Втрата чинності від 27.06.2009. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/780/2002#Text (дата звернення: 07.01.2025).

280. Про деякі питання здійснення кримінального провадження щодо неповнолітніх: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 18.07.2013 р. № 223-1134/0/4-13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1134740-13#Text (дата звернення: 07.01.2025).

281. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України: Лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від

04.04.2013 р. № 511-550/0/4-13 Дата оновлення: 15.10.2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13#Text (дата звернення: 07.01.2025).

282. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2 (дата звернення: 05.12.2024).

283. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України: наказ МВС України від 19.12.2017 № 1044. (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07.06.2018 р. за № 686/32138). Дата оновлення: 21.08.2020. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0686-18#Text (дата звернення: 07.01.2025).

284. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Адміністративна практика» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України»: наказ МВС України від 13.03.2023 № 180. (Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 02.05.2023 р. за № 727/39783). URL: (дата звернення: 07.01.2025).

285. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. Дата оновлення: 30.10.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text (дата звернення: 07.01.2025).

286. Про затвердження Переліку заходів щодо реалізації пробаційних програм: Наказ Міністерства юстиції України від 28.03.2018 р. № 926/5. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0483-18. (дата звернення: 07.01.2025).

287. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 р. №1039-р. Дата оновлення: 08.02.2017. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-2011-р#Text (дата звернення: 07.01.2025).

288. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: наказ Офіса Генерального прокурора від 30.06.2020 № 298. Дата оновлення: 18.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text (дата звернення: 07.01.2025).

289. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 17.06.2015 № 423. Дата оновлення: 15.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-п#Text (дата звернення: 07.01.2025).

290. Про затвердження Положення про організацію діяльності волонтерів пробації: Наказ Міністерства юстиції України від 17.01.2017 р. № 98/5. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0065-17#Text (дата звернення: 07.01.2025).

291. Про затвердження положень про програми диференційованого виховного впливу на засуджених: Наказ Міністерства юстиції України від 16.05.2016 р. № 1418/5. Дата оновлення: 24.06.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0727-16#Text (дата звернення: 07.01.2025).

292. Про затвердження Порядку взаємодії установ виконання покарань, уповноважених органів з питань пробації та суб'єктів соціального патронажу під час підготовки до звільнення осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк: Наказ Міністерства юстиції України від 03.04.2018 р. № 974/5/467/609/280. Дата оновлення: 29.10.2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0408-18#Text (дата звернення: 07.01.2025).

293. Про затвердження Порядку здійснення нагляду та проведення соціально-виховної роботи із засудженими до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі: Наказ Міністерства юстиції України від 29.01.2019 р. № 272/5. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0120-19#Text (дата звернення: 07.01.2025).

294. Про затвердження Порядку розроблення та реалізації пробаційних програм: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.01.2017 № 24. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/24-2017-п#Text (дата звернення: 07.01.2025).

295. Про затвердження Порядку складення досудової доповіді: Наказ Міністерства юстиції України від 27.01.2017 р. № 200/5. Дата оновлення: 13.10.2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17#Text (дата звернення: 07.01.2025).

296. Про затвердження Типового положення про уповноважений орган з питань пробації та Типового положення про сектор ювенальної пробації: Наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2649/5. Дата оновлення: 28.03.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1030-17#Text (дата звернення: 07.01.2025).

297. Про Концепцію державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби України: Указ Президента України від 08.11.2012 р. № 631/2012. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/631/2012#Text (дата звернення: 09.12.2024).

298. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. Дата оновлення: 16.08.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text (дата звернення: 08.01.2025).

299. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. Дата оновлення: 03.08.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text (дата звернення: 07.01.2025).

300. Про організацію та функціонування органів пробації: Постанова Уряду Республіки Молдова № 827 від 10.09.2010 р. Законодавство країн СНД. URL: http://base.spinform.ru/showdoc.fwx?rgn=31820.

301. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL: https://new.gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2 (дата звернення: 05.12.2024).

302. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ Головам апеляційних судів областей, м. Києва та м. Севастополя, Апеляційного суду Автономної Республіки Крим від 16.01.2017 р. №223-66/0/4-17. http://zib.com.ua/ua/print/127476-list_vssu_vid_16012017_223-6604-17_pro_praktiku_zdiysnennya_.html.

303. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ надав роз'яснення. URL: https://advokatrada.cn.ua/ вссу-надав-розяснення-про-практику-кр/.

304. Про практику здійснення судами кримінального провадження щодо неповнолітніх. Узагальнено судову практику розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх URL: https://sl.dn.court.gov.ua/sud0544/pres-centr/news/361217.

305. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 р. № 160-VIII. Дата оновлення: 19.12.2024. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text. (дата звернення: 07.01.2025).

306. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII. Дата оновлення: 11.12.2024. URL: URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text (дата звернення: 07.01.2025).

307. Про схвалення Концепції соціальної адаптації осіб, які відбували покарання у виді позбавлення волі на певний строк: Розпорядження Кабінету

Міністрів України від 30.10.2008 р. № 1385-р. Втрата чинності від 17.07.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1385-2008-р#Text (дата звернення: 07.01.2025).

308. Про тюремну систему Норвегії. Офіційний інформаційно-ресурсний сайт ДКВС України. URL: http://i-rc.org.ua/index.php/turmi-svitu/111-pro-prison-norway.

309. Про утворення державної установи «Центр пробації»: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 655-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/655-2017-р#Text (дата звернення: 05.12.2024).

310. Пробація і її цілі. *Платформа правових консультацій – WikiLegalAid*. URL: https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/Пробація_і_її_цілі (дата звернення: 07.01.2025).

311. Пробація та служби пробації у країнах – кандидатах у члени ЄС: навч. посіб. / за ред. А. Кальмтоута, Д. Робертс, С. Віндінг. Київ: Атіка, 2005. 448 с.

312. Пробація України. *Офіційний сайт Пробації України*. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=3667.

313. Програма «Біблійна історія та християнська етика». URL: http://za.nrav.org/programa-bibliyna-istoriya-ta-hristiyanska-etika/ (дата звернення: 04.12.2024).

314. Прокопенко Н. Програми відновного правосуддя як інструмент ресоціалізації осіб, які вчинили злочин. *Відновне правосуддя в Україні*. № 1. Київ, 2007. С. 84.

315. Проскура В. Соціальна робота з особами, які повернулися з місць позбавлення волі. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2005. № 1 (29). С. 20-28.

316. Профілактика злочинів: підручник / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда, В. В. Коваленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джужи; МОН України; НАВС. Київ: Атіка, 2011. 719 с. URL: https://westudents.com.ua/knigi/457-proflaktika-zlochinv-djuja-om.html.

317. Профілактика злочинності. *Циклоп – енциклопедії та словники*. URL: https://cyclop.com.ua/content/view/1278/58/1/4/ (дата звернення: 01.12.2024).

318. Профілактика посттравматичних стресових розладів: психологічні аспекти: метод. посіб. / упор.: Д. Д. Романовська, О. В. Ілащук. Чернівці: Технодрук, 2014. 133 с. URL: http://lecture.in.ua/uporyadniki-romanovsekad-d.html?page=20.

319. Профіль професійної компетентності працівника пробації. Проєкт. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1421.html.

320. Прусс В. М. Пенітенціарна система України: монографія. Одеса: Фенікс, 2006. 252 с.

321. Психодіагностика дітей та підлітків (для психодіагностичної практики студентів) навч.-метод. посіб. / Ю. А. Алєксєєва, О. Г. Артемчук, О. М. Шишова. Київ: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 108 с.

322. Психология развития: учебник / Грєйс Крайг, Дон Бокум. 9 изд. СПб., 2005. 940 с.

323. Психологічні особливості проведення допиту. Електронна бібліотека онлайн MegaLib.com.ua. URL: http://megalib.com.ua/content/9858_Psihologichni_osoblivosti_provedennya_dopity.html (дата звернення: 05.12.2024).

324. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навч. посіб. / Н. О. Гончарова, Ю. Л. Горбенко, Ю. І. Калюжна, В. А. Лавріненко, М. М. Мельничук, О. Г. Мирошник, Н. М. Мишко, В. Ф. Моргун, Л. Г. Перетятько, М. М. Рева, К. В. Седих, М. М. Тесленко,

І. Г. Тітов, Т. Є. Тітова, А. С. Харченко, Н. О. Чайкіна, Т. А. Яновська; за ред. К. В. Седих. Полтава: Астрая, 2018. 342 с.

325. Птапшнський О. Б. Пенітенціарна система України: монографія. Київ: Вид-во Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ, 2004. 204 с.

326. Радов Г. О. Пенітенціарна ідея: думки на тему: монографія. Київ: Леся, 1997. 288 с.

327. Радов Г. О. Формування духовності засуджених в контексті пенітенціарного процесу. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. Бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. 1998. № 3. С. 41-49.

328. Ревко А. М., Рожкова Ю. О. Особливості ресоціалізації засуджених до позбавлення волі в умовах пенітенціарної системи. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2015. № 2 (6). С. 90-94.

329. Рекомендації CM/Rec(2010)1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам про Правила Ради Європи про пробацію (неофіційний переклад) (прийнята Комітетом Міністрів 20.01.2010 р. на 105-му засіданні заступників Міністрів) URL: http://kvs.gov.ua/rekomendacia_2010.pdf. URL: https://rm.coe.int/ 16806f4097.

330. Рекомендації CM/Rec (2010)2 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a38#Text (дата звернення: 09.12.2024).

331. Риб'янець С. А., Чаплинська Ю. А. Криміналістичне забезпечення розслідування завідомо неправдивих повідомлень про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, вчинених неповнолітніми: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 160 с.

332. Робоча книга пенітенціарного психолога / за заг. ред. В. М. Синьова, В. С. Медведева. Київ: «МП Леся», 2000. 224 с.

333. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов’язаних з ізоляцією особи: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 215 с.

334. Рожнова В. В. Концептуальні засади побудови системи запобіжних заходів. *Право України*. 2002. № 2. С. 21-26.

335. Розвиток пробації в Україні. Офіційний сайт Пробації України. URL: http://www.probation.gov.ua.

336. Ростомова Л. М. Особливості переживання провини неповнолітніми, схильними до правопорушень: автореф. дис. … канд. психол. наук: 19.00.06. Київ, 2010. 17 с.

337. Ротфорт Д. В. Освітньо-виховне середовище формування культури здоров’я молодшого школяра у взаємодії сім’ї та школи. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. пр. Кіровоград: Імекс-ЛТД. 2013. Вип. 17, кн. 2. 522 с.

338. Савчук Н. Г. Проблема ресоціалізації особистості підлітка в умовах обмеження волі. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2000. № 5. С. 177-178.

339. Самороков В. О., Киричук Б. С. Кримінально-правові аспекти інститутів обмеження волі та пробації: відповідність провідним європейським правозастосовним стандартам. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/07/63.pdf (дата звернення: 07.01.2025).

340. Сачко О. В. Конспект лекцій з дисципліни «Кримінальний процес». Дніпро. 2016. 588 с.

341. Сеага Семі. Зміст і особливості підліткової агресії та характеристика причин її розвитку. Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. *Педагогіка формування*

творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2021. № 78. С. 125-129.

342. Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового впливу, не пов'язаних з позбавленням волі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2009. 20 с.

343. Седхема Дж., Октігана М. Основи професійної діяльності персоналу органу пробації: навч. посіб. Київ, 2017. 242 с. URL: http://lawdep.pu.if.ua/conference2014/articles/bohatyryova.pdf.

344. Синьов В. М. Психолого-педагогічні проблеми дефектології та пенітенціарії: монографія. Київ: «МП Леся», 2010. 505 с.

345. Синьов В. М. Гуманістична спрямованість пенітенціарної педагогіки. *Соціальна політика і соціальна робота*. 2002. Т. 1. № 21. С. 43-51.

346. Сівак О. В. Ґенеза та сучасний стан застосування домашнього арешту щодо неповнолітнього. *Наук. вісн. Херсонського держ. ун-ту*. Серія: Юридичні науки. Херсон, 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 206-211.

347. Сіренко О. В. Мотив злочину в криміналістичній характеристиці крадіжок, грабежів та розбійних нападів, вчинених неповнолітніми. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту*. Серія ПРАВО. Вип. 26. 2014. С. 264-267.

348. Скіць А. В. Соціально-демографічна характеристика неповнолітніх засуджених та її значення при плануванні та проведенні соціально-виховної роботи в умовах виховної колонії. *Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології*. 2010. № 2(3). С. 240-245.

349. Скіць А., Гусак Л. Характеристика емпіричних даних соціальнопедагогічних детермінант організації соціально-виховної роботи в місцях позбавлення волі. Resocjalizacja młodocianych przestępców na Ukrainie i w Polsce: monografia. Red. P. Husak. Lublin: Wydawnictwo Polihymnia Spółka z o.o., 2019. 275 s.

350. Словник української мови: в 11 т. (1970–1980). АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970-1980. URL: http://sum.in.ua/s/dopovidj.

351. Служба тюрем. *Офіційний сайт Республіки Естонії*. URL: http://www.vangla.ee/43596. (дата звернення: 05.12.2024).

352. Сметаніна Н. В. Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології: монографія. Харків: Право, 2016. 192 с.

353. Смоков С. М. Види обмежень конституційних прав громадян у новому Кримінальному процесуальному кодексі України. *Форум права*. 2012. № 2. С. 628-632. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_2_100.

354. Соболь Є. Ю. Адміністративно-правові основи взаємодії підрозділів органів внутрішніх справ і кримінально-виконавчих установ при надзвичайних ситуаціях: автореф. дис. … канд. юрид. наук. Запоріжжя, 2009. 20 с.

355. Сокуренко В. В. Запобігання злочинності як фундаментальна проблема теоретичної і прикладної кримінології. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2018. С. 13-14.

356. Сотник Н. А. Кримінально-процесуальний примус через призму нового КПК України. *Наук. вісн. публічного та приватного права*. Вип. 3, 2016. С. 254-258.

357. Соціальна педагогіка: підручник / за ред. А. И. Капська. Київ: Центр навч. л-ри, 2003. 256 с.

358. Соціальна психологія: навч.-метод. комплекс / Н. М. Ануфрієва [та ін.]; Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ: МАУП, 2006. 195 с.

359. Соціальна, педагогічна та психокорекційна робота з неповнолітніми засудженими до покарань, не пов’язаних із позбавленням волі: метод. посіб. з питань соціальної реабілітації у громаді неповнолітніх засуджених / авт.-упоряд. Т. П. Авельцева, З. П. Бондаренко; за наук. ред. І. Д. Звєрєвої;

Українська асоціація соціальних педагогів та спеціалістів з соціальної роботи, Християнський дитячий фонд, Академія праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. Київ: Наук. світ, 2006. 278 с.

360. Соціальна робота з неповнолітніми, які перебувають у місцях позбавлення волі: навч. посіб. / О. В. Беца, О. В. Вакуленко, І. М. Дубиніна [та ін.].; за ред. В. М. Синьова. Київ: Вид-во ДЦССМ; ДЦУПВП, 2003. 222 с.

361. Соціальна робота: теорія і практика: навч. посіб. / Л. Т. Тюптя, І. Б. Іванова. Київ: ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-cat-175.html (дата звернення: 04.12.2024).

362. Соціальна та виховна робота з неповнолітніми правопорушниками: навч. посіб. / О. С. Третяк, В. А. Бадира, О. І. Олійник. Чернігів: Видавець Лозовий В. М., 2012. 228 с.

363. Соціально-педагогічна робота з дезадаптованими підлітками у загальноосвітній школі. Вісник психології і соціальної педагогіки. PSYH.KIEV.UA URL: https://www.psyh.kiev.ua/Соціально-педагогічна_робота_з_дезадаптованими_підлітками_у_загальноосвітній_школі (дата звернення: 04.03.2024).

364. Соціально-психологічні аспекти оптимізації навчально-виховного процесу в закладах освіти при виховних колоніях для неповнолітніх засуджених: метод. рек. / Н. Г. Калашник, Н. Ю. Максимова, О. Б. Янчук. Київ: 2009.104 с.

365. Соціально-психологічні проблеми соціалізації особистості. Електронний ресурс Studentam.net.ua. Авторські реферати, курсові та дипломні роботи. *Онлайн бібліотека підручників. Studentam.net.ua*. URL: https://studentam.net.ua/content/view/3175/97/ (дата звернення: 05.12.2024).

366. Соціологія виховання: підручник. 2 вид., доповн. і переробл. / М. П. Лукашевич, О. М. Лукашевич, Ф. Ф. Шандор. Київ: Видавець ФОП Піча Ю.В., 2022. 240 с. С. 168-184.

367. Справа «Свершов проти України» (Заява N 35231/02): Рішення Європ. суду з прав людини від 27.11.2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428#Text (дата звернення: 02.12.2024).

368. Стан реалізації засудженими із числа вразливих груп наданих прав і свобод. Результати дослідження. URL: https://www.prostir.ua/?library=doslidzhennya- stan-realizatsiji-zasudzhenymy-z-chysla-vrazlyvyh-hrup-nadanyh-prav-i-svobod

369. Статистичні дані. Офіційний сайт Пробації України. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=197 (дата звернення: 07.01.2025).

370. Стаття 13 Закону України Про пробацію. *Соціально-виховна робота*. *Головна 2024*. URL: https://urst.com.ua/pro_rpobatsiiu/st-13 (дата звернення: 07.01.2025).

371. Стаття 76. Обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням – Кримінальний кодекс України. *Protocol. Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні!*. URL: https://protocol.ua/ru/kriminalniy_kodeks_ukraini_stattya_76 (дата звернення: 07.01.2025)./

372. Стеблинська О. С. Запобігання злочинам, які вчиняються неповнолітніми в стані сп'яніння: монографія. Івано-Франківськ, Надвірна: ЗАТ «Надвірянська друкарня» 2011. 280 с.

373. Степанюк А. Х. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі: монографія. Харків: Кроссроуд, 2011. 323 с.

374. Столяренко О. Б. Психологія особистості: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.

375. Сулицький В. В. Організаційні характеристики планування діяльності психолога виправної колонії. *Проблеми пенітенціарної теорії і практики*. 2000. № 5. С.144-150.

376. Таволжанський О. В. Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі: монографія / за ред. проф. В. В. Голіни і доц. Л. П. Оніки. Харків: Право, 2015. 192 с.

377. Тест FPI. Фрайбурзький багатофакторний особистісний опитувальник. Методика дослідження особистості. Психологія щасливого життя. *Сайт психологічної допомоги – Психологія щасливого життя*. URL: https://psycabi.net/testy/462-test-fpi-frajburgskij-mnogofaktornyj-lichnostnyj-oprosnik-metodika-issledovaniya-lichnosti (дата звернення: 07.01.2025).

378. Типове положення про сектор ювенальної пробації: Наказ Міністерства юстиції України від 18.08.2017 р. № 2649/5. Дата оновлення: 25.09.2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1031-17#Text (дата звернення: 05.12.2024).

379. Тичина Д. М. Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей: дис. … канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2010. 207 с.

380. Ткач Т. П. Досудова доповідь служби пробації: поняття, необхідність, функції. *Наук. вісн. Інституту кримінально-виконавчої служби*. 2014. № 1. С. 56–65.

381. Ткачова О. В. Виконання покарання у вигляді виправних і громадських робіт: монографія / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків: Право, 2010. 192 с.

382. Токарева Н. М. Основи вікової психології: навч.-метод. посіб. Шамне – Кривий Ріг, 2013. 283 с.

383. Токарева Н. М. Основи педагогічної психології: навч.-метод. посіб. Кривий Ріг, 2013. 223 с.

384. Толстоухова С. В. Організаційно-педагогічні основи функціонування системи соціальних служб для молоді: дис. … канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2002. 287 с.

385. Третяк О. Пенітенціарна пробація в системі соціальної адаптації неповнолітніх. *Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту*. Серія «Педагогічні науки». 2016. Вип. 137. С. 175-179.

386. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/n0001740-14 (дата звернення: 02.03.2024).

387. Українське право: *Портал*. URL: https://ukrainepravo.com/about-project/about-us/.

388. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Спеціальні доповіді НПМ. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини – Головна. URL: https://ombudsman.gov.ua/specialni-dopovidi-npm (дата звернення: 07.01.2025).

389. Учасники проектів Вікімедіа. Агресивність – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Агресивність (дата звернення: 07.01.2025).

390. Учасники проектів Вікімедіа. Ригідність – Вікіпедія. *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Ригідність (дата звернення: 07.01.2025).

391. Учасники проектів Вікімедіа. Фрустрація – Вікіпедія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Фрустрація (дата звернення: 07.01.2025).

392. Фаринник В. І. Заходи забезпечення кримінального провадження у новому кримінальному процесуальному законодавстві: сутність та класифікація. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 133-142.

393. Філософія права: навч. посіб. / О. О. Бандура, С. А. Бублик, М. Л. Заінчковський та ін.; за заг. ред. М. В. Костицького, Б. Ф. Чміля. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 336 с.

394. Фіцула М. М. Відхилення у поведінці неповнолітніх: шляхи їх попередження та подолання: навч.-метод. посіб. Тернопіль: Навч. книга. Богдан, 2008. 432 с.

395. Фоміна Т. Г. Застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Панов, 2020. 576 с.

396. Формальні і неформальні підліткові і молодіжні об’єднання і групи, їх роль у розвитку особистості підлітка. Stud. URL: https://stud.com.ua/79768/psihologiya/formalni_neformalni_pidlitkovi_molodizhni_obyednannya_grupi_rol_rozvitku_osobistosti_pidlitka (дата звернення: 03.03.2024).

397. Фрайбурзький особистісний опитувальник. Пройти тести онлайн: психологічні, IQ, освітні, психологічні. URL: https://testometrika.com/blog/the-freiburg-personality-inventory/ (дата звернення: 07.01.2025).

398. Фріс П. Л. Ідеологія кримінального права й кримінально-правові політика. *Актуальні проблеми кримінальної відповідальності*: матеріали міжнар. наук.- практ. конф. (Харків, 10-11 жовт. 2013 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2012. С. 117.

399. Халимон С. І. Актуальні проблеми розшуку осіб, які перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції і ухиляються від відбування покарань. *Вісник Запорізького нац. ун-ту*. 2010. № 3. С. 171-174.

400. Халимон С. І. Кримінально-виконавча інспекція як суб’єкт запобігання злочинам серед осіб, що перебувають на її обліку. *Наук. вісн. Дніпропетровського держ. ун-ту внутр. справ України*. Дніпро: Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. 2006. С. № 4(30). С. 245–255.

401. Халимон С. І. Перспективи взаємодії кримінально-виконавчої інспекції з громадськістю щодо запобігання злочинам серед осіб, які перебувають на її обліку. *Від громадянського суспільства – до правої держави*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. конф. 28 квіт. 2006 р. Харків: ХНУ ім. В. П. Каразіна. С. 470-473.

402. Харченко Н. Б. Педагогічні особливості мотивації навчальної діяльності учнів загальноосвітньої школи у виховній колонії: автореф. дис. … канд. пед. наук: 13.00.09. Кривий Ріг, 2010. 20 с.

403. Харченко С. Я. Системний підхід у сучасних педагогічних дослідженнях в Україні: монографія. Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка», 2016. 488 с.

404. Харченко С. Я. Соціалізація дітей та молоді в процесі соціально-педагогічної діяльності: теорія та практика: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2006. 320 с.

405. Ходимчук О. О. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та їх запобігання: автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2005. 24 с.

406. Центр досліджень соціальних комунікацій. Інформаційно-аналітичні Проєкти. *Офіційний сайт*. URL: http://www.nbuviap.gov.ua.

407. Цибулько В. О. Типологія підлітків-правопорушників. *Наук. вісн. Ужгородського нац. ун-ту*. Серія «Педагогіка, соціальна робота». Вип. 34. С. 200-206.

408. Черепненко О. О. Методи діяльності органів внутрішніх справ щодо профілактики злочинності серед неповнолітніх. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*: зб. наук. пр. Харків: Вид-во Харківського нац. ун-ту внутр. справ. 2006. 244 с.

409. Чернишов Д. В. Сучасний стан упровадження пробації в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні*: матер. Міжнар. кругл. столу (м. Київ, 22 черв. 2018 р.). Київ: Нац. академія прокуратури України, 2018. С. 138-143.

410. Чоботок А. В. Деякі питання діяльності працівників кримінально-виконавчої інспекції по виконанню завдань пробації. URL: http://pap.in.ua/1_2016/96.pdf.

411. Чубук Р. В. Соціальна педагогіка: навч. посіб. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. 348 с.

412. Шевчук С. В. Судовий захист прав людини: практика Європейського Суду з прав людини у контексті західної правової традиції: монографія. 2 вид., випр., доп. Київ: Реферат, 2007. 848 с.

413. Шелякін О. С. Поняття домашнього арешту. *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*. Серія ПРАВО. Вип. 38. Том 2. С. 132-136.

414. Шехавцов Р. М., Хавронюк М. І. Звіт щодо кримінальної статистики в Україні. Київ, 2019. 80 с.

415. Шкадюк В. Д., Шкадюк В. В. Організація виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі та здійснення контролю за поведінкою осіб, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років: навч.-метод. посіб. Київ, 2007. 242 с.

416. Шульга О. В. Затримання уповноваженою службовою особою у кримінальному провадженні: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2016. С. 96.

417. Юдківська Г. Затримання особи та взяття під варту у світлі вимог презумпції невинуватості. *Адвокат*. 2008. № 3. С. 12-20.

418. Юревічіус І. Дорога до латвійської служби пробації. *Питання ювенальної юстиції*. 2009. № 1(21).

419. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П-С. 2003. 736 с.

420. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Шемшученко та ін. Київ: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1: А-Г. 672 с.

421. Юридична психологія: підручник / Д. О. Александров, В. Г. Андросюк, Л. І. Казміренко та ін. Київ: КНТ, 2007. 352 с.

422. Ягунов Д. В. Європейські правила пробації: переклад, тлумачення та допоміжні матеріали: монографія. Одеса: Фенікс, 2013. 236 с.

423. Ягунов Д. В. Пенітенціарна система України: історичний розвиток, сучасні проблеми та перспективи реформування: монографія / Державна пенітенціарна служба України. 4 вид., перероб. та доп. Одеса: Фенікс, 2011. 446 с.

424. Ягунов Д. В. Постіндустріальне «обличчя» в'язниці: деякі проблеми пенітенціарної політики та практики в епоху глобалізації. *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса: ОРІДУ, 2006. Вип. № 4 (28). С. 291-296.

425. Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура. *Відновне правосуддя в Україні*. 2007. № 1(5). С. 60-64.

426. Ягунов Д. В. Служба пробації: концепція, засади діяльності, організаційна структура: конспект лекцій. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2006. 76 с.

427. Ягунов Д. В. Сучасний стан та перспективи пробації в Україні: до питання філософії, цілей та показників. Evropský politický a právní diskurz. 2018. Sv. 5. Vyd. 4. C. 205-215. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evrpol_2018_5_4_31.

428. Ягунов Д. В. «Тонка червона лінія» інституту пробації в Україні. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні*: матеріали Міжнар. кругл. ст. (м. Київ, 22 черв. 2018 р.). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С. 146-150.

429. Ягунов Д. В. Філософія пробації: трансформація поглядів на сутність та цілі поводження зі злочинцями (період після 1990-х років). *Актуальні проблеми політики*. Одеса, 2011. Вип. 41. С. 198-207.

430. Ягунов Д. В. Що стоїть на заваді створення служби пробації в Україні (до питання створення національної моделі пробації). *Актуальні проблеми європейської інтеграції*: зб. статей з питань європейської інтеграції та права. Одеса, 2011. Вип. 6. С. 146–173.

431. Як позначається війна на дитячій злочинності? URL: https://hromadske.radio/publications/yak-poznachayetsya-viyna-na-dytyachiy-zlochynnosti.

432. Яковець І. С. Положення про спостережні комісії: наук.-практ. коментар. Донецьк: Донецький мемеоріал, 2011. 140 с.

433. Яковець І. С. Про деякі аспекти концепції державної політики у сфері виконання кримінальних покарань. *Аспект*. 2007. № 1. С. 33-36.

434. Яковець І. С. Пробація: загальні підходи до визначення поняття та засади впровадження в Україні. *ScienceRise*. 2014. № 2. С. 152-155.

435. Яковець І. С. Пробація – можливості для змін. *Судово-юридична газета*. URL: https://sud.ua/ru/news/blog/126022-probatsiya-mozhlivosti-dlya-zmin (дата звернення: 09.12.2024).

436. Яковець І. С. Провідний науковий співробітник сектору дослідження проблем кримінально-виконавчого законодавства. Щодо Проєкту закону України про пробацію. Київ, 2016. 3 с.

437. Янчук О. Б. Доповідь для засобів масової інформації від 18.02.2015 р. URL: http://kvs.gov.ua/zmi/KVI_Yanchuk_dopovid_18022015.pdf.

438. Янчук О. Б. Зміст та організаційна структура пробації України. *Встановлення позитивних взаємин із правопорушником як принцип пробації*: матеріали наук.-практ. онлайн-»кругл. столу» (м. Харків, 18 груд. 2020 р.). Харків: Право, 2021. 86 с. С. 79-85.

439. Янчук О. Б. Роль соціальної роботи у реалізації завдань майбутньої пробації в Україні. Міждисциплінарні проблеми соціальної роботи: психологічні, соціологічні, правові аспекти: Тези доповіді Міжнар. наук.-практ. конф. (Факультет психології Київського НУ ім. Тараса Шевченка, м. Київ, 28 лют. 2014 р.). Київ, 2014. URL: http://kvs.gov.ua/zmi/SocRobota08082014.pdf.

440. Ярмиш І. О. Психологічні механізми адаптації підлітків з кримінальною поведінкою в умовах примусової ізоляції: дис. … канд. психол. наук: 19.00.06. Харків, 2003. 196 с.

441. Ярмоленко В. І. Впровадження закону України «Про пробацію» – перспективи та проблемні питання. *Наукова стаття*. 2017. С. 45-56.

442. Яровий А. О. Проблеми соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з виховно-трудових колоній: дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 210 с.

443. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України: монографія. Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 440 с.

444. Яцишин М., Куренда Л. Злочин та покарання за Кримінальним кодексом Литовської Республіки. *Публічне право*. №3 (7). 2012. С. 119-125.

445. Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: автореф. дис. … канд. юрид. наук спец. 12.00.08. Л., 2009. 18 с.

446. Griffiths C., Verdun-Jones S. Canadian Criminal Justice. Toronto. Vancouver, 1989.

447. Lacey M., Read G. Probation working in prison. *Probation Journal*. 1985. Vol. 32(2). P. 61-65. С. 64. URL: http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.955.7547&rep=repl&type=pdf.

448. Nordic Criminal Statistics 1950-2000. Eds. Sturla Falek, Harms von Hofer & Anette Storgaard. Department of Criminology. Stockholm University. Stockholm, 2003.

449. Probationin Europe. Confederation of European Probation (CEP). URL: http://www.cep-probation.org/knowledgebase/probation-in-europe-update.

450. Weaver N. Warhol Worms: The Potential for Very Fast Internet Plagues. URL: http://www.cs.berkeley.edu/˜nweaver/warhol.html.

ДОДАТКИ

Додаток А

РАДА
ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

№250310-1 від 10 березня 2025 р.

АКТ
про врахування результатів дисертаційного дослідження у сфері законодавчого регулювання пробації щодо неповнолітніх

Підкомітет з питань адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу (acquis ЄС), виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції Комітету Верховної Ради України з питань правової політики засвідчує, що результати дисертаційного дослідження на тему: «Кримінологічні та кримінально-виконавчі засади пробації щодо неповнолітніх в Україні», виконаного Гусаком Андрієм Петровичем, містять науково обґрунтовані підходи, які можуть бути враховані під час удосконалення правового регулювання пробаційних процедур стосовно неповнолітніх правопорушників.

Дослідження містить наукові висновки та рекомендації, які можуть бути використані в процесі вдосконалення правового регулювання пробації щодо неповнолітніх. Запропоновані в дослідженні положення спрямовані на розширення правових основ пробації, удосконалення її механізмів та гармонізацію з міжнародними стандартами, що передбачає адаптацію українського законодавства до європейських підходів у сфері ювенальної юстиції. Особливий акцент зроблено на необхідності розвитку соціально-виховної роботи з неповнолітніми правопорушниками, які перебувають під пробаційним наглядом, та на впровадженні сучасних методів оцінки ризиків рецидиву.

Значну увагу приділено зміцненню міжвідомчої взаємодії, зокрема розширенню координації між органами пробації, правоохоронними структурами, соціальними службами, освітніми закладами та громадськими організаціями. Така співпраця сприятиме створенню ефективної системи підтримки та ресоціалізації неповнолітніх, забезпеченню їх соціального захисту та професійної адаптації.

Серед важливих аспектів реформування системи пробації виділено необхідність впровадження сучасних технологій, що можуть сприяти більш

ефективному нагляду за неповнолітніми правопорушниками. У цьому контексті розглядається можливість використання електронного моніторингу як засобу контролю, що дозволить значно зменшити кількість випадків порушення пробаційних умов та сприятиме підвищенню ефективності ресоціалізації. Крім того, впровадження цифрових технологій у сфері пробації сприятиме оптимізації процесу складання досудових доповідей та збору необхідної інформації для оцінки особи неповнолітнього правопорушника.

Окрему увагу приділено гармонізації української системи пробації з міжнародними стандартами, зокрема адаптації її до рекомендацій Ради Європи та положень міжнародних актів у сфері пробації та ювенальної юстиції. Дослідження підкреслює важливість впровадження європейських практик щодо альтернативних заходів покарання, які передбачають соціально-виховний вплив замість ув'язнення. У цьому контексті рекомендується вдосконалити пробаційні програми, зробити їх більш орієнтованими на індивідуальні потреби неповнолітніх, зокрема шляхом інтеграції психологічних та соціальних факторів у процес пробаційного нагляду.

Підвищення ефективності індивідуальної роботи з неповнолітніми правопорушниками є одним із ключових напрямків реформування пробації. У дослідженні обґрунтовується необхідність розробки механізмів оцінки ризиків рецидиву злочинної поведінки та створення комплексних програм ресоціалізації, які враховують вікові, психологічні та соціальні особливості правопорушників.

Підкомітет з питань адаптації законодавства України до положень права Європейського Союзу (acquis ЄС), виконання міжнародно-правових зобов'язань України у сфері європейської інтеграції Комітету Верховної Ради України з питань правової політики визнає наукову та практичну цінність проведеного дослідження та відзначає його потенційну значущість для подальшого вдосконалення законодавчих ініціатив у сфері пробації щодо неповнолітніх.

Народний депутат України,
Голова підкомітету з питань адаптації
законодавства України до положень права
Європейського Союзу (aquis ЄС), виконання
міжнародно-правових зобов'язань України
у сфері європейської інтеграції
Комітету Верховної Ради України
з питань правової політики,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України **Микола СТЕФАНЧУК**

Додаток Б

МІНІСТЕРСТВО ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ

ДЕРЖАВНА УСТАНОВА «ЦЕНТР ПРОБАЦІЇ»

філія Державної установи «Центр пробації» у Волинській області

43016, м. Луцьк, вул. Ковельська, 53, електронна скринька: vl@probation.gov.ua

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Даним актом підтверджується, що результати дисертаційного дослідження на тему: **«Кримінологічні та кримінально-виконавчі засади пробації щодо неповнолітніх в Україні»**,

яке виконано **Гусаком Андрієм Петровичем**, впроваджені в діяльність **філії Державної установи «Центр пробації» у Волинській області**.

У ході дисертаційного дослідження були розроблені нові підходи, що стосуються соціально-виховної роботи з неповнолітніми правопорушниками, зокрема щодо створення індивідуальних програм для їх адаптації в умовах пробації. Зокрема, впроваджено методики, які передбачають індивідуальний підхід до кожного неповнолітнього правопорушника. Це включає психолого-педагогічну підтримку, що ґрунтується на індивідуальних потребах кожного неповнолітнього правопорушника, а також розвиток соціальних навичок, що сприяють ефективній інтеграції в соціум і зменшують ймовірність рецидиву. Розроблені програми реабілітації також спрямовані на профілактику повторних злочинів і враховують психологічні та вікові особливості кожної особи, забезпечуючи персоналізований підхід на етапі пробації.

З метою підвищення ефективності нагляду за неповнолітніми правопорушниками впроваджено підходи, що ґрунтуються на комплексній взаємодії між органами пробації, службами у справах дітей та органами соціального захисту. У рамках реалізації пілотного проєкту передбачено індивідуалізоване оцінювання ризиків повторного правопорушення та розробку заходів соціальної підтримки як для неповнолітнього, так і для членів його сім'ї.

Це включає соціально-виховну роботу, сприяння в отриманні соціальних послуг, залучення до освітніх і професійних програм, а також координацію з місцевими громадами. Такий підхід дозволяє ефективно адаптувати неповнолітніх до суспільства, знижуючи ризик рецидиву та підвищуючи їхню соціальну відповідальність.

Завдяки впровадженню рекомендацій, розроблених в рамках дослідження, вдалося значно покращити пробаційну практику. Програми адаптації та підтримки, які включають індивідуальні плани, підвищили ефективність роботи з неповнолітніми правопорушниками. Поширення цих методів на інші підрозділи пробації також дозволить досягти кращих результатів у реабілітації неповнолітніх.

Розроблені результати дослідження мають значний соціальний ефект. Завдяки вдосконаленим пробаційним програмам знизився рівень рецидиву серед неповнолітніх правопорушників. Покращена взаємодія між органами пробації та іншими державними і громадськими організаціями також сприяє комплексному вирішенню проблеми неповнолітньої злочинності. Практичні рекомендації, які було надано в результаті дослідження, мають науково-практичну цінність і можуть стати основою для подальших досліджень у сфері ювенальної юстиції та правопорушень серед неповнолітніх.

Дослідження є частиною наукової програми, спрямованої на удосконалення системи пробації в Україні, зокрема щодо роботи з неповнолітніми правопорушниками. Результати роботи сприяють розвитку теоретичних основ ювенальної юстиції і методів роботи з неповнолітніми у кримінальному процесі.

Підписи:

В.о. начальника філії (посада) (підпис, ПІБ) С.Н. Матвієнко

«11» 03 2025 р.

Додаток В

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Гусак А. П. Ресоціалізація неповнолітніх, засуджених за вчинення насильницьких злочинів, в умовах позбавлення волі: кримінологічний аспект: монографія. Луцьк: Вежа-Друк. 2013. 202 с. URL: https://scholar.google.com.ua/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=3uUhU5kAAAAJ&citation_for_view=3uUhU5kAAAAJ:_Qo2XoVZTnwC

2. Гусак А. П. Пробація щодо неповнолітніх в Україні: монографія. Київ: 7БЦ, 2024. 388 с.

1. Husak A., Apostolyuk O., Shmatkovska T., Chykalo I. Assessment of the rural population economic activity in the system of united territorial communities development: a case study of Volyn region, Ukraine. *Scientific Papers Series Management, Economic Engineering in Agriculture and Rural Development.* 2020. Vol. 20. Issue 3. P. 99–108. URL: https://managementjournal.usamv.ro/pdf/vol.20_3/Art10.pdf.

2. Fidria Y., Zaradiuk Z., Husak A., Kondratishyna V., Chuprynskyi B. System of principles of the criminal-executive policy of Ukraine. *AD ALTA: Journal of Interdisciplinary Research.* 2021. № 1. Vol. 11. Special Issue XVIII. P. 16–20. URL: https://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110118/papers/A_03.pdf.

3. Kyrylenko K., Davydova Z., Derkach L., Zinchuk R., Synelnykova I., Husak A. Postmodern Education as a Factor of Innovative Distance Learning in Quarantine. *Postmodern Openings.* 2022. № 1. Vol. 13. P. 481–497. URL: https://lumenpublishing.com/journals/index.php/po/article/view/3859.

4. Kuzmichova-Kyslenko Ye., Palamarcuk G., Husak A., Hadzhiieva A., Toporkova M. The Impact of International Human Rights Standards on Ensuring Fair Criminal Proceedings. *Revista Jurídica Portucalense.* 2024. № 36. P. 275–294. URL: https://revistas.rcaap.pt/juridica/article/view/36787.

5. Husak A. Khmelevska N., Zinevych O., Ovcharenko O. Restoration of juvenile justice in the post-war period in Ukraine. *Sapienza: International Journal of*

Interdisciplinary Studies. 2025. № 6 (1). URL: https://journals.sapienzaeditorial.com/–index.php/SIJIS/article/view/883.

6. Гусак А. П. Мета, принципи та завдання ювенальної юстиції. *Історико-правовий часопис.* 2013. № 2. С. 113–117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2013_2_26.

7. Gusak A. The Current Status of Violent Criminality of Minors in Ukraine. *Історико-правовий часопис.* 2013. № 1. С. 148–152. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/1914/1/1%20gusak.pdf.

8. Гусак А. П. Основні принципи ювенальної юстиції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право.* 2014. Вип. 25. С. 192–194. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2014_25_49.

9. Гусак А. П. Commitment of a Crime by a Group of Persons by Prior Collusion. *Історико-правовий часопис.* 2016. Т. 7. № 1. С. 188–192. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/10809/1/%D0%B3%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BA.pdf.

10. Гусак А. П. Спеціально-кримінологічне запобігання насильницьким злочинам щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис.* 2016. Т. 8. № 2. С. 132–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2016_2_28.

11. Гусак А. П. Ювенальна юстиція як необхідний захід захисту основних прав неповнолітніх. *Історико-правовий часопис.* 2018. *Т. 12. № 2.* С. 127–131. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/16048/1/27.pdf.

12. Гусак А. П. Неповнолітні засуджені як об’єкти соціально-виховної роботи за умов ізоляції. *Історико-правовий часопис.* 2021. Т. 16. № 1. С. 88-93. URL: https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/65.

13. Гусак А. П. Особливості складання досудової доповіді у кримінальному провадженні. *Київський часопис права.* 2021. № 4. С. 252–257. URL: http://kyivchasprava.kneu.in.ua/index.php/kyivchasprava/article/view/111.

14. Гусак А. П. Ресоціалізаційна спрямованість пробації. Проблеми та судження. *Юридичний вісник.* 2022. № 6. С. 119-126. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v6_2022/15.pdf.

15. Гусак А. П. Основні криміналістично значущі властивості особи неповнолітнього, що вивчаються при підготовці досудової доповіді. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки.* 2022. Т. 33 (72). № 1. С. 75–79. URL: https://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2022/1_2022/14.pdf.

16. Гусак А. П. Нормативно-правове регулювання запобіжної діяльності щодо неповнолітніх. *Історико-правовий часопис.* 2022. Вип. 1 (18). С. 70–78. https://chasopys.hl.vnu.volyn.ua/index.php/chasopys/article/view/105.

17. Гусак А. П. Сучасна практика та стан запобігання злочинам неповнолітніх засобами пробації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2023. № 62. С. 78–82. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc62/16.pdf.

18. Гусак А. П. Превентивні заходи пробації щодо неповнолітніх правопорушників. *Вісник Національного технічного ун-ту «КПІ». Політологія. Соціологія. Право.* 2023. Вип. 2(58). С. 104–109. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/22701/1/Visnyk%20KPI_2_58.pdf.

19. Гусак А. П. Правові норми профілактики злочинності неповнолітніх правопорушників. *Право та державне управління*. 2023. №1. С. 144–150. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/1_2023/21.pdf.

20. Гусак А. П. Особливості здійснення пробаційних програм щодо неповнолітніх правопорушників під час наглядової пробації. *Київський юридичний журнал.* 2023. № 3. С. 55–61. URL: https://doi.org/10.32782/klj-2023-3.06.

21. Гусак А. П. Особливості використання ювенальної пробації. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 6. С. 445–448. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/104.pdf.

22. Гусак А. П. Зарубіжний досвід пробації та протидії злочинності засобами пробації. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2023. Вип. 2 (49). С. 93–99. URL: http://pjv.nuoua.od.ua/v2_2023/18.pdf.

23. Гусак А. П. Вдосконалення превентивних заходів пробації неповнолітніх правопорушників. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького.* 2023. Вип. 15 (27). Т. 1. С. 250–256. URL: https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2023/03/%D0%93%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BA.pdf.

24. Husak A. International Legal Standards Of Juvenile LAW. *Review of Comparative Law.* 2015. № 2. Vol. 21. P. 49–58. URL: https://www.kul.pl/review-of-comparative-law-vol-21-no-2-2015,art_66591.html.

25. Husak A. Sluzba Probacyjna w Ukrainie: Cele, Rodzaje i Zadania, Realizacja Glownych Przepisow Prawa j Probacji. *Area Nauki. Lublin. Fundacja «Osrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich».* 2019. № 1 (5). P. 55–65.

26. Гусак А. Дослідження проблем пробації неповнолітніх правопорушників. *Area nauki. Lublin.* 2022. P. 24–33. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25623.

27. Гусак А. П. Ефективність та перспективи впровадження превентивних заходів в систему пробації для неповнолітніх злочинців: аналіз теоретичних підходів. *Area Nauki. Lublin. Fundacja «Osrodek Rozwoju Kompetencji Akademickich».* 2023. №2 (11) P. 63–74. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/handle/123456789/25624.

28. Гусак А. П. Дитина та його правовий статус в контексті ювенального права. *Актуальні питання реформування правової системи України:* XII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 12 берез. 2015 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2015. С. 185–186.

29. Гусак А. П. Законодавче врегулювання проблем ресоціалізації в ювенальній юстиції. *Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір:* міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.). Київ, 2016. С. 195–196.

30. Гусак А. Кримінально-процесуальний статус неповнолітнього обвинуваченого. *Питання реформування правової системи:* XIV міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 16-17 черв. 2017 р.). Луцьк, 2017. С. 208–210.

31. Гусак А. П., Ілинич Ю. О. Поняття та особливості злочинності неповнолітніх. *Молода наука Волині: пріоритети та перспективи досліджень:* матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 14−15 трав. 2019 р.). Луцьк: Вежа-Друк, 2019. С. 641–643.

32. Гусак А. П. Виникнення уявлень про превентивні цілі покарання. *XVI Актуальні питання реформування правової системи: міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк,* 14-15 черв. 2019 р.). Луцьк: Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. С. 236–238.

33. Гусак А. П. Соціально-виховна робота з неповнолітніми засудженими: психологічний аспект. *International scientific and practical conference* (Wloclawek, Republic of Poland, 26–27 February, 2021). Wloclawek, 2021. С. 124–127.

34. Гусак А. П. Методи соціально-виховної роботи у виховних колоніях з неповнолітніми засудженими. *Problems of practical application of innovations, methodology and experience:* The XXI International Science Conference (Lisbon, Portugal, 15-16 april, 2021). Lisbon, 2021. С. 64–68.

35. Гусак А. П., Марчук В. Б. Характеристика персоналу установ як суб'єкта соціально-виховної роботи з неповнолітніми засудженими. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 10 груд. 2021 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2021. С. 71-74.

36. Гусак А. П., Стаднюк С. Х. Особливості застосування пробації до неповнолітніх. Актуальні питання реформування правової системи. *Актуальні питання реформування правової системи:* матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 04-05 черв. 2021 р.). Луцьк: «Завжди Поруч», 2021. С. 98–100.

37. Гусак А. П. Запобігання злочинності органам пробації. *Проблеми забезпечення прав і свобод людини:* матеріали IX Міжнар. наук.-практ. конф. (Луцьк, 9 груд. 2022 р.). Луцьк : Вежа-Друк, 2022. С. 24–26.

38. Гусак А. П. Специфіка реалізації завдань, що покладені на уповноважені органи з питань пробації. *Science, practice and theory:* IV

International Scientific and Practical Conference (Токіо, Японія, 1-4 лют. 2022 р.). Токіо, 2022. С. 165–167.

39. Гусак А. П. Значення криміналістичних обліків в превентивній діяльності підрозділів національної поліції України. *Актуальні питання превентивної діяльності підрозділів Національної поліції України*: ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (Кропивницький, 28 квіт. 2023 р.). Кропивницький, 2023. С. 152–155.

40. Гусак А. П. Судово-експертна діяльність в епоху війни: тенденції та стратегії розвитку. *Злочинність і протидія їй в умовах війни та у повоєнній перспективі: міждисциплінарна панорама :* міжнар. наук.-практ. конф. (Вінниця, 19 квіт. 2024 р.). Вінниця : Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2024. С. 516-520.

41. Гусак А. П. Варіативність поняття «ресоціалізація». *Resocjalizacja młodocianych przestępców na Ukrainie i w Polsce*: monografia. Lublin : POLIHYMNIA Spółka z o.o., 2019. 275 s. P. 6–20. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19366/1/Resoc.pdf.

42. Гусак А. П., Гусак П. М. Правова регламентація процесу ресоціалізації в Україні. *Resocjalizacja młodocianych przestępców na Ukrainie i w Polsce*: monografia. Lublin : POLIHYMNIA Spółka z o.o., 2019. 275 s. P. 111–145. URL: https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/19366/1/Resoc.pdf.